

హా చ్చ రి క.

జైద్యులు, జైద్యోత్తములు కూడ యీ గ్రంథమునం దుదహరింపబడిన మందులతో చట్టవిద్యార్థము క మండలము వారివారికి తలకు తగినమందులనుమాత్రమే వాడనగును. ఉద్దేశము.

ఎంతవరకు జైద్యులు కాగ్రంథమును చదివినాడు అంతవరకు జైద్యులు. అట్టి స్థితిలో నాకంటి జడవ తుల మట చెప్పనేల ! సామాన్యముగా మానవులచే ఉచ్చరింపబడు ప్రతిమాటయందు పవిత్రత, చేయబడు ప్రతిపనియందు ప్రయోజనము కానరానట్లే, ఇచ్చటను యోచించనగును. ఒకరి వింకొకరికి తెలియని చికిత్సారహస్యములు వేవేలు గలవు. ఎవరికి తెలిసినవి వారితోనే అంతరించుటకంటె అనుభవజ్ఞులు తమకు తెలిసిన క్రియలను భూమిపై బడవేయుట మంచి దను అభిప్రాయముతో యీ గ్రంథము నాచే పెద్దలమార్గము ననుసరించి వ్రాయబడినది. ఆరోగ్యవిషయమై క్రియాప్రధానముగాని, పాండిత్యప్రకర్షతో పనిలేదు. క్రియాపరిచయము, పాండిత్యప్రకర్ష అను యీ రెండును ఒక స్థానమున లేని కారణమున— శ్లో॥ అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యం బాలా దపి సుభాషితమ్ । నీచాద పుష్కత మాం విద్యాం శ్రీరత్నం దుష్కులా దపి ॥ అన్నట్లు చదువరు అందరి ఉపయోగవిషయములను మాత్రము సంగ్రహించి రచనయందుగల పొరపాట్లను, జైద్యవ్యయములను రెండవ ముద్రాణమున నాచే సవరింపజేయ పార్శ్వములు.

ఇట్లు: గ్రంథకర్త

- (1) ఆర్థసారీకప్రకర్షము, పోస్టేజీతో రు 1—4—0. గృహస్థులకు దుష్టగ్రహస్థితిచే కలుగు యిక్కట్లను తొలగించి, పునరభివృద్ధిని కలుగజేయును.
- (2) జాతకమర్మబోధిని, పోస్టేజీతో రు 2—8—0. జాతకము వ్రాయు విధమును గాని, జాతక ఫలితములను గాని ఎవరికివారు నేర్చుకొనుటకు ఉపయోగకరముగ నుండును. గృహస్థుల కుపయోగించు ధర్మశాస్త్రవిషయముల నేకములు కలవు.
- (3) వాస్తుసారాంశము (అచ్చు) పోస్టేజీతో రు 2—0—0. ఏకశాలలు, ద్విశాలలు, త్రిశాలలు, చతుశ్శాలలు, విదిగ్గృహములు, యమతుల్యగృహవిభరణము మున్నగు స్కెచ్చిలతోను, నుపదములతోను, అపూర్వములయిన వాస్తురహస్యములతోను యలరారుచున్నది.

గ్రంథసాక్షిస్థానము:— కాలనాథభట్ట వెంకటరమణయ్యగారు పాశ్చాత్యుడి, రాజోబతాలూకా, నూ॥నో॥౩
 షరారు:—ఒక ఓరకములో 3 పుస్తకము లొకసారిగా తీయువారి కొక పుస్తకము ఒకసారిగా పంపబడును. అట్లు తీసుకొనువారు ముందుగనే సగం పొమ్మును పంపవలెను.

విజయమ్.

శ్లో. గామేషు పల్లీషు నివాసకానాం
శాస్త్రానభిజ్ఞాత చికిత్సకానాం ।
సాధుక్రియానిర్వహణాయతేషాం
లోకోత్తరజ్ఞానవతాం న చాయం ॥

ఈ గ్రంథము ఆంధ్రదేశమున, ముగ్ధామలయందును, మారుమూలమునను
పల్లెలయందును నివసించు శాస్త్రానభిజ్ఞచికిత్సకుల సదాచరణకొరకు చేయబడినది
గాని, పండితులగు చికిత్సకులకొరకు కాదు.

శ్లో. కట్నాదికే పరిహృతేఽప్యపలంభకృద్భి
ర్యద్యేసవారనిహితే హరి తస్య రుద్యై ।
గ్రంథస్య దీప్తినిహితే విషయాగదాదా
త త్కేవలే పరిహృతే పృథవాఽధికేషు ॥

పోవుచుండుంచబడిన మిరపకాయముక్కలు మొదలయినవి ఆస్వాదకులచే
పరిహరింపబడినను, కూర మొదలయిన పదార్థములయొక్క రుచికొరకెట్లు సమర్థము
లగుచున్నవో, అట్లే యిం దుదహరింపబడిన విషయములయందును, ఔషధాదుల
యందును, ఒకటిగాని, అంత కధికముగాని పరిహరింపబడినను ఆ విషయాషధా
దులు యీ గ్రంథముయొక్క శోధకొరకు సమర్థములగుచున్నవి.

ఆస్థప్తే రపి పూర్వపక్షమధనం గంగ్రథే కృతే ప్రాయశః
స్మృత్లోవాశ్శతశః ప్రయోజనకృతీ త్యాలోచ్య సంస్కృత్యతా ।
శృత్యై వైత మశేషబాలభిషక్యార్థం పాఠోచితం

కుర్వంతృ సీతి మిభివేష్టితమహీచకేఽస్య యూయం బుభాః ॥

గ్రంథము, చేయఁబడిన ఒగుచుండ, పూర్వపక్షమధనము, స్మృతిప్రారం
భము మొదలకొఱయు ఉన్న విషయమే. గాని, కార్యకర్తలయందనే విధిలోపము
లేర్పడుట సహజమని ఆలోచించి, అట్టి లోపముల నన్నిటిని సవరించి, యీగ్రంథ
మును చిన్నవైద్యులందరియొక్కయు ప్రథమపాఠమున కుపయోగమైనదానినిగా
జేసి, ఓ పండితులారా ! మీరు చతుర్భిషరవేష్టితమయిన భూమండలమున యీ
గ్రంథముయొక్క సీతిస్థాపకత్వమును చేయుదురుగాక !

పసిబిడ్డలకు ప్రియమైన చనుబాలు, పెద్దవారల కక్రియమైనట్లు ప్రథ
మాభ్యాసకుల కుపయోగమైన యీగ్రంథము ప్రజ్ఞాధికులకు రుచింప దనుట నిశ్చ
యము. మానవులకు గలుగు బహువిధరోగములను తోడ్పడినవి సులభసాధ్యమైన

యోగములను, ఓషధులను, జ్వరాలలో ముఖ్యముగా ఉపయోగపడే కప్పుడు దొరకు
మూలకలను, ఖగజములను సమకూర్చి జనసామాన్యముయొక్కయు, సామాన్యకైద్య
లోకముయొక్కయు, నూతనాభ్యాసతత్పరయొక్కయు ఉపయోగార్థమున్ను,
కైద్యసామరస్యముకొనుకొన్న సాచే వ్రాయబడిన యీ గ్రంథమునందలి లోపము
లను చూపవలయు భుజించునట్లు దష్టమతిగిలింపవలయునని విడిచిపెట్టి సమంజ
సములయిన విషయములను మాత్రమే గ్రహింప సార్థము. ములభసాధ్యాషధి
యోగభూయిష్ట మగుటచే యీ గ్రంథము స్వజనాదరపాత్రము, జౌషధము
లన్నియు ఓషధియములు. ఉత్కృష్టాషధియములను పేరుపడనిన చంద్రోదయమునకు
పత్తిపూత్రులరిసముచేసినట్లు, నసంతకుమారిరమునకు వివిధములయిన పుష్పసముల
చేసినట్లు, ఇట్లే మంకోన్నచకి, మంకోన్నచేతను గదా ! అట్టి మహోత్కృష్టత
లయా మందులకు కలిగినది. గాన, జౌషధములయందుకంటె ఓషధులయందు గల
ప్రభావము అమితమైనదని తిలకింపవలసియున్నది.

శ్లో. అమంతి మక్షం నాస్తి నాస్తి మూల మనౌషధమ్ |

అయోగ్యః పురుషో నాస్తి యోజక స్తత్రీ దుర్లభః ||

అక్షరము అన్నియు మంత్రస్మరూపములే; ఓషధు అన్నియు జౌషధస్వరూ
పములే; పురుషులందఱును అపయోగస్వరూపులే; గాని, వేటి వేటి నెం దెందుల
కుపయోగపరుపవలయునో తెలిసినవారును, అట్లుపయోగపరచుటకు తగిన సహిత
కలవారును అరుదు. శస్త్రీచే చేదించెరిగిన కిరుమములకు, కుతారాదులన్ను, కుతా
రాదులచే చేదించెరిగిన కృత్తుదులకు శస్త్రీయు యెట్లు నిరుపయోగములూ, అట్లే
అవసరమున ఒటి ఉపయోగములుగని ఓషధులలో ఒకటి గొప్పదనియు, మరియొకటి
కొద్దిదనియు భేద ముండదు. ఒక్కొక్క ఓషధియొక్క ప్రభావమును కనిపెట్టు
టకు ఎరికిటి పక్షాన తున్నదనిన అరిక జీహ్వకలము చాలదు ఒక చైద్యుడొక
ఓషధినిగని, జౌషధిమనుగని యెంత అనుభవముగా వాడుచున్నను, అ ఓషధి
యందుగాన, జౌషధిమందుగా నితకు తెలిసినంతింటే ఇతరులకు తెలిసినంతికి గుణము
లండనినది యి. జాడను. గనక కైద్యమననిన భిక్షమే ప్రభావముని యిప్పటికిని
ప్రతీతికలదు. ఒక్కొక్క ప్రదేశమునందు కొన్ని ఓషధులన్ను, మఱికొన్ని ప్రదేశ
ములయందు మఱికొన్ని ఓషధులన్ను, అయాగలములయందుండని జీహ్వకు
సరిపడునటుల ఈశ్వరశక్తిమలై యుండును. అందుచే ఎక్కడ సంప్రాప్తములగు
ఓషధులతో అక్కడ చైద్యులు చికిత్సచేయుట కలవాలుపడినవారలై యుండును.
భూమండలమున అద్య, తిములలేని ఉద్భిజామలనున్న గ్రంథములయందు సంఖ్యాక
ములగా పేర్కొనబడిన జౌషధములనున్నూ చూచి, అభ్యాసకులు భయపడినవలసిన
పని ఎంతమాత్రము లేదు. ఏమన ప్రజాసామాన్యమునకు కైద్యవిజ్ఞానము సహజముగానే
అనుభవమందును.

ఈ విజ్ఞానము కొంతమంది కథికముగాను, కొంతమందికి స్వల్పముగాను ఉండి యుండును. సహజమున యీ విజ్ఞానమును అభ్యాసముచేసినను, అనుభవముచేత నున్నా క్రమక్రమముగా పెంపొందించుకొనవలయును. ఎంత నిపుణులగు జైద్యుడైనను, యేమియోకొన్ని ఓషధులయొక్కయు, కొన్ని ఔషధములయొక్కయు ప్రయోగోపసంహరిములయందు నేర్పియుండునుగాని, గ్రంథస్థములయిన, సర్వ విధౌషధులయొక్కయు, సర్వ విధౌషధములయొక్కయు పరిజ్ఞానప్రయోగోపసంహరిములయందు సమర్థులకలవాడై యుండిడు. అభ్యాసకులు ప్రప్రథమమునందు నాత్మైచ్ఛికగల నీటియందీరుటను, చెట్ల నెక్కి దిగుటను, అక్షరములను చదువగలుగుటను, అభ్యసించి, నేర్చుకొని తద్వారా అపూర్వపరిణతులగు యథాసంభవితానల్పాకృతిగల జలాదులయందు నిష్ఠముగా, పరానశక్తితులై. తరుణాదివైశిష్ట్యపుణులెట్లగుచున్నారో అట్లే జైద్యాభ్యాసకులను, చేతికానలి కనకూలముగా యిందుదహరింపబడిన వర్ణగదము (అక్షరములవంటి మందు) నభ్యసించుటద్వారా నిఖిలాగదప్రయోగోపసంహరిదత్తులగుట కాంతయు సులభములేదు. కొందరు కొన్ని ఓషధులయొక్కయు, కొన్ని ఔషధములయొక్కయు, పరిజ్ఞానాదులయందు దృఢపజ్ఞకలవారైయుండ, మఱి కొందరు మఱి కొన్ని ఓషధులయొక్కయు, ఔషధములయొక్కయు పరిజ్ఞానాదులయందు దృఢపజ్ఞకలవారై యుండును. ఇందువల్లనే జైద్యవృద్ధ్యము నిషిద్ధమైనది. కృపణబృత్తికల కొన్నివృత్తులు మహోత్సాహమైన మానవజన్మ అభించినందులకు తమకు పరిమేళ్యరాసుగ్రహముచే కలిగిన అనన్యనాధారణజ్ఞానసంపత్తిని స్వాధ్యపరార్థత్యాగముచేసి, తాము తరించి ఇతరులను తరింపజేసి ఉభయతారక సంధాములు కాజాలక షణ్ణభంగురములైన జీవితములే కాశ్చిత్రములు అనుకొని తమ తమ దివ్యజ్ఞాన సంపత్తిని ఇతరులకు తెలియకుండ నటించి అభ్యాసకులకు తమగుట్టు తెలియనీయక ఆకాభంగమును గావించుచున్నారనుట నిర్వివాదాంతము ఎంతకాలమెంతపరిశ్రమచేసినను, అద్యంతములుగానరాని యీ చికిత్సావిధానమును కావ్య, నాటకాలంకార, సాహిత్యమును సంపాదించినవారు మూర్ఖులైనారో, బి, ఏ శూదలయిన పరిక్షలయందుట్టిగ్గులైన విద్యాధికులు నేలకొలది చికిత్సాపరులనును గోగులగుల జైద్యకాలలయందు ప్రజేకించి ధనవ్యయమునకు వెనుదీయక అభ్యయన బ్రహ్మచర్యములకు లొనై తిడేశస్థాగరిష్ఠతతో చికిత్సావిధానము నభ్యసించువాడు రోగములను గుర్తింపజాలక రోగోపశాంత్యౌషధములను నిర్ణయింపజాలక భ్రమ చెందుచున్న నీతిగో యీ మానవప్రపంచమున కనంతరప్రధానముయిన యీ జైద్య శాస్త్రమునందొక అక్షరమునైన గురూపదేశముద్వారా అభ్యసించక ఒక ఓషధియొక్కగాని, ఒక ఔషధముయొక్కగాని, గుణపాతము, క్షయక, తిక్త చౌషధ, ప్రయోగోపసంహరివిజ్ఞానము రక్తవంటైనను తమకు తెలియకుండగనే మర్తమానకాల

మునం దాయుర్వేద, సారూప్య, ఆంగ్లేయ చికిత్సలకు సిద్ధపడుచున్న సాహసికులు అనేకపల్లెటూళ్ళయందు చూడబడుచున్న విషయ మెల్లరకును విశదమే. కొన్నికొన్ని కుగాములలో ఎవరో ఒకరు సంచికట్టుకట్టి, ప్రజాసేవారూపమైన వైద్యమును నడపించుచుండుటచే కొంతవరుకున్న పశ్చిమసూర్యుడైన, లేక సహజప్రకారత్యాత్మకమైన ఏవియో కొన్ని వ్యాధులు నివారణకాబడినంతమాత్రమున సర్వైద్యునిగాను, పశ్చికాలవ్యవధానమైన, లేక, సహజప్రకారత్యాత్మకమైన ఏవియో కొన్ని వ్యాధులు నివారణకాబడినంతమాత్రమున అసర్వైద్యునిగాను యోచించు ప్రజాసామాన్యముచే కొంతవరుకున్న యీసాహసికుల ఉద్యమమునకు కారణమగుచున్నది. శాస్త్రాభ్యాసము లేని చికిత్సకులకు జిజ్ఞాసాభిలాష యున్నను శాస్త్రీయచికిత్సకుల వద్దకు వచ్చి, తమకు తెలుసుకొనవలయుననియున్న విషయములను పృచ్ఛచేసి తెలుసుకొనుటకు సామాన్యముగా చాలమంది సంశయింతురు. ఒకవేళ ఎవరో ఒకరు వచ్చి సాహసించి పృచ్ఛచేసినను అది ప్రశ్నయే కాదని నిరసించియో, లేక, తా నేదో బ్రహ్మణ్యుడ నని ముఖపిఠాన మయేటట్లు ఆగమ్యగోచరములైన గతదగ్గోయ్యమాట లేవియో చెప్పియో, పృచ్ఛకుల హృదయమును వికలముచేయుదురుగాని, ఆ పృచ్ఛకులకు కావలసిన సమాధానమును ఓషికపట్టి చెప్పవారు మిక్కిలి అరుదుగా నుండురు. ఇందుచే సామాన్యసామాన్యములకు ప్రశ్న సమాధాన సంఘటనము కుదరదు. ప్రకటనలను బట్టియు, వేషవాగాదంబరములను బట్టియు వృద్ధిచెందుచున్నట్లు తోచుచున్నను వర్తమానకాలమున వైద్యవిధానమంతయు ఎగ్గాయిదిగ్గాయిగా నున్నదనుట సిద్ధాంతము. రోగోత్పత్తిని తెలుపు భాగము పేతుస్కంధము. రోగలక్షణములను వివరించుభాగము లక్షణస్కంధము. ఔషధనిర్మాణగుణాదులను వివరింపుదు ఆయా వ్యాధులయం దాచరింపవలసిన చికిత్సావిధానమును తెలుపుభాగము ఔషధస్కంధము (రోగ పేతువులను, లక్షణములను వివరించుభాగము నివాసము). ప్రోకోపించిన వాత, పిత్త, కఫములే సకలరోగములకు మూలకారణములు (ఔషధత్రయసిద్ధాంతమే ఆయుర్వేదసమ్మతము). మిథ్యాహార వివేచనాదులే వాతాదిప్రకోపకారణములు. మిథ్యాహారవివేచననితదోషోపశమనముకొరకు పాజ్ఞలచే విధింపబడిన నిరాహారనియమము, ఏకభుక్తనియమము మున్నగు నియమములు అన్నియు ఆరోగ్యనూత్రప్రతిపాదకములు. ఈ నియమములు జీర్ణాశయముయొక్కయు, పేగులయొక్కయు విక్రాంతికరములు. గాన ఆరోగ్యాభిలాషులచే ఆచరింపఁతగినవి. ప్రస్తుత కాలమం దట్టి నియమసమయములయందుకూడ క్రిందివిధమున కాఫీ, టీ మొదలయిన దురాచరణమునకు అలవాటుపడి దేహారోగ్యమును కోలుపోవుచున్నారు.

శ్లో. కాఫీం టీం వా ప్రాతరాదా గృహీత్వా
 పశ్చాత్కర్మ ప్రారభంత్యేన నిత్యమ్ ।
 ప్రాణాభావ స్సాన్మదితీ వాన్యథాచే
 తాణాభావే శర్క కింవాఽఽచరామః ॥

శుష్క-కుక్షి-తో చేసిపయెడల ప్రాణమునకు హాని కలుగును. ప్రాణహాని కలిగినచో ఏమిచేయగలమన్నట్లు, నిద్రనుండి లేవగనే ప్రాతఃకాలమందు కాఫీని గాని, టీని గాని పుచ్చుకున్నతర్వాతనే తమతమ నిత్యకృత్యములను ప్రారంభించు చున్నారు.

శ్లో. స్నానస్య పూర్వం పరతః పిబంతి
 ద్రవస్వరూపా న్యశుచి శుచి ర్వా ।
 సర్వత్ర వర్ణాశ్రమధర్మశంకా
 మపాస్య మానం ఊరకర్మమధ్యే ॥

స్నానమునకు పూర్వమందు గాని, పరమందు గాని, శుచికలవాడై గాని, అశుచి కలవాడై గాని, ఊరకర్మమధ్యమందుగాని వర్ణాశ్రమధర్మసంశయముతో పనిలేకుండా, ఎక్కడపడితే అక్కడ ద్రవస్వరూపములయిన కాఫీ, టీలను స్వీకరించుచున్నారు.

శ్లో. సువాసినీ పూర్వసువాసినీ వా
 య త్యాహితాగ్ని గృహమేధినోపి ।
 త్యక్త్వాఽత్ర సంవేహపదం విభీతాః
 పిబంత్యవశ్యం చ యథానుకూలమ్ ॥

సువాసినీలు, విధవాశ్రమీలు, సంన్యాసులు, అహితాగ్నులు, గృహస్థులు మున్నగువారు సంవేహమును విడచి, నిర్భయముగ వారివారి యిష్టానుసారము కాఫీ, టీలను స్వీకరించుచున్నారు.

శ్లో. క్షౌత్ర వివాహాదిషు పైతృకాదా
 మహోత్సవే బంధుసమాగమే వా ।
 అకాలచింతానియమం పిబంతి
 సర్వేషు కార్యేషు శుభాశుభేషు ॥

కృతువులు, వివాహాదిశుభకార్యములు, ప్రత్యాదీకారులు, వహోత్సవములు, బంధువులు, స్నేహితులు మున్నగువారు వచ్చినతరుణము, మరియు, సర్వవిధములయిన శుభాశుభములు, జీటియందు కాలనియమములతో పనిలేకయే యీచెప్పబడిన కాఫీ, టీల మనయోగించుచున్నారు. ఈవిధముగా ప్రజలకు నకుమార వధికమైనకొలది రోగములన్ను, రోగము లధికమైనకొలది జైద్యులన్ను, జైద్యులధికమైనకొలది చికిత్సావిధానములన్ను ఒకదానికొకటి దిగదినప్రకృతమానములగుచునే యున్నవి.

మిథ్యాహారాదిదోషసంబంధము లేకున్నను, పైన వివరించిన దురాచరణ లేకున్నను, ఒక్కొక్కప్పుడు వాతాత్మియైన శస్త్రుత్తతాభిమాతాదులచే తక్షణమే వాతాదులు ప్రకోపమునుజెంది, పోలు, నోప్పి మున్నగు సుపద్రవములను కలుగ జేయును. ఇన్నిధంబున జనించినరోగము, మరియొక రోగమును పుట్టించుట కూడ కలదు. ఏదితయిన నొకరోగము స్వతంత్రముగా జనించి బాధించునప్పుడు, తగిన చికిత్స చేయక, ఉపేక్షించినచో అదియే ప్రబలమై, ఇతరవిధములైన బహువిధరోగములను పుట్టించును. అట్లు పుట్టిన వివిధరోగములు గూడ రోగహేతువును పోలి యుండును వాటిలో ఒక్కొక్కరోగము మరియొకరోగమును పుట్టించి, తనకు తానే శమించును. మరయొకరోగము, ఇంకొకరోగమునకు తాను కారణముగానుండి, రోగాంతరమును పుట్టించుటతో కాలినొందక, తనవలన పుట్టిన రెండోరోగముతో కలసి బాధించుచుండును. ఈవిధముగా వ్యాధిసాక్షిగ్రహము చికిత్సకు కష్టము కలిగించుచుండుట, అనేకచోట్ల ప్రత్యక్షమగుచున్నది. వ్యాధి ఉదే కమునుబాందినప్పుడు గాని, సంకరవయినప్పుడుగాని అసాధ్యమై, ఒకానొకసమయమున ఫలానిరోగముని కూడ నిర్ణయంప శక్యము కాకూడును. అట్లే తరుణమున నేర్పరియగు జైద్యుడు తన ఉపాచేతనే రోగనిర్ణయమును చేసుకొని, తిత్కాలముందు తనకు స్ఫురించిన మందులతో చికిత్స చేయనగునుగాని, కిద్దోగనిష్ఠియనుకొరకుగాని, జ్వేషధివర్ణయనుకొరకుగాని, స్త్రీధివర్ణిణియను, వాదోపవాదములు మొదలయిన విమర్శనముల నాచరించినయెడల ప్రయోజనము చెడును. ప్రధానరోగమును గుర్తించి, తగిన చికిత్స చేసినయెడల అప్రధానరోగముతోపాటు అప్రధాన (సంకర) రోగమున్ను శాంతించును. సంకరవ్యాధికి నేరు చికిత్సచేయ నశక్యమండదు. గాన జైద్యాభ్యాసముల ప్రధానాప్రధానరోగవిజ్ఞానముకొరకు సర్వవ తిమశక్తిని ధారణోయుచుండ వలయును. ఒకానొకచోట ప్రధానాప్రధానరోగవేత్తలగు జైద్యులు తటస్థుడి, వారియొక్క దోషనిష్ఠాభిప్రాయములొకటే అయినను, జ్వేషధిప్రయోగపద్ధతులన్ను, గ్రిహపరిచయభిమానములన్ను భిన్నభిన్నములై యుండుటచే పరస్పరచికిత్సానెరకమునకు అంతరాయ మేర్పడుచున్నది. పోల్చిబడిన జైద్యుడు యథా వ్యాయముగా చికిత్స చేయచున్నను, స్వభావవిధముగా అవ్యాధి అసాధ్యమైనదైనను, లేక, కుదురుటకు అలగ్యమైనను, వారివారి అదుర్దాప్రకారము తక్షణమే యింకొక

జైద్యుని ప్రవేశపెట్టి, మొదటిజైద్యునకు జైద్యముచేతకాదను ప్రతీతిని కలిగించుట దురాచారమైయున్నది. దేహధారి ఎట్టి హేయస్థితియందైనను పోవుట క్షిప్రపదని తన ప్రాణములను రోగగ్రస్తుడైనప్పుడు అపథ్యమునందలి యాశచే పోవుట క్షిప్రపదినట్లు బంధుమిత్రాదులయొక్క, ప్రేరేపణనిర్బంధముచేతనున్న, లోభత్వము చేతనున్న జైద్యనటకులచేతజక్కి, క్వచిత్తుగా ఒక్కొక్కరోగి తనప్రాణములను కోల్పోవుచున్నాడు. యీ విషయమనేకులకు తెలియనిదికాదు. సంధ్యావందనము చేయనివారలను, బ్రాహ్మణులలో నుండి తొలగించజాలనట్లే, జైద్యశాస్త్రజన్య జ్ఞాన మణుమాత్రమైనను లేకపోయినను, జైద్యమే ప్రధానవృత్తిగా పెట్టుకొని జీవించు జైద్యనటకులను, జైద్యవృత్తినుండి తొలగించుట అనన్యసామాన్యమయిన విషయము.

శ్లో. వ్యాధే రయక్తం య ద్రవ్యం గణోక్త మపి త త్ర్యజేత్ |
అనుక్త మపి య ద్యుక్తం యోజయే త్తత్ర తద్బుధః ||

ఎట్టి ఔషధయోగమందైనను, చెప్పబడిన ద్రవ్యము రోగోపశాంతి కనుపయోగమయినచో దానిని విడువనగును. చెప్పబడకున్నను, రోగోపశాంతి కుపయోగమైనచో దానిని చేర్చవలయును. ఇది. అనుభవము కలిగి చికిత్సచేయు ప్రాజ్ఞుడగు జైద్యుని అధీనమైయున్నది. ఇట్టి సూత్రములకసందర్భార్థ కల్పనలచేసి, కొంతమంది పండితమన్యులు, మిరియాలకు బదులుగా తమకుతోచిన ఏకకిందగింజలనో, నిమ్మకాయరసమునకు బదులుగా ఏ పుల్లదబ్బకాయరసమో, లేక ఏ నారింజకాయరసమో, పోసి వారివారి ఇష్టానుసారము మాత్రలనో, కుప్పెలనో, తయారుచేయువారు కొందరు; ద్రవ్యసంపన్నత కలిగియుండుటచే లోకోత్తరనామములుగల మందులను తయారుచేయుటయే ఘనకార్యమని ప్రారంభించి గ్రంథస్థములైన కొన్ని క్షిప్రపదముల అర్థముకొరకు అనేక నిఘంటువులనో, గ్రంథములనో పరిశీలించి బ్రహ్మాండము మీద అపదమును జేసికో సమన్వయించి, గ్రంథకర్త చెప్పినవస్తు వదియే అయియుండునని ఊహించి, దానితో అమందును పూర్తిచేయువారు కొందరు; సందర్భముకాని ఒకవస్తువును వేయనంతమాత్రముచే అమందుకు లోపముకలుగునా? అని తమకు సందర్భములైన వస్తువులతోనే పూర్తిచేయువారు కొందరు. ఇట్టివేయింకా అనేకవిధములైన పరిస్థితులచే మందులు సరియైనవి కాకపోవుటయే గాక, ఒకదాని కోకటిపడియు, అసంపూర్ణద్రవ్యములతో నిర్మింపబడియు, గుణవిపర్యాసమునకును, ప్రాణప్రయాసకును కారణ మగుచున్నవి. ఔషధముపేరు ఒకటే అయినను, అపేరుగల ఔషధయోగములు అనేకగ్రంథములయందు అనేకవిధములుగా నుండుటచేతను, ఎవరు తయారుచేసినమందులయందేయేవస్తువులు చేర్చబడినచో

కృష్ణత కనబరచుకొనుట నాకు విధాయకకృత్య మను సంగతి పాతకమహాశయము
అకు విశదము, మనస్సమాధానోచితము, ముదానహము. శ్లో॥ ఉపద్రవాదివిషయ
స్పృతంత్రోత్సృకాత్మనామ్ । నవీనభిషజా మేష సుబోధాయ భవిష్యతి ॥ తా॥
ప్రధానకోగముతో జనించిన అప్రధానకోగములు, మరణనూచకలక్షణములు,
వ్యాధిహేతువులగు మిథ్యాహారవిహారములు, వ్యాధిని తెలుపు పూర్వరూపాదులు అను
విషయనిబద్ధమైన యీ గ్రంథము వివిధజైద్యకుతూహలరగు నవీనజైద్యులయొక్క
సుఖబోధచుకొరకు కాగలదు. ఉపద్రవాదులను తెలుపుటవిషయము, వీటిని ప్రతి
పాదించుట గ్రంథమునకుగల సంబంధము. అభినవవైద్యులు, జైద్యకుతూహలముగల
వారలు అధికార్థు. సుబోధరూపకమైన విజ్ఞానము ప్రయోజనము. ఇట్లని అనుబంధ
చతుష్టయోపపత్తి.

ఇట్లు సజ్జనవిధేయుడు,

గ్రంథకర్త.

కృతిపతి.

గ్రంథస్థవిషయములు.

ప్రళంసాప్రళరణము	పుట	చికిత్సానిష్ఫలకాలము	46
గోత్రప్రళంస.	1	చికిత్సావిషయములు	"
జన్మభూకధనం.	"	జైద్యకర్తవ్యం	48
ఇష్టదేవతాప్రార్థనం.	2	జైద్యులకు చందాలత్వము	58
గోధన్వంతరీప్రణామం.	"	పరిభాషాప్రకరణమ్	
గోమహిమ.	"	రోగాగమన కాలం	59
గురుస్తుతి.	3	రోగజ్ఞానమునకు పంచోపాయములు	60
కృతిపతివరనం.	4	నిదానపంచకోపసంహారం	"
గ్రంథప్రళంస.	8	రోగభేదములు	"
విద్యత్ప్రార్థన.	16	రోగసహనశక్తి	66
కవిప్రకృతి.	"	వంశానుక్రమరోగములు	67
జైద్యుని మహత్వశుచిత్వములు.	22	సాంక్యామిక రోగములు	"
సన్వేద్యలక్షణము.	23	సాధ్యాసాధ్యయాప్యరోగలక్షణములు	"
కుజైద్యలక్షణములు.	25	అసాధ్యరోగములు	68
అమృతహస్తలక్షణం.	27	సర్వరోగ శమనోపాయం	"
దగ్ధహస్తలక్షణం	28	జైషమ్య క్రియావిశేషము	"
మూఢజైద్యులకు కీర్తికారణము	29	జైషధావస్థ	69
జైద్యుల ప్రాశస్త్యభ్రాంతి	"	షడ్రీసాత్పత్తి	70
జైద్యసాంకర్యం	30	జైషధజైవిధ్యం	"
మూఢరోగులు	31	జైషధనామాగమనం	72
అపథ్యదోషప్రకారోపస్వభావము	"	జైషధ గోపనము	"
అనుషంగిరోపద్రవములు	32	జైషధ సేవకు కాలము	73
మూఢకృత్యం	33	దేశజ్ఞానం	"
ప్రాజ్ఞకృత్యం	38	అనుపానావశ్యకత	74
జైద్యకప్రవేశవిధి	39	అంఘనావశ్యకత	"
చికిత్సాప్రారంభకాలమున	}	అంఘనక్రమం	75
జైద్యుడు చెప్పవలసినది		అంఘనము పనికొనివారు.	"
సమీపచికిత్సాదోషం	"	సాదృశ్యకృత్యములు	76
చికిత్సానర్తులు	42	పథ్య ప్రాముఖ్యత	"
చికిత్సాంగములు	43	పథ్య కాలనిర్ణయం	"
రుగ్మిజైద్యనియమం	"	అభ్యాసవస్త ప్రాముఖ్యత	77
చికిత్సావశ్యకత	44	జైద్యవృత్తాంతం	"
చికిత్సాప్రయోజనం	"	ఉపచారక లక్షణం	95
చికిత్సాఫలము	45	నియతకృత్యములు	96
చికిత్సాలయావశ్యకత	"	దినచర్య	"

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
జ్వరప్రమాదదినములు	"	జ్వరాగ్ని భేదములు	"
జ్వరాంతలక్షణములు	"	అక్షర భేదములు	212
జ్వరితవర్ణములు	189	గుల్మరోగసంపాప్తి	"
చికిత్స అనవసరములేని జ్వరములు	"	గుల్మరోగలక్షణములు	213
సర్వరోగసంపాప్తికి	"	ఉదరరోగ సంపాప్తి	"
సామాన్యలక్షణం }	"	ఉదరరోగలక్షణములు	214
త్రిదోషసంపాప్తి	190	ఉదరరోగ భేదములు	"
సర్వరోగసామాన్యలక్షణం	"	సాధ్య సాధ్యోదరనిర్ణయమ్	215
వాతభేదములు	191	కాసరోగసంపాప్తి	"
పిత్త భేదములు	196	కాశరోగభేదములు	216
శ్లేష్మ భేదములు	198	మేహరోగసంపాప్తి	"
క్రిమిరోగసంపాప్తి	200	మేహరోగభేదములు	217
క్రిమిరోగలక్షణం	201	బహుమూత్రలక్షణములు	218
క్రిమిభేదములు	"	అతిసారరోగ సంపాప్తి	219
సన్ని పాతసంపాప్తి	201	అతిసారరోగలక్షణం	"
సర్వసన్ని పాతసామాన్యలక్షణం	202	అతిసార రోగ భేదములు	"
సన్ని పాతభేదములు	"	ఛర్ది రోగసంపాప్తి	220
కర్ణ కలక్షణం	203	ఛర్ది భేదములు	221
సన్ని పాతదినప్రమాణం	204	క్షయరోగసంపాప్తి	222
సాధ్యసన్ని పాతనామములు	"	క్షయరోగలక్షణములు	"
అసాధ్యసన్ని పాతములు	"	క్షయరోగభేదములు	223
హృదోగసంపాప్తి	205	పాండురోగ సంపాప్తి	"
హృదోగలక్షణము	"	పాండురోగలక్షణములు	"
అమదోగపాప్తి	"	పాండురోగ భేదములు	224
అమదోగలక్షణం	206	శ్రీ సంగమదోషలక్షణములు	225
కూలరోగసంపాప్తి	"	స్వస్థలక్షణమ్	"
కూలరోగసామాన్యలక్షణం	"		
మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాఘాత, }		వర్ణాదప్రకరణమ్	
మూత్రాశ్మరీరోగసంపాప్తి	207	అగ్నికుమారం	230
శోఫరోగసంపాప్తి	208	అనందఛైరవి	230
శోఫరోగసామాన్యలక్షణం	"	అనందరసం	"
శోఫరోగ భేదములు	209	కవకనుఁదరరసం	231
హిక్మరోగసంపాప్తి	210	కాలకూటం	"
హిక్మ భేదములు	"	కాంతవల్లభరసం	232
అక్షరరోగసంపాప్తి	211	క్రిమికుఢరసం	"

విషయము.

పుట

గర్భ విసోదరసం	233
చతుర్థోహ రసాయనం	"
చింతామణి	"
జ్వరాంకుశం	235
జోగినీరసం	"
తారకేశ్వరరసం	"
నవగృహి	236
నారాచరసం	"
నిత్యానందరసం	"
ప్రతాపలంకేశ్వరం	237
ప్రదరాంతకరసం	"
పూగచంద్రోదయం	238
వైత్యులతకరసం	"
బాలనూర్వోదయం	239
భేదీజ్వరాంకుశం	"
మాలినీవసంతకరసం	"
మేహవంగరాజీయం	240
మృత్యుంజయరసం	"
యోగరాజ గుగ్గులు	"
రజితచంద్రోదయం	241
రసరాట్	"
రామబాణగుళిక	242
అక్షివిలాసరసం	"
అఘుక్రివ్యాదరసం	243
అఘుచంద్రోదయం	"
అఘునారాయణకవచం	"
లోకనాథరసం	244
వసంతకుసుమాకరం	"
వాతగజాంకుశం	245
వాతరాక్షసం	"
వాతవిధ్వంసి	"
విజయసిందూరం	246
శీతాంశురసం	"
కూలకురారం	247
షడ్గుణం	"

విషయము.

పుట

సన్ని సాతశ్శావి	248
స్వచ్ఛందశ్శావి	"
సిందూరభూషణం	"
సింహపాత్రపాత్రనం	249
సూతరాజీయం	"
సూతికాభరణం	250
సూర్యాకృతి	"
హుతాశనరసం	"
జ్వరనివృచనము	251
దోషత్రయవ్యాప్తికాలము	252
దోషత్రయశమనోపాయము	253
వాతహరానుపానములు	"
పితృహరానుపానములు	"
శ్లేష్మహరానుపానములు	254
రక్తవృద్ధ్యనుపానములు	"
మాతాప్రసూణం	"
క్రియాశీతి	255
పంచవిధస్వేదములు	256
మాననిగ్ణయము	257
యంత్రములు	258
పాతాళయంత్రము	"
విద్యాధరయంత్రము	"
టంకయంత్రము	259
కోవయంత్రము	"
దోలాయంత్రము	"
కులాయంత్రము	"
కచ్చపయంత్రము	260
గర్భయంత్రము	"
గోరియంత్రము	"
తేజోయంత్రము	261
జలయంత్రము	"
భూధరయంత్రము	"
వాలుకాయంత్రము	"
పుటములు.	
గోపనిపుటము	262

నిషయము.	పుట	నిషయము.	పుట
క పాతపుటము	262	నక్కువామికా	265
వరాహపుటము	"	పల్నటిల్లా	"
X జపుటము	"	శేరాఫిన్	"
మహాపుటము	"	ఫాస్ఫరస్	"
కుంభపుటము	"	బెల్లడొనా	"
నారూప్యోపదేశిత్వ	263	బ్రెయోనియా	266
ముల్లీన్ ఆయిల్	264	మెర్క్యూరియస్	"
ఆర్నికా	"	యాపిస్	"
ఆల్టిస్ ఫేరనోసా	"	యాంటింటార్లు	"
ఆవేనా సత్తివా	"	యూఫ్రేషియా	"
ఆసాపడీడా	"	రూప్టాక్సు	"
ఆర్కెనికం ఆల్బం	"	తైకోఫోడియం	267
ఇగ్నోషియా	264A	లేకెసిస్	"
ఇశెకాక్	"	వెరాట్రం ఆల్బం	"
ఎకోనైట్	"	శక్తలే	"
ఓపియం	"	సల్ఫర్	"
కాక్యూలస్	"	సారసపరిల్లా	268
కార్బోవెజ్	"	సాలిక్సు వైగ్రా	"
కాలెంథ్రూలా	"	సెబీనా	"
కాష్టికం	"	స్ప్రిమోనియం	"
కమోమిల్లా	"	హెపార్ సల్ఫ్	"
కేంథర్	"	హెమామలిస్	"
కోనియం	"	హెడాస్ట్రీస్	269
కోరిటన్ టిగ్	264B	జీవరసాయన నాపథములు.	
గ్రానైటీస్	"	కాలీమూర్	274
చిరాటా	"	కాలీఫాస్	"
చైనా	"	కాలీసల్ఫ్	275
జెల్మియం	"	కాల్కేరియాఫాస్	"
జెరిబింత్	"	కాల్కేరియాఫ్లోర్	"
డల్క-మరా	"	కాల్కేరియాసల్ఫ్	"
డామియానా	"	నేట్రంమూర్	"
డిజటాలిస్	"	నేట్రంఫాస్	276
డ్రొసెరా	"	నేట్రంసల్ఫ్	"
తూటా	265	ఫెర్రిఫాస్	"

విషయము	పుట	విషయము	పుట
మెగ్నీషియాఫాస్	276	ఫెబ్రోలిన్	279
నైలిషియా	"	ఫెరడాల్	"
అకారాదిక్రమముగా శోగ	276	బాటీవాలా ఎగ్సిక్చర్	"
నామములున్న వరుసవారీగ		బెరిన్ టేబ్లెట్స్	"
పై 12 జీవరసాయనావధ		చేల్ సిరప్	280
ముల సంఖ్యయున్న		బైసన్ అమేరా	"
అలోపతీమతచికిత్స.		బైస్ కేటెడ్ మెగ్నీషియా	"
ధర్మామీటరు	277	మెలడాల్	"
స్టెతోస్కోప్	278	యారోమాల్లు ఎ కెఎన్సెల్	280
యూరీనోమీటరు	"	ల్యూక్స్ పెట్టెన్	"
అటెటిన్ కార్డియల్ రిమో	279	లివిబ్రిన్	"
అనెస్ ఆఫ్ చికెన్	"	విరాల్	"
ఆండ్మాన్ లివర్ సాల్ట్	"	వింకోలా	"
ఈప్టెన్ సిరప్	"	పుడ్వర్డు గ్రేవ్ వాటర్	"
ఎబిడాల్ సి	"	కానటోజిన్	"
కాడ్ లివర్ ఆయిల్	"	కారిడాన్ టేబ్లెట్స్	"
కాపిక్	"	హెల్ మొగా ఆయిల్	"
కాల్షియం గ్లూకోనేట్	"	సారసపరిల్లా	"
కాల్షిఫరం టేబ్లెట్స్	"	సిహూల్	"
క్యాప్స్ మాల్బెట్	"	సిలిరీనా	"
కెప్టర్న్ మాల్ట్ ఎ కెఎన్సెల్	}	సోడామింట్ బిళ్ళలు	"
కాడ్లివరాయిల్		హుపేటో గ్లోగ్ సిరప్	"
కోషేబా		హరంటోన్ టేబ్లెట్స్	"
గాంగ్లెట్యూ కాప్సులు	"	హలీవరల్	"
గ్లికోడిన్ టర్పెనాసకా	"	హిమా గ్లోబిన్ సిరప్	"
చిన మొన్ ఆయిలు	"	హైపోఫాస్ ఫెట్స్ పౌడర్ టేబ్లెట్స్	"
జఫ్రాల్	"	హాలిడ్స్ మిక్చర్ (లిక్విడ్)	"
టింక్చర్ ఫెర్రై ఫెర్క్లర్	"	వాతస్వరూపము	286
పాలెడిన్	"	పిత్తస్వరూపము	"
పిప్పర్మింట్ ఆయిలు	"	క్షేష్ణస్వరూపము	"
పేనాపెట్రెన్	"	వాతచర్మ	"
పేరాఫెన్ లిక్విడ్	"	పిత్తచర్మ	287
పేలాల్	"	క్షేష్ణచర్మ	"
పేన్ మిలటస్ టేబ్లెట్స్	"	పంచమహాభూతగుణములు	"

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
సంక్షిప్త చరిత్రము.		ఆభిఘాతజ్వరము	301
ఓషధిశాస్త్రము	269	ఆభిఘ్నము	"
పక్షిసారములు	290	ఆరతలనొప్పి	"
దాహత్యక్తములు	"	ఆరుచి	302
కంఠసారములు	"	అరూంషికము	"
మూలసారములు	291	ఆర్జునము	"
ఓజాచారములు	"	ఆర్జునము	"
ఫలసారములు	"	ఆర్జుము	"
సారసారములు	"	ఆరోచకము	"
క్షీరసారములు	"	ఆరోగ్యోగము	"
నిర్మాససారములు	292	ఆలజి	"
సర్వాంగసారములు	"	ఆలస	"
పుష్పసారములు	"	ఆలసక	303
క్షౌరసారములు	"	ఆలాసకము	"
సామాన్య నియమము	"	ఆవపాటకము	"
ఔషధపాత్రస్థానము	293	ఆక్మరి	"
అసహ్యప్రతికారము	"	ఆకీర్ణవాతములు	304
ఉపశయ వివరణము	294	ఆప్తవిధమాతృకృచ్ఛములు	"
రోగశీర్షిక		ఆప్తవిధకూలలు	"
ఆగ్నిమాంద్యము	297	ఆప్తవిధదరములు	"
ఆగ్నిరోహిణి	"	ఆస్పృగ్దరము	"
ఆజగల్గిక	298	ఆస్థిగతజ్వరము	"
ఆజీర్ణము	"	అస్త్రీసాగ్రము	"
ఆతిమాతృము	"	ఆహిపూతనము	304
ఆతిసారము	"	అంగము ముడిగలాగుకుపోవుట	"
ఆధిజిహ్వక	299	అంగసంధుల వాపు	"
ఆధిమండము	"	ఆడవి ఈగ కాటు	305
అధుప్రేమము	300	అండరోగము	"
అనాస	"	అండవృద్ధి	"
అనాహము	"	అండవాతిము	"
ఆనుకయ	301	అంతరకుసుమ	"
అపచారజ్వరము	"	అంతర్దాహము	"
ఆపచి	"	అంతర్విద్రుధి	"
ఆపస్మారము	"	అంత్యాళి	"

విషయము	పుట	విషయము.	పుట
ఆగంతకదోషము	305	ఓవస్థస్థులనము	311
ఆంత్రోవృద్ధి	"	కక్షము	312
ఆధ్యానము	306	కచ్చపికము	"
అనికాయ	"	కంటిలో నలక	"
అనుము	"	కంతకాలూకము	"
ఆమాతీసారము	"	కందిరీగ కాటు	"
ఆయాసము	"	కడుపుబ్బరము	"
ఆర్త వదోషము	"	కడుపుశగ పోవుట	"
ఆవర్తవ్రణము	"	కణితపోటు	"
ఆసనగండమాల	"	కణిపుజెవ్వు	213
ఆహికజ్వరము	307	కఫరోగము	"
ఇగుళ్ళు వాపు	"	కరపాణికురుపులు	"
ఇరివేల్లిక	"	కర్ణరోగము	"
ఇరుకునొప్పి	"	కర్ణనాదము	"
ఇంద్రులుప్త	"	కర్ణకూల	"
ఇంద్రవిద్య	"	కర్ణిక	"
ఉదరరోగము	308	కలరా	"
ఉదర్దము	"	కల్లవాపు	"
ఉదావర్తము	"	కంఠశుండి	314
ఉన్నంధకము	"	కంఠులు	"
ఉన్నాదము	309	కదరము	"
ఉపజిహ్వక	"	కంపవాతము	"
ఉపదంశము	"	కముకుదెబ్బలు	"
ఉబ్బసము	"	కాకవంధ్య	"
ఉరక్షతము	"	కామిల	"
ఉంచరపాట్ల	"	కార్య్యరోగము	"
ఉర్ధ్వజతురోగము	"	కాలుపు	"
ఉపిరిగొట్టునొప్పి	"	కాస	"
ఉరుస్తంభము	310	కిక్కినరోగము	"
ఋతుకూల	"	కిలాసము	"
ఋతుస్యానము	"	కిమిరోగము	315
ఎండదెబ్బ	"	కిళ్ళవాపు	"
ఎక్కిళ్ళు	311	కుక్కకాటు	"
ఎలక కాటు	"	కునఖము	"
ఏటికి పాములు	"	కురుపులు	"
ఓరుపు	"	కుకూడాకము	"

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
కుంభ కామిల	316	ఛర్దిరోగము	319
కుసుమ	"	ఛాయారోగము	"
కృత్రిమవిషము	"	జఠరరోగము	"
క్షేళకాతము	"	జతుమణి	"
కొరియా	"	జలత్రాసము	"
కొంకిపురుగు	"	జలోదరము	"
కొండనాలుక వాపు	"	జ్వరము	"
కోతము	"	శాలగర్దభము	320
కోరింతదగ్గు	"	జిగటవిరేచనములు	"
కోష్ఠరోగము	317	జిహ్వదోషములు	"
ఖాలిత్వము	"	జెరికాటు	"
గర్దభికము	"	జలుబు	"
గర్భపాతము	"	డగ్గుతిక	"
గర్భరక్షణము	"	తలతీట	"
గర్భస్రావము	"	తలనొప్పి	"
గరవిషము	"	తృష్ణారోగము	"
గళగ్రహము	"	తాపము	"
గండమాత	"	తామర	"
గాలిబిళ్ళలు	"	తారుణ్యపిటకలు	"
గుదపాకము	"	తాలూరోగము	"
గుదభ్రంశము	"	తాలుపుపుప్పము	"
గోరుచుట్టు	318	తాలుపాకము	321
గోళ్ళు గూడుపోయుట	"	తిమిరము	"
గంధశామ్ని	"	తిమ్మిరి	"
గంగజ్వరాలు	318	తిలకాలకము	"
గ్రింధి	"	తుండికేసరి	"
గ్రింధ్యర్షదము	"	తేలు కాటు	"
చర్మవ్యాధులు	"	దగ్గు	322
చర్మక్షీలము	"	దద్దుర్లు	"
చనుకుదురు	"	దండకాలసకము	"
చప్పి	"	దంతకు	"
చిట్లపిరంగి	"	ద్వంద్వరోగము	"
చిడుము	"	దారుణకము	"
చిప్యము	"	దాహరోగము	"
చుండు	"	దివాంధము	"
చెముడు	"	దురదలు	"

విషయము	పుట	విషయము	పుట
దుర్భాధనిద్ర	322	పలితము	327
దూషివిషము	323	పల్లవురుపు	,,
దోషజ్వరము	,,	ప్రదరము	,,
దొంగనొప్పులు	,,	ప్రమేహపిటక	,,
ధాతునష్టము	,,	ప్రమేహము	,,
నక్తాంధము	,,	ప్రదాహిక	,,
నకులాంధ్యము	,,	ప్రసవిండుట	,,
నడ్డినొప్పి	,,	ప్రసూతిరోగము	,,
నరుకు	,,	పాదదాలి	,,
నల్లమందు ఆలవాటు	,,	పాముకాటు	,,
నల్లులు	,,	పార్శ్వపునొప్పి	328
నవవిధమూత్రాశ్మరములు	,,	పార్శ్వకూల	,,
నృచ్చము	324	పారిగర్భికరోగము	,,
నాడీవ్రణము	,,	పాలజ్వరము	,,
నాటుకపూత	,,	పాండురోగము	,,
నాసికారక్తం	,,	పాలజ్వరము	,,
నిస్త్రాణ	,,	పిచ్చి	,,
నిరుద్ధప్రకసనము	,,	పిటకామేహము	,,
నీరుచవ్వలు	,,	పిత్రరోగము	,,
నీలిక	,,	పిప్పిగోళ్ళు	,,
నెరుపు	,,	పిత్తిపళ్ళు	,,
నొప్పులు ఆగిపోవుట	,,	పిల్లల మలబద్ధము	329
నోటిపూత	,,	పిశాచజ్వరము	,,
పక్షవాతము	325	పీనస	,,
పక్షుశాతము	,,	పీసర	,,
పచ్చుళగ	,,	ప్లీహరోగము	,,
పటలం	,,	పుట్టవ్రణము	,,
పడిశము	326	పుసఃప్రకోపజ్వరము	,,
పద్మినీకంటకము	,,	పురాణజ్వరము	,,
పనసకము	327	పురిమాద	,,
పరివర్తికము	,,	పులిపిల్ల	,,
పరిణామకూల	,,	పెట్టుమందు	330
పరివర్తము	,,	పేలు	,,
పరివర్తము	,,	పంపర	,,
పరివర్తము	,,	పిరంగిరోగము	,,

విషయము	పుట	విషయము	పుట
బట్టతల -	"	మొలగజ్జి	333
బల్ల	"	యకృతే	"
ఒహుమూత్రము	"	యక్ష్మ	"
బాలపాపవిన్నె -	"	యవప్రఖ్య	"
బాలింతరోగము	"	యాప్యరోగము	"
బృహత్	"	యోని ఒరుపు	"
బొల్లి -	331	యోనికందము	"
బోద	"	రక్తగ్రహణి	"
భగందరము	"	రక్తగుల్మము	"
భ్రమ	"	రక్తదోషము	334
మక్కుల్లరోగము	"	రక్తపిత్తము	"
మడమకూల	"	రక్తవాతము	"
మదరోగము	"	రజోవరోధము	"
మదాత్యయము	"	రసతాపము	"
మరిడిజాడ్యము	"	రాజయత్నము	"
మలబద్ధము	"	రుద్రవాతము	"
మషకము	332	శ్రేణికటి -	"
మసకలు	"	అశ్వా	"
మహారోదరము	"	లింగనాళము -	"
మధుమేహము	"	లూత	"
మనూరిక	"	లోధరము	"
మండల కుష్టు	"	వడగొట్టుట -	"
మాద	"	వమనము	"
ముఖదూషిక	"	వరాహదంష్ట్రము	"
ముఖమంగు	"	వరిబీజము	"
ముఖరోగము	"	వల్గీకము	"
ముక్తుదోషము	"	వలీ	335
మూఢగర్భము	333	వహ్నిదగ్ధము	"
మూత్రకృచ్ఛము	"	వంధ్యాదోషము	"
మూత్రస్రావము	"	వధ్య	"
మూత్రశంక	"	వ్యంగము	"
మేఘరంజి	"	వ్యంగము	"
మేదోరోగము	"	వృషణకచ్ఛపు	"
మేహరోగము	"	వృణము	"
మేహపిటకలు	"	వికూజనము	"

విషయము.

విదారక
విద్రాధి
విరోచనములు
విలంబిక
వివృతపిటక
వివృతాంఘ్రి
విషదోషము
విషమజ్వరము
విషాచి
విసర్జి
విస్ఫోటకము
వేదన
శర్కర
శర్కరార్బుదము
శ్వాస-
శిశోభారము
శిల్పకుష్ఠ
శ్విత్తము
శతఘ్ని
శ్లీపదము
శ్లేష్మస్రావము
శోఢ
శోభి
శోష
షండవోషము, షండరోగము
సన్యాసరోగము
సన్నిరుద్ధగుదము
సంగ్రహణి
స్తనవిద్రాధి
స్వరభంగము
స్వరభేదము
స్వరహీనము
సంధిభంగము
సూతిక
సూర్యావర్తము

పుట

335

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

336

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

337

,,

,,

నిషయము

స్నాయురోగము
స్త్రీ దోషము
సోమరోగము
హలీసుకము
హృదయభౌగ్నిర్యము
హృల్లాసము
హిక్కు
హిద్మ
హృచ్ఛుల
అంజనము
ఆంతరకుసుమ
ఆంతఃపరిమార్జనము
అనులేపనము
అనులోమము
అనువాసవస్తి
అపతర్పణము
అవపీడనము
ఆస్థానవస్తి
ఇచ్ఛాపథ్యము
ఉత్తరవస్తి
ఉద్వృగనము
ఉపనాహస్వేదము
ఉష్ణస్వేదము
కటుమర్లు
కబళక్రియ
కలికము
కషాయము
కంగులీతైలము
క్వాధము
క్లేదక్రియ (క్లేదకర్మ)
క్షేత్రీకరణము 7 విధములు
గండూషము
చప్పడిపథ్యము
జతుమూలము
జంగమవిషము

పుట

337

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

338

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

,,

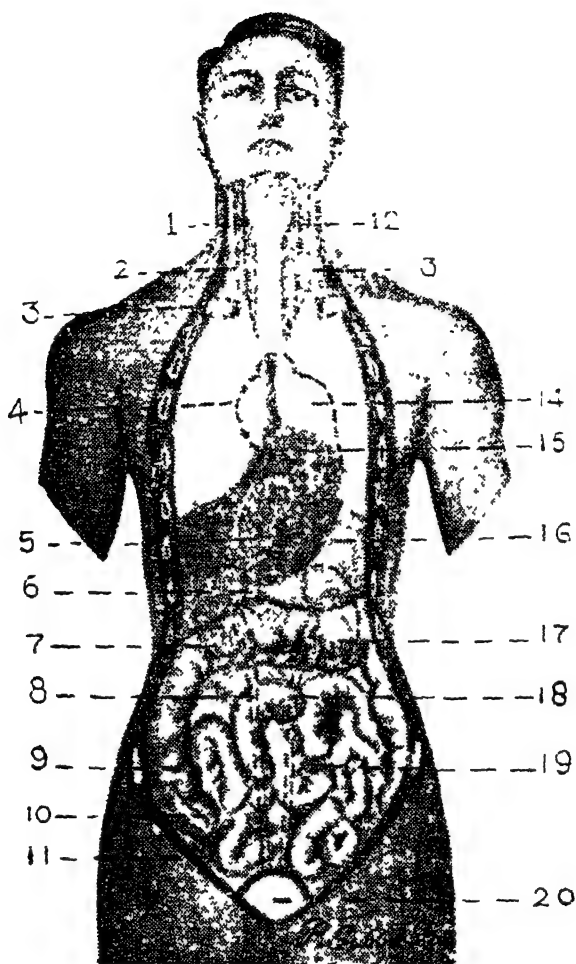
,,

,,

,,

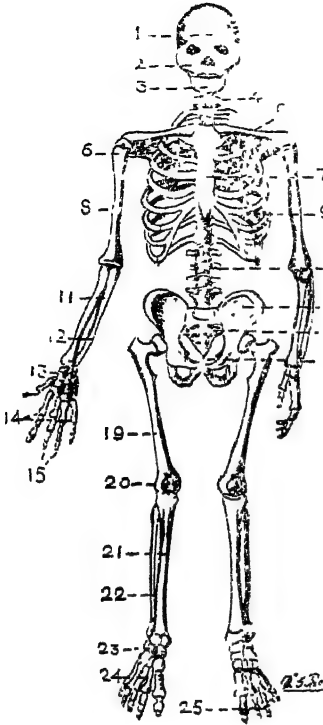
విషయము	పుట	విషయము	పుట
జంగమ స్నేహము	339	వేగము	341
ఉగ్రుత్తిక	"	వేగవారణము	"
తంద్ర	"	వేగవారము	"
తప్తఖల్వము	339	శిరోవస్తి	"
తర్పణము	"	శూకము	"
తాపస్వేదము (6 విధములు)	"	షష్ఠికధాన్యము	"
ద్రవస్వేదము (2 విధములు)	"	సముద్రస్నేహము	"
ద్వంద్వమేఘకాపధములు	340	సంశోధనక్రియ	"
ధాతువాదము	"	సాంగశితలము	"
నశ్యము	"	సాత్త్వికము	"
నిజరసము	"	సావరవిషము	"
నిరూహము	"	సావరస్నేహము	"
ప్రతిసారణము	"	స్నాతకము (7) విధములు	342
ప్రతిభామము	"	సిరామోక్షణము	"
పంచకర్మలు	"	నూక్తము (నీరప్)	"
ఘంటము	"	సేచనము	"
బహిఃపరిమార్జనము	"	హనుగ్రహము	"
భావన	"	హిమకల్పనము	"
మరిచాన్యము	"	అగదము	"
మంథము	"	అష్టచతుష్టయము	"
యూషమము	"	చాతుర్జాతములు	"
రక్తమోక్షము	"	చాతుర్భుద్రికములు	"
రసము	"	త్రికటుకములు	343
రసవాదము	"	త్రిభాతకములు	"
అగణము	"	త్రిఫలములు	"
అంఘనము	341	దశమూలములు	"
లాజమండము	"	గురుపంచమూలములు	"
లేపనక్రియ	"	అఘృతపంచమూలము	"
వస్తి	"	యా రెండుకలిసిన పైదశమూలములగును	"
వ్యధ	"	పంచకోలములు	"
వ్యాయామము	"	పంచగవ్యము	"
వికూజనము	"	పంచగుగంధములు	"
విశ్వామిత్రక సౌలము	"	ఫలపంచాష్టములు	"
విషమాశనము	"	అవణత్రయము	"
విషవాదము	341	యక్షకర్దమం	4344

1. శరీరాంతర్గత ముఖ్యవాయవపటము.

- (1) స్వరపేటిక; (2) కంఠనాళము; (3) మెడకొరికి; (4) కుడిదూపిరితిత్తి; (5) కాలేయము; (6) పిత్తాశయము; (7) కుడిమూత్రపిండము; (8) కుడి మూత్రనాళము; (9) పెద్దపేగు; (10) అంటిక; (11) క్రిమిక; (12) గళధవని; (13) గళసిర; (14) ఎడమ దూపిరితిత్తి; (15) గుండెకాయ; (16) జీర్ణాశయము; (17) ఎడమ మూత్రపిండము; (18) ఎడమమూత్రనాళము; (19) చిన్నపేగులు; (20) పూత్రాశయము.

2. అస్థిసంజరము,

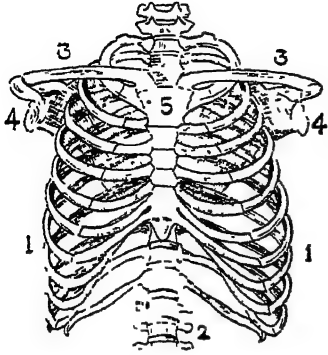
- (1) అలాటాస్టి; (2) పైదవడవిముక;
 (3) క్రిందిదవడవిముక; (4) మెడ పూస;
 (5) మెడకొంకి. (6) అంశ ఫలకము,
 (7) రొమ్మెముక; (8) భుజాస్థి; (9) ప్రక్క
 ఎముక; (10) వెన్నుపూస; (11) మణిబంధా
 ధారాస్థి; (12) కూర్పరాస్థి; (13) మణికత
 ములు; (14) కరాంగుళ్యాధారాస్థులు;
 (15) కరాంగుళ్ళస్థులు; (16) తుంటి ఎముక,
 (17) త్రికాస్థి, (18) త్రోటిక; (19) ఊర్వస్థి,
 (20) మోకాలి చిప్ప; (21) జంఘిక;
 (22) జానుక; (23) చీక మండవిముక;
 (24) పాదాంగుళ్యాధారాస్థులు; (25) పా
 దాంగుళ్ళస్థులు.

3. నాలుక.

- (1) మూలము;
 (2, 2) రుచిని తెలుపు గుట్టలు.
 (3) అగ్రము.

4. హృదయకుహరము.

(1, 1) పక్క ఎముకలు;

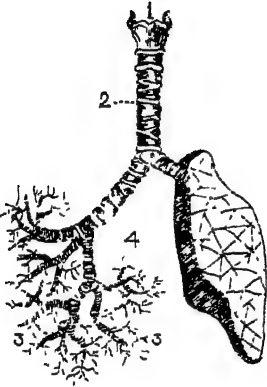
(2) ఉపస్థి;

(3, 3) మెడకొంకులు.

(4, 4) అంశలకములు,

(5) హృదయము.

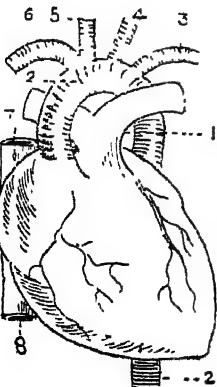
5. ఊపిరితిత్తులు.

(1) స్వరపేటిక; (2) కంఠనాళము; (3) వాయు

నాళములు; (4) ఎడమఊపిరితిత్తి.

6. గుండెకాయ.

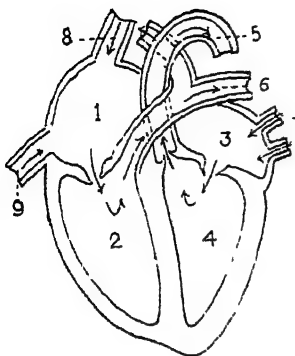
(1) పుష్పసథమని; (2-2) బృహద్ధమని; (3) ఎడమ

భుజధమని; (4) ఎడమగళధమని; (5) కుడిగళధమని;

(6) కుడిభుజధమని; (7) ఊర్ధ్వబృహత్తిర; (8) అ

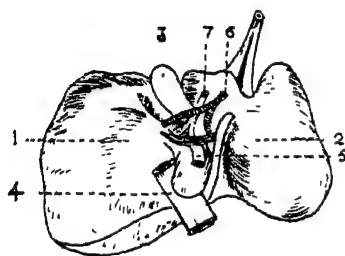
బృహత్తిర.

7. గుండెకాయలోని గదులు.

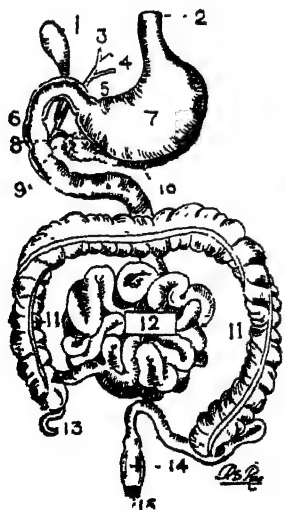
- (1) కుడికర్ణిక; (2) కుడిజతంక; (3) ఎడమ కర్ణిక; (4) ఎడమజతంక; (5) బృహద్ధమని; (6) పుష్పసథమని, (7) పుష్పసేరిలు; (8) ఊర్ధ్వ బృహత్తిర; (9) అగ్ర బృహత్తిర.

8. కాలేయము.

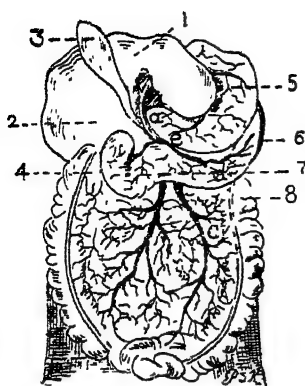
- (1) కుడివృత్తము, (2) ఎడమవృత్తము, (3) పిత్తాశయము. (4) అగ్రోబృహత్తిర; (5) జీర్ణాశయసిరి; (6) కాలేయధమని; (7) పైత్యవాహిక.

9. అహారనాళము.

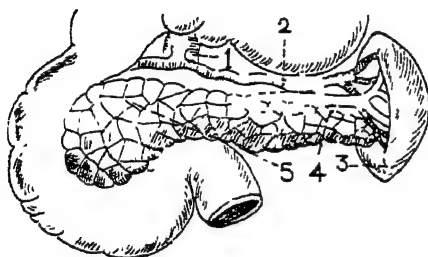
- (1) పసగుత్తి; (2) అహారనాళము; (3, 4) పైత్యవాహికలు; (5) అంత్రముఖము; (6) అంత్రములము; (7) జీర్ణాశయము; (8) కాలేయవృక్వ కములనుండి వచ్చిన వాహికలు పడు స్థానము; (9) మధురవాహిక; (10) వృక్వకము; (11, 11) పెద్ద పేగు; (12) చిన్న పేగులు; (13) క్రిమిక; (14) పురీషనాళము; (15) అగ్రముఖము.

10. జీర్ణాశయ సిర.

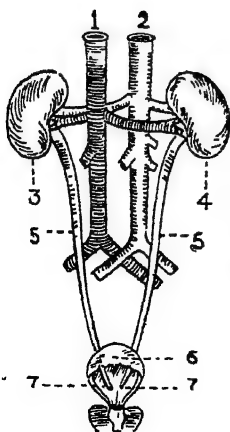
- (1, 2) కాశేయము; (3) పసరుత్తిత్తి;
 (4-8) పెద్దపేగు; (5) జీర్ణాశయము; (6) స్త్రీహా;
 (7) వృకము. a, e, d, c. జీర్ణాశయసిరశాఖలు;

11. వృక్వకస్థహాలు.

- (1) బృహద్ధమని; (2) స్త్రీహా.
 మునకు పోవు ధమని; (3) స్త్రీహా;
 (4) సిర; (5) వృక్వకము; (2 వ
 అంకజేయబడిన కాళీలో జీర్ణాశయ
 మున్ను, యీ 2 వ అంకకు ఎడమ
 కైపున అంత్రమాలమున్ను ఉండును.

12. మూత్రపిండములు.

- (1) ధమని; (2) సిర; (3) కుడిమూత్రపిండము;
 (4) ఎడమమూత్రపిండము; (5, 5) మూత్రనాళములు;
 (6) మూత్రాశయము; (7, 7) మూత్రనాళములు పోవే
 శిరముచోటు. మూత్రనాళాగ్రములు.

అభిప్రాయము.

భారతదేశము రత్నగర్భము, చతుష్పత్తికలాధివాసము, సకల సస్యసమృద్ధము, యజ్ఞనాడికర్మల కాలవాలము. ఇట్టిదేశమునందు జన్మించిన ఈగ్రంథకర్త నిద్రాహారములకుపైతము తావులేని గ్రామోద్యోగపదవియందుండియు, మిక్కిలి శ్రమతీసుకొని, ఎక్కువ అనుభవముతో వైద్యరహస్యముల నన్నిటిని ప్రథమాభ్యాసకులకు తేటతెల్లముగా తెలియనట్లు యీగ్రంథమును వ్రాసి జన్మసార్థకము చేసుకొనెననుట యతిశయోక్తి కానేరదు. వివిధవైద్యకుతూహలాభిలాష గల ప్రథమాభ్యాసకుల కిది సులభముగ చికిత్సాప్రవేశమును కలిగించుట కెంతమాత్రమును సంశయములేదు. “పిద్యావాదభయం” అను సుభాషితప్రకారము ప్రాచీనులచే రచింపబడిన గ్రంథరాజములే నిర్దుష్టముగా లేవని జరిగించుచున్న విమర్శనములు ఈనాటికిని యున్నవి. ఒకకొనన్నది మరియొకరు కాదనుట మొదలుపెట్టినచో, ప్రకృత విషయమునకు స్థానమే ఉండదు. గాన, యిందు నిర్ణయించినచుండులు మానవకోటికి సంభవించెడు పలువిధవ్యాధుల నివారణకు సరిపోవుననియు, అభ్యాసకులకు ప్రథమప్రవేశోచితములనియు నా యాశయము. నాయందు గల నిర్వాజవాత్సల్యతతో మదీయాభిప్రాయమును వెల్లడిచేయు సావకాశమును నా కొసంగిన గ్రంథకర్త గారికి నేనవరతము కృతజ్ఞుడను.

మేడూరి కామేశ్వరావు.

26-12-1945

၂၀၁၃

చిత్రాగదసంగ్రహభ్యో శ్రీ సోమయాజినతుధే ప్రశంసాప్రకరణమ్ ॥

—* గోత్ర ప్రశంసా —

శ్లో ॥ శ్రీమా నేదవిదగ్గిణీ ద్విజవరః కాలాక్షభట్టాన్వయ
స్సద్యజ్వా ప్రథితః పరాశరపురే శ్రీసూర్యనారాయణః ।
భారద్వాజసగోత్రజ స్సమభవ త్తస్యాత్మజ స్సత్కృతిం
చక్రే వేంకటపూర్వో రమణమూర్త్యాఖ్యః ప్రణమ్యాశ్వినా॥

పాశర్లపూడి యను గ్రామమున వేదవేత్తలలో అగ్రగణ్యుడును, భారద్వాజస గోత్రీకుడును, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడును ఆయన సూర్యనారాయణదీక్షుతులు అను అపితాగ్నికలడు, అతనికుమారుడు వేంకటరమణమూర్తి అనువాడు అశ్వినీదేవతలకు నమస్కరించి యీగ్రంథమును రచించెను. ॥౧॥

—* జన్మభూకథనం —

శ్లో ॥ అంతర్వేదితేత్ర మ స్త్యాంధ్రదేశే
యామ్యోగన్వత్ప్రిగుదగై వనతేయం ।
ప్రత్యగ్యాశిషం చ తత్రాంతరిస్థా
తజ్జన్మోర్వీ భాతి పాశర్లపూడిః ॥ ౨ ॥

ఆంధ్రదేశమున దక్షిణభాగమున సముద్రమును, పొంగుపల్లె భాగములయందు వైవతేయమును నదియు, పశ్చిమభాగమున వశిష్టానదియు గల అంతర్వేది యను పుణ్యక్షేత్రము కలదు. ఆక్షేత్రమున యీగ్రంథనిర్మాతయొక్క జన్మభూమియగు పాశర్లపూడి యను గ్రామముకలదు. ॥౩॥

— ♦ ఇష్టదేవతాప్రార్థనం ♦ —

శ్లో || గణాధిపం వాగధిదేవతాం చా
 వ్యాఘోగ్యదం భాస్కర మోషధీశం!
 నమామి మూర్తితయ మాదిశక్తిం
 గ్రహా నభ గ్రంథసమగ్రపూర్వైః || 3 ||

విఘ్నేశ్వరునికిని, సరస్వతీదేవికిని, ఆరోగ్యదాయకుడగు సూర్యునకును, ఓషధులకు ప్రభువయిన చంద్రునకును, బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులకును, అదిశక్తికిని, సూర్యాది నవగ్రహములకును యీగ్రంథసంపూర్ణికొరకు నమస్కరించుచున్నాను.

— ♦ గోధన్వంతరిప్రణామం ♦ —

శ్లో || సస్యాషధీదోహనరూపకార్యా
 ద్గోత్వం ధరణ్యాః ప్రతిపాదితం యత్ |
 ధన్వంతరే గ్గోధ్వజనో నతి రేత్రే
 తద్గోశ్చ ధన్వంతరివైజయంత్యాః || 4 ||

“హిమవత్పర్వతమును లేగదూడనుగాను, భూమండలమును గోవునుగాను కల్పించి ఓషధులను పితికిశారు” అను సాంప్రదాయానుసారము గోధ్వజముగల ధన్వంతరిభగవానునకును, ధన్వంతరిభగవానునికి పతాకముగానున్న గోవునకును నమస్కరించుచున్నాను.

— ♦ గోమహిమ ♦ —

శ్లో || విషం విషాణా మపి విట్చ మూత్రం
 మనోహరం సర్వజనస్య లోకే |
 నృకాయస్థిదే రమృతం స గవ్యా
 తస్మా దశేషాః పరిపూజయే ద్దాః || 5 ||

పవిత్రములయిన యేగోవులయొక్క మలమున్ను, మూత్రమున్ను భూలోక మొనగల విషములన్నిటికిన్ని విషమున్ను సకలజనులకును రమ్యములున్ను అయినవో (1. మలము 2. మూత్రము 3. పాలు 4. పెరుగు 5. నెయ్యి యీసముదాయమును పంచగవ్యమందురు) పంచగవ్యముకంటె కాయశుద్ధికి పనికివచ్చు యిట్టి అమృతకస్త్రు తెద్దియు మరియొకటి లేదో అట్టి అమృతమయములగు గోవులను ప్రతివారను ఘోషింపవలెను

—♦ గురుస్తుతి ♦—

శ్లో॥ శ్రీమద్దాతమగోత్రజం కొమరగిర్యాఖ్యాన్వయాభ్యంబుజం
గ్రామోద్యోగిగణప్రభానపురుషం ఛాత్రాభివృద్ధ్యధ్వయం॥
వందే వేంకటపూర్వకం త్రికరణస్వచ్ఛం నృసింహం గురుం
మయ్యజ్ఞే భవపోషణోచితనయజ్ఞానప్రదం ప్రత్యహమ్ ॥౬॥

గౌతమసగోత్రికుడును, కొమరగిరి వంశమునెడు సముద్రమునకు చంద్రుడయినట్టియు, గ్రామోద్యోగులసంఘమున పేరెన్నికగల పురుషుడయినట్టియు, శిష్యుల అభివృద్ధినిగోరుటలో నిరుపమానుడయినట్టియు, త్రికరణశుద్ధుడయినట్టియు, మందమతినయిన నావంటివానికి కూడ సంసారమును పోషించుకొనుటకు సరిపడిన నీతి శాస్త్రజ్ఞానమును కలుగజేసినట్టియు వేంకటనృసింహమును వేరుగల గురువును ఆనవరతము నమస్కరించుచున్నాను. ॥౬॥

శ్లో॥ శ్రీమత్కాశ్యపగోత్రజం కవివరం శ్రీవేంకటేశం గురుం
షట్చస్త్రాననమపండితం హిమకరం కొంపెల్లవంశాంబుధేః ।
ఛాత్రానతమఃప్రభంజనవివస్వంతం వివేకప్రదం
సాష్టాంగం ప్రణతోస్మి నిర్మలనువాక్షైపుణ్యసంసిద్ధయే ॥౭॥

షట్చస్త్రములయందును నిరుపమానపండితి కలిగినట్టియు, కొంపెల్లవారి వంశమున సమద్రముకు చంద్రుడయినట్టియు, శిష్యుల అజ్ఞానము నశింపజేయుటకు సూర్యుడయినట్టియు, వివేకమును కలుగజేసినట్టియు వేంకటకాశ్రియను గురువును వాక్షైపుణ్య సిద్ధికొరకు సాష్టాంగముగా నమస్కరించుచున్నాను. ॥౭॥

శ్లో॥ సాంగోపాంగజటాఘనాంతనిపుణం శ్రీమల్లుభట్టాన్వయ
క్షీరాంభోధివిధుం నమా మ్యుపనిషత్సారానువాదప్రియం ।
సుబ్రహ్మణ్యసుధీవరం శ్రుతిగురుం శౌతతిత్రికాండాద్వయం
నిత్యానుష్ఠితపంచయజ్ఞ మనిశం శిష్యవ్రజాధ్యాపకమ్ ॥౮॥

సాంగోపాంగమయిన జటాఘనలయందు నిపుణుడయినట్టియు, మల్లుభట్టవారి వంశమును పాలనముద్రమునకు చంద్రుడయినట్టియు, ఉపనిషత్తులయొక్క సారమును ఆనువదించుటయందు అసక్తి కలిగినట్టియు, కాండత్రయశౌతమందు సాటి లేనట్టియు, ప్రతిదివసమనందు “శ్లో॥ పాతో హోమశ్చాతిథీనాం సపర్యా తర్పణం బలిః” వేదపాఠము, వైశ్వదేవాదిహోమము, అతిథిపూజ, పితృతర్పణము,

భూతబలి అనుపంచయ్య మలను చేయునట్టియు, నిరంతరము శిష్యసముదాయమునకు
అమ్మమాధ్యయనమును చేయించునట్టియు, ముబ్రహ్మణ్యము అనుదేరుగల జేదోప
దేశకగురువును నమస్కరించుచున్నాను.

—♦ కృతిపతివరణమ్ ♦—

శ్లో || గామో గంగలకురునామకలిత స్తత్కొనసీమాంతరే
సర్వగామసమస్తసీమనికలశ్రీకాశికావేష్టితే ।
సర్వారామవిరాజితే బహువిధై శ్శాల్యాదిభిః పుష్కలే
వర్ణాచారరతద్విజాదినహితే భా త్యాంధ్రదే శేధునా ||౯||

అంధ్రదేశమునందు వివిధములయిన తోటలతోను, ధాన్యములతోను నిండి
యున్నట్టియు, వర్ణాశ్రమధర్మములయందు కట్టుబాటుకలిగిన బ్రాహ్మణాదివర్ణము
లు కలిగినట్టియు, పృథిగామముయొక్క పాలిమేరయందును చుట్టువారుతోబడిన
కాశికానది కలిగినట్టియు కొనసీమయొక్క మధ్యభాగమన గంగలకురు అనుదేరు
గల గామము కలదు. ||౯||

శ్లో || తత్రామ్నాయచతుష్టయాతినిపుణై ష్షట్పాత్రపారంగతైః
కావ్యజ్ఞై రధికారిభిః స్సుకవిభిః పౌరాణికై ర్యజ్వభిః ।
సత్కర్మపవిత్రై ర్భిషగ్భి రనష్టే ర్బంధుప్రియై ర్గాయకై
స్తద్భోజాపరమూర్తివ ద్విజయతే యో వేష్టిత స్సాదరం ||౧౦||

నాలుగు వేదములయందు ప్రజ్ఞాకలవారితోను, ఆరుకాస్త్రములయందు పా
రంగతులైనవారితోను, కావ్యజ్ఞానసంపత్తి కలవారితోను, అధికారులతోను, కవీ
శ్వరులతోను, పౌరాణికులతోను, యజ్ఞయాగాదికర్తువులు గావించిన ఆహితా
స్మృతులతోను, సత్కర్మకలాపమునందు ఆస్తిక్యబుద్ధి గలవారితోను, ఘనజైద్యులతో
ను, సంపన్నులగు బంధువులతోను, గాయకులతోను, పరివేష్టించబడి భూలోకము
నందు ఉద్భవించిన చెండవ భోజమహారాజు అన్నట్లు - ఎవరు ఆ గంగలకురు అను
గామమునందు ప్రకాశమానుడై ఉండెనో— ||౧౦||

శ్లో || యస్మా త్ప్రేత్యుత వాజపేయసవనం నిర్వర్తితం సంహతం
ధూర్తై రధ్వరదీప్తితస్య విదుషః ప్రా క్కస్య చిద్యజ్వనః ।
సోపానాని కృతాని కాశికసరిత్తీరే సముద్ధారితం
జీర్ణం దేవగృహం శ్శుతాని సతతం సద్భ్యః పురాణాన్యపి||౧౧||

వాజ్ఞేయమను కృతువును చేయబూనిన ఒకానొక అహితాగ్నియొక్క
(వంచకులచే విష్ణుము గావించబడిన) వాజ్ఞేయమను యజ్ఞము యెవనివలన సెరవే
ర్పింపబడినదో! కాశికానదియొక్క రేవునందు పామంచాలు కట్టించబడినవో! శిథి
లమయినదేవాలయము తిరిగి పునరుద్ధారణచేయబడినదో పండితులవలన అష్టాదశ
పురాణములు ఎల్లప్పుడు వినబడుచున్నవో!
॥౧౦॥

శ్లో॥ యస్యోదార్యం జ్ఞాయతే సర్వలోక
ప్రాణాధారగ్రంథసంముద్రణేన ।
షట్పంచాశన్మాత్రదేశాంతరేషు
సర్వోత్కృష్టప్రాజ్ఞతాఖండలానామ్ ॥
॥౧౧॥

పంచాశత్కృటియోజనవిస్తీర్ణమయిన భూమండలమునగల జనలకు ప్రాణా
ధారమయిన యీ షడ్వ్యగ్రంథముయొక్క ముద్రించుటచేతనే యాబదియారు (చె
ప్పన్న) దేశములయందునుగల లోకోత్తరవేదులగు విద్యతుంగపులకు యెవనియొ
క్కబౌదార్యము విశదమగుచున్నదో!—
॥౧౨॥

శ్లో॥ ప్రభోత్సవే తద్ధ్వజపాతనేన
సంమూర్ఛితో జీవిత ఇత్యసా యత్ ।
తన్మాత్రపత్నీసుకృతం నిమిత్తం
పూర్తం చ సత్కార్యపరంపరాణాం ॥
॥౧౩॥

ప్రభోత్సవసమయమున అప్రభయొక్కశూలము యితనియందు పడుటచే
స్మృతితప్పి మూర్ఛపొందినవాడయినప్పటికిన్ని జీవించినాడన్నమాట ఏదికలదో!
దానికి యితని తల్లియొక్కయు, భార్యయొక్కయు, సుకృతమున్ను, సత్కార్య
ఫలంపరమయొక్క పూర్తియున్న కారణము.
॥౧౩॥

శ్లో॥ కతా యుగే యః ప్రభవిష్యతీతి
శ్రుత్వైవ శేషః కిల పూర్వకాలే ।
తత్కీర్తిపుంజశ్రవణాయ వవే
వరం విధాతు ర్ద్వినహస్యకీర్ణం ॥
॥౧౪॥

కలియుగమున యెవడు పుట్టగలడని విని అదిశేషుడ పూర్వకాలమున అతని
యొక్కకీర్తి వినుటకొరకు తనకు చెందువేల శ్రోత్రములు కావలెనని బ్రహ్మాదేవుని
వలన వరమును కోరెనో!—
॥౧౪॥

శ్లో || యక్ష్మీర్తివృక్షో బలిసద్గమూల
స్తారాసుమ శృంధఫలో ద్యుమన్యః!
ప్రకాశతే దిగ్విటప స్సముద్ర
కాంచ్యాలవాలప్రైజగత్యభీక్షం || ౧౧ ||

యెననియొక్క కీర్తియనెడు వృక్షము పాతాళమనెడు వేళ్ళను, నక్షత్రములను పువ్వులును, చంద్రుడను ఫలమును, దిక్కులను కొమ్మలును, భూతలమును కుదురును కలిగినదై మాడులోకములయందు మాటిమాటికి ప్రకాశించుచున్నదో!-

శ్లో || యస్మి న్నాదశమాబ్దబుధుచినత్కారుణ్య సందర్శనాత్
శిష్టా సర్వజనప్రశంసనపరా దూరాగతా స్సంశ్రితాః ।
దుష్టా సర్వజనప్రతారణపరా యాతా స్వయం దూరతః
పారిష్కండిభుజంగసూచకఖిలా లీనాః ప్రదేశాంతరే || ౧౨ ||

ఎవనియందు పదియసంవత్సరము మొదలుకొనియే పొందబడిన శుచి, సత్యము, కరుణ అనువాటియొక్క చూడడమువలన సర్వజనప్రశంసాపరాయణులగు శిష్టజనులు దూరమునుండి వచ్చి ఆశ్రయించుచుండినో, సర్వజనవం దకులయిన దుష్టజనులు సమీపమునుండి దూరమునకు పారిపోవుచుండినో దొంగలు, కృత్రిమారస్వభావముగలవారు కొండెగాండ్లు ఎక్కడివార లక్కడనే అణగారియుండినో!— || ౧౨ ||

శ్లో || ఊనప్రసంగం న కరోతి కైశ్చి
తిరస్కృతాన్వా న తిరస్కరోతి ।
కరోతి సేవా మృగాలప్రజానాం
గతం న శోచ త్యనిశం కృతజ్ఞః || ౧౩ ||

యేకృత్కర్త ఎవరితోను వెలివిప్రసంగము చేయడో, తన్ను తిరస్కరించిన వారినికూడ తిరస్కరింపడో, సర్వజనులకు తనకైకొనిది సహాయము చేయుచుండునో, గతించిన విషయమును గురించి విచారింపడో పొందిన మేలును మరచిపోని కృతజ్ఞుడో— || ౧౩ ||

శ్లో || శ్రీ దుష్కార్యుపనామవేంకటపతిప్రసాదోమయాజీ బభౌః
తజ్జోనుకృమయత్యనుగ్రహపద శ్రీసూర్యనారాయణః ।
తత్కానిష్ఠసుత స్సవంశతిలక స్తాతాహ్వయ శ్చాస్త్రీయ
స్తద్వాక్యజ్యోగ్రియనామ సత్పథపదా త్తస్యాంకితేయం కృతః ||

పూర్వము దుష్కారితో జంకటపతిసోమయాజులు అను పేరుగల పురుషుండు కలుడు. వారివంశపరంపరాగతమయిన యత్యనుగ్రహసంపన్నుడును, సూర్యనారాయణసోమయాజులు అను పేరుగలవాడును అగు ఆ జంకటపతిసోమయాజులయొక్క కుమారుడుకలడు. ఆసూర్యనారాయణసోమయాజులయొక్క రెండవకుమారుండును కులపదీపకుండును, పితామహునిపేరు పెట్టబడినటువంటిన్ని పురుషు డెవడుగల డో ఆట్టిపురుషునియొక్క నామధేయమునందలి రెండవపేరునకు చివరచేర్చబడిన సత్సత్వభక్తమువలన (సోమయాజినత్వధమ్) అను నీ కావ్యము అతనికి అంకితము చేయబడినది.

||౧౮||

శ్లో || పూతం స్వగోత్రం జననేన యస్య
గోత్రాచ పూతా వహనేన యస్య!
గ్రంథోపి తస్యాంకిత ఏష పూత
స్తత్రేరణా ద్గ్రంథకృ దస్మి పూతః||

||౧౮||

యెవనియొక్కపుట్టుక చేత వంశము పవిత్రమయినదో, యెవనియొక్కవహనముచేత భూమి పవిత్రమయినదో ఆట్టి మహాపురుషునికి అంకితముచేయుటవలన యాగ్రంథము పవిత్రమయినది. యాకృతిభర్తయొక్క ప్రేరణవల్లనుంచి యాగ్రంథమును రచించిన నేను పవిత్రుడ నైతిని.

||౧౯||

శ్లో || సర్వైశ్వర్యసమన్విత సుజనన సద్వర్తన సాత్త్వికః
పూర్ణాయః పురుషార్థసాధనవరః ప్రాజ్ఞః పృథివ్యాన్వితః!
షట్కర్మా విజితేంద్రియః కృతిపతి ర్గోత్రప్రతాపాక్షక
స్సాయం సద్గుణపుత్రప్రపాత్రసహితో జేజీయతా మూచిరమ్||

సమస్తసంపత్తులతో కూడుకొన్నట్టియు, పవిత్రమయినజన్మకలిగినట్టియు, పవిత్రమయిన జీవితచరిత్రకలిగినట్టియు, సర్వగుణగంభన్నుడైనట్టియు, పరితూర్ణాయుగ్మంపన్నుడైనట్టియు, పురుషార్థసాధనతత్పరుండును, పండితుండును, పృథివీసంపన్నుండును, యజ్ఞనాది షట్కర్మనిరతుండును, జితేంద్రియుండును, స్వవంశప్రకాశకుండును అయిన యాకృతిపతి సుగుణసంపక్షిగల పుత్రప్రపాత్రసంపన్నుండై చిరకాలము వర్ధిల్లుగాక!

||౨౦||

—♦ గ్రంథప్రశంస ♦—

శ్లో || భాషాంతరీకరణ మేత్య తు కాపి భాషా

వైరస్య మేతి సహసా స్వరసం విహాయ |

శ్లోకార్థబోధలిఖితం లఘుతారతమ్యం

తాత్పర్య మాంధ్రీమయ మత్ర తదేవ సహ్యమ్ ||

|| ౨౦ ||

ఏభాష అయినను ఇతరభాషలోనికి మార్చబడినప్పుడు దానియందలి మృదుత్వమును విడనాడి వైరస్యమును పొందును. యీగ్రంథమున శ్లోకార్థబోధకొరకు వాయుబడిన తెలుగుతాత్పర్యము స్వల్పతారతమ్యము గలిగియున్నది. అది సహింపతదినదే.

|| ౨౦ ||

శ్లో || లోకస్య దృష్టిం ప్రతిపద్య విద్యా

సమన్వయే దుర్గతి రేవ తాభిః |

లోకస్య దృష్టిం వినివర్త్య విద్యా

సమన్వయే సద్గతిరేవ తాభిః ||

|| ౨౧ ||

విద్యునిన్నయు కైకల్యపాప్తికొరకు పుట్టబడినవి. గాన లోకదృష్టితో విద్యలను సమన్వయించుటచే దుర్గతియు, లోకదృష్టిని మళ్ళించుకొని వివేకదృష్టితో సమన్వయించుటచే సద్గతియు కలుగుచున్నది.

|| ౨౧ ||

శ్లో || అనుక్రమే యే నవజా వికారా

స్తాత్కాలికా స్తే సముపాసితవ్యాః |

తత్తత్కృమవ్యాపకకృత్పుద్గీభిః

కాలానుసారవ్యవహారదక్షైః ||

|| ౨౨ ||

పరంపరాగతమయిన ముఖ్యకల్పమందు తాత్కాలికములయిన యే యే మార్పులు నూతనముగా బయలుదేరుచున్నవో కాలానుసారవ్యవహారములయందు సమర్థులైనట్టియు ఆయా కల్పములయందు వ్యాపకము చేయుచున్నట్టియు బుద్ధిమంతులచే ఆమార్పులన్నియు ఆవలంబింపదగినవి అయి వున్నవి.

శ్లో || భాషాంతరాపరిచయాధియుతాత్మకానాం

కుగ్రామవాసభివజా మధికోపకారః |

భవ్యశ్చ సర్వగృహీణా మపి కల్పితోయం

నానావిధాగదవివేకసమంజసాయ ||

|| ౨౩ ||

ఇతరభావలయొక్క పరిచయములేనందున దిగులుపడిన మనస్సుకలిగినట్టియు, కుగ్రామములయందు నివసించియున్నట్టియు, వైష్యులకు మిక్కిలి ఉపయోగమయినట్టియు ప్రతిగృహస్థునకు ముఖ్యమయినట్టియు, యాగ్రంథము సమస్తవిధావధములయొక్కయు పరిజ్ఞానముకొరకు కల్పించబడినది. ||౨౪||

శ్లో || యదైవపంచాశతి రక్షరాణాం
సమస్తశాస్త్రసుప్తిమూలరూపాః |
అత్యోక్తపంచాశతి కావధానాం
సమస్తవైద్యాగమమూలరూపాః ||

||౨౫||

కేవల పంచాశద్వర్ణములే సమస్త వేదశాస్త్రములయొక్కయు మొదటిస్వరూపము లెట్లగుచున్నవో అట్లే యిక్కడచెప్పబడిన పంచాశదావధములే (వర్ణాగదములే) సమస్తవైద్యశాస్త్రములయొక్కయు మొదటిస్వరూపములు అగుచున్నవి.

శ్లో || అభ్యాసానుసరీ కలేతి నిగమా ధ్వాత్వా పురైకావధం
తద్యోగోపశమ క్రియాపరిచయ పావీణ్యతా మార్జయేత్ |
ఏవంచ క్రమశో న్యదావధమపి స్వస్వాధికారా ద్భిష
క్సంపాద్యాఖిలతంత్ర మార్గవి దసా భూమాత్ప్రియతాద్భవం ||

(ఏవిద్య ఆయినను ఆభ్యాసమువలన పట్టుబడును) అని శాస్త్రముకలదు. గాన వైద్యాఖిలావగలనాడు ముందుగా ఒక దావధమును తెలుసుకొని దాని ప్రయోగోపసంహారములయొక్క వైశద్యమును అలవరచుకొనవలెను. యాప్రకారమే మరియొకమందును క్రమక్రమముగా తనయొక్క అధికారముననుసరించి అలవరచుకొని యీవైద్యుడే తగినప్రయత్నమువలన సమస్తవైద్యశాస్త్రములయొక్కయు మార్గములను గుర్రెరుంగువాడు కాగలడు. ||౨౬||

శ్లో || వైద్యాగమాబ్ధితరణే నిహతోద్యమానా
మప్యగమేషు విదితే వ్యధికై స్సుధీభిః
వైద్యాగమప్రతరణే సుధియాం కరోమి
శ్రీ సోమయాజికృతినత్పథనామనౌకాం ||

||౨౭||

బుద్ధిమంతులయిన అనేకమందిచే సమస్తశాస్త్రములు తెలుసుకొనబడినవైనను వైద్యశాస్త్రమును సమద్రావమును దాటుటయందు కొట్టబడిన ప్రయత్నముకలవారలకు వైద్యశాస్త్రజ్ఞానము కలుగుటకొరకు ప్రకాశమానుడయిన సోమయాజికి కృతించిన సత్పథమును నావను చేయుచున్నాను. ||౨౮||

శ్లో || ఆయుః కామయమానేన

ధర్మార్థ సుఖసాధనే |

ఆయుర్వేదోప దేశేస్మి

న్విధేయః పరమాదరః ||

|| ౨౮ ||

ధర్మార్థసుఖములకు సాధనమున యీ ఆయుర్వేదోపదేశమునందు ఆయుర్భాగ్యమునుగోరు ప్రతిమానవునిచేతను పరమాదరణము చేయదగినది. || ౨౮ ||

శ్లో || కాలాంతరానేకకపిప్రకాండ

ప్రకల్పితగ్రంథపరంపరాభి |

కూపాదివాంభ స్స్వమతాభిలాష

ప్రయోజనం రాంతు భవిష్యోపి ||

|| ౨౯ ||

మందు మందు బయలుదేరబోవు వర్ణమానులు ఆయా కాలములయందు ఆశకులయిన కవిపుంగవులచే రచింపబడు గ్రంథపరంపరలచే నూతివల్ల మంచినీళ్ళవలె వారివారి స్వేచ్ఛానుమాలవిషయములను గ్రహింతురుగాక. || ౨౯ ||

శ్లో || చికిత్సికజ్యోతిషమంత్రవాదాః

పదేపదే కాతుక మావహంతి |

అన్యాని శాస్త్రాణి వినోదమాత్రిం

సాంద్యప్రకం తేషు ఫలం న కించిత్ ||

|| ౩౦ ||

వైద్యము, జ్యోతిషము, మంత్రశాస్త్రము (ప్రత్యక్షఫలము) కలగుటచే పృథిక్షణము సంతోషమును కలుగజేయుచున్నవి. యివిగాక యితరశాస్త్రములయందు వినోదమాత్రిమే ఫలితముగా ని ప్రత్యక్షఫలితము లేకమయినను గానరాదు. || ౩౦ ||

శ్లో || ఓషధీశస్య సోమస్య యజనం సోమయాజితా |

తతోమయాజి శబ్దార్థో భిషగిత్యభిధీయతే ||

|| ౩౧ ||

ఓషధులకు ప్రభువయిన చంద్రునికి పూజచేయుటయే సోమయాజిశబ్దమునకు యోగికార్థము. గాన సోమయాజి అనగా వైద్యుడు (అనియు సత్పథం అనగా మంచిమార్గము అనియు, సోమయాజి సత్పథం అనగా వైద్యులకు మంచిమార్గము నియు నిర్వచనము) ఇందుకు శ్రుతిప్రమాణము “ఓషధయ స్సంపదంతే సోమేన సహరాజ్ఞా యస్మై కరోతి బ్రాహ్మణస్తగ్ం రాజన్వాయామసి ||” తమకు రాజు అయిన చంద్రునితో ఓషధులు చెప్పుకొనుచున్నవి— మాకు రాజువగు ఓచంద్రుడా!

బ్రహ్మనిష్ఠుడయిన వైద్యుడు మమ్ములను యెవరికొరకు, ఉపయోగించుచునో అట్టివాని నిమేషము తప్పక (అరోగ్యవంతునిగా చేయుచున్నాము) రోగములనుండి దరి జేర్చగలము. ||30||

శ్లో ॥ ప్రాగభ్యాసకసాఖ్యదప్రకరణా న్యాస సమస్తాగమే
వ్యవస్థి నిగమే వినాప్రధమతః పార్యాని బాలైరితి |
ప్రప్రాక్పాతసమంజసప్రకరణా న్యుక్తాని సంస్కృత్య తా.
న్యంతేవాసిగజై రశేషభిషజ స్వధ్యాపయం త్వాదరాత్ ||
సమస్తకాస్త్రములయందును ప్రాగభ్యాసకలను ప్రవేశముఖమును కలుగజేయు ప్రకరణములు కలిగియున్నవి గాని వైద్యకాస్త్రమునందట్టి ప్రధమపాత్యములయిన ప్రకరణములేవు. అని బాలకులకు మొట్టమొదట చదువుకొనుటకు యోగ్యమయిన ప్రకరణములు చెప్పుడినవి. గాన వైద్యులనువారందరును పీటియందలి చోషములను సవరించి అదరముతో కమశిష్యబృందముచే జదివింపజేయుదురు గాత.

శ్లో ॥ అలం శిశుత్వే జనసి పయాంసి
తృప్త్యై న తాని కృమశ శ్శిశూనాం |
ప్రారంభ తృప్తా వల మవ్యయం చ
తృప్త్యై న భూయా ద్ధృఢవిక్రమాణాం || ||33||
బాల్యానంతరము తృప్తికరమయిన తల్లిపాలు దృఢశక్తికలిగిన పిల్లలకు కాంక్షకముచే ఎట్లు తృప్తికరముకావో అట్లే ప్రథమాభ్యాసమందు తృప్తికరమయిన యాగ్రాంధమున్ను ప్రజ్ఞాధికులకు తృప్తికరము కాదు. ||33||

శ్లో ॥ ప్రప్రాక్క్రతా జాతకమర్మబోధిని
తతోర్థనారీశ్వరనామకవ్రతం |
శ్రీసోమయాజ్యంకితసత్పథాభిదం
సుచిత్రచిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యకం || ||34||
మొదట జాతకమర్మబోధిని అను గ్రంథమున్ను పిమ్మట ఆర్థనారీశ్వరవ్రతము అను (గౌరీతపస్సంప్రదాయప్రతిపాదకము) గ్రంథమున్ను తరువాత చిత్రాగదసంగ్రహమును పేరుగల సోమయాజిసత్పథమున్ను నాచే వ్రాయబడెను. ||34||

శ్లో ॥ యుంక్త్వా ప్రస్తుత రుగ్మి నైద్య వికృతీ శ్చాస్త్రానిభిజ్ఞాగద
కారాణా ముపకారికాం చ సుగమా భ్యాసానుకూలాంకృతిం |

చిత్రాంగులసంగ్రహశ్లోకీసోమయాసత్పదే

మన్విత్యాధునికై స్సుహృద్భిః తతఃకైః కైః శ్చిత్స్వయం చోదితః
కర్తుం తద్విషయప్రకాశే సులభం గ్రంథం భవా మ్యుద్యతః॥

ప్రస్తుతి కాలముందు వైద్యులయొక్కయు, లోకములయొక్కయు, విలక్షణముల
యిన నడితలను జేర్చి శాస్త్రజ్ఞులగుచున్నట్లుకాని వైద్యులకు ఉపయోగమయినటువంటి
టిన్ని, సులభప్రవేశకానుకూలమయినటువంటిటిన్ని, గ్రంథమును వ్రాయవలసినది అని
అధునికులచేతను, స్నేహితులచేతను, ఇతరులచేతను. మరికొంతమందిచేత
నున్ను పేర్కొనబడినవాడనై పూర్వోక్తవిషయములను సులభముగా తెలియజేయు
యొగ్గింధమును విచించుటకు ఉద్యుక్తుడనైతిని,
॥౩౫॥

శ్లో॥ శాస్త్రమూక్త మకేష మేవ విబుధై ర్వాచ్యం పునర్వాస్తివా
ప్యాత్మజ్ఞాత పరిస్థితి ప్రకటనం తత్కాలజానాం విధిః।
త స్యత్కాలపరిస్థితిప్రకటనం మత్కార్య మిత్యాహయా
మద్ధిగోచరస్వర్వలోకవిషయా విజ్ఞాపితా భావినాం॥ ॥౩౬॥

విద్యత్ప్రకాండలచే లోకమునకు అవసరమయిన ప్రతివిషయమును శా
స్త్రములయందు పూర్తిగా చెప్పబడియున్నది. లోకమునకు అవసరమయిన చె
ప్పవలసినవిషయము శాస్త్రమునందు చెప్పక వదలిపెట్టినది కానరాదు. అయినప్పటి
కిని ఎవరవరికాలములయందు చెట్టిపరిస్థితులు లోకమున కనుపించుచున్నవో అపరిస్థితు
లను ప్రకటనచేయుట అయా కాలములయందున్నవారి విధి అయివున్నది. గాన నా
యొక్కకాలమందుగల పరిస్థితులను ప్రకటనచేయుట నావిధి యనెడు ఊహచే
నాకు తెలిసినంతవరకు లోకమున వర్తమానకాలమునగల పరిస్థితులు కాబోవువారికి
విజ్ఞాపన చేయబడుచున్నది.
॥౩౬॥

శ్లో॥ జ్యోతి ర్వైద్యక శాస్త్ర మాత్ర హననా ద్యోగః పితృణాంనృణాం
నూనం సంహృత ఏవ వైతృకదినాభావా త్తిథివ్యత్యయాత్!
ఉద్వాహాదిముహూర్తసత్యసమయాజ్ఞానాత్కుసిద్ధాంతినాం
స్వచ్ఛంద ప్రహితా గదా దసుహరా ద్దుర్వైద్యకానామపి॥ ౩౭

జ్యోతిర్వైద్యకశాస్త్రములయొక్క సాలిత్వమువలన పితృదేవతలయొక్కయు
మనుష్యులయొక్కయు పరిస్థితి నిశ్చయముగా వాతమయినది ఎట్లనగా సిద్ధాంతుల
తిథివ్యత్యయముచే పితృదినము నశించుచున్నది. ఇందువలన పితృదేవతలయొక్క
తిథి తెలియుటలేదు. వివాహాది శుభముహూర్తములయందు నిజమయినగుముహూ
ర్తము తెలియకపోవుట తటస్థమగుచున్నది. దుర్వైద్యులచే యథేష్టముగా ప్రయోగిం
పబడినప్రాణహరములగుచుండుటచేమనుష్యులయొక్క జీవితము కొట్టబడుచున్నది.

శ్లో॥ మహాచ్ఛ్రేష్ఠస్త్వపి వైద్యశాస్త్ర మతులం లోకోపయోగం ముహూః

స్తతాస్సధ్యం చిరకాలపాఠపరనా భ్యాసైర్బుధైః కేనలం

తాదృశాస్త్ర మనంస్కృతై రభిమతం నిర్వర్త్యతై నిర్భయా

ద్యత్త చ్చిత్రి మతీవ వాంఛతి జన స్తేభ్య శ్చికిత్సామితి॥ 31॥

వైద్యశాస్త్రము ఆరుశాస్త్రములలోను మానవులకు ప్రతిదినము పరమావశ్యకము. పండితులగుచారితే ఆవైద్యశాస్త్రము చిరకాలపాఠపఠనముచేతనున్న, ఆభ్యాసముచేతనున్న సాధింపఁగలియున్నది. యిట్టివైద్యశాస్త్రము చదువుకొననివారిచే వారివారియిష్టానుసారము నెరవేర్చబడుటయు లోక మిట్టివారివలన చికిత్సనుకొరుటయు మిక్కిలిచిత్రము. ||31||

శ్లో॥ ఆయుర్వేదదమితి స్మరంతి కఠిచి త్కాలోచితానంస్కృతం

స్వాభ్యస్తాన్యమతక్రియాపరిచయా త్సమ్యజ్జుతద్భావ్యతే

యద్వస్తు ప్రకృతౌ నజాతు వికృతీ రోగా న దోషేతరా

స్సంస్కారావసరోపి తస్య న కదా వైద్యాచుమేయా ద్విना॥32॥

కొంతమంది తమకుగల యితరవిధక్రియాపరిచయముచే ఆయుర్వేదమునకు కాలోచితసంస్కారము (రిసెర్చి) జరుగుటలేదని తలంచుచున్నారు. ఇది అసంగతము. ఏలననగా వస్తుగుణము ఎల్లప్పుడున్న ఒకటే. రోగములు ఎల్లప్పుడున్న దోషజన్యములే. గాన వైద్యులు ఊహకంటె ఆయుర్వేదమునకు సంస్కార మెన్నటికిన్ని అవసరములేదు. ||32||

శ్లో॥ గ్రంథానకార్ష ర్మహత స్సుధీంద్రా

స్తే ప్రాగధీతా భ్రమకారకా స్తత్

పత్యః పురస్తా దయమేవ బాలై

స్తద్గ్రంథ జిజ్ఞాసుభి రాదరేణ॥

||౪౦||

మేధావంతులయినవారు మహత్తరములయినగ్రంథములను చించిరి. మొదటనే చదువుటకు అట్టిగ్రంథములు బుద్ధికిలాంగవు. గాన ఆగ్రంథములను చదువదలచినవారికులు ముందుగా యీగ్రంథము చదువుతగినది. ||౪౦||

శ్లో॥ ప్రవిశ్య దుగ్ధేషి యథా కథంచి

త్రై శ్చిత్వదై రేవ కృతప్రవేశాః

ఆదా వశక్తా అపి సంపరేయుః

క్రమా ద్యధేష్టంచ తథాత్మ బాలాః |

||రం||

చిత్రరానిప్రదేశములయందుకూడ అతికష్టముచే కొన్నిపదములచే ప్రజే
కించి పిమ్మట గమ్యస్థానమునకు చేరినవారై స్వేచ్ఛగా సంచరింతురు. బాలకులుకూ
డ అటులే మొదలు ఆశక్తులయినప్పటికిన్ని కొన్నిపదములచే యాగ్రంథమందు ప్ర
వేశముకలవారై యధేష్టముగా సంపూర్ణప్రవేశము కలవారలగుదురు. ||రం||

శ్లో || శాస్త్రేషు సర్వే వ్యపి సంత్యసంఖ్యా
శ్చర్యాప్రధానా విషయా స్సమంతాత్ |
తే కింతు విద్యానిపుణై రుపాస్యా
నాభ్యాసయోగ్యాః ప్రథమే ర్భకానామ్ ||

||ర౨||

ప్రతిగ్రాస్త్రమందును ఎక్కడికక్కడికే చర్చింపవలసినవిషయములు సంఖ్యా
శీతములు. అవిషయములు శాస్త్రపారంగతులయినవారికి అవసరములుగాని ప్రథ
మాభ్యాసకులకు అవసరములేదు. ||ర౨||

శ్లో || స్ఫురణార్థో మితామ్నాయోఽమితామ్నాయో భ్రీమార్థకః |
అభ్యాసకై ర్మితం జ్ఞేయం నిష్టాతైర మితం మితం ||ర౩||

మితామ్నాయము, స్ఫురణ కనుకూలము అమితగ్రంథబాహుళ్యము భ్రీమ
కు కారణము. గాన అభ్యాసకులచే మితగ్రంథపఠనము చేయతగినది. ప్రాథమిక
మితగ్రంథపఠనమును అమితగ్రంథపఠనము కూడ చేయతగినది.

శ్లో || గ్రంథానలోకభీతానాం వైద్యానా మధునా ద్రువం |
సూత్రప్రాయో భవే త్సోమయాజిసత్పథనామకః ||ర౪||

గ్రంథపఠ్యావలోకనాభీతులైన వైద్యులకు వర్తమానకాలమున యీసోమ
యాజిసత్పథమును గ్రంథము సూత్రసమానమయినది.

శ్లో || బిషగ్భ్యః పఠ్యతే సోమయాజిసత్పథనామకః |
అధిత ఏవ దుర్బలైః స్వర్వవైద్యాగమస్థితిః ||ర౫||
యీసోమయాజిసత్పథమును గ్రంథము వైద్యులచే పరిపఠింపబడినచో సమస్త
వైద్యశాస్త్రమర్యాదయు తెలుసుకొనబడినదగును.

శ్లో || సంస్థాసు లోకోద్ధరణాయ సంత
స్యదాప్రకూర్వం త్యతిధీప్రసంగాత్ |

తేభ్యాసకై రభ్యసితం న శక్యా

జ్ఞానాభివృద్ధ్యై సుధియాం భవంతి॥

॥౪౬॥

సభలయందు విద్వాంసులు లోకోద్ధారణకొఱకు సామాన్యులబుద్ధికి గోచర
లుగాని మహత్తరవిషయములనుగురించి ప్రశంసించుచుందురు. అట్టివిషయములు అ
భ్యాసములకు దురవగాహములున్న, మేధావంతులకు జ్ఞానదాయకములున్న
అగుచున్నవి.

॥౪౬॥

శ్లో॥ పరస్పరాశ్రయా విద్యా స్వానాలం స్వసమర్థనే!

తస్మా త్సర్వకలాభిజ్ఞా దేవ తత్త్వ మవాప్యతే॥

॥౪౭॥

విద్య ఆనునది ఒకదానితో నొకటి సంబంధము కలిగియున్నది. గాన ఇ
తరవిద్యయొక్క సహాయ మవసరములేకుండా ఏవిద్యకును దానితోనే దానికి సమా
ధానముకదరదు. అందుచే సమస్తవిద్యలయొక్క పరిచయముగలవానికే విద్యుజయం
యందలియాధార్థ్యము తెలియబడుచున్నది.

॥౪౭॥

శ్లో॥ సద్య స్సంస్కరణాచ్చుతేశ్చ లఘున శ్శాస్త్రంచ ఘంటాపథ

స్తత్రైత్యైరివ రక్షితం యది యథాపూర్వత్వ మే త్యన్వహం!

ఏకస్యాఖిలలోకసంవృత మిదం కార్యం త్వసాధ్యం యతః

కర్తవ్యార్థవినిశ్చయే బుధసమావేశాయ సంస్థాః కృతాః ॥౪౮॥

స్వల్పముగా స్థితిమయిన శాస్త్రమును ఎప్పటికప్పుడు అక్కడనున్నవారు
సంస్కరించి సంరక్షించుచుండినయెడల రాజమార్గమువలె ఎల్లప్పుడున్న నవీనము
గానే ఉండగలదు. సర్వలోకాయతమయిన యీశాస్త్ర రాజమార్గసంస్కారము
ఒకనికి శత్రుము కానందున వీటిని పునరుద్ధారణకార్యనిశ్చయమువిషయమై అందు
కు సమర్థులయిన పెద్దలయొక్క సమావేశముకొరకు సంస్థలు ఎర్పాటు కాబడినవి.

శ్లో॥ నీతిప్రవృద్ధ్యై కతి చిచ్ఛలోక జ్ఞానాభివృద్ధ్యై వ్యవహార వృద్ధ్యై!

ప్రస్తావనాయాం కతిచిచ్ఛి త్సజ్ఞానాభివృద్ధ్యై కతిచి త్ప్రశస్తాః॥

యీగ్రంథము చాలవరకు నీతియొక్క అభివృద్ధికొరకున్న లోకజ్ఞానాభి
వృద్ధికొరకున్న, ప్రాసంగికజ్ఞానాభివృద్ధికొరకున్న, చిత్సజ్ఞానాభివృద్ధికొరకున్న
ఉపయోగించుచున్నవి.

॥౪౯॥

శ్లో॥ లిఖంతు కావ్యా న్నవయో యది స్యుః

పుత్రా స్ప్రిసూయంతు సురూపవత్సః!

శూరాస్త్ర కర్వంతు పరోపకారం

తదైవ తేషాం సఫలం హి జన్మ!

॥౧౦॥

కవియగువాడు కావ్యములను వ్రాయవలెను. రూపవతియగు స్త్రీ సంతానమును కనవలయును. శూరుడగువాడు పరోపకారమును జేయవలయును. అట్లుండే వారివారిజన్మలకు సాధకకర్మము.

॥౧౦॥

శ్లో ॥ కియా నహం సత్కృతికల్పనాయ

విద్యాధికే భృస్తు వినేశ్వరేచ్ఛాం!

అగుష్టవిద్యో ప్యధికం యద్దైవ

భుజ్జే దదాతి స్మ ధనాధికేభ్యః॥

॥౧౧॥

ద్రవ్యహీనుడు ధనాధికునికంటెను అధికపదార్థముల నెట్లనుభవించుచున్నాడో మరియు ధనాధికులనుమించి వితరణము నెట్లుజేయుచున్నాడో అట్లే పరమేశ్వరరానుగ్రహముకంటె వినాగా సత్కావ్యమును రచించుటకు నేనెంతటివాడను. ౧౧

శ్లో ॥ ధాతా యథా బహుఘనేషు వహాదికేషు

కూష్మాండకే ఘనసువర్ణఫలం యువక్తి!

వాణీ విశాలమతిమత్సు విచక్షణేషు

గ్రంథప్రకల్పనమతిం జడమాన్యశేషి॥

॥౧౨॥

బ్రహ్మదేవుడు మిక్కిలికొప్పవయిన మరి మొదలయిన వృక్షములుండగా మిక్కిలి అల్పవయిన గుమ్మడితీగెయందు గొప్పదియు, సువర్ణము కలదియు అగు ఫలములను ఎట్లు నిర్మించెనో అబ్రహ్మదేవునికి భార్యయగు సరస్వతీదేవియు విశాలమయిన మేధాశక్తిగల విద్వాంసులుండగా నావంటి మందబుద్ధిగలవానికి గొప్పదియు సువర్ణములు గలదియు మంచిఫలితముగలదియు అగు యీగ్రంథమును నిర్మించు సామర్థ్యమునుగూడఅట్లే సమకూర్చెను.

॥౧౨॥

—♦ విద్యత్పూర్ణన ♦—

శ్లో ॥ కుగ్రామే జననం నివాస మపి కుగ్రామేఽధికారశ్చమే

విద్యావ్యాపకసావకాశరహితవ్యాపారసంఘాస్పదః!

అత్యానందశ్రమగ్రహహతబలం తాంతం దధాన స్తత

స్వాంగే ప్రాగ్భవవాసనావిధినశ్రాప్తా కృతా పాండితీ॥౧౩॥

నేను జన్మించినది కుగ్రామము, నివసించినది కూడ కుగ్రామము. ఇదియును గాక కుగ్రామముననే విద్యావ్యాసంగమును సాక్షాత్తుచేసి వ్యాసారములకు ఉనికిపట్టయిన గ్రామాధికృత్యోద్యోగము, మరియు ఆత్మానందశ్రమగ్రహీత లముకలవాడను యీ కారణములచే పాశ్చాత్యవాసమున పాండిత్యము నాయొక్క శరీరమునందే కృశించిపోయినది. ||౫౨||

శ్లో॥ సామాన్యప్రతిపత్తయే భృగధితా స్థూలూత్తమా సర్వపు
జ్ఞామాని ప్రశమాపధాని కతిచి త్కృధానుపానాదికాః |
తత్తద్వ్యాధివివేచనోపధగుణకార్యధక్రియాకల్పనం
వృద్ధానా ముపదేశత స్వనుభవాద్ధృఢాంతరైర్జ్ఞానైరాయతామ్ ||

బాలకలకు సామాన్యజ్ఞానము కలుగుటకొరకు స్థూలదృష్టిచే సర్వరోగముల యొక్కయు కొన్నికొన్నిగుణములను రోగములయొక్క నామములను ఆయా రోగముల సుపశమింపజేయు మందులను అనుపానము యున్నగు చికిత్సలును చెప్పబడినవి. ఇవిగాక అప్పటికప్పుడు తాత్కాలికముగా సంభవించుచుండే వ్యాధుల వివరణములను ఆయా వ్యాధులయందు వాడవగిన మందులను అనుపానము యున్నగు విషయములన్నియు పెద్దలయొక్క ఉపదేశమువల్లను స్వానుభవమువల్లను గ్రంథపరిచయమువల్లను తెలుసుకొనుచుండువలెను. ||౫౩||

శ్లో॥ అనంతశాస్త్రం బహువేదితవ్య
మల్పశ్చ కాలో బహువశ్చ విఘ్నాః |
యత్సారభూతం తదుపాసితవ్యం
హంసో యథా క్షీర మివాంబుమిశ్రం ||

శాస్త్రము అపారమయినది. తెలుసుకొనతగిన విషయములు సంఖ్యాత్మకములు. కాలవ్యవధి మిక్కిలితక్కువ. విఘ్నములు పెండు. గాన నీరములతోగలసిన పాల ను హంసకలె సారమయిన విషయము మాత్రమే గ్రహింపబడవలెను. ||౫౪||

శ్లో॥ రోహంతి బీజాని కడంగరేపి
గృహంతి నిఘ్నాతరసాలసారం |
పిపీలికా స్వర్ణకృదుల్కుతేభ్య
స్వర్ణం తథా సారవిద స్స దస్మాత్ ||

పాలులోమాదా విత్తనములు దిగబడి మొలచుచున్నవి. చీమలు నమిలి ఉమ్మి తోసిన చెరుకుపిప్పియందలి సారమును గ్రహించుచున్నవి. మసిగట్టువాడు నువ్వులము

గలిగిన మసిబొగ్గులలోనుండి శుభ్రమునుతీయుచున్నాడు. అప్పు కారమే సారవేత్తలు
అయినవారు యీగ్రంథమువల్లనుంచి మంచినే గ్రహింతురుగాక, ||౫౫||

శ్లో॥ యద్వర్షం మధుతా ముపైతి నుభువి టౌరత్వ మత్యూషరే
శుక్తా మాక్తికతా ముపైతి సదసత్సంసర్గభిన్నా కృతిః |
గ్రంథ స్తద్వదయం విశేషసుగుణై సత్కావ్యతాం దుర్జనే
దుష్కావ్యత్వ ముపైతి దోషగణనా సక్తోపలబ్ధీశ్వరే ||౫౬||
వర్షము నుంచి నేలయందు మంచి నీళ్ళుగాను, చవట నేలయందు ఉప్పునీళ్ళు
గాను, మత్స్యపుచిప్పలయందు మత్స్యములుగాను, ఉపాధులయొక్క-మంచిచెడ్డల
ననుసరించి మారిపోయినట్లు యీగ్రంథముకూడా శుగుణసంపదకలవారికి సత్కా-
వ్యముగాను దుర్గుణసంపదకలవారికి దుష్కావ్యముగాను కనుపించును. ||౫౬||

శ్లో॥ అసమ్య గస్తీహ సతాం న కించి
త్సమ్యజ్జదోషైకదృశా మప్రీహ |
అయంతు తస్మా దుభయప్రమోదం
దిశే త్యజ్రసం సమమేవ నూనం ||౫౭||
యీగ్రంథమందు సజ్జనులకు దోషములున్ను, దుర్జనులకు సాధువిషయములున్ను
కనుపించవు. గాన యీగ్రంథము సజ్జనులకును దుర్జనులకును కూడ సమానముగానే
పంతోషమును కలుగజేయును. ||౫౭||

శ్లో॥ దుర్జనో దోష మాదత్తే దుర్గంధ మివ సూకరః |
సజ్జనస్తు గుణగ్రాహీ హంసః క్షీర మివాంభసః ||౫౮||
సూకరము దుర్గంధమునువలె దుర్జనుడు దోషమును, హంస క్షీరమిక్కిలమైన
నీరమునుండి క్షీరమునువలె సజ్జనులు గుణమును గ్రహింతురు. ||౫౮||

శ్లో॥ భూజన్మతా కర్మవథానుగానాం
స్వాద్దూషణా యాపిచ భూషణాయ |
తద్దూషణం భూషణ మప్యపాస్య
గ్రంథోయ మద్యైవ మయా కృతోభూత్ ||౫౯||
కర్మమార్గానుసారలగు మానవులకు భూమియందు జన్మముకలుగుట దూషణ
కొరకున్న భూషణకొరకున్నకూడ అయివున్నది. గాన దూషణ భూషణములను లె
క్కచేయక నాచే యీగ్రంథము గచింపబడెను. ||౫౯||

శ్లో॥ కర్తా నాహం సర్వకర్తౌ వయస్మాత్
జీవే వ్యంత ర్వాప్యవకః ప్రేరకశ్చ
తద్దూష్యహం నాస్మి సద్వైద్యకానాం
యత్సాధూనాం శిష్యశిష్యోస్మి ధన్యః॥ ౬౦॥

చరాచరస్వరూపమయిన సమస్తజీవులయందు వ్యాపించియున్నట్టియు, ప్రేరేపించుచున్నట్టియు సర్వకర్త ఎవ్వడుకలడో వాడే యాగ్రంధరచనకు కర్తగాని నేనుకాను. అందుచే నేను దూషింపబడనేరను. ఆదియును గాక నేను సద్వైద్యులకును పండితులకును శిష్యశిష్యుండును అయి ధన్యుడనైతిని. ॥౬౦॥

శ్లో॥ కోయం స్వల్పమతిః కిమస్యవిధితం చేత్యాగ్రహం మాకృధాః
పూర్వైర్వృత్కథితం సుయూపరిచితం సంలేఖితం నాన్యథా
క్షంతవ్యం విబుధైః సుగంధమరుత స్రవంతిచే త్కుత్రచి
త్సారగాహివిశుద్ధబుద్ధిసహితో నాఘాత్రి కోవా జనః॥ ౬౧॥

మందబుద్ధియగు వీడెవడు! వీడికేమి తెలుసును! అని నాయందు కోపమును చేయవలదు. పూర్వీకులచే ఏదిచెప్పబడినదో అదియే నావల్ల అభ్యసించబడినది. అదియే యాగ్రంధమున నాచే వ్రాయబడినదిగాని స్వకపోలకల్పితము ఏమియులేదు. గాన విద్వాంసులు క్షమింతురుగాక! పరిమిశసమేతమయిన గాలి వీచునపుడు ఎక్కడనో ఒకదగ్గర ఆపరిమిశమునుగుర్తించెడువారుగాని అస్వాదించువారుగాని ఉండకపోరు. ॥౬౧॥

శ్లో॥ స పాంతి భేకా స్వసమక్షపద్మం
దూరస్థభృంగాస్తు తదేత్య పాంతి
తథైవ కేచి న్నపతంతు కేచి
త్పతంతు తస్మా న్నుహి మే విషాదః॥ ౬౨॥

కప్పలు తమ సమాపమందున్న పద్మసౌరభమును అనుభవించజాలవు. తుమ్మెదలు దూరమునందుండియు ఆపద్మసౌరభమును అనుభవించగలుగుచున్నవి. అలాగన నే కొంతమంది ఈగ్రంధమును పఠింపకుందురుగాక. కొంతమంది పఠింతురుగాక. దానివలన నాకు విషాదములేదు. ॥౬౨॥

—♦ కలిప్యకృతి ♦—

శ్లో॥ నిస్సారా వృథివీ నిరౌషధిలతా నీచా మహత్స్వం గతాః
భర్తా దారవశ స్సువాగవజయీ పుత్రాః పితృద్వేషిణాః
కాజానో ర్థపరాః ప్రజాః కుటిలినో విప్రా వికర్మస్థితా
ఇత్యేవం వీదితాగుణాః కలియుగే ధర్మా వనాంతర్గతాః॥ ౬౩॥

పృథివి సాఁకూన్యమయిఁది. ఓషధులును లతలును సారకూన్యములు అగును. అల్పలు అధికులగుదురు. భిక్షులు భార్యలకు లాంగియుందురు. యథార్థవాదులు అపజయముగలవారగుదురు. క్షమాశూ తిండులతో కలహపడుదురు. రాజు పన్నులను పెంపుజేయును ప్రజలు కపటమనస్కులగుదురు. బ్రాహ్మణులు స్వకర్మపరిత్యాగముచేయుదురు. యాపకారము కలియుగమునందు. అన్నియు అధర్మములే పరిబలియుండును. ధర్మములు మనుష్యులులేని అడవులయందుండును. ||౬౩||

శ్లో॥ శ్రీభిః పుమాంసః కులగ్రాభి రార్యా
జామాతృభిస్సేవ మహిషేభి రఘ్నాః |
హతాస్త్రియేన ప్రభవోఽసతాన
ద్వృత్తక్రియా స్సూచిముఖక్రియాభిః || ||౬౪||
శ్రీలచే పురుషులున్ను వ్యభిచారశ్రీలచే పతివ్రతలున్ను జామాతలచే పుత్రులున్ను మహిషములచే గోవులును అహంకారముచే ప్రభువులును అసత్యముచే సత్యమును యిజత్తునులచే అనూచానక్రియలున్ను కొట్టబడుచున్నారు. అనగా ప్రభావమయినవానికంటె అప్రభావమయినవానియందు అదరణము అధికమనితాత్పర్యము.

శ్లో॥ అధార్మికా ధర్మవిధిప్రదర్శకా
మూర్ఖా బుధజ్ఞానపరీక్షణోద్యమాః |
సతీవ్రతోత్సాహసరతాశ్చ పాంశులా
వ్యత్యస్తధర్మస్య కలే ర్నమోనమః || ||౬౫||
అధర్మప్రవర్తకలే ధర్మవిధిప్రదర్శకులు. మూర్ఖలే పండితులనుపరీక్షించు పదవులకలవారు. వైవిధ్యంలే పతివ్రతలయోగ్యతలను వెక్కిరించువారు. యిట్టివ్యత్యాసధర్మభూయిష్టమయిన కలిపురుషునకు నమస్కరింపము. ||౬౫||

శ్లో॥ లబ్ధప్రతిపదాచార్యం లభ్యారోగ్యశ్చికిత్సకం |
లబ్ధపుత్రాఽపతిం ద్వేషి లబ్ధపారస్తు నావికమ్ || ||౬౬||
విద్యనుపొందినవాడు గురువుతోను, ఆరోగ్యమునుపొందినవాడు వైద్యునితోను పుత్రవంతురాలయిన శ్రీ భర్తతోను అపవితరినిజేరినవాడు నావదాటించిన నావికునితోడను కలహించురు. ||౬౬||

శ్లో॥ యాన త్థనిస్థం బహుమూల్యరత్నం
తత్రత్య సామాన్యసమానమేవ |
విద్యాధికస్తత్ర నివాసకోశి
తద్దైవ సామాన్యసమాన ఏవ || ||౬౭||

విలువగలరత్నము గనియందున్నంతవరకు ఆగనిలోని సామాన్యకలలవలె
ఎట్లుకనుపించునో అట్లే విద్యాధికులకూడ తమతమ నివాసప్రదేశములయందు ఆపరి
సరములయందున్న సామాన్యజనులవలెనే సంచరించుచుండురు. ||౬౭||

శ్లో॥ పురైవ సంతః కవయోఽద్యచాపి
తే భావికాలేపి పున ర్భవంతి |
అద్యాపి పూర్వస్య చ భేద ఏష
త్వైతాదృశాం మానకృ దద్య మృగ్యః || ౬౮ ||

కవులు పండితులు మున్నగువారు పూర్వ కాలమందువలెనే యిప్పటి కాలమందు
నుకలరు. భవిష్యత్కాలమందుకూడ ఉండకలరు. పూర్వ కాలమునకును ఇప్పటి కాల
మునకును గలభేదమేమనగా ఆటవంటికవులయొక్కయు, పండితులు మున్నగువారి
యొక్కయు సన్మానముచేయువారు యీ కాలమునందరుదు. ||౬౮||

శ్లో॥ వజ్రాం రుచీనా మిచ సైంధవస్య
రుచిప్రధానస్య మనోహరస్య |
యథా న మూల్యం సుధియః ప్రజానాం
వాణీ తథా నైవ కతా విభాతి || ౬౯ ||

ఆరురుచులలోను మనస్సునకు ఆహ్లాదకరమయినట్టియు, రుచులలో ముఖ్య
మయినట్టియు, ఉప్పునకువలె ప్రజలలోకూడ పండితులకు విలువతక్కువగుటచే ఆ
పండితులవాణ్ణైపుణ్యము యీశలియుగమున ప్రకాశించుటలేదు. ||౬౯||

శ్లో॥ సంత్యేవా త్రిధనేశ్వరాశ్చ బహవ స్సార్వర్థవ్యయాలక్ష్యకా
స్త్యేగోష్ఠీషు సతామతీవ విముఖా వ్షండా స్సుకాంతాస్త్వివ |
రత్నానా మసివాః రేపి జలధౌ త్సౌరాంబు రత్నానివా
పాతుం తృట్పరిపిడితై రనుచితం తాన్మృగ్యనం సజ్జనైః || ౭౦ ||

తమతమ ధనవ్యయమునకు లెక్కచేయని ధనవంతులు యిప్పుడున్న వేనకువేలు
గలరు. గాని వారు పండితగోష్ఠులయందు సుందరాంగులయందు నపుంసకులవలె
విముఖులు. సముద్రుడు రత్నకరుడయినప్పటికిని ఆసముద్రమునందున్న ఉప్పునీళ్ళు
గాని రత్నములుగాని దప్పిగొన్నవారి దాహశాంతికి పనికిరావు. ఇట్లే పండితగోష్ఠివి
ముఖులయిన ధనవంతులదగ్ర్యము సత్పురుషులనుభవమునకు ఉపయోగము కానేరదు.

శ్లో || హర్మ్యస్థాన మధర్మకర్మవితతే ద్దుర్మానభర్మాసనం
శాస్త్రస్తోమలలాటభూలిపిలయ శ్శాంతి స్సవానామపి |
సర్వామ్నాయవచస్సమాపనదినం సంస్థానసర్పావిధే
రథాశాజనిభూ రభూ దిహ మహాననరావ హోయం కలిః || 20 ||

అధర్మకర్మలకు సాధము, దురహం కారమునకు బంగారుసింహాసనము, శాస్త్ర
సముదాయముల లలాటలిఖితమునకు లయసమయము, యజ్ఞగూడాదికృతువులకు
సమాప్తి, సమస్తవేదములయొక్కయు ఉపసంహారదినము, దుర్మార్గులనుపూజించు
చుస్థానము ద్రావ్యాళకు పుట్టిల్లు యీకలియుగము యిట్టిగొప్పవయిన అనర్థములకు
మూలాయతనము. || 20 ||

— ♦ వైద్యుని మహత్వశుచిత్వములు ♦ —

శ్లో || బ్రహ్మ కేవలదేహద స్తనుభృతాం కర్మానుగుణ్యక్రిమా
త్తత్తత్కర్మ ధనప్రదానవివిధవ్యాధివ్యధాజ ర్రం |
యోదద్యా త్తదనామయం దృఢతరం కృత్వాపున స్సత్వరం
స్వాప్తవ్యాధివికారవారకతయా ప్రత్యక్షవిష్ణు ర్భిషక్ || 21 ||

సృష్టికర్త వారివారికర్మలకుతగిన దేహమునుమాత్రమే యివ్వగలుగుచున్నాడు
సదైవద్యుడు వారివారికర్మలకుప్రధానమయినవివిధవ్యాధులచే శిథిలమయిదేహమును
కీళ్ళుకాలములో దృఢమయినదానినిగాజేసి యిచ్చుచున్నాడు. గాన సదైవద్యుడు
కోగులపాలిటి ప్రత్యక్షవిష్ణువు. || 21 ||

శ్లో || చికిత్సో నామ పరప్రమాదే
స్వశక్తివిశ్రాణన మాతనోతి |
యదిత్యవశ్యం తదిహప్రశంస్యం
రుగ్వారితావా ప్యనివారితావా || 22 ||

వ్యాధి ఉపశమించినను ఉపశమింపకున్నను అపత్కాలములయందు వైద్యు
డగువాడు వచ్చి తనకుగల యావచ్చుక్తిని భారపోయుచున్నాడన్నమాట ఏదికలదో
అదియే తొనియాడతగినది. || 22 ||

శ్లో || మస్తే దుస్తరవేదనాకబళితే మగ్నేష్వరేంతర్గళం
తప్తాయాం జ్వరపావకేన చ తనా తాంతే హృషీకప్రజే;
దీనే బంధుజనే కృతప్రేలపనే ధైర్యం విధాతుం పునః
కశ్చక్తః కలితామయప్రశమనా ద్వైద్యా త్పరోవిద్యతే || 23 ||

శిరస్సు భరింపరాని బాధకలిగి స్వరము కత్తుకాయండే లీనమై శరీరము జ్వరాగ్నిచే తప్తమై ఇంద్రియగమదాయము స్వాధీనముతప్పినవై బంధుజనమంతయు విచారించునదై ఉండగా సంపాప్తమైనవ్యాధిని తొలగించువైద్యునికంటె ధైర్యముకలుగజేయుటకు సమర్థులు ఎవరుకలరు?

॥౪౪॥

శ్లో ॥ వైద్యః కులీనో యనివాధమోపి
ప్రాణాస్పదత్యా తృణతం స పుద్గః
స్పృశ్యస్తతో రుగ్మిభి రేష వేద్య
స్తదాపథం గాంగ మివాతిపూతమ్॥

॥౨౪॥

సప్తైద్యుడు మహాకులమందు పుట్టినవాడైనను నికృష్టకులమందు పుట్టినవాడైనను ప్రాణములనురక్షించుటకు ఆధారభూతుడు. గాన నిత్యశుద్ధుడుగాన ఇతడుకోగు అచే నిస్సంశయముగా స్పృశింపబడవచ్చును. అవైద్యుడిచ్చినమందు గంగాజలమువలె పరమపవిత్రమైనది.

॥౨౫॥

శ్లో ॥ అస్పృశ్యరుగ్మిస్పృశతాఘచింతా
న నిత్యశుద్ధస్య చికిత్సకస్య
అస్పృశ్యవేద్యస్పృశతాఘచింతా
న రుగ్మిణాం రుక్పరిణామకాలే॥

॥౨౬॥

వైద్యుడు నిత్యశుద్ధుడగుటచే యీకోగిని స్పృశింపవచ్చును, యీకోగిని స్పృశింపకూడదు అను నియమములేక ఎల్లజాతులవారిని స్పృశింపవచ్చును, కోగవ్యాప్తి కాలమున కోగులు తమతమ ప్రాణధారణకుగాన యీవైద్యుని స్పృశింపవచ్చును యీవైద్యుని స్పృశింపకూడదు అను నియమము అవసరములేండా వైద్యుడేజాతివాడైనను నిస్సంశయముగ స్పృశింపవచ్చును.

॥౨౭॥

—♦ స్వద్యైద్యలక్షణము ♦—

శ్లో ॥ లోకమేధ్యనవభేటనిందయా
జన్మపత్రఫలితప్రశంసనం
కచ్ఛరార్థయుతినామయక్తియా
తద్ద్యయం పరిహరే ద్విధిజ్ఞః॥

॥౨౮॥

లోకమునకు బలితమైన శవశ్రమములయొక్కయు నిందచే జాతకఫలితము

నుజెప్పుటయు మలినపహ్నప్రయోగముయొక్కదోషముచే నైద్యమును వాటివలన సంభవించుపాపమును నివారించుకొను సామర్థ్యములేనివాడు విడిచిపెట్టవలయును.

శ్లో || లోకోత్తరగ్గ్రంథవిశిక్షణేన

చర్చాజయ స్సా న్నజయఃక్రియాసు|

క్రియాజయోభ్యాసగురూపదేశ

హస్తప్రభావాగమశిక్షణేభ్యః||

|| ౭౮ ||

లోకోత్తరమైన ఉగ్రగ్రంథపఠనముచే వాదమునందు జయముకలుగును గాని చికిత్సలయందు జయముకలుగదు. ఆభ్యాసపాటవము, గురూపదేశము, హస్తప్రభావము శాస్త్రాభ్యయనము అనువాటివలన చికిత్సాజయముకలుగును, || ౭౮ ||

శ్లో || పాత్రప్రధానం ఖిలుశాస్త్ర మేత

ద్గవి తృణం క్షీర మహేః పయశ్చ|

విషం యథాస్యా దమృతం విషంచ

విషం తదైవా మృతమర్హతాయాః||

|| ౭౯ ||

గోవులయందు గడ్డి పాలుగాను, పాములయందు పాలు విషముగాను ఎట్లు మారిపోవుదున్నవో అట్లే యీనైద్యశాస్త్రము అర్హత ప్రధానముగాగలది. || ౭౯ ||

శ్లో || విశ్వాస ఏవాత్ర మహాన్ప్రధానో

విశ్వాసహీనస్య వృథా సుధాపి|

నుహంతి మంత్రాణి నచాంసి వృక్షా

శుద్ధక్రియా ఏవ ఇతి ప్రతీతే||

|| ౮౦ ||

మాటలే మహామంత్రములు, చెట్లే శుద్ధక్రియలు అనుప్రతీతివలన చికిత్సావిషయమున నమ్మక మే మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. ఆట్టి నమ్మిక లేనివానికి అమృతముకూడా వ్యర్థముమగును. || ౮౦ ||

శ్లో || శరీరజవ్యాధివినిర్ణయశ్చ

నిర్ణీతతద్వ్యాధివికారశాంతిః|

నైద్యశ్చ వైద్యత్వ మిదం ప్రసిద్ధం

న వైద్యకోసా ప్రభు రాయుష స్సాక్షత్ ||

|| ౮౧ ||

నైద్యునికు నైద్యత్వమెంతవరకైన గా యీవ్యాధి పలచిది అని నిర్ధారణ చే

యుటయు, అవ్యాధికి శమనోపాయము చెప్పుటయు ఇంతే కాని వైద్యుడు అయ్యు
రాయమును పోయగలిగినసమర్థుడు కాజాలడు. ||౮౦||

శ్లో || గురోరధీతాఖిలవైద్యవిద్యః
పీయూషసాణిః కుశలః క్రియాసు |
నిరాగ్రహో ధైర్యధిరః కృపాళు
శ్మద్ధోధికారీ భిష గీర్వత స్సాన్యత్ || ||౮౧||

సద్గురువులన వైద్యశాస్త్రసాంప్రదాయమును చక్కగా గ్రహించినవాడు
ను, అమృతహస్తముకలవాడును, చికిత్సాసామర్థ్యము కలవాడును, శోషములేని
వాడును, ధైర్యవంతుడును, దయాళువును, పరిశుద్ధుడును ఐన వైద్యుడు చికిత్సచే
యుటకు అర్హుడు. అట్టివాడే సవైద్యుడని వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. ||౮౧||

శ్లో || దాక్షిణ్యవాసేవ విధిస్వయావ
శ్చికిత్సకస్యా దసతాం సతాంచ |
అశేదబుద్ధ్యా కురుతే చికిత్సాం
స ఏవ సద్వైద్య ఇతి ప్రదిప్టః || ||౮౨||

అందరియందు సమానబుద్ధికవాడే భగవత్స్వయావుడు, అయోగ్యులకును,
యోగ్యులకునుకూడ సమానబుద్ధితో ఎవడు చికిత్సచేయువో వాడే సవైద్యుడని
చెప్పబడుచున్నాడు. ||౮౨||

శ్లో || యో వై చికిత్సానిపుణ స్సమస్త
రుజ్జానవా న్చాస్త్రవిచక్షణశ్చ |
ప్రతిక్రియాయా మపి తస్య సిద్ధి
ర్భవ త్యవశ్యేన న సంశయోత్త || ||౮౩||

క్రియలయందు నేర్పిరియు, సమస్తరోగములను గుర్రెరింగినవాడును, వైద్య
శాస్త్రపరిశ్రమకలవాడును అగు వైద్యునికి చికిత్సలయందు జయముచేకూరును ||౮౩||

—♦ కు వైద్యలక్షణము ♦—

శ్లో || ఉపేక్షతే పక్వగదస్య శాంత్యై
యత త్యపక్వస్య గదస్య శాంత్యై |
ఏతద్విధౌ జ్ఞానలవానభిజ్ఞః
క్రియాస్వనర్హః భుజు (కూట వైద్యః) వైద్యజాల్మః || ||౮౪||

పక్వమయినవ్యాధియొక్క చికిత్సయందు ఉపేక్షించునట్టియు, అపక్వమయినవ్యాధియొక్క శాంతికొరకు ప్రయత్నించునట్టియు యిటువంటిజ్ఞానములేని మాధవైద్యుడు చికిత్సచేయుటకు అర్హుడు కాడు. ||౮౫||

శ్లో || న ధాతో ర్విజ్ఞానం న చ పరిచయో వైద్యకనయే
న రోగాణాం తత్త్వావగతి రపి నో వస్తుగుణధీః |
తథా వ్యేతే వైద్యా ఇతి తరళయంతో జడజనా
నసూ సత్ప్రత్యో ర్భ్రత్యా ఇవ వసు హరంతే గదజహమ్ ౮౬ ||

ధైర్యవంతులగు మాధవైద్యులు నాడిజ్ఞానమును, వైద్యకాస్త్రపరిచయమును, రోగపక్ష్యాపక్వజ్ఞానమును ఓషధీగుణజ్ఞానమును ఎరుంగకయే వైద్యులమని పేర్లు పెట్టుకొని తెలియనివారిని భ్రమింపజేయుచు మృత్యుదేవతలకు దూతలై అనేకమంది రోగులయొక్క ప్రాణములను ధనమును అపహరించుచున్నారు. ||౮౬||

శ్లో || మిథ్యావదైర్హంత మృషాకషాయై
రసహ్యలేహ్యై రయథార్థతైలైః |
వైద్యా ఇమే వంచితరుగ్గవణాః
పిచండభాండం పరిపూరయంతి ||

||౮౭||

వైద్యవేదధారులగు డ్రూర్ములు కాస్త్రోక్తములుగాని అబద్ధపుమందులచేతను న్ను, అసహ్యకరములయిన రేహ్యములచేతనున్న, అబద్ధమైన తైలకషాయాదులచేతనున్న, తమతమయిష్టానుసారముగా చికిత్సలుచేసి రోగులను మోసగించి తమ పాడుపాట్లను నిండించుకొనుచున్నారు. ||౮౮||

శ్లో || అకాలమృత్యో రవతారమూర్తయే
నమోఽస్తు వైద్యాయ యమాగ్రిజాయ |
యమ స్త్వసూనేవ హరత్యశేషా
నహం నను ప్రాణధనాని వైద్యః ||

||౮౯||

అకాలమృత్యుస్వరూపుడును, యమధర్మరాజునకు అన్నగారును, అగుమాధవవైద్యునకు నమస్కారము. యమధర్మరాజు ప్రాణములను మాత్రమే హరించుచు చూపాడు. మాధవైద్యుడు ప్రాణములను గాకుండగ ధనమునుకూడా అపహరించుచున్నాడు. (కనుకనే యమనికి అన్నగారు.) ||౯౦||

శ్లో॥ సంస్యస్తపాపస్మరణాంతరాత్మనా
మనస్యవిశ్వాసయుతాసుహరిణామ్ ।
అజ్ఞాతరుజ్ఞాతచికిత్సకానాం
నమ స్త్రిసంధ్యం సరమేధయాజినామ్॥

॥౮౯॥

పాపభీతిని విడిచిపెట్టినటువంటిన్ని, ఇతరులను సమృక్త తనను సమ్మినవారి
పాపములను మాత్రమే అపహరించునటువంటిన్ని శోగతత్వజ్ఞానములేకుండగ చికి
త్సలకు సిద్ధపడునటువంటిన్ని సరులతో యాగముచేయు దుష్టవైద్యులకు శ్రీ కాలముల
యందు నమస్కారము.

॥౮౯॥

శ్లో॥ విద్యాధికానా మచికిత్సకత్వా
చ్చికిత్సకానా మనధీతృకత్వాత్ ।
విద్యాచికిత్సాద్వయహీన ఏక
శక్తోప్యయం నైవ చికిత్సకస్యాత్ ॥

॥౯౦॥

విద్యాధికులు, చికిత్సావిషయముల నెరుంగనివారున్న చికిత్సకులు శాస్త్రజ్ఞా
నములేనివారున్న ఆయివున్నారు. శాస్త్రజ్ఞానమున్న, చికిత్సాజ్ఞానమున్న ఈరెం
డున్న కలిగియున్నవారే వైద్యులగుదురుగాని ఈరెంటిలో ఒకదానియందు సమర్థత
కలిగియున్నప్పటికి రెండవదానియందు సమర్థతలేనియెడల అట్టివాడు వైద్యుడనిపిం
చుకొన నేరడు.

॥౯౦॥

— ♦ అమృతహస్తలక్షణమ్ ♦ —

శ్లో॥ యస్యోర్ధ్వరేఖా బహవోంగుళీషు
వేద్యం త మేవామృతహస్త మాహుః ।
ప్రతికిరీయా స్యా తస్థలైవ తస్య
ప్రమాదికే వ్యశ్యసయో రివ స్యాత్ ॥

॥౯౧॥

ఎవనియొక్కచేతిశ్రీభ్రమందు ఊర్ధ్వరేఖ లధికముగా నుండునో అట్టివాడు
అమృతహస్తుడని చెప్పబడుచున్నాడు. ప్రమాదకరమయినవ్యాధులయందుకూడ అట్టి
అమృతహస్తనియొక్క చికిత్స అశ్వినీదేవతలయొక్క చికిత్సవలె సఫలమయినదై
అగుచున్నది.

॥౯౧॥

—♦ దగ్ధహస్తలక్షణం ♦—

శ్లో॥ కుష్మం పంగుం బధిర మమతెం చాంధకం శీఘ్రకోపం
దుర్విక్షం వై మలినవసనం సర్వవిద్యేషభావమ్ |
మూర్ఛం స్తబ్ధం దురితవచనం సంతతం కాష్ఠవాదం
సంధ్యాన్నానశ్చుతివిరహితం పాణిగాఽకృష్ణరేఖమ్ || ౧౨ ||

కుష్మరోగి, కుంటివాడు, చెమిటివాడు, మత్తినీరము లేనివాడు, గుడ్డివాడు, శీఘ్ర
కోపముగలవాడు, ద్రవ్యనిష్కర్ష చేసుకొని చికిత్స సరిగాచేయనివాడు, మలినవస్త్ర
ధారి, అందరితోను కలహించుస్వభావముకలవాడు, తెలివిలేకున్నవాడు, మందమతి
కలవాడు, కడిలిక లేనివాడు, దుర్భాషలాడువాడు, ఎల్లపుడు పిడివాదముచేయు
వాడు, సంధ్యావందనము, స్నానము, జపము చేయలేనివాడు ఆరచేతియందు నల్లని
రేఖలు గలవాడు వీరు దగ్ధహస్తులుగాన విడిచిపెట్టవలెను. || ౧౩ ||

శ్లో॥ వక్త్రాచ్ఛ్చిష్టం వచనసమయే వైత్రకగ్రామచారం
వామాభ్యాసం కుటిలహృదయం చాపి విశ్వాసఘాతమ్ |
మిథ్యావాదం వికలకరణం కర్కశం మూర్ఛచిత్తం
జ్ఞాత్వైతాదృగ్విధగుణయుతా న్వర్జయే ద్దగ్ధహస్తా || ౧౪ ||

తుంపరలు చెదరునట్లు మాట్లాడువాడు, క్రాద్ధదివసమున క్రాద్ధమునిమిత్రము
గ్రామయాచనకు బయలుదేరువాడు, ఎడమచేయి పృథానముగాగలవాడు, దుర్మా
ర్గుడు, నమ్మినవారిని మోసముచేయువాడు, అబద్ధమాడువాడు. ముదిమిరాకముందే
వదిలకువాడు, కఠినమనస్కుడు, మూర్తస్వభావముకలవాడు వీరు దగ్ధహస్తులుగాన
విడిచిపెట్టవలయును. || ౧౫ ||

శ్లో॥ దుర్మంత్రీ రాజ్యనాశాయ గ్రామనాశాయ దుర్భిషక్ |
స్థూలకో గృహనాశాయ సర్వనాశాయ మాతులః || ౧౬ ||

మంత్రీ చెడ్డవాడయినచో రాజ్యనాశనమున్ను, కైద్యుడు చెడ్డవాడయినచో
గ్రామనాశనమున్ను, భార్యసోదరుడు చెడ్డవాడయినచో గృహనాశనమున్ను, మేన
మామ చెడ్డవాడయినచో సర్వనాశనమున్ను కలుగును. || ౧౭ ||

శ్లో॥ వైద్యం పానరతం నటం కువశకం స్వాధ్యాయహీనం ద్విజం
యృద్ధే కాపురుషం హయం గతరయం మూర్ఛం పరివ్రాజకమ్ |
రాజానంచ కుమంత్రీభిః పరివృతం దేశంచ సోపప్లవం
భార్యాయావనగర్హితాం పరరతాం ముంచంతి శీఘ్రం బుధా ||

త్రాగుబోతయిన వైద్యుని, ఉచ్చారణపరిశుద్ధి లేని నటుని, వేదముచదువని బ్రాహ్మణుని, యుద్ధమందు వెనుకకుమరిలినవానిని, వేగముగానడవని గుర్రమును, మూర్ఖుడయిన యతిని, దుర్మంత్రులతోకూడుకొనిన రాజును, ఉపద్రవముతోకూడు కొన్న దేశమును, యావనమత్తురాలును పరులయందాసక్తికలదియు నగు భార్యను తెలివిగలవాడు కీర్ణముగా విడిచిపెట్టవలెను. ||౯౫||

—♦ మూఢవైద్యులకు కీర్తికారణం ♦—

శ్లో॥ అజ్ఞోపి సర్వజ్ఞసమీపదేశే నిశ్శంక మాహ్వనబలా చ్ఛికిత్సాన్మ
కరోతి ధైర్యాదితి యద్యధేషం త త్తారతమ్యాజ్ఞగృహస్థదైన్యమ్

మూఢజనులచే పిలువబడి సర్వజ్ఞులయిన వైద్యుల సమీపదేశములయందు అజ్ఞుడయినవైద్యుడు నిస్సంసయముగా తనయిష్టానుసారము చికిత్స చేయుచున్నాడన్న మాట యేదికలదో! అది వైద్యులయొక్క తారతమ్యాజ్ఞనమలేక అహ్వనముచేసిన గృహస్థులలోపము. ||౯౬||

శ్లో॥ రోగా స్సమస్తాః కఠిచి ద్వివైవ
శామ్యం త్యవశ్యం స్వయమేవ నూనం
తథావిధవ్యాధయ ఏవ మూఢ
వైద్యస్య కీర్తిం పరివర్ధయంతి ||౯౭||

ఏవియో కొన్ని కఠినవ్యాధులుతప్ప సామాన్యముగా చాలావ్యాధులు వాటంతట అవియే తగ్గుచుండును. చికిత్సచేయుటలో ఇట్టివ్యాధులే మూఢవైద్యుల కీర్తిని విస్తరింపజేయుచున్నవి. ||౯౮||

—♦ వైద్యులప్రాశస్త్యం ♦—

శ్లో॥ ఆద్యాహృతా సృధ్యసమాహృతశ్చ
మధ్యాహృతా దంతసమాహృతశ్చ॥
ఏవంచ రోగోపశమక్రియాసు
క్రమోత్తరస్యై త్థలు సుప్రశస్తేః ||౯౯||

చికిత్సావిషయమై మొదట తీసుకురాబడిన వైద్యునికంటె మధ్య తీసుకురాబడినవాడును, మధ్య కాలమున తీసుకురాబడినవానికంటె రోగాంతమున తీసుకురాబడినవాడును ప్రజ్ఞాధికులుగా కనుపడెదరు. ||౧౦౦||

—* వైద్యసాంకర్యం *—

శ్లో॥ ఏకశాస్త్రవిధానేన వినాన్వైరౌషధైః క్రియామ్ ।

యస్మా త్కరోతి నైకోపి సంకరా స్సర్వవీర్యయః॥ ౧౯౯॥

ఇతరవిధములయినమందులను వాడుకుండా ఒకవిధమయిన మందులనే వాడి చికిత్స చేయకపోవుట సంకరచికిత్స అని చెప్పబడుచున్నది. ॥౧౯౯॥

శ్లో॥ అసాంప్రదాయాచరణై రపూర్వ

క్రియాభి రప్యద్యతనై శ్చికిత్సా

గ్రింథై ర్భిషగ్భిశ్చ యుగక్రమేణ

ప్రత్యేకరీతిః ప్రతిభాత్యపారా॥

॥౧౦౦॥

అసాంప్రదాయములయిన అచరణములచేతనున్న, నవీనములయిన క్రియావిధానములచేతనున్న, ఆధునికులచే విలక్షణముగా కల్పింపబడిన చికిత్సావిధానము, గ్రంథములచేతనున్న, వైద్యులచేతనున్న యుగధర్మమును అనుసరించి వివిధములుగానున్నది. ॥౧౦౦॥

శ్లో॥ ఆహూయంతి పునస్త్యజంతి పున రాహూయంతి వైద్యాన్బహూ
న్వాత్వేకం పటు మేకదా ఒపటు మముం స్త్రుత్వాన్వదాన్యం పటుం ।
దాన్యం త్యేవధ మాహృతం బహువిధం స్వాప్తై ర్విధః ప్రేషితం
స్వేచ్ఛాన్సంకరతాం నయం త్యనుచితాహారాదిభి ర్వాన్విధిషు॥

అనేకమంది తరచుగా కంటికి కనుపించిన ప్రతివైద్యునిన్ని చికిత్సకొరకు ప్రత్యేకపెట్టుచు తెంటునే వానిని తిరిగి విడిచిపెట్టుచు మరియొకవైద్యుని ప్రత్యేకపెట్టుచుందురు. వారికితోచినట్లెల్ల చికిత్సలవిషయమై ఒకానొకవైద్యుని సమర్థునిగాను, మరల వానినే అసమర్థునిగాను, మరియొకప్పుడు మరియొకనిని సమర్థునిగాను, తిరిగి వానినే అసమర్థునిగాను తలంచుచు వారివారియిష్టానుసారము వైద్యులను మార్చుచుందురు. యిదిగాక తమమిత్రులచేగాని ఆప్తులచేగాని పంపబడుమందులను యితరులకు తెలియకుండగ రోగులకుపోయుచుందురు. ఈప్రకారము శ్రీరోగమునకు వివిధములయిన మందులను, ఆహారములను, అనుపానములను మొదలయినవాటినియిచ్చి సంకరమును పొందిండుచున్నారు. ॥౧౦౧॥

—♦ మూఢరోగులు ♦—

శ్లో || దత్తైషధం చే దహితం యది స్యా
త్పథ్యాదికం వైద్యకకల్పితం చ |
స్వయం త్వక్ష్మత్వైవ భిషక్ప్రణీతం
వదం త్వహో కృత్రిమదుర్గుణాం స్తు ||

||౧౦౨||

వైద్యుడిచ్చిన మందుగాని, చెప్పినపథ్యపానాదులుగాని తమకు అంగీకారము
గాలేనప్పుడు, అమందు పుచ్చుకొనకయు, పథ్యపానములు చేయకయు, చేశినట్లు
వటించి వాటివలన దుర్గుణములు గలిగినవని అపద్ధపుమాటలు చెప్పుచుందురు. ||౧౦౨||

శ్లో || నోచే ద్వికారం స్వక్ష్మతా దపథ్యా
త్తద్దోషయ త్యేవ వికారహేతౌ |
స త్యైషధ స్వశృతి వానుపానే
చికిత్స కైరేయ మిదం రహస్యం ||

||౧౦౩||

ఈగి తానుచేసిన అపథ్యమువలన వికారము కలుగకున్నచో దానిని కప్పిపు
చ్చును. ఒకవేళ వికారము కలిగినచో అవికారదోషమును ఔషధమందో అను
పానమందో అకోపించును. యిట్టిరహస్యము గుర్తించుకొనుచుండవలెను. ||౧౦౩||

—♦ దోషప్రకోపస్వభావము ♦—

శ్లో || ఊర్ధ్వప్రవాతా ద్విషభక్షణాద్వా
జీవ త్వహో నిర్వికల స్తద్దైవ |
అపథ్యదోషా దపి నిర్వికార
స్తథా వ్యవధ్యం స కదాపి కుర్యాత్ ||

||౧౦౪||

ఉన్నతప్రదేశమునుండి పడినను, విషముతిన్నను వికారముచెందక బీకానొక
పుడు మానవుడెట్లుజీవించుచుండునో అప్రకారమే ఈగములయందుకూడ అపథ్యా
దులవలన వికారము కలుగకపోవచ్చును. ఇట్లు నిబుద్ధిపూర్వకముగా అపథ్యాదులను
చేయరాదు. ||౧౦౪||

శ్లో || అధిశేతే యథా భూమిం బీజం కాలే చ రోహణి |
అధిశేతే తథా ధాతుం దోషః కాలే చ కుప్యతి ||

||౧౦౫||

వీత్తనము భూమియందు అణగియుండి కాలాంతరమందు మొలిచినట్లు వాతా
దిదోషములుకూడ తమతమ స్థానములయందు అణగియుండి కాలాంతరమున ప్రకోప
మును చెందుచున్నవి. ||౧౦౫||

శ్లో॥ అప్రరుద్యైవ వరాను బీజాని కతిచి ద్భుని
కాలాంతరే ప్రరోహంతి కేచి ద్రోగాశ్చ తాదృశాః॥ ||౧౦౬||

కొన్నివీత్తనములు (బ్రహ్మదండిగింజలు వాటినే చిన్నపిల్లలు కేలు అనికృష్టి
అడుచుందురు) భూమియందు ప్రవేశించియు వర్షాకాలమందు మొలకక అటుపిమ్మ
ట మొలచినట్లుగా కొన్నికొన్నిరోగములు అపధ్యదోషముకలిగినవెంటనే ప్రకోపము
ను చెందక కొంతకాలమయినపిదప ప్రకోపించును. ||౧౦౬||

—♦ ఆనువంగికోపద్రవములు ♦—

శ్లో॥ అజ్ఞానినో వాపి వదం త్యుపాయం
ప్రజ్ఞాధికేభ్య స్స్వమతానుసారమ్ ।
ప్రాణాంతకంవా స్వకృతం తదుక్తం
నోచే ధ్ధరిష్యం త్యుపచారకాసూక్॥ ||౧౦౭||

అజ్ఞానులకూడ ప్రజ్ఞాధికులకంటె యెక్కువగా వారివారి యిష్టానుసారము
వారికితోచినట్లే పాయములను చెప్పుచున్నారు. ప్రాణాంతకమయినదయినను వారు
చెప్పినది చేయనియెడల ఉపచారముచేయువాని బాధించుచుండురు. ||౧౦౭||

శ్లో॥ ద్రష్టుం రుగ్మిణ మాగతాః పునరమీ తూష్ణీం న గచ్ఛంతి తే
కేచి ద్భూతబలిం వదంతి కతిచి ద్రజౌత్వచం వాయనమ్ ।
దృగ్దోషం కలదేవతా నిరసనం హోమం గ్రహణామిదం
చాపన్నా స్వధయంతి తాని వివశా శ్శృత్యాత్వజంత్యైషధమ్

రోగిని చూచుటకు వచ్చినవారు రోగినిచూచి ఊరక వెడలరు. వీరిలో కొంద
రు భూతబలియిక్వసునియు, మరికొందరు రక్షరేకులను కట్టించమనియు, మరికొంద
రు దిగతుడుపు పెట్టమనియు, మరికొందరు దృష్టిదోషమును తీయుమనియు, మరి
కొందరు యిలవేల్పును నిరశించుటచేగలిగినబాధగాన కులదైవతమును ఆరాధింపవల
యుననియు, మరికొందరు గ్రహకాంతి చేయవలయుననియు వారివారి యిష్టానుసా
రము అపత్ప్రీడితులను భ్రమింపచేయుదురు. యీ అపత్ప్రీడితులు మనస్థిమితములేక
వారిమాటలనువిని పండులను భోనికీచ్చుట మానివేయుచున్నారు. ||౧౦౮||

శ్లో॥ అహారపానీయవిహారపథ్య
భేదా త్పునా రుక్మముపాగ తేతి
అపప్రధాం రుక్మంఽడితాగా
మజ్జానినో వా పరికల్పయంతి॥

॥౧౦౯॥

నిజమును తెలియనిమాధులు అహారము, పానీయము, విహారము వీటియొక్క
లోపమువలన రోగము తిరగ జెట్టినదికను అపవాదమును కల్పించుచున్నారు. ॥౧౦౯॥

శ్లో॥ నాజ్ఞాతా వసతి స్వయం తు సహ సా జ్ఞాతేన మధ్యాగత
స్వాజ్ఞాతం విషయం విచక్షతి బహుజ్ఞాతేన తద్బంధుభిః
సద్య స్సౌఖ్యసుఖశయాజ్ఞావచనభ్రాంతా స్సన్దైవ్యం త్యజం
త్యేవం వైద్యవిధౌ యధార్హ విధినా లోకేచిక్షత్సహతా॥౧౧౦॥

రోగమధ్యమున రోగినిచూచుటకు వచ్చినవారు తెలియనివారు తెలియన ట్లా
రుకొనక రోగితోను రోగియొక్క బంధువులతోను తమకు తెలియనిరోగములనుగురించి
మిక్కిలి తెలిసినవారివలె తమకుతోచినప్రకారము ఉపన్యసించురు. రోగభయముచే
తొట్టుపాటునందినవారు రోగికి తత్తబడే సుఖము చేకూరుననెడు అశతో అజ్ఞా
నులుచెప్పిన వైద్యులమాటలను విని భ్రాంతిపడి చక్కగా వైద్యముచేయుచున్న
వైద్యుని తత్తబడే అలోచనలేక విడిచిపెట్టుచున్నారు. యారీతిగా వైద్యవిధాన
ముభిప్రము అగుచున్నది. ॥౧౧౦॥

—♦ మూఢకృత్యం ♦—

శ్లో॥ శ్మశ్మ సద్య శ్శ్మణోనుఖదాడంబరాజ్ఞప్రలాపా
నాన్విజ్ఞో వాఽఽపత్ప్రతిహతమనా ముహ్యతి త్యక్తధైర్యః
ఆపన్నాస్తై స్సపది విపదాం సంఘటంతే ప్రయత్నా
త్సూర్యాదృష్టం ఫలద మపి వా తచ్ఛృతి సాస్మమాతా॥

స్మశ్మలుకూడా అపత్తువలన మనోధైర్యముచెడి తత్కాలమున చెవులకింప
యిన అపాన్విజ్ఞుల అడంబరవాక్యములనువిని తమకుగల ధైర్యమును పూర్తిగా కో
లుపోవుచున్నారు. అపన్నులు సామాన్యముగా అపత్కాలమందు అపాన్విజ్ఞులతో
అప్రయత్నముగా కలుసుకొనబడుచున్నారు. ప్రతివాడిని వారివారి పూర్వకర్మా
నుసారముగరోగములున్న ఆరోగములయొక్క ప్రకోపోపశాంతములును సంప్రా
ప్తములు అగుచుండును. అయినప్పటికి వారివారి పూర్వకర్మానుసారముఃఫలప్రాప్తి

కలుగుచుండును. ఆయిఁపుటికిన్ని అపార్జితయొక్క సమావేశము యీ అపార్జిత
అమాటవినుట అపునని సాక్షిమాత్రిమ... ||౧౦౧||

శ్లో॥ కేచి త్తత్ర సివాననద్భి రఘులై రూనాధికై ర్వైద్యైకై
వైద్యైకై కారయతుం యతంతి చ ముఖప్రీత్యై సమస్తాత్మనామ్
తస్మా దేకతమస్య వా వితతరుక్చాత్యాం తు కస్యాపివాఽ
శ్రద్ధా పశ్యత నైవ కింతు భవిత్సాస్థాభిహారో భవేత్ ||

కొందరు తమచుట్టుపట్ల నివసించుచున్న పామాన్యవైద్యులచేతనున్న గొప్ప
వైద్యులచేతనుకూడా మొగమాటము చెడకుండా అందరిచేత వైద్యముచేయించుట
మంచిదని తలచి అపగ్రహముచేయుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. ఇందువల్లనుంచి
అవైద్యులలో ఒకరికిన్ని రోగమునోపాయించిత ఉండదు. వైద్యముయొక్కపూచీ
తమయందులేదని యెవరిచుట్టుకువారు అశ్రద్ధచేయుదురు. దీనివలన మందు జరగ
వలసిన ఆరోగ్యచికిత్సకు అంతరాయముకలుగును. ||౧౦౨||

శ్లో॥ కేచి దుఃఖా ముద్ధృత మేవ శాంతిం
న వైద్యకాయ క్వచి దప్యశంతి
ఆయాంతి నమోః పున రామయేషు
ప్రాగ్వంచకా విస్మృతపూర్వచేష్టితాః ||

||౧౦౩||

కొంతమంది రోగముయొక్క ఉధృతస్థితినిమాత్రము మిక్కుటముగాచెప్పు
చుదురు. రోగికి కలుగుచున్న సుగుణసంపత్తిని చెప్పరు. ఒకానొకప్పుడు వైద్యుని
అనాదరణచేసినవారు ఆమయవ్యాప్తి కాలమున పూర్వము తామెనర్చిన అనాదరణము
మాటనుమరచి మిక్కిలి నమ్రభావముతో వచ్చెదరు. (దీనివలన ఒక్కొక్కప్పుడు
వైద్యవైషమ్యము యేర్పడును.) ||౧౦౪||

శ్లో॥ హితాయ తత్రత్యచికిత్సకానాం
తేభ్యోఽలేభ్యః పృతిగృహ్య జాయం
రుగ్ణాయ సత్వాన మృషానదంతే
గుణాగుణా న్కేచి దహో భిషగ్భ్యః ||

||౧౦౫||

కొంతమంది తమచుట్టుపట్లనున్న వైద్యులకందరికిని తమయందు అభిమానము
కలిగించుకొనుటకొరకు వారివద్ద మందులనుగ్రహించి ఆమందులను రోగులకివ్వక
వారికితోచినప్రకారము గుణములనుగాని దోషములనుగాని అబద్ధపుసంగతులను
చెప్పుచుందురు. ||౧౦౬||

శ్లో॥ ప్రతిక్రియాయాం సుచిత్సకేన
సమ్యక్కృతాయామపి వా స్వభావాత్ |
నివారణస్య వ్యవధానహేతో
స్సమానయం త్యన్య మముం విస్పృజ్య ||

||౧౧౧||

తేలివిగలవైద్యునిచే చికిత్స చక్కగాచేయబడుచున్నను స్వభావసిద్ధముగ
కొన్నివ్యాధులు కదురుటకు ఆలస్యముగను. అట్టిసందర్భములలో ఆలస్యమును
సహింపక మరయొక వైద్యుని తీసుకొనివచ్చి చికిత్సచేయింతురు ||౧౧౨||

శ్లో॥ యుక్తౌషధైః కుర్వతి సచ్చికిత్సా
మాప్తేపి వేద్యే సుకుమారతంత్రైః |
త్యక్వత్రములై రుపతాపలేప
క్రియా స్సమిచ్ఛంతి హి కేచిదజ్ఞాః ||

||౧౧౩||

తనుజ్ఞేమమునుకోరినవైద్యుడు ఆయాకోగోషయోగములయిన మందులచేతను
న్న సుకుమారములయిన చికిత్సలచేతనున్న జాగ్రతగా చికిత్సచేయుచుండగా కొం
తమందిఅజ్ఞానులు యెవరోచెప్పినపసశ్యచేతనున్న వేళ్ళయొక్కయు అకులయొక్క
యు కషాయములచేతనున్న, పట్లచేతను, కాపడము మొదలయినవాటిచేతనున్న
చికిత్సలనుకోరుచు సద్వైద్యమును విడచుచున్నారు. ||౧౧౪||

శ్లో॥ రుక్ష్వక్ష్వాకాలాగతపాంధవాన్త్యైః
విస్పృజ్య వేద్యం కురుతే తదుక్తం |
దైవేక్షణం భూతబలిం వృతంవా
రుగ్వారితా తైరితి విశ్వసంతి ||

||౧౧౫||

రోగము పక్షమయ్యేసమయమునకు వీధిలోకివచ్చిన ఏదైనాగిమాటలచో నమ్మి
అంతటితో రోగప్రారంభములగాయి వైద్యముచేసి రోగనివారణచేశినవైద్యుని
విడచి ఆదైరాగిచెప్పిన దిగదుడుపుకు పెట్టుటగాని ఏతిరిపతియో శిశ్నోదమనిగాని
మృత్యుతమనో చేసెదమనిగాని మొక్కియు వాటిలన రోగము తత్తు జమే మర్మిపో
మునదని నమ్మెదరు. ||౧౧౬||

శ్లో॥ విశ్వాసశూన్యా ఇతి స త్యజంతి
విశ్వాసయుక్తా ఇతి తత్క్రియాంతం |
నేక్షంతి రుక్ష్మాంతిపరా రుగాదే
స్తుదింతి మూల్యౌషధయోజనాయ ||

||౧౧౭||

వైద్యునియందు తాకు నమ్మిక లేదని విడిచిపెట్టరు. నమ్మిక కలదని రోగము పూర్తిగాకుదిలేవలెను మాచరు. రోగప్రారంభముల గాయకు యింకా రోగనివారణ కాలేదనియు మంచిమందులను వేయమనియు వైద్యుని పీడించుచుందురు. ||౧౧౮||

శ్లో|| స్వస్థేషువైద్యా గమనాంతరేషు
తత్కాలద్యోషకృతిప్రసక్త్యా |
బలాదనిచ్ఛంత మపి క్రియాయై
ప్రవేశ్య పశ్యా ద్విస్మజంతి వైద్యమ్ || ||౧౧౯||

తమకు ఇష్టమయినవైద్యుడు వచ్చేలోగా వైద్యసహాయప్రసక్తిచే తనయింటి వద్ద చికిత్సకయిష్టపడనివైద్యుని బలాత్కారముగా వైద్యమునకు ప్రవేశపెట్టి తమకిష్ట మయినవైద్యుడు యాగానే విడిచిపెట్టెదరు. ||౧౧౯||

శ్లో|| యత్కించ దప్యోషధ మేవ దీయతే
వైరోషి తేషాం గుణాః కథం భవేత్ |
ఇత్యాశయా కాల మపాస్య మోహితాః
కుర్వంతి సాధ్యా న్నన రవ్యసాధ్యకాః || ||౧౨౦||

యేదో ఒకమందు యిప్పించుచున్నాముకదా వాటిలో ఏదో ఒకటి పనిచేయ కపోవునా అను ఆశచే కాలమును వెళ్ళబుచ్చి సులభసాధ్యమయిన వ్యాధులను అసాధ్యములయినవాటినిగా చేయుచున్నారు. ||౧౨౦||

శ్లో|| రోగేషు వక్రగమనేషు భిషక్ప్రీతిత్వాం
ఆమోదయం త్యవిదితామయభీతిభీతాః |
రోగే వ్యవక్రగమనేషు భిషక్ప్రీతిత్వాం
నామోదయంతి కిముతాపహసంతి వైద్యమ్ || ||౧౨౧||

వ్యాధి అసాధ్యముగానున్నపుడు వ్యాధిని గుర్తింపలేక భయపడి వైద్యుడెట్టి విధముగా చికిత్సచేసినను దానిని అంగీకరింపరు. వ్యాధి మళ్ళినదనిరోచినప్పుడు వైద్యుని చికిత్సకు అంగీకరింపరుసరికదా వైద్యునికూడ పరిహసించుదురు. ||౧౨౧||

శ్లో|| వేద్యాలభే ర్ముఖవిశ్వాసవత్త్వా
లోకానాంభావ్యాపదజ్ఞానవత్త్వత్ |
తత్తత్కాలప్రాప్త జాయూ న్రిసాంశ్చ
రుగ్లాం దత్వా మాంతి చాఽమూభి రేవ || ||౧౨౨||

అవసరమయినప్పుడు గైర్వద్యుడు అభ్యము కాకపోవుటవల్లనున్న పెరిస
మృకముక లిగియుండుటవల్లనున్న ముందు కలుగబోవు అసందర్భస్థితి తెలియకపోవు
టవల్లనున్న ఆయా కాలములయందు తమవదొరకిన అనవసరములయిన మందులనున్న
కషాయాదులను రోగులకుయిచ్చి తుదకు వీటివల్లనే రోగికి అపాయముకలుగజేయు
చున్నారు. ||౧౨౨||

శ్లో || వ్యామోహకాభూషణదర్శవేషేః
కుర్వంతి మాయాం బహవస్స్వకృత్యే |
తాన్విశ్వసంతః కతిచి త్కదాచి
జ్ఞాత్వాపి తేహ్యవదమేవ యాంతి || ||౧౨౩||

అనేకమంది తవకృత్యములయందు ప్రజాసముదాయమునకు మోహము కలుగ
జేయు అడంబు వేషములతోను, సంభాషణతోను మాయనుచేయుచున్నారు. లోక
ముఅట్టివారిని నమ్మి ఒకానొకప్పుడు మోసపోవుచున్నది. ||౧౨౩||

శ్లో || రుక్ష్వపథ్యాగదయోజనేషు
వైద్యా త్వసత్కౌశలదగ్ధనాయ |
రుక్ష్మాంతి వైద్యాభినివేశహంత్రీం
త్యజంత వాచం స్వపటుత్వసూచిమ్ || ||౧౨౪||

కొంతమంది వ్యాధియొక్క పక్వాపకృతలను నిర్ణయించుటలోను పథ్యపా
నాదులు కల్పించుటలోను మందులు మొదలయినవి యిచ్చుటలోను శైద్యునికంటె
తమకే ప్రావీణ్యత కలదని పెల్లడిచేయుటకు రోగోపశాంతియందు శైద్యునకుగల తీ
వ్రమును శమింపజేయు వృధాలాపములను పలుకుచుండురు. ||౧౨౪||

శ్లో || ఏకైవ మాత్రా రజ మారుణద్ధి
భ్రమోన్ముఖం నావ మివార్గళేన |
రుక్షేయ మావేశేషు గిత్వశంతి
శాంతేతి బల్యాదికృత్రోపచారైః || ||౧౨౫||

నుడిలో పడిపోవుటకు సిద్ధముగానున్న వాచ లంగరుచేతవలె ఒకానొకప్పుడు
ఒక్కమాత్రచేతనే రోగము అరికట్టబడుచున్నది. అట్టితరి యిది వ్యాధికాదనియు
గ్రహవేళము మొదలయిన క్షిప్త అనియు తామాచరించిన (బలి) దిగతుడుపులు మొ
దలయినవ టిచేతనే అవ్యాధివలటి వాధ శమించినదనియు చెప్పుచుండురు ౧౨౫||

—♦ ప్రాజ్ఞకృత్యం ♦—

శ్లో॥ కుగ్రామవాసః కులహీనసేవా
రసానభిజ్ఞప్రణయోపలభిః।
నివాసదేవాంతికరుక్మికిత్సా।
వర్జ్యాని చత్వారి నదా సుధీభిః॥

॥౧౨౬॥

కుగ్రామమునందు కాపురము, కులహీనుని కొలుచుట, సరసమెరుగనివాని
తోస్తేహము, కాపురమున్నదగ్గర వైద్యముచేయుట కొప్పుకొనుట, యీనాలుగిం
టిని విద్యాంనుడగువాడు విడిచిపెట్టవలెను.

॥౧౨౭॥

శ్లో॥ వివాహవైద్య వ్యవహారజంతు
సంధానదూరస్థితవా స్సుధన్యః॥
తృణేంధనాంభస్సుతవైద్యమిత్ర
పత్నీసమీపస్థితవాంశ్చ ధన్యః॥

॥౧౨౮॥

వివాహము, వైద్యము, వ్యవహారము జంతుసంధానము యీనాలుగింటియు
క్రమము సంధానమందు దూరముగా ఉన్నవారున్న గడ్డి వంటచెరకు, మంచినీళ్ళు
కుమారుడు, వైద్యుడు, స్నేహితుడు, భార్య వీరికి సమీపముగా ఉన్నవారుధన్యులు

శ్లో॥ శాంతుస్మృతావాపి గదే నివృతౌ
ప్రాక్తేషి ప్రోక్తే సతివైద్యకేన।
నరోగిణాం జాతు శుభాని కుర్యా
దతీంద్రియజ్ఞోపి కదాచ లోకే॥

॥౧౨౯॥

వ్యాధి ఉపశమించుటకు ఉన్ముఖముగా ఉన్నప్పుడున్న, శాంతిపొందినశం
టనేనున్న వైద్యుడు ధైర్యమునుచెప్పినప్పటికి అతీంద్రియజ్ఞానసంపన్నులు అయిన
వారుకూడా రోగులకు వివాహది శుభకార్యములను చేయరాదు.

॥౧౩౦॥

శ్లో॥ భార్యాద్యయం మహిష్యేకా పరగ్రామే కృషి స్తథా।

రాజయుగ్మం భిషగ్యుగ్మం పంచామూ స్వర్జయే ర్భుధః॥౧౩౧॥

ఇద్దరుభార్యలను వివాహముచేసుకొనుట, ఒకగేదెను మేపుట, పొరుగుగూడ
శ్మశ్రణపాయము యిద్దరుప్రభువులతో స్నేహము, యిద్దరువైద్యులచే చికిత్సచేయించు
ట, పండితుడగువాడు యీ అయిదింటిని విడిచిపెట్టవలెను.

॥౧౩౨॥

—♦ వైద్యకప్రవేశవిధి ♦—

శ్లో॥ ప్రియత్వా త్ప్రణానాం నిజహృది పురస్తా దభిమత
స్తదా తత్రోత్థానాం బహుళజనరుక్మాంతి సరళః!
చికిత్సాపారీహో నిగలజనబాహుశ్య (విదితః) ఏనుతః
ప్రవేషవ్యో నివృత్య ప్రభవితనిజవ్యాధిశమనే! ||౧౩౦||

ప్రాణముకంటే ముఖ్యరస్తువులేదుగాన చికిత్సావిషయమై ఆక్కడనుండి వైద్యులలో చికిత్సలయందు ప్రసిద్ధిచెందినట్టియు ప్రజలకందరకును సమ్మతమయినట్టియు చికిత్సలయందు వైద్యముకలిగినట్టియు తమకు యిష్టమయినవైద్యుని ముందుగానే ఆలోచించి చికిత్సకు ప్రవేశపెట్టుకొనవలెను. ||౧౩౦||

శ్లో॥ స్వావమ్మతౌ వాపి చికిత్సకేన
ప్రాంత ప్రసిద్ధాఖిలసమ్మతేన!
లోకాపవాదాపసయాయ రుగ్ణ
శ్చికిత్సితవ్యః స్వవశం విహృత్య! ||౧౩౧||

తమకు ఇష్టమలేకున్నను ప్రాంతవాసులకందరికిన్ని ఇష్టమయిన సుప్రసిద్ధవైద్యునిచే లోకోపవాద కుండుటకొరకు చికిత్సచేయించవలయును. ||౧౩౧||

శ్లో॥ ఆగంతుకేభ్య స్సుపురోహితశ్చ
దోషోద్భవేభ్య స్సుచికిత్సికిత్స!
రక్షే దృహస్థా న్సతతం గృహస్థైః
రక్తంతౌషధజ్ఞైః స్వవశే నియోజ్యైః! ||౧౩౨||

యోగ్యుడయిన పురోహితుడు ఆగంతుకదోషములవల్లనుంచయు యోగ్యుడయినవైద్యుడు వాతాదిదోషజనితవ్యాధులవల్లనుంచయు గృహస్థులను కాపాడవలయును. గాన ప్రతిగృహస్థుడును పురోహితవైద్యులను తమస్వాధీనమందుంచుకొనవలయును. ||౧౩౨||

శ్లో॥ యద్యన్యవైద్యానయనప్రసక్తి
స్వవేశ్యవైద్యా త్స సమాహృతవ్యః!
నోచ స్మహుర్లభ్యభిషక్సహాయే
న సావకాశోఽస్త్వీతిమారవైద్యత్! ||౧౩౩||

ఇతరవైద్యుని తీసుకురావలసిన ఆవసరము కలిగెనేని తమకుటుంబవైద్యునిచేత నే వానిని రప్పించుకొనవలెను. అట్లుచేయనియెడల మాటిమాటికి పొందవలసిన వైద్యసహాయమునకు దూరవైద్యునివలన సావకాశము ఉండదు. వీరిరవురు కూడపలుకుకొని వైద్యముచేయుట గృహస్థులకు మంచిసావకాశము. ||౧౩౩||

—♦ చికిత్సాప్రారంభకాలమున వేద్యుడు చెప్పవలసినది ♦—

శ్లో॥ పేష్ణా ప్రాణిష్వఖిలగృహిణః ప్రార్థయంతే చికిత్సాం
సాధ్యాసాధ్యేష్వపి భిషగిదం వాచయేత్తైః పురైః
కుర్యా మద్య ప్రభృతి సతతం సచ్చికిత్సా మహం త
త్కర్మాధీనం ఫలిత మపి తత్కర్మ మద్భుద్ధిరూపం॥ ||౧౩౪||

ప్రతిగృహస్థుడును రోగులప్రాణములయందు తనకుగల పేష్మాతిశయముచే సాధ్యవ్యాధులయందును, అసాధ్యవ్యాధులయందునుకూడ చికిత్స చేయవలసినదిగా కోరుదురు. అప్పుడు వైద్యుడు- అయ్యా! ఇదిమొదలు నేను జాగ్రతగా చికిత్సచేయుదును. అచికిత్సాఫలితము రోగియొక్క కర్మాధీనమున్న ఆకర్మ నాబుద్ధిరూపమున్న అయివున్నది అని చెప్పవలయును. ||౧౩౪||

శ్లో॥ మమ క్రియా వో యది సమ్మతా స్యా
త్పరప్రీతికార మపాస్య మేవ
ఇత్యేవ ముక్త్యా పురత స్తదిష్టం
జ్ఞాత్వా ధ కుర్యేత భిషక్చికిత్సామ్॥ ||౧౩౫||

నాచికిత్సయందు మీకు అంగీకారముండెనేని యితరులచే చికిత్సచేయించుట మానవలెను. అనిచెప్పి వాని ఆభిమతమును తెలుసుకొని పిమ్మటనే చికిత్స ప్రారంభింపవలయును. ||౧౩౫||

—♦ సమీపచికిత్సాదోషం ♦—

శ్లో॥ అత్యాసన్నతయా నూనం మహా న్యాయా త్యక్తారవం!
ఇంద్రసత్వం ప్రపద్యంతే సమీపస్థా ప్రచందనాః॥ ||౧౩౬||

సమీపస్థితివలన నులభసాధ్యమయిన మంచిగంధపుచెట్లు వంటచెరకుగా వాడబడినట్లు ఎంతటియునుడైనను నివాసప్రాంతమున లాభువస్తువును పొందుచున్నాడు.

శ్లో॥ పాగ్యావతా యా త్యవిలంబితేన
 న తావతా శామ్యతి రు క్కదాపి!
 తదంతరే సన్నిధివేద్యయోగ
 దోషేణ వేద్యం త్వరయంతి శాంత్యై॥ ౧౩౭॥

వ్యాధి వచ్చినంతవరకా ఎన్నడున్నా శాంతింపదు. యిలాఁపున సాన్నిధ్య స్థితోషముచే రోగోపశాంతికొరకు వేద్యుని తొందరచేయుదురు. ॥౧౩౭॥

శ్లో॥ శక్తాషధై ర్ఘ్వితి రుక్మమితా స్మరంతి
 భ్రాంతిం రు గప్రశమితా భిషగప్రగల్భః!
 ఏకత్ర జాయునివహావగమశ్రమశ్చ
 నిందాచ సన్నిధివశా దపరత్ర సిద్ధా॥ ॥౧౩౮॥

యుక్తములయిన మందులచే వ్యాధి కీఘ్రముగా ఉపశమించినయెడల ఇదితో గమేహయని భ్రాంతిపడితిమనియు, ఉపశమించినయెడల వేద్యలోపమునున్ను తలచుచున్నారు. మొదటిపక్షమున దౌషధవ్యయమున్ను శ్రమయున్ను, రెండవపక్షమున వేద్యుడు తెలివితక్కువవాడని నింద ఇవి సమీపస్థితోషములు ఆయివున్నవి.

శ్లో॥ భ్రాంతిం రుజ శ్శీఘ్రునివారణేన
 తద్యత్యయే శంసతి వైద్యలోపమ్!
 చికిత్సక స్యావధనస్య మాదా
 పరత్ర కించాపయశో ద్వితీయే॥ ॥౧౩౯॥

కొంచమించుగా వైశ్లోకముయొక్క తాత్పర్యమే దీనికిని సరిపోవును. ౧౩౯

శ్లో॥ సమీపస్థవైద్యస్య నదైవ సేవా
 ధనంతు కాలే నిజదూరగన్య
 బహుస్యభావో బలవత్తరోయం
 విధేరపి ప్రత్యుత దుర్నివార్యః॥ ॥౧౪౦॥

సమీపస్థుడయిన వైద్యునకు అనవరతసేవయు, దూరవైద్యునకు ద్రవ్యలబ్ధియు తటస్థమగుచున్నది. ఇది ఆనేకమందికి ఆలవాటుగా ఉన్నది. బలవత్తగమయిన ఈ విషయము అబ్రహ్మకుఁగూడా అనివార్యమయివున్నది. ॥౧౪౦॥

శ్లో॥ న స్నాంతి పర్వ ణ్యపి నార్చయంతి
 తీర్థేషు దేవాయతనే సమీపే |
 తీర్థాటనే తత్ర ఖలే లఘ్యకాండే
 నమంతి సాన్నిధ్యచిత్సకాంశ్చ ||

॥౧౮౧॥

పర్వకాలమంతైనను సమీపమనందున్న నదియందు స్నానమును, దేవాలయ మందు అభిషేకాదులను చేయజాలరు. తీర్థాటనసమయములయందు పర్వకాలము కాకున్నను అచ్చటి నద్యాలయాదులు ఖలములయివున్నను స్నానాదికము అభిషేకాదికముకూడ చేయుదురు. అప్రకారమే సమీపదూరములయందున్న వైద్యులకును తారతమ్యముకలదు.

॥౧౮౧॥

శ్లో॥ విద్యా తదధ్యయనజప్రతిభా సమాపి
 లోకేత్ర సేతుహిమవన్నగమధ్యదేశే |
 దూరేణ భాతి విబుధో ద్విరివ ప్రజానాం
 వాసేన సన్నిధిగతేన న సాధు భాతి ||

॥౧౮౨॥

అసేతుహిమచలమధ్యదేశమందంతటను విద్యయు, 'యీవిద్యాభ్యాసముచే జనించిన ప్రతిభయు సమానమయినప్పటికి పండితుడగువాడు పర్వతమువలె దూరస్థితి వలన ప్రకాశించినట్లు సమీపస్థితివలన ప్రకాశింపడు. "దూరస్థాః పర్వతారమ్యా సమీపస్థాశ్చుబ్ధరాః"

॥౧౮౨॥

—♦ చిత్తానందస్థులు ♦—

శ్లో॥ అన్యప్రదిష్టాచరణానురక్తం
 వైద్యాభిమానాన్విత మాశుకోష్ఠమ్ |
 విశ్వాసహీనం బహుశంకితారం
 న్యపోషకం వా న చిత్తేయే త్తాత్ ||

॥౧౮౩॥

ఇతరులు చెప్పినదానిని చేయుటయం దాసక్తికలవాడు స్వతహాగా వైద్యాభిమానుడలవాడు శీఘ్రముగా కోపగించుకొను స్వభావముకలవాడు తనవైద్యమందు నమ్మికలేనివాడు మాదిమాటికి కుశ్శంకలుచేయువాడు ఇట్టివాడు తనను పోషించు వాడయినప్పటికి చిత్తేయరేడు.

॥౧౮౩॥

శ్లో || దాతా దానశ్చ ద్యావేన సహాయా వైద్యజీవనే!

శేషాః ప్రత్యుత వైద్యస్య జీవనాధారదారకాః || ౧౮౮ ||

ధనవంతుడు ద్రవ్యమిచ్చువాడును సామాన్యుడు శుశ్రూష చేయువాడును మాత్రమే వైద్యుని కాలక్షేపమునకు సహాయులు, ధనమునూ ఇవ్వక శుశ్రూషను చేయక వైద్య సహాయమును కోరువారు వైద్యుని జీవనాధారమును పొందుచేసినవారు.

శ్లో || క్రియా స్వనుష్ఠానవిధి ద్విచిత్రీ

రూప స్తదాత్మాభ్యసితక్రియాను |

జ్ఞాత్వైవ లిప్తాం విచిత్సయే త్తా

నాహ్వీనిత స్సన్నిపగత్తమానః ||

|| ౧౮౯ ||

చికిత్సావిధానములు ఆ నేకరకరకములుగా ఉన్నవి. వాటిలో తనకు తెలిసిన చికిత్సను అనగా తనకు అభ్యాసమై యున్న చికిత్సయందు ఆభిలాషకలదో లేదో తెలుసుకొని అత్యగ్రహమును కోరు వైద్యుడు తనచికిత్సయందు ఆభిలాషకలవారికి మాత్రమే చికిత్సచేయవలయును. || ౧౮౯ ||

—♦ చికిత్సాంగములు ♦—

శ్లో || రోగీ విత్తం నేవకో దీర్ఘ మాయు

ర్భృత్యో వైద్యో రుక్పిశస్తాషధంచ |

అంగా న్యాసూ స్సప్త వైద్యక్రియాయా

స్తేషామేవ స్యా త్సమగ్రా చికిత్సా ||

|| ౧౯౦ ||

చికిత్సకు- రోగి, ద్రవ్యము, నేవకుడు, దీర్ఘాయుర్దాయము, భృత్యుడు, తెలివి గలవైద్యుడు, రోగోపయుక్తమైన ఔషధము, అను ఏడుఅంగములు. ఈఅంగములు యెవరికిగలవో వారికి సంపూర్ణమయిన చికిత్స జరుగును. || ౧౯౦ ||

—♦ రుగ్మివైద్యనియమం ♦—

శ్లో || చికిత్సకా రుగ్మిషు దుష్టభావా

శ్చికిత్సకే దుష్టధీయ స్సరోగాః |

ప్రయాంతి తే శారవమేవ తస్మా

త్ప్రవర్తతవ్యం పితృపుత్రధర్మాత్ ||

|| ౧౯౧ ||

శోగులయందు దురభిప్రాయముగల వైద్యులున్ను. వైద్యులయందు దురభి
ప్రాయముగల శోగులన్ను, కారవాదినాకములను పొందుచున్నారు. గాన వీరు
పరస్పరము పితృపుత్రభావములతో సంఘటింపవలయును. ||౧౪౩||

—♦ చికిత్సావశ్యకత ♦—

శ్లో || నిర్వాపయే తైలబలేపి దీపే
యథా సమీరేణ తవా పమృ
ఆయుష్యయుక్తోపి హి జంతురే
హింస్యా చ్చికిత్సావిధినా సురత్యుః || ||౧౪౪||

తైలము పూర్తిగా ఉన్నప్పటికిన్ని గాలిచేత దీపము అర్పబడిన చందమున
బ్రహ్మలిఖితమయిన ఆయుర్దాయము ఉన్నప్పటికి అపమృత్యుదాయకమయిన మిథ్యా
హార విహారాదులవల్ల ఆయుర్దాయమునకు ఒకానొకప్పుడు భంగముకలుగునుగాన స
వైద్యుడగువాడు చికిత్సావిధానముచే అట్టి మిథ్యాహారాది రూపమయిన దోషముల
ను తొలగించి శోగులను రక్షింపవలయును. ||౧౪౪||

శ్లో || భవే చ్ఛరీరం యది చే దరోగం
లబ్ధుం చతుర్వర్గఫలం సుసాధ్యమ్ |
రోగావృతం చే తదలభ్యమేవ
కర్తవ్య మస్మా దగదం శరీరమ్ || ||౧౪౫||

శరీరమురోగరహితముకానిచో ధర్మార్థకామమోక్షములు సాధింపబడవుగాన
పురుషార్థములనుకోరు ప్రతిమానవుడున్ను తనదేహమును రోగరహితమయినదానినిగ
తప్పక జేసుకొనవలయును. ||౧౪౫||

—♦ చికిత్సాప్రయోజనం ♦—

శ్లో || చికిత్సయాఽఽప్నోతి భిషక్ష్వచిద్ధనం
క్వచి త్క్రియాభ్యాన మపి క్వచి ద్యతః |
ధర్మం క్వచి త్సేహ మతీవ శౌరవం
మూర్ఖేషు లుభేషు చ వైర మేవ || ||౧౪౬||

చికిత్సచేయుటవలన ఒకానొకచోట దృవ్యలాభమున్ను ఒకానొకచోట
అభ్యాసపాటవమున్ను, ఒకానొకచోట కీర్తియున్ను, ఒకానొకచోట ధర్మమున్ను

ఓకానొకచోట స్నేహమున్ను, ఓకానొకచోట గౌరవమున్ను పొందుచున్నాడు. మూర్ఖులకును బుద్ధులకును చికిత్సచేయుటచే వైరమును పొందుచున్నాడు. ||౧౫౧||

— ♦ చికిత్సా (మహిమ) ఫలము ♦ —

శ్లో || సర్వామ్నాయపురాణశాస్త్రపఠనప్రఖ్యాతతీర్థాటన
త్రేతాగ్న్యాయతనేశ్వరాలయతటాకారామసంస్థాపనాత్ |
ఉత్కృష్టవ్రతదేవతాస్మృతిజపస్నాననపానాదికా
దేతస్మా త్తదశేష మేవ సుకృతం సద్వైద్యకృత్యా లభేత్ ||

చతుశ్చేదపారాయణము, ఆష్టాదశపురాణపఠనము, ప్రసిద్ధములయిన త్రేతములకు వెడలుట, త్రేతాగ్న్య పాసనము, శివాలయప్రతిష్ఠ, తటాకప్రతిష్ఠ, ఆరామ ప్రతిష్ఠ, మహాన్నతప్రతాపంజము, పరమేశ్వరాధన, జపము, స్నానము, అన్నదానము, చలివేంద్ర మొదలయిన సత్కార్యములన్నిటిచేతను ఎంతఫలితముకలదో అంతఫలితమున్ను సద్వైద్యమువలన కలుగుచున్నది. ||౧౫౨||

— ♦ చికిత్సాలయావశ్యత ♦ —

శ్లో || గచ్ఛంత మేకస్య నిరీక్షణాయ
శతం సమాహూయ చ వైద్యకస్య |
తద్దుగ్ధిసందర్శనపిఘ్నుశాంతైశ్చ
రుగ్గం చికిత్సాలయ మానయంతి || ||౧౫౩||

వైద్యుడు రోగినిచూచుటకుగాను తొందరగా పోవుచుండగా అవైద్యుని అనేకమంది పిలచుచుందురు. అందుచే రోగినిచూచుటకు విఘ్నముకలుగును. అట్టివిఘ్న నివారణకొరకు (రోగిని ఎప్పుడుపడితే అప్పుడు చూడగలుగుటకు) రోగిని చికిత్సా మందిరమునకు తీసుకొని వెడలుదురు. ||౧౫౩||

శ్లో || యద్దుగ్ధివాసస్య చికిత్సకాగమా
త్క్రిమాలయస్యైవ రుగన్వితాగమాత్ |
యథార్హదివ్యౌషధయోజనావధి
శ్చికిత్సక స్వాస్థ్యచిరాయ సర్వదా || ||౧౫౪||

రోగియొక్క నివాసమునకు వైద్యుని తీసుకువచ్చుటకంటె చికిత్సాలయమునకు రోగిని తీసుకువచ్చుటవలన రోగానుకూలౌషధములను యిచ్చుటకు వైద్యునికి సౌకర్యముగా ఉండును. ||౧౫౪||

—♦ చికిత్సాచిష్కలకాలము ♦—

శ్లో॥ కుజత్వసంధాన మివానతేచ
జలాధి కేంబూర్ధరణంచకూపే!
సుదుఃఖతే సాంత్యవచఃప్రచార
మంతాగతాత్రైషధ మవ్యవర్తః॥ ౧౫౭॥

వంగిపోయినదానిని యధాప్రకారముగా చేయుటచేతను జలకలిగిననూత్రియం
దధికముగా నీరుతోడుటచేతను విచారించువానిని ఓదార్చుటచేతనున్న ఆనర్థమువా
టిల్లినట్లు చంపుటకువచ్చిన రోగమునకు ఔషధప్రయోగమువలన దుర్గుణములే అధిక
మగుచుండునుగాని, సుగుణసంపత్తి యెంతమాత్రము కలుగనేరదు. ॥౧౫౮॥

—♦ చికిత్సావిషయములు ♦—

శ్లో॥ ఔషధ స్యానుపానస్య నద్యస్ఫురణమేవచ॥
చికిత్సాయాం ప్రధానం స్యా త్పథ్యస్యాపిచ భూరిశః॥ ౧౫౯॥

జైద్యుడగువానికి రోగినిచూచుసరికిగాని రోగులు అడిగేసరికిగాని ఔషధము
యొక్కయు, ఆనుపానముయొక్కను పథ్యపానాదులయొక్కయు, స్ఫురణయే
మిక్కిలి ముఖ్యముగా వుండవలయును. ॥౧౬౦॥

శ్లో॥ మాత్రావృద్ధీ రోగతుల్యే గుణే వా
మాత్రాహాసో రోగవక్త్యే వికారే!
కుర్యాత్కల్పాన్కేతకీచూర్ణతుల్యా
న్దంతాస్పృశ్యం సర్వమ ప్యేషధం చ॥ ౧౬౧॥

రోగము హెచ్చుతగ్గులులేక సమానస్థితిలోనున్నపుడున్న గుణము కనుపిం
చనపుడున్న మోతాదులను పెంపుచేయవలయును. రోగము పక్షోన్ముఖమయినపు
డును వికారములు కಾంతించినపుడును మోతాదులను తగ్గించవలెను. మందులలో
కలిపెడుచూర్ణాదులు (కంటిలోపెట్టినను మెరుగకుండ) మొగిలవుప్పొడివలె నుండవ
లెను. ఏమందు లోపలికిపుచ్చుకున్నను పండ్లను తగలనీయకూడదు. ॥౧౬౨॥

శ్లో॥ వ్యాధే ర్నిదానం బహుకష్టపాథ్యం
న రుక్మీయా తాదృశకష్టసాధ్యం!
హృచ్చాస మస్తిష్క మధిచ్యుతం చే
త్సృతిక్మీయా తస్యతు వర్జనీయా॥ ౧౬౩॥

వ్యాధులను పోల్చుటలో కష్టమున్నదిగాని చికిత్స చేయుటలో యంతమాత్రము కష్టములేదు. ఏకోగికి హృదయము శ్వాసకోశము మొదలు చెడిపోవునో అట్టికోగులకు చికిత్స చేయనవసరములేదు. ||౧౫౮||

శ్లో || నివేశ్య కర్ణాదిషు కంటకాదీ
స్పృహిర్వాదివ్యంతి న తజ్జభాధామ్ |
శయ్యాసనస్థక్రిమికీటబాధాః
శోచ్యాః పురస్తా త్పుధుకామయేషు || ||౧౫౯||

శ్లోత్సాదించియును ముండ్లు, చింతగింజలు, పలకపుల్లలు, మొదలయినవాటిని ప్రవేశపెట్టుకొని వాటివలనకలిగినబాధలను చెప్పజాలక పసిబిడ్డలు బాధపడుచుండురు. అట్టిసమయములయందు పిల్లలుపరండు పక్కలు మొదలయినవాటియందున్న నివసించు క్రిడించు ప్రదేశములయందున్న క్రిమికీటకాదులు ఉన్నవేమోయని పరిశీలించియు పయనచెప్పిన ఇంగ్రియసమాహమను పరిశీలించియు తగినచికిత్సలను చేయవలెను. ||౧౬౦||

శ్లో || అంతర్గతే స్వామయదుర్గుణేషు
రోగార్హస్యాయబహిర్గతేషు |
అనూహ్య రుక్పర్యవసానరూపా
స్తా న్కుర్య రజ్జా యది దుశ్చికిత్సామ్ || ||౧౬౧||

అంతర్గతములయిన రోగవికారములు రోగోపశమనరూపములు కాదలంచి బహిర్గతము అగుచుండగా అట్టివ్యాధులను వ్యాధిపర్యవసానరూపములుగా అలోచింపక దుర్గుణములు అని భ్రాంతిపడి దుశ్చికిత్సను చేయుదురు. ||౧౬౨||

శ్లో || చికిత్సయతి రోగాంతే యోభిష్క్రేన రోగిణాం |
జీవితా స్మరణా ద్వాపి యశ ఏవోపలభ్యతే || ||౧౬౩||

యేచైద్యుడు రోగాంతమున చికిత్సకు ప్రవేశించునో అట్టిచైద్యుడు రోగి జీవించినను జీవించకున్నను యశస్సునే పొందుచున్నాడు. యేలననగా ఎవనికిని శక్యముగానివ్యాధిని కుదిర్చినాడు అనియు, ఎవనికిని శక్యముగానివ్యాధిని యతనుమాత్రము యెట్లుకుదర్చగలడనియు చెప్పుదుగాని యెవరును నిందింపరు. ||౧౬౪||

శ్లో || రుగ్మిణి తేమగే దైవా ద్వైద్యస్యా నయనాంతరే |
యత్రేషాప్రత్యానయనే తేన విందే త్వకారవమ్ || ||౧౬౫||

పైద్యుడు తనను రోగిదగ్గరకు తీసుకువెళ్ళేలోగా రోగి స్వస్థుడైయున్నప్పుడు తిరిగి తనను సాగనంపుటలోగలప్రేమనుబట్టి తనయందు వారికిగల గౌరవమును గుర్తించుకొనుచుండవలెను. ||౧౬౨||

—* వైద్యకర్తవ్యం *—

శ్లో॥ న రోగశాంత్యై ప్రయతేత పూర్వం
యతేత రోగేషు వికారశాంత్యై
వికారశాంతౌ స్వయమేవ శామ్యే
దోగస్తు నిర్ణీతదినావసానే॥

||౧౬౩||

పైద్యుడు రోగారంభమునందే రోగోపశాంతికారకు ప్రయత్నింపరాదు. రోగమధ్య బయలుదేరుచుండు వికారములయొక్క ఉపశాంతికారకు ప్రయత్నింపవలెను వికారములు ఉపశమించినచో నియమిత కాలప్రకారము రోగము దానంతట అది యే శాంతించును. ||౧౬౪||

శ్లో॥ అస్వస్థతా సుస్థితవత్స్వనేకా
స్వస్వస్థతాం తాం ప్రబలాం పురస్తాత్ |
నివార్య పశ్చాదవశిష్టబాధాం
నివారయే దేవ యధాక్రమేణ॥

||౧౬౫||

ఒకరోగికి ఆచేకవిధములయినబాధలు కలిగివున్నప్పుడు అబాధలలో ప్రబలమయినబాధను ముందుగా నివారణచేసి ఆటుకిమ్మట మిగిలినబాధలలో అధికముగా నున్నబాధలలో ప్రబలమయినబాధను ముందుగా నివారణచేసి పిమ్మట మిగిలినబాధలలో అధికముగానున్నబాధను క్రమక్రమముగా నివారణచేయుచుండవలెను.

శ్లో॥ ఇచ్ఛంతి కేచి తృప్తగప్రదోషం
తత్రైకదోషోప శమకషధాని |
సహనోశ స్మంతి తదేవ వైద్యా
దద్యుర్యథేష్టం వివిధావధాని॥

||౧౬౬||

అన్నివ్యాధులయందును వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు మూడుమాత్రమే. యీ దోషములకంటె భిన్నమయిన రక్తదోషము కలదని కొంతమంది అంగీకరించుచున్నారు. యీదోషాపశమనోపధములు తేనెలుకలవు. ఆ కారణముచేతనే పైద్యులు వారి

వారి యిష్టానుసారము వోహోపకాంతివిషయమైన అనేకవిధములయిన మందులను ఉపయోగించుచున్నారు. ||౧౬౫||

శ్లో! ఏకాషధే బహుళగ్గురణప్రభావో
హ్యేకామయాపహరణే వివిధాషధాని |
గ్రంథాంతరై రనుభవేన యతః ప్రసిద్ధం
తజ్జ్ఞాయునిర్ణయకరో భవి దుర్లభ స్సాన్సృత్ | ||౧౬౬||

ఒక ఔషధమునందు అనేకవిధములయిన రోగములను కుదర్చుకత్తియు ఒకే వ్యాధియందు అనేకవిధములయిన ఔషధములను ఉపయోగింపవలసిన అవసరమున్ను గ్రంథములచేతనున్న అనుభవముచేతనున్నకూడ తెలియబడుచున్నది. గాన యీరోగమునకు యిదే మందు అని నిర్ణయించుటకుగాని ఉపహించుటకుగాని ఎవ్వరికిని కళ్యముకాదు. ||౧౬౭||

శ్లో! ఏకః పరాత్కా బహుదేవరూపైః
పశ్యేద్యథాపానకభావనాయాః |
అనేకరూపా గదశక్తి రేకా
రుజ శ్శమే ద్వైద్యకభావనాయాః ||౧౬౮||

పరమాత్మ ఒక్కటే అయినప్పటికిన్ని ఉపాసకునియొక్క భావనావశ్యముచే బహుదేవతాస్వరూపుడయి ఎట్లుప్రసన్నుడగుచున్నాడో అట్లే అనేకరూపములయిన మందులయందున్న కేవలశక్తియు జైద్యునియొక్క నమ్మకముననుసరించి రోగములను ఉపశమింపజేయుచున్నది. ||౧౬౯||

శ్లో! అత్యర్థవద్భ్యః తుభితస్య త్వప్తే
రనర్థవ త్తాలఫలం త్వలంహి |
తథోపయుంజ్యా త్సుకుమారభేదా
త్క్రియాసు తదుగ్ర్యుచితౌషధాదీన్ ||౧౭౦||

తుష్టిడితుడయిన ఒక్కొక్కనికి తున్నివారణకొరకు మిక్కిలి విలువగల పదార్థములకంటె విలువలేని తాటిపండు ఎట్లు కలిగియున్నదో అట్లే చికిత్సచేయుటలో వారివారి సుకుమారముల ననుసరించి వారివారికి తగినమందులు అవసరానికిమునుపలయినవాటిని ఉపయోగపరచుచుండవలెను. ||౧౭౧||

శ్లో॥ లోకాః ప్రమాదస్మరణం విహాయ
 స్థవం సమాశ్రిత్య యథా మ్మయేషు!
 సారంగతా ఏవ భయావహేఽపి
 వైద్యం సమాశ్రిత్య తథాఽఽచుయేచ॥

॥౧౬౯

లోక సామాన్యము ప్రమాదమనుమాటను విడిచిపెట్టి తెప్పను ఆధారముగా చేసుకొని ఆగాధములయిన జలాశయముల నెట్లు దాటుచున్నాడో అట్లే వైద్యుని ఆధారముగా జేసుకొని భయంకరమయిన వ్యాధినుండి విముక్తుడగుచున్నాడు. ౧౬౯.

శ్లో॥ ప్రాణాస్పదం వాపి సమర్ప్య రుగ్గం
 వైద్యాయ మృత్యో ర్నభిభేతి లోకః!
 ప్రాణాస్పదత్వా ద్భిషజస్తై తస్మా
 త్సమ్యగ్విదితైవ చరే చ్ఛికిత్సామ్॥

॥౧౭౦॥

తమప్రాణముకంటె ప్రియమయినరోగిని వైద్యుని అధీనముచేసి మృత్యువు నకు భయపడడు. వైద్యుడు ప్రాణమును నిలుపుటకు ఆధారమయినవాడు. గాన రోగమును చక్కగా గుర్తించి చికిత్స చేయుచుండవలెను. ॥౧౭౦॥

శ్లో॥ వన్నేంద్రకారే ప్రబలాతపేవా
 రాత్రౌ దినే పర్వణి పైతృకే వా॥
 స్వాఽస్వస్థతాయాం విషమస్థితౌ వా
 పరారసంధానవిధిః ప్రధానః॥

॥౧౭౧॥

చికిత్సకునియొక్క విధియేమనగా వర్షమునందుగాని కటికి-చీకటియందుగాని మొండియెండలయందుగాని రత్నాలయందుగాని పగటియందుగాని పర్వదినముల యందుగాని పితృదినములయందుగాని తాను ఆస్వస్థుడై ఉన్నప్పుడుగాని మరియు ఆనేకవిధములయిన యిక్కట్టులయందున్నప్పుడుగానియితరుల యోగక్షేమమునిమిత్తముపాటుపడుటయే ముఖ్యవిధి. ॥౧౭౧॥

శ్లో॥ ధనం గృహీతం యది శా దరిద్రా
 ధర్మ్యా చికిత్సా ధనినాం కృతాచేత్!
 లుభన్య ధర్మాయ ధనాయ వాపి
 కుర్యా చ్ఛికిత్సాం సతు విప్రహైవ॥

॥౧౭౨॥

దక్షిణమ్రలదనమంచి ద్రవ్యమును తీసుకున్నను ధనవంతులకు ఉచితముగా
వైద్యముచేసినను లుబ్ధులకు ద్రవ్యము తీసుకొనిగాని ఉచితముగాగాని వైద్యము
చేసినను అట్టివైద్యుడు బ్రహ్మహత్యాపాతకము చేసినవాడు అగుచున్నాడు ||౧౭౨||

శ్లో॥ స్పృహ్య కరం రోగనిషిడితానాం
ప్రత్యక్షయే చేత్సత్వకర్తా చ వైద్యః ।
నివద్వరత్యోనయేవ శీఘ్రం
రోగా వినశ్యంతి హి తస్య రుగ్గః ||౧౭౩||

వైద్యుడు రోగులయొక్క హస్తగతనాడులను పరిక్షించి వెంటనే తనచేతుల
ను కడుగుకొనినయెడల వైద్యుడే బుద్ధిమోయినట్లుగా రోగియొక్క వ్యాధి
శీఘ్రకాలములో నివారణ అగుచున్నది. ||౧౭౩||

శ్లో॥ వైద్యా త్వరారోగ్యవిధానకాలే
స్వారోగ్య మత్యంత సురక్షణీయమ్ ।
స్వారోగ్యభంగో యది చేత్సరేషాం
ఆరోగ్యసంధాన నిర్ధక స్వాత్ ||౧౭౪||

వైద్యుడు తాను ఇతరులకు చికిత్సచేయుసమయములయందు తనయొక్క ఆ
రోగ్యమును మిక్కిలి జాగ్రత్తగా కాపాడుకొనుచుండవలెను. తనయొక్క ఆరో
గ్యమునకు భంగము కలిగించుకొనినచో యితరులకు ఆరోగ్యము కలుగజేయుటకు
పనికిరానివాడగును. ||౧౭౪||

శ్లో॥ పురాకృతా చే దితరోపదిష్టా
స్వోక్తా చికిత్సా యది నిష్ఫలాపి ।
న వైద్యవైషమ్యభవాపవాద
స్తస్యాథనా న్యాయకృతాపి నింద్యా ||౧౭౫||

బుద్ధివంతుడయిన వైద్యుడు యితరులుచెప్పిన చికిత్సను ముంగుగా చేయని
చ్చినయెడల పిమ్మట తానాచరించిన చికిత్స వ్యర్థమైనను వైద్యలోపమనెడు అపవా
దము ఉండదు. అట్లుచేయక తాను న్యాయమయినచికిత్సనే చేయుచున్నను ఒకతే
ర కాలకర్మవశమున తనచికిత్స వ్యర్థమయినచో వైద్యమునందలి లోపముగా నిందిం
తురుగాన యితరులుచెప్పిన చికిత్సాపద్ధతిని తానంగీకరించుట మంచిపనిఅయివున్నది.

శ్లో॥ విసృజ్యతాం రోగిహితాభిలాషినా
చికిత్సకే నాత్మహితాభిలాషినా |
స్నానం నివాసం శయనం చ భోజనం
ప్రయత్నతః స్పృహ్యం రోగవాసిషు ||

॥౧౮౬॥

రోగులయొక్కయు తనయొక్కయు జ్ఞేయమునకోరు జైద్యుడు రోగి నివసించి
పున్న యింటియందు స్నానము, బసచేయుట, పరుండుట, భోజనముచేయుట వీటిని
ప్రయత్నపూర్వకముగా విడిచివెట్టవలయును

.॥౧౮౭॥

శ్లో॥ కర్తు ర్విధా మేళన మాషధానాం
అన్యస్య విజ్ఞాతు మశక్య మేవ |
తదన్యదత్తేషధ భేదతత్త్వం
సందృష్ట మాత్రేణ న నిశ్చితవ్యః ||

౧౮౮॥

దైషధమును చూచినంతమాత్రముచే ఇది ఫలానిమందు అని నిర్ణయించుటకు
వీలుండదు. ఏయేమందులు సమ్మేళనము గావింపబడినవో ఇచ్చినవారికితప్ప తదన్య
అను అమందులయొక్క సమ్మేళనము గోచరము కాదు. గాన ఒకజైద్యుడిచ్చినమం
దును ఇంకొకజైద్యుడు పరీక్షించి యిది ఫలానిమందు అని నిర్ణయించుట పనికిరాని
పని అయివున్నది. యీరాచారము అనేకచోట్ల ప్రబలముగానున్నది.

॥౧౮౯॥

శ్లో॥ ఆలోచ్య రోగే వ్యనుపానవాంతి
నశ్యానులేపాంజనలంఘనాని |
స్వేదక్రియాభోజ్య విరేకపథ్య
ధూపాని కుర్వీత వదేత బుధ్ధా ||

॥౧౯౦॥

చికిత్సాసమయమున అవసరమయిన అనుపానములు, వమనకర్మ, నస్యకర్మ
పట్టు కట్టు కలికము (త్రివిధలంకణములలో ఏదోయొకవిధమయిన) లంకణము స్వే
దకర్మ, అవోరనిర్ణయము, విరేచనసాధనము, పథ్యపానాదుల నిర్ణయము ధూపక్రియ
మొదలయినవిషయములను తనబుద్ధిసూక్ష్మముచే ఆలోచించి చేయుచు చెప్పుచు
ఉండవలెను.

॥౧౯౧॥

శ్లో॥ న జ్ఞాయతే రోగిముఖప్రవన్నతా
చికిత్సకస్యాపి ముహూ ర్నిరీక్షణాత్ |
తస్మా త్కదాచి త్కనిరీక్షణం జగు
ర్వికారహూన్యే వ్యఖిలామయేషు ||

॥౧౯౨॥

రోగిని తమచుగా చూచుచుండుటవలన రోగియొక్కముఖసౌష్ఠ్యము బాగు
గా తెలియబడదు. గాన వికారకూన్యములయిన రోగములయందు ఆపుష్కలము
మాత్రమే వైద్యుడు రోగినిచూచుచుండవలెను. ||౧౭౯||

శ్లో॥ వికారనామాని స సంతి తస్మా
ద్వైద్యో న యాయా దసభిజ్ఞలజ్ఞాం
యావన్న సశ్యం త్యజలేంద్రియాః
కాలస్య కుర్యా త్కుటిలా గతి స్సాన్యత్ || ||౧౮౦||

వైద్యశాస్త్రమునందు రోగవికారములకు సంపూర్ణమయిన నామధేయములు
గానరావు. గాన వైద్యుడు ఒకానొకప్పుడు రోగవికారములను గుర్తింపలేనంతమా
త్రమన లజ్జను పొందరాదు. యేమనగా ఇంద్రియవ్యాపారము ఉపశమించువరకు
చికిత్సచేయవలయును. కాలగతి ఎవరికిని తెలియదు. ||౧౮౦||

శ్లో॥ స్వచ్ఛందగవ్యాళ విహంగవన్య
ద్విపా న్యథా బంధయతి ప్రసవ్యా||
అనాధ్యరోగేషు చికిత్సకోపా
యతేత యోద్ధుం సహ మృత్యునాపి|| ||౧౮౧||

పట్టుకొనుటకు శక్యముగాక యధేచ్ఛముగా తిరుగుచుండు పాములను, పక్షు
లను, ఆడవియేనుగులను ధైర్యముతో వేటగాడు యెట్లుబంధించుచున్నాడో అట్లే
చికిత్సకుడున్న ఆనాధ్యరోగములయందు మృత్యువుతో పోరాడుటకు ప్రయ
త్నింపవలయును. ||౧౮౧||

శ్లో॥ ద్విరేషు రోగేషు పరంతు పథ్యాత్
తప్తప్రదనాభావజదుర్భలేన
మియేత జాత్వార్తియుతః ప్రదద్యా
ద్యథోచితాహార మలం చ తృప్త్యై|| ||౧౮౨||

ఒకానొకప్పుడు దీర్ఘరోగములయందు ఆహారపుష్టి చాలక పథ్యము తినిన
నుకకూడా ప్రాణహాని సంభవించును. గాన అట్టిదీర్ఘరోగచికిత్సలయందు రోగుల
యొక్క జీర్ణక్రియనుసరించి యథోచితాహారమును యివ్వవలెను. ||౧౮౨||

శ్లో॥ రోగేషు దీర్ఘేష్వపి చ జ్వరేషు
ప్రాయ శ్శరీరస్య బలం ప్రధానమ్।
సురక్షణీయం వివిధై రుపాయై
రాహర పానీయ మహాషణాద్యై॥

॥౧౮౩॥

దీర్ఘ రోగములయందును దీర్ఘ జ్వరములయందును శరీరబలము కాపాడవలయును. గాన బహువిధములయిన ఉపాయములచేతను తత్ప్రయోగోచితములయిన మహాషణాదులచేతనున్న అహారాదులచేతనున్న శరీరపుష్టిని కలుగజేయవలెను.

శ్లో॥ దేహస్థితోష్ణాపగమే లపి తేషాం
యథాస్థితౌ ప్రాగ్భవసద్గుణానామ్।
కస్తూరికాద్యుష్ణకరాషధాని
భోజ్యాని దద్యాత్పునరా యథోష్ణమ్॥

॥౧౮౪॥

శరీర వేడిమి దిగిపోయినప్పటికిన్ని రోగికి ఆరోగ్యస్థితియందున్న సుగుణసంపద యథాప్రకారముగా నిలిచియున్నచో కస్తూరి మొదలయిన ఉష్ణకరాషధములనున్న ఉష్ణకరాహరములనున్న శరీరవేడిమి తిరిగి యథాప్రకారస్థితిలోనికి వచ్చునరకు ఇచ్చుచుండవలెను.

॥౧౮౫॥

శ్లో॥ రోగేషు సర్వే వ్యతిసారపూర్వే
వ్యాహరలోపా దసుహాని మేతి॥
విహృత్రబంధాది షు దేహకార్యై
ముఖ్యైషు దద్యా దుచితం చ హరిమ్॥

॥౧౮౬॥

అతిసారవ్యాధులయందున్న మాత్రపురీషబంధాదివ్యాధులయందును శరీరమును కృశింపజేయు తదితరవ్యాధులయందున్న ప్రాణాపాయము తటస్థింపకుండునట్లు జీర్ణశక్తిని సుసరించి రోగికి ఆనుకూలములయిన యచోచితాహరములను ఇచ్చుచుండవలెను.

॥౧౮౭॥

శ్లో॥ చికిత్సకై స్సాంసయుకాలయేషు
రజః క్రియాయాం సముపాగతాయామ్।
జాయు స్సమక్షం గృహితవ్య ఏవ
స్వవైద్యనిర్బంధవిధౌ ఽరేమామ్॥

॥౧౮౮॥

సంశయమనన్కుల యింట్లో తనమిత్రాదుల నిష్పాదవశముచే చికిత్స చేయ
వలసినవైనయెడల అట్టిస్థితియందు వైద్యుడగువాడు తానిచ్చినమందును తనయెదుటనే
రోగులచే మింగించుచుండవలయును. ||౧౮౬||

శ్లో॥ రోగస్య నామకరణా న్యతిభీతిదాని
కృత్వా ప్రధృష్ట కిల రోగయుతా స్సవైద్యః!
ఉన్మాదయే దతిభయంకర మప్యసాధ్యం
రోగంచ సాహసయుతో త్వరయా స్వశక్త్యా॥ ||౧౮౭||

సవైద్యుడయినవాడు రోగమునకు భయంకరమయిన పెద్దపెద్దషేర్లుపెట్టి రో
గులను భయపెట్టక రోగము ప్రమాదమయినదైనప్పటికిన్ని అసంగతి రోగికి తెలియ
నీయక అట్టిరోగమును అధికసాహసముతో శీఘ్రముగా నివారణచేయుటకు ప్రయ
త్నించవలెను. ||౧౮౭||

శ్లో॥ తనూనపా చ్ఛత్రుః పోషమాన
స్వల్పాపి రోగో హ్యనుపేక్షణీయః!
సమ్యగ్విచార్య ప్రథమే తు రోగం
చరే చ్ఛికిత్సాగ భిష గప్రమత్తః॥ ||౧౮౮||

రోగము స్వల్పమయినదయినను అగ్ని, శత్రువు, విషము వీటితో పోల్చదగి
యున్నది. గాన ఉపేక్ష చేయరాదు. మొదటనే జాగ్రత్తగా ఆలోచించి చికిత్స
చేయవలెను. ||౧౮౮||

శ్లో॥ అసాధ్యరోగే వ్యభిలాషవస్తు
దానే కదాచి త్యమయంతి రోగాః!
తద్యస్తు దద్యా త్సహ సాహసేన
కిరీయాప్రవీణో యది వైద్యక శ్చేత్॥ ||౧౮౯||

అసాధ్యరోగములయందు ఒకానొకప్పుడు రోగికి ఇష్టమయిన పదార్థముల
ను ఇప్పించినచో రోగము ఉపశమించును. అసమయములయందు వైద్యుడు మిక్కి
లిసాహసముతో రోగుల మనోంధమును పూర్తిచేయించవలెను. ||౧౮౯||

శ్లో॥ నో లంఘనారంభ ముపక్రమేత
స్థిరే త్వమాయాం నియమం న పథ్యే!
క్వాథఃప్రమాదా ద్యది లుప్యతేగ్నా
క్షిప్త్యోపయుంజీత తదర్థసేవమ్॥ ||౧౯౦||

వారములలో శనివారమున్ను, తిథులలో ఆమావాస్యయు మొదలిడి లంఘనారంభము చేయించరాదు. ఉద్యమిచ్చుటలో యీనియమమును పాటించనవసరము లేదు. పయికూడనిరోజులలో లంఘనారంభమవసరమయినయెడల రోగిచే ఔష్యపు గింజను పంటితో తొరికించి యుమియింపవలయును. ప్రమాదవశమున కషాయము యిగిరిపోయినచో తయారు కాదగినకషాయములో సగమునీరుపోసి మసలకాచి దానిని ఉపయోగించవలెను. ||౧౯౦||

శ్లో|| గతం కృతం శోచతి చానభిజ్ఞః

కర్తవ్యకృత్యం ప్రతి చాప్యభిజ్ఞః ।

ఉక్తో భయం శోచతి వింద్యవిందు

శ్లాఘ్యః క్రియాయాం త్రిషు మధ్య ఏవ||

||౧౯౧||

తెలివహీనుడయినవాడు గతించినదానిని గురించియు, తెలివిగలవాడు ముందు చేయవలసినదానిని గురించియు, తెలివీ తెలియనివాడు రెండువిధములుగాను ఆలోచింతురు. వీరి ముగ్గురిలోను మధ్య చెప్పబడినవాడే చికిత్స చేయుట కర్హుడు.

శ్లో|| రోగోపశాంత్యాతురచిత్తవత్స్వా

త్సంబంధినో హ్యమయవేధితస్య ।

దాస్యం త్యనాలోచనయైకవారం

సద్యః ప్రదద్యాన్మిత మాషధం యత్||

||౧౯౨||

రోగిసంబంధీకులు రోగోపశాంతియందుగల ఆతురతచే మందంతయు (మోతాదుల నన్నింటిని) త్వరత్వరగా యిచ్చివేయుచుందురు. కాన ఉద్ధృతవ్యాధుల యందు రోగుల కిచ్చు మోతాదులను మితముగా యిచ్చుచుండవలెను. ||౧౯౩||

శ్లో|| ఆజీవితవ్యాపక మిషకాలే

రంగస్థలే దర్శయతే బహూనామ్ ।

గ్రంధే స్తథారోగసమూహరూపం

మేధా క్రియాశాస్త్రగురూపదేశైః||

||౧౯౪||

నాటకరంగస్థలమున అనేకుల జీవితచరిత్రమంతయు స్వల్పకాలములో ఎట్లు ప్రదర్శింపబడుచున్నదో అట్లే రోగసమూహాయస్వరూపమున్న అనేకగ్రంథముల యందు ప్రదర్శింపబడినది. కాన నారోగిసమూహాయస్వరూపమును బుద్ధివైకల్యము చికిత్సాభ్యాసము, కాస్త్రపరిచయము, గురూపదేశము అనువాటివలన చక్కగా తెలుసుకొనవలయును. ||౧౯౫||

శ్లో॥ శ్రుత్వోపమానాం చ్ఛ్చతరూపచిహ్నై
రూపాపథే పశ్యతి తత్స్వరూపం ।

గ్రంథానుమేయా తస్యగురూపదేశా

తీస్యయానుభూత్యా చ తథామయానాం

॥౧౯౮॥

ఒక వ్యక్తిని గురించి కొన్ని సాదృశ్యములను విని ఆవ్యక్తిని ఎన్న డెవరిక
కున్నను వినియున్న సాదృశ్యములచే ఆవ్యక్తి యొక్కముగా నుండవచ్చునని తన మ
నస్సుయందు దొక మాదిరిగా రూపకల్పన చేసి ఆవ్యక్తిని పోల్చుకొనుచున్నాడు.
ఆప్రకారమే ఈ గమలను కూడ గ్రంథవిచారిణి, గురూపదేశము, స్వానుభవము,
వీటిచే గుర్తింపవలెను.

॥౧౯౮॥

శ్లో॥ పత్రోచితం మాక్తికచూర్ణమూల్యం

ఘటార్థమానం ఘటచూర్ణమూల్యమ్ ।

యత్కించి దర్శంచ యథార్థ మేవ

చికిత్సయే త్తుల్యగుణౌషధై స్తత్ ॥

॥౧౯౯॥

ఒక్క తమలపాకునకు రాయతగిన పంచమిత్త్యపుభస్మ, కడివెడు ద్రవ్యము
ఖరీదు కలిగి యుండును, కడివెడు మన్నము ఒకాస్వల్పమయిన ఖరీదు కలిగి యుం
డును. కాన గృహస్థులయొక్క తారతమ్యమును బట్టి వారి వారి తాహతుకు తగి
నట్లు యోచితాగదములతో చికిత్స చేయవలెను.

॥౧౯౯॥

శ్లో॥ లోభాచ్చికిత్సాజవితం స్వపుణ్యం

నశ్య త్యతోర్థం న భిషగ్విలిప్సేత్ ।

తథాపి విలిప్సేన్నిజజీవితార్థం

ధనాధికేభ్యః పరజీవితార్థమ్ ॥

॥౨౦౦॥

లోభత్వముచే చికిత్సచేయుటవలన కలిగినపుణ్యము నశించును. కాన వైద్యు
డు ప్రతిఫలపేక్షతో వైద్యముచేయరాదు. కాని తన జీవితము నిమిత్తమున్న యిత
రుల (నిరుపేదల) జీవితమునిమిత్తమున్న ధనవంతులవద్దనుంచి ద్రవ్యమును స్వీక
రించవచ్చును.

॥౨౦౦॥

—♦ వైష్ణవలకు చండా త్వము ♦—

శ్లో || మనోహతం రోగిణ మీశ్వజాయు

ప్రయోగసంహారవివేకమూఢన్|

ముహు ర్ముహూ రోగిచిరీక్షితాతుగం

వైద్యేషు చండాల ముశంతి కంఠః||

||౧౯౭||

రోగిని చూచినంతనే భయపడినట్టియు, ఔషధములయొక్క ప్రయోగోప
సంహారములయందు ఊహాపోహలు లేనట్టియు మా టిమాటికి రోగినిచూడవలయునను
తలంపుగలిగినట్టియు వైద్యుని చండాలతుల్యునిగా చెప్పెదరు. (ఆనగా గుణములను
బట్టియే వైద్యము చేయవలెననుట.)

||౧౯౭||

శ్లో || ప్రాశంసికప్రకరణం య దిహ ప్రణీతం

తత్తుల్యమేవ వివిధ వైద్యవిధానీతో|

యోగక్రియాసముపహారవిధానకృత్యే

హ్యోరోగ్య మేవ ఫలితం సకలక్రియాణామ్||

||౧౯౮||

వివిధములయిన వైద్యవిధానములయందును, ఔషధములయొక్క ప్రయోగో
పసంహారక్రియమునందును యొక్కడచెప్పబడిన ప్రశంసాప్రకరణము సమానమే.
అన్నివిధములయిన చికిత్సలకు ఆరోగ్యమేఫలితము.

||౧౯౮||

ఇతి చిత్రాగదసంగ్రహశ్లోకీసోపయాజసత్పదే (సత్పదప్రకరణేషు)

“ప్రశంసాప్రకరణమ్”

చిత్రాగదనంగ్రహాభ్యే శ్రీ సోమయాజినత్పథే

పరిభాషాపకరణమ్.

—♦ రోగగమనకాలం ♦—

శ్లో॥ దివా ఋతూనాం నిశీ భోజనస్య
ధాతుత్రయన్యూపయథా సిత్తో వాః
తేషాం పురస్తా వపి మధ్యమేతే
స ఏన కాలస్తయదైవ రోగః॥

॥౧॥

పగటిభాగముయొక్కయు, వసంతాదిఋతువులయొక్కయు, రాత్రిభాగముయొక్కయు, భోజనముయొక్కయు వాతాది ధాతుత్రయముయొక్కయు హేచ్చుత్సర్గలతో సంబంధము లేకుండగనే సయిని చెప్పబడినవాటి మార్పుతో సంబంధములేకుండా మొదటగాని మధ్యగాని చివరగాని ఎప్పుడు రోగము సంపాద్యమగుచున్నదో అప్పుడే రోగపారంభకాలము అగుచున్నది.

॥౧॥

శ్లో॥ ఆహారకాలనియము స్వకాలమయానాం
యస్మా త్సదాపి వివిధాః ప్రభవంతి రోగాః
తస్మా ద్ధతా జ్ఞనిత సర్వరుజా ముపాయా
త్కుర్యాద్విచింత్య భిషగామయకారణాని॥

॥౨॥

రోగమువచ్చుటకు ఆహారనియముగాని కాలనియముగాని లేదు. అన్ని విధములయిన రోగములు కాలనియములేకయే సర్వకాలములయందును అన్ని కాలములందును వచ్చుచుండును. గాన హఠాత్పిద్యములైన వ్యాధులకు జైద్యుడు వ్యాధికారణములను (గుర్తించి) అలోచించి ఉపాయముచే చికిత్సచేయవలెను.

॥౨॥

శ్లో॥ క్వచి న్నజాయ త్యమరః పృథివ్యాం
కశ్చి త్తతౌ మృత్యు రవార్య ఏవ
కింతు స్వశక్త్యా రుజ ఏవ వార్యాః
ప్రతిక్రియాదక్షచికిత్సకేన॥

॥౩॥

భూలోకమున మరణమునుపొందని మానవుడు జన్మించడుగాన కాలమృత్యువు అనివార్యము. మరియు చిత్రాంగిసామ్యముగల వైద్యునిచే వ్యాధులుమాత్రము ఉపశమింపజేయబడవలయును.

॥3॥

— ♦ రోగజ్ఞానమునకు పంచోపాయములు ♦ —

శ్లో॥ మిథ్యాన్నపానాది నిదానమాహుః

రామాదిదోషాదిచ పూర్వరూపమ్ |

మాంద్యం చ రూపం స్వగదం శయంచ

సంప్రాప్త మేవం రుగభిజ్ఞతాం చ ||

॥౪॥

తత్వమునకు సరిపడని ఆహారాదులు నిదానమనియు, అట్టియాహారాదులచే జనించిన అశీర్ణాదులు పూర్వరూపమనియు ఆ అశీర్ణాదులచేజనించిన మాంద్యాదులు రూపమని, వాటినుపశమింపజేయు మందు ఉపశయమని, ఆయావ్యాధులకు చెప్పబడినలక్షణములచే వ్యాధి ఫలనిదని తెలియబడుట సంప్రాప్తియనియు చెప్పబడును.

— ♦ నిదానపంచకోపసంహారం ♦ —

శ్లో॥ దుష్టా స్మృతా హారవిహారలోపా

న్మలా శ్చ తద్దోషవశా ద్భవే దుక్ |

వ్యాధేః పరిజ్ఞానవిధౌ మిథ స్యా

ద్వ్యాధి ర్నిదానస్య నిదాన మస్య ||

॥౫॥

ఆహార విహారవైషమ్యముచే ధాతుత్రియవైషమ్యమున్ను, ధాతువైషమ్యముచే వ్యాధియున్ను పుట్టుచున్నవి. కాన వ్యాధిని కనిపెట్టుటకు నిదానమున్ను, నిదానమునకు వ్యాధిన్ని పరస్పరాశ్రయములయి పున్నవి.

॥౬॥

— ♦ రోగ భేదములు ♦ —

శ్లో॥ పంగ్వంధకుష్మబధరాస్త నిసర్గజాస్మృత

రాగంతుకా శ్చ కఫపిత్తమరుజ్జ్వరాఖ్యాః |

ప్రాగామయా స్తు మలజా అపి కర్మజాశ్చ

తేథావిథాశ్చ కఫపిత్తమరుజ్జ్వరాఖ్యాః ||

॥౭॥

స్థూలదృష్టిచే వ్యాధులు స్వాభావికములనియు, అగంతుకములనియు రెండు విధములు. వాటిలో కుంటి, గుడ్డి, చెమడు, మూగ కుష్ఠ మొదలయినవి స్వాభావిక

వ్యాధులు. త్రిదోషజనితజ్వరాదులు అగతకవ్యాధులు. ఇవి కర్మజన్యములనియు, దోషజన్యములనియు, కర్మదోషజన్యములనియు మాకువిధములుగా వ్యవహరింపబడుచున్నవి. ||౬||

శ్లో॥ ఏకేనైవ చ దోషేణ త్రయోద్వాభ్యా మపి త్రయః |
త్రిదోషే రపి చైక స్సాన్య దేవం సప్తవిధో గదః || ౭ ||

వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము వీటివలన ప్రత్యేకముగా జనించునవి మూడు. వాత పిత్త క్లేష్మముల ద్వంద్వములచే జనించునవి మూడు. త్రిదోషములచే జనించునది ఒకటి. యీ ప్రకారము సకలవ్యాధులు ఏడువిధములయి ఉన్నవి. ||౮||

శ్లో॥ సమ్యక్కృతాని యది వాప్యనివర్తితాని
స్యైః కర్మజాని కఫపిత్తమరుద్భవాని |
దోషోద్భవాని గుణదాని చికిత్సితాని
కర్మక్షయశాషధగుణా న్యుభయాత్మకాని || ౯ ||

నిదానకాక్రమముచే వ్యాధిస్వరూపము బాగుగా నిర్ణయింపబడి యథానుకూలముగా చికిత్సచేయబడినను ఉపశమింపని వ్యాధులు కర్మజములు ఇవి ప్రారబ్ధకర్మమునశించినపిదప శాంతినిొందుచున్నవి. వాతాదిధాతువులయొక్క జైషమ్యముచే జనించి యథావిధిగా చికిత్సచేయబడి శాంతిని చెందిన వ్యాధులు దోషజములు. ఇవి జైషధాదులచే శాంతినిొందుచున్నవి. ప్రారబ్ధకర్మమువల్లనున్న వాతాదిదోషజైషమ్యమువల్లనున్న జనించినవ్యాధులు కర్మదోషజములు. (ఇవియే ఉభయాత్మకవ్యాధులు) ఇది ప్రారబ్ధకర్మముయొక్కక్షయము జైషధనేవ వీటిచే శాంతినిొందుచున్నది. ||౧౦||

శ్లో॥ క్లేష్మరుగభ్యః పిత్తరోగాః పిత్తరుగభ్యశ్చవాతికాః |
బహవ స్తద్వాతపిత్త క్లేష్మరీతి సమంజసా || ౧౧ ||

క్లేష్మవ్యాధికంటె పైత్యవ్యాధులు. పైత్యవ్యాధులకంటె వాతవ్యాధులు అధికముగానున్నవి. కాన యీవైద్యకాక్రమమున వాత పిత్త క్లేష్మములు అనుక్రమము సమంజసముగానే యున్నది. ||౧౨||

శ్లో॥ గాణం త్రిధాతు వ్యవహాయ భూయా
దేకస్య యుగ్రస్య చ వాప్రధానమ్ |
తద్దోషనా మైవ రుజః ప్రధానం
సర్వేషు రోగేషు వినిర్ణయంతి || ౧౩ ||

వాత పితృ క్లేషములలో తక్కువగానున్నదానిని విడిచిపెట్టి హెచ్చుగానున్న ఒకదానియొక్కగాని చెడింటియొక్కగాని మూడింటియొక్కగాని పొబ్బల్యముననుసరించి అదోషములయొక్క పేరుతోనే సమస్త వ్యాధులయందును రోగముకు పేరిడుచున్నారు.

॥౧౦॥

శ్లో॥ వికారోపశమో రోగశాంతి రేవ న సంశయః!

వికారో నామ రోగైక దేశోంగాంగీకర్యమేణ తు॥ ॥౧౧॥

వికారోపశాంతియే రోగశాంతి. వికారమనగా రోగముయొక్క ఏకదేశము యీ వికారమునకున్న రోగమునకున్న అంగాంగీభావము.

॥౧౧॥

శ్లో॥ యథైకబీజప్రభవా మనుష్యా

అన్యోన్యసాదృశ్యవిహీనరూపాః!

తథైకదోష ప్రభవాశ్చరోగా

అన్యోన్యసాదృశ్యవిహీనరూపాః॥

॥౧౨॥

ఏక బీజజనితులయినప్పటికిన్ని మానవులలో ఒకరినిపోలి ఇంకొకరు ఎట్లుండరో అట్లే ఏకదోషజనితములయినప్పటికిన్ని రోగములకూడ ఒక రోగమునుపోలి ఇంకొకరోగము ఉండదు.

॥౧౨॥

శ్లో॥ జానాతి సంచారిణ మంధకారే

ప్రాయ స్తవృప్తప్లేవ చ దృష్టమాత్రాత్!

తథైవ రోగోపి చికిత్సకేన

సందృష్టమాత్రేణ వినిశ్చితవ్యః॥

॥౧౩॥

లోకసామాన్యముగా చీకటిలో వెళ్ళుచున్న చనుష్యుని పలుకరించకుండగనే ఎట్లుగుర్తించుచున్నారో అప్రకారమే రోగిని చూచినతమాత్రముచే ఆరోగిని పరీక్షింపనవసరములేకుండుగా ధూనిరోగముని పోల్చవలెను.

॥౧౩॥

శ్లో॥ పత్యాదికం వీక్ష్య వినిశ్చయంతి

వృక్షేషు భదా న్విహగేషు చాపి!

రోగాన్వితం వీక్ష్య తథైవ రోగం

వినిశ్చయంతేచుభవప్రవీణాః॥

॥౧౪॥

అకులు మొదలయినవాటినిచూచి వృక్షజాతులనున్న చెక్కలు మొదలయిన

వాటినిచూచివృక్షజాతులను రక్కలనుచూచిపక్షులనెట్లుపోల్చుచున్నారో ప్రావీణ్య
తగలవైద్యులు రోగినిచూచినంతమాత్రముననే రోగము ఫలనిదనిపోల్చుచున్నారు.

శ్లో॥ కాచాని రత్నాని సమస్వరూపా
జ్యేష్ఠంచ ధాన్యాని వినిశ్చయంతి।
లోహాని వస్త్రాణి పశూ న్మనుష్యా
న్తైలాని కాష్ఠా మృరగా స్తద్యైవ॥

॥౧౫॥

సమానా కాచముగల గాజురాళ్ళనున్న రత్నములనున్న ధాన్యములను లో
హములను, వస్త్రములను, పశువులను, మనుష్యులను చూచగానే యిది యీ (ఫలా
ని) జాతియనియు, వీడు ఫలనివాడనియు, ఎట్లుగుర్తించుచున్నారో అట్లే రోగ
ములను పోల్చగలుగుచున్నారు.

॥౧౫॥

శ్లో॥ ఏకామయోనేక విధామయత్నం
ప్రపద్యనానావికృతిస్వరూపమ్।
ప్రయాతి శాంతిం చిధిషక్వకాలే
చికిత్సో వా నచ సంకరమ్॥

॥౧౬॥

సమర్థుడయిన వైద్యుడు చక్కగా చికిత్సించేయుచున్నను ఒక్కొక్కరోగ
ము అనేకవ్యాధులుగా సరిణింపి చికిత్సపక్షమయినపిమ్మట ! ఉపశాంతినిపొందుచు
న్నది. ఇట్టిసంకరమున క్రియాసంకరవ్యాధులు కుదురుట కష్టతరమైవున్నది ౧౬॥

శ్లో॥ పితృ పంగుః కఫం పంగుః పంగవో మలథాతవః।

వాయునా యత్ర వీయంతే తత్ర గచ్ఛంతి మేఘవత్ ॥౧౭॥

క్షిప్తకఫములు రెండును స్వతంత్రశక్తిలేక వాతమెచ్చటకు తీసుకొనిపోయిన
అచ్చటికి మేఘమువలె పోవుచున్నవి.

॥౧౭॥

శ్లో॥ కుపితానాంచ దోషాశాం శరీరే పరిధావతాం।

యత్ర సంగ స్వప్రేగుణ్యా ద్దోష స్తత్రోపజాయతే ॥౧౮॥

ప్రకోపించినదోషములు శరీరమున వ్యాపించు కాలమున ఎచ్చటికిచేరునో
అచ్చటనే వ్యాధి జనించుచుండును.

॥౧౮॥

శ్లో॥ రుగ్భేదవిజ్ఞాన మశక్యమేవ
గ్రంథప్రశస్తా వశవర్ణితంవా।
సామాన్యతః పితృమరుత్కఫానా
మూరాధికజ్ఞాన మలం సమగ్రమ్॥

॥౧౯॥

గ్రంథప్రశంసాపశముచే ఒహుశముగా వివరింపబడినను రోగజాతులు తెలియబడవు. కాన వైద్యునికి వాతపితృశ్లేష్మములయొక్క వృద్ధిక్షయములను కనిపెట్టుజ్ఞానముఉండినచాలును. ||౧౯||

శ్లో || ఉగ్రాహతే ర్జీవతి కశ్చి దాజా
వల్పాహతే ర్మృత్యు ముపైతి యద్వత్ ||
ఉగ్రామయా జీవతి కశ్చి దేవగ
స్వల్పామయా నృత్యు ముపైతి జాతు || ||౨౦||

యుద్ధమునగుదు ఒకానొకడు 'గ్రాహ'యము తగిలియు జీవించుచున్నాడు. మరియొకడు స్వల్పమయిన గాయము తగిలినంతమాత్రముననే మృతినొందుచున్నాడు అప్రకారమే ఒకానొకడు అసాధ్యరోగములనుండికూడ విముక్తుడగుచున్నాడు. మరియొకడు సామాన్యరోగముచేతనే మృతినొందుచున్నాడు. ||౨౦||

శ్లో || జాతూదయ స్యాస్తమయశ్య పశ్చా
న్నక్తందివా శేష ఇవ పృజాభిః |
రోగోద్భవ శ్చా పగమశ్చ తద్వ
త్ప్రియః పరిజ్ఞాతు మశక్యమేవ || ||౨౧||

దుర్దినమున '(మేఘచ్ఛన్నమయి సూర్యదర్శనముకాని ముసురురోజున) నూర్యోదయ సూర్యాస్తమయసమయము లెట్లు తెలియబడవో అట్లే ఒకానొకప్పుడు రోగారంభ రోగోపశాంతి సమయములకూడ తెలియబడవు. ||౨౧||

శ్లో || న జ్ఞాయతే భావికవర్షమానం
దృష్టా పురస్తా దపి మేఘమాలా |
రోగావధి స్తద్వదనూహ్యా ఏవ
చిరంత నాభ్యాన విశారదైర్వా || ||౨౨||

నీలమేఘపరంపరలు ఎదుట కనబడుచున్నను ఇంతపరిమితిగల వర్షముకురియునని ఎట్లు తెలియబడదో అట్లే రోగములయొక్క ఉద్భవోపశాంతి నియతకూడ తెలియబడదు. ||౨౨||

శ్లో॥ యోధుర్జయస్యాపజయస్యమాపి
పురస్థితస్యాపి తథాత్మరోవా!
వినిర్ణయే చాస్తి యథావశాశ్చ
శ్శాంతా వశాంతౌ రుజి నైచ్చ్యకర్యే॥ ॥౨౩॥

యొద్ధునిచే తనకు గాని ఎదుటివానికి గాని జయపజయములను నిర్ణయించుటకు ఎట్లు శక్యము కాదో అట్లే వినిర్ణయించుటకు యథావశాశ్చకర్యమగునో కాదోగూడగుర్తింపనలవి కాదు. ॥౨౩॥

శ్లో॥ అప్రాప్తా వినివారణే తికుషితం జంఘామరుత్వాదికం
భావిజ్ఞైస్తదభావకాలసుఖన త్యక్తుం న శక్యం యదా!
పూర్వం జ్ఞాతమపి ప్రశక్త్యరణైశ్చత్యాదిభి స్సత్వరం
చాతుర్యాపవనయాత్మమం విధిగతం దివ్యౌషధైర్వామయమ్॥

మందుమందు జరుగబోవుసంగతి మొదటనే తెలుసుకోబడినప్పటికిన్ని బలవత్తరమయన గాలివాన మొదలయినవి గాకుండాచేయుటకుగాని మర్శించుటకుగాని ఛత్రాదులు మొదలయినపరికరములచే ఎట్లుప్రయోజనములేవో అట్లే అవ్యతోపమానములయిన మందులను రోగమురాకుండా గాని రోగాదంభమునందుగాని ఉపయోగించి రోగము దేహమున ప్రవేశించుచుండాగాని జెంటనే మర్మనట్లుగాని చేయుటకు శక్యముగాదు. ॥౨౪॥

శ్లో॥ ఉపాస్యమానంచ సుదోహదాస్తం
లతాదికం పుష్పసమాగమాయ!
ప్రతీక్షతే కాలమహో తద్దైవ
ప్రతిక్రియాన్యా తస్కలగా దేవు॥ ॥౨౫॥

తరులతాదులు ఆ కాలమున దోహదముచేయబడియు పుష్పమృత్యుత్తికి కాలసమాగమము నెట్లునిరీక్షించునో అట్లే రోగములయందు చేయబడినచికిత్సయు కాలక్రమముచే సంపూర్ణారోగ్యమును కలిగించును. ॥౨౫॥

శ్లో॥ అస్తి ప్రవాహేభిముఖే నివృత్తా
వివస్లవానాం గతితారతమ్యమ్!
తద్దేవరోగేభిముఖే నివృత్తై
దత్తౌషధానాం గుణతారతమ్యమ్॥ ॥౨౬॥

పదవలకు ప్రవాహములకు ఎదురుగాపోవుటలోను వాలుగాపోవుట
లోను ఎట్టితాతమ్యముకలదో అట్లేరోగము అశ్లేషముగా నున్నప్పుడున్న మ
ళ్ళు మొగముగా నున్నప్పుడున్న మందుల పరిచేయుటకుకూడా గుణతారితమ్యము
కలిగియుండును. ||౨౬||

శ్లో || రోగోద్ధృతిం శాంతి మివాప్రిశాంతిం
రోగోద్ధృతిం షశ్యతే జాతు లోకః |
శాస్త్రోపదేశానుభవా త్స్వపుణ్యే
ర్విజ్ఞాయతే కేన చిదత్రతథ్యమ్ || ||౨౭||

ఒక్కొక్కసమయమందు రోగముయొక్క ఉద్ధృతిమును ఉపశాంతిగాను,
ఉపశాంతిని ఉద్ధృతిముగాను చూతురు. యీఉద్ధృతిోపశాంతుల వాస్తవస్థితి శా
స్త్రపరిచయము గురూపదేశమహిమచేతనున్న స్వానుభవము వీటిచేత తెలుసుకొనబ
డుచున్నది. (యావిషయము బ్రహ్మజ్ఞానమువంటిది.) ||౨౭||

శ్లో || క్లిశ్నాత్మన్యన్వా త్వతరు ప్పిత్తరోగీ
క్లిశ్యత్యాత్మ న్యేవచ క్లేష్టరోగీ |
క్లిశ్నాత్మన్యన్ స్క్లిశ్యతి ద్వంద్వరోగీ
వ్యక్తైవ్యక్త క్లేశ బాహుబ్యుగాత్రే || ||౨౮||

వాతరోగి చూచువారికి బాధనుకలుగజేయును. (అనగా బాధచూడలేక
చూచువారు బాధపడుదురు) పైత్యరోగి తనలోతానే బాధపడుచుండును. క్లేష్ట
రోగి ఇతరులను బాధపెట్టుచు తాను బాధపడుచుండును. ద్వంద్వరోగి అనిర్వాచ్య
మయినబాధలతో ఒకప్పుడు తనలోతానే బాధపడుచును, ఒకప్పుడు ఇతరులను
బాధపెట్టుచుండును ఒకప్పుడు అరోగ్యవంతుడుగాను ఉండును. ||౨౮||

—♦ రోగసహనశక్తి ♦—

శ్లో || అహ్న స్సమీపా త్తిమిరం తుసాయం
యస్మన్యతే ప్రప్రధమే కఠోరమ్ |
కృమాన్నిశేధ విరళం తదేవ
గుగ్వాకులః పాశ్విరత స్తధైవ || ||౨౯||

చీకటి సాయంకాలమున తక్కువగా ఉన్నప్పటికిన్ని పగటికి సమీపము

యమగుటవలన ప్రబలముగాను నిశీధమున ప్రబలముగా నున్నప్పటికిన్ని సామాన్యముగాను ఎట్లు తలచబడుచున్నదో అట్లే రోగాతులతయు సహింపబడుచున్నది.

— ♦ వంశానుక్రమరోగములు ♦ —

శ్లో॥ త్తయాదియుక్తా యని రోగవంశ్యా

స్తద్రోగబీజాని శరీరగానః।

అత్వేసి హేతౌ సతి సంభవంతి

తద్రోగపుంజస్తు కులోద్భవానామ్॥

॥ 30 ॥

రోగియొక్క పూర్వీకులు త్తయాదిరోగములు గలవారయినయెడల ఆరోగదీజములు వంశపరంపరా ముందుముందు అవంశమునపుట్టబోవు వారిరక్తమునందిమిడి యుండుటచే స్వల్పమయినరోగ హేతువు కలిగినను వంశపరంపరాగతమయిన పూర్వీకులకుగల పూర్వోక్తరోగములుగా మారిపోవుచున్నవి. ॥ 30 ॥

— ♦ సాంక్రామికరోగములు ♦ —

శ్లో॥ అక్షిరోగో హ్యపస్మాగః కుష్మత్తయ మశూరికాః।

దర్శనా త్పుర్వనా ద్దానా త్సంక్రమంతి నరాన్నరమ్॥ 31

నేత్రవ్యాధులు అపస్మారము (మాగ్న), కుష్మరోగము, మశూచికము, ఈరోగములు ఆ రోగముకలవారిని చూచుటచేతనున్న ముట్టుటచేతనున్న వారివద్దనుండి వస్తుపరిగ్రహముచేయుటచేతనున్న ఒకరినుండి మరియొకరికి సంక్రమించుచున్నవి

— ♦ సాధ్యాసాధ్యయాప్యరోగలక్షణములు ♦ —

శ్లో॥ జాయో రభావే సతి పూర్వకాతే

సాధ్యాపి యాప్యత్వ ముపైతిరోగః।

యాప్యో ప్యసాధ్యత్వ ముపైతిపశ్చా

దసాధ్య మాయా త్యథ మారకత్వమ్॥

॥ 33 ॥

రోగారంభమునందు ఔషధసేవ చేయనిచో సాధ్యరోగమే యాప్యరోగము అగును. (ఔషధసేవ చేయుచున్నంత కాలము యీప్యరోగి సుఖముగానుండును) యీయాప్యరోగమే యధోచితమయిన ఔషధసేవచేయక ఉపేక్షించినయెడల ఆ సాధ్యరోగము అగును. యీఅసాధ్యరోగమే మారకోపద్రవమును కలుగజేయును.

—♦ అనాధ్యక్షోగములు ♦—

శ్లో॥ జ్యోతిర్విదాం జ్ఞాతు మశక్యమేవ
ప్రాయః కళత్రాయురపత్యభూతిః |
జలోదరశ్చే పదయక్షకుష్ఠా
శ్చికిత్సకానా మపి మన్నివార్యాః ||

|| 3౪ ||

కళత్రవిషయము, అయుర్విషయము సంతానవిషయము, చికిత్సవిషయము ఇవి జ్యోతిష్కర్మలకు తరచుగా తెలియవు. జలోదరము, బోద, క్షయ కుష్ఠ ఇవి చికిత్సకునికి కుదర్చుకొకములు కావు.

|| 3౪ ||

—♦ సర్వరోగశమనోపాయం ♦—

శ్లో॥ పురాణవేదశ్రవణం సుకర్మ
దీనార్తసంరక్షణ మన్నదానం |
గృహార్చనం దైవత తీర్థయానం
హన్యా దుగ్రీజ సూర్య ఇవాంధకారమ్ ||

|| 3౪ ||

పురాణములనువినుట, చతుర్వేదపారాయణము సత్కర్మానుష్ఠానము, దీనులను అపన్నులను కాపాడుట, అన్నదానము. నవగృహారాధన, దేవతాదర్శనమునకు వెళ్ళుట, తీర్థయాత్రలకు వెళ్ళుట, అనునవి సూర్యుడు చీకటిని పోగొట్టునట్లు సమస్తరోగములను పారదోలుచున్నవి.

|| 3౫ ||

—♦ వైషమ్యక్రియావిశేషము ♦—

శ్లో॥ అల్పస్య కార్యావసరేషు కాలా
యథావృథాస్యా న్మహదాశయేణ |
తథాల్పరోగేషు మహాపథైర్వా
వినా స్వసామ్యాధికరణ్యయోగాత్ ||

|| 3౬ ||

గొప్పవారిని అక్రమించుటచే సామాన్యునిపనులు ఎట్లుచెడిపోవునో అట్లే సామాన్యవ్యాధులయందు ప్రబలపయనములను ప్రయోగించుటచే ప్రయోజనముకానరాదు. కాన రోగోచితోషధములనే ప్రయోగించవలెను.

|| 3౬ ||

శ్లో॥ అత్పాషధాని సృజలేచ రోగే
నాల్పేచ దద్యాత్ప్రబతాషధాని
పూర్వప్రదత్తౌషధవీర్యశాంతా
వస్యాషధా న్యాగుణలాభసిద్ధేః॥

॥ ౩౨ ॥

రోగము ప్రబలముగా నున్నపుడు లలహీనమయిన మందులను, రోగము స్వల్పమైయుండగా బలవత్తరమైన మందులను యివ్వరాదు. మొదట యిచ్చిన మందు పనిచేయలేదని తోచినయెడల అమందుయొక్క లలము తీసిరిచినపిదప (లేనిచో తీసింపజేసి) సుగుణము కలిగేవరకున్న మందును మార్చి యిచ్చుచుండవలెను ॥౩౨॥

శ్లో॥ యథా నిశ్చయప్రతిభాసితో వా
దివా న దీపో రుచిరో విభాతి ॥
గుణప్రదోవా ప్యగదో రుగాదా
వారోగ్యకాలే త్వగుణప్రద స్సాన్యత్ ॥

॥ ౩౩ ॥

దీపము నిశ్చయమున ప్రకాశించునట్లు పగటిభాగమునం చెట్లు ప్రకాశింపదో అట్లే రోగము ప్రబలముగా నున్నపుడు పనిచేసిన మందు ఆరోగ్యము వచ్చుచున్న కొలది పనిచేయదు. ॥౩౩॥

—♦ప్రభావస్థ♦—

శ్లో॥ స్యా దేవ మథ్యాదిరస స్సమస్త
ద్రవ్యే గురుత్వాదిగుణ శ్చ శక్తిః ।
ఉష్ణాదివీర్యో మధురాదిపాక
స్తత్సర్వ మర్కైంశవవీర్యలీనం ॥

॥ ౩౪ ॥

ప్రతిప్రభావద్రవ్యమునందును మధురాదిషడ్రసములు, గురుత్వాదిగుణములు, ప్రభావము, ఉష్ణాదివీర్యము, మధురాదివిపాకము, అను ఆయిదు శక్తులు కలవు. లోకమునందలి ద్రవ్యసమూహ మంతయు చంద్రసూర్యాత్మకం జాటచే ప్రతిద్రవ్యమునందును యిమిడియున్న వీర్యము, ఉష్ణత్వము, శీతలత్వముగాని అగుచుండుట చే ఉష్ణవీర్యము, శీతవీర్యము అని రెండువిధములుగా నుండును. ॥౩౪॥

శ్లో॥ దీపోర్ధ్వధూమం వినిహం త్యకన్మా
 ద్దీపోర్ధ్వకాంత్యర్పితకాచశక్తిః ।
 వ్యాధే ర్వికారా నపి జాయుశక్తి
 స్తథా కథాచి శ్రహసా చిరేణ ॥

॥౪౦॥

దీపమయొక్క మీదుభాగమున కాంతినిమిత్త ముంచబడిన చిమ్నలోని శక్తి తత్త జమే దీపమనందలి పొగను సంహరించిన చందమున రోగోపకాంతికారకు పృయోగించబడిన జౌషధములోని శక్తి వ్యాధియందలి వికారములను ఒక్కొక్కప్పుడు శీఘ్రముగాను, ఒక్కొక్కప్పుడు ఆలస్యముగాను సంహరించును. ॥౪౦॥

శ్లో॥ జీవప్రపంచేపి జడప్రపంచే
 చైతన్యశక్తి స్సవృశీ హి యస్మాత్ ।
 తత్తుల్యవస్తౌషధసంప్రయోగే
 శీఘ్రేణ తద్వ్యాధినివారణా న్మాత్ ॥

॥౪౧॥

చరములయిన ప్రాణీనముదాయమునం చెట్టి చైతన్య (ప్రాణధారిణా) శక్తి కలదో అట్టి చైతన్యశక్తియే ఆచరములయిన తరుగుల్మలతాదులయందు కూడ కలదు కాన శరీరమున లోపించిన శక్తిని పూర్తిచేయుటకుగాను, అట్టిశక్తిగల వస్తువులన తిరిగి దేహమందు ప్రవేశపెట్టుటచే రోగము శీఘ్రముగా తగ్గుచున్నది. ॥౪౧॥

—♦షడ్రీసోత్పత్తి♦—

శ్లో॥ మధ్యబృథిక్ కట్వమృకమాయా వృడసాః క్రమాత్ ।
 భూతైః క్వగ్నికువాయుభ్యస్సౌతాం ద్వాభ్యాంయనోత్తరం
 పృథివ్యాదిపంచభూతములలోను పృథివి, ఉదకము, వీనిచే మధురసము, ఉదకము, తేజస్సు వీనిచే లవణరసము, అగ్ని, వాయువు, వీటిచే కషాయరసము, పృథివి, అగ్ని వీటిచే అమృతసము, పృథివి. వాయువు వీటిచే తిక్త (వగరు) రసము పుట్టుచున్నది. ॥౪౨॥

—♦జౌషధవైవిధ్యం♦—

శ్లో॥ గ్రాహ్య ప్రమాధి వమన దీపన పాచనాను
 లోమ న్యవాయు శమన భేదనథాతువృద్ధిః ।
 విసంసరాను హరణ లేఖన శోధ షకో
 త్పత్తి ప్రళేద బల రసాయన కాశి సూక్ష్మైః ॥

॥౪౩॥

తెలుపుటవలన ఒకానొకప్పుడు రోగోఽశాంతికి ఒంటలుగా వ్యతిరేకమయిన దోషములు బయలుదేరును. కాన యిది పరినిమం కని తెలియనివ్వరాదు. ||౪౪||

శ్లో || బ్రూయాద్భూషాః శ్చైషధనామ నైద్యః
కదాచి దప్యాశ్చజనాయ హపి |
యదైవ మంత్రే ప్రకటికృతే త
చ్ఛక్తి ద్వివశ్య త్యగ దేపి నైద్యః || ||౪౫||

మంత్రమును ప్రకటన చేయుటచే దానియొక్క శక్తి ఎట్లు తగ్గిపోవుచున్నదో అట్లే మగదుయొక్క శక్తి కూడ నశించిపోవుచున్నది. కాన రోగికి యిచ్చుచున్న మందు ఫలానిదని తనయొక్క స్వజనమతోకూడ చెప్పరాదు. ||౪౬||

—♦ ఔషధసేవకు కాలము ♦—

శ్లో || కాలేఽనుక్తే ప్రాతరంగే జహస్సుః
భాగేనుక్తే తత్ర భాగం సమానమ్ |
పాత్రేఽనుక్తే మృణ్మయం చాద్రవేంభ
స్తలేనుక్తే గ్రాహ్య మేవం తిలోద్ధమ్ || ||౪౭||

ఔషధసేవకు కాలనిర్ణయము చెప్పనిచోట్ల ప్రాతఃకాలమందుమాత్రమే పుచ్చుకొనవలయును. భాగనిర్ణయము లేనిచోట్ల సమానభాగములు, పాత్రనిర్ణయము లేనిచోట్ల మట్టిపాత్ర, ద్రవద్రవ్యము చెప్పనిచోట్ల మంచినీళ్లు, తెలమును చెప్పనిచోట్ల సువ్వలనూనె ఉపయోగించవలెను. ||౪౮||

—♦ దేశజ్ఞానం ♦—

శ్లో || అనూపదేశం బహునీరవృక్షం
వాతప్రకోపం లఘునీరవృక్షమ్ |
పిత్తాధికం జాంగల దేశమాశు
స్సాధారణం ద్వంద్వవివర్యయేణ || ||౪౯||

విస్తారమయిన నీరు, వృక్షములు గలది అనూపదేశము. అప్రదేశమందు వాత సంబంధమయినట్టియు, కఫసంబంధమయినట్టియు వ్యాధు లకలిగియుండును. స్వల్పమయిన నీరు, వృక్షములుగలది జాంగలదేశము. అప్రదేశమందు పిత్తసంబంధమయిన

ట్టియు, రక్తఃకారసంబంధమయి ట్టియు వ్యాధులు కలిగియుండును. యీ రెండు ప్రజే శములకంటె యితరమయినది (అనగా యిచ్చితమయిన ఉదకము, వృక్షములుకలది) సాధారణదేశము. అప్రదేశమందు యిచ్చితవ్యాధులు కలిగియుండును. ||౪౮||

—♦ అనుపానావశ్యకత ♦—

శ్లో || వ్యాప్నోతి సర్వత్ర సమీరయోగా
దహ్నియ వై శ్వానరరేణుకేశః |
తథౌషధం చాప్యనుపానయోగా
ద్వాప్నోతి సర్వత్ర సమం శరీరే || ||౪౯||

అగ్నికణము స్వల్పమయినదయినను వాయుసహాయగున శీఘ్ర కాలమునందం తటసు వ్యాపించునట్లు కౌషధమున్ను ఆనుపానకహాయముచే శరీరమంతటను శీఘ్రముగా వ్యాపించును. ||౪౯||

—♦ అంఘనావశ్యకత ♦—

శ్లో || న పచ్యతే భస్మసమన్వితేగ్నా
వన్నాదికం సామకఫాదిగుప్తే |
తద్దేవ తస్మా జ్వరే జ్వరారౌ
నాదోషపక్వా దుపవాసయే త్తా || ||౫౦||

నిగురుచేక పుబడిగ నిప్పుయందు అన్నాదికము ఎట్లు పచనముకాదో అట్లే కఫాదిదోషధూయిష్టమయిన జ్వరకోశముందు భుజింపబడిన అన్నాదికమున్ను జీర్ణముకాదు. ఆ అమాదిదోషములు పక్వమయ్యేవరకు జ్వరితులను అంఘనము చేయించవలయును. ||౫౦||

శ్లో || కఫపితై ద్రవే ధాతు సహితే లంఘనం మహత్ |
ఆమత్సయా దూర్ధ్వ మతో వాయు ర్న సహితే త్తామ్ ||౫౧||

శ్లేష్మమును, పైశ్యమును ద్రవస్వరూపధాతువులుకాన అంఘనమును సహించగలిగియుండును. అమ (అపక్వ) దోషము క్షీణించిన వెనుక కేవల శుద్ధవాతము అంఘనమును సహించలేదు. అంఘనము జ్వరములయందు ముఖ్యచికిత్సగాన అంఘనమును శరీరము సహించగలిగియుండునంతెలియవలయును. ||౫౧||

శ్లో॥ భావ్యా మయోపశమయోగ్యనదాషధేన
 తత్రాంతవాసిగృహ మేధినమాశ్రయేణ
 రుగ్ధ్యక్షలక్షుభితరక్షణదీప్తి తేన
 నద్వైద్యకేన భువి కోన్య ఇహాస్తి తుల్యః॥

॥౧౨॥

మందురాబోవు వాఁడులయొక్క ఉపకాంతికి అనుకూలమయిన మందులను
 భద్రపరచియున్నట్టియు ఆయాపాత్రములయందు నివశించియున్న గృహస్థులకు
 ఆధారభూతుడయినట్టియు రోగాతులతచే తోఁభించుచున్నవారియొక్క రక్షణయందు
 దీక్షకలిగియున్నట్టియు నద్వైద్యనితోనమానమయినవాడు యీభూలోకమున
 యెవడు కలడు?

॥౧౨॥

—♦ లంఘనకృమం ♦—

శ్లో॥ శుష్కోపవానం యది సామవాతో
 మందోష్ణభోజ్యం యచి పిత్తరోగః
 శ్లేష్మాదుయ శ్చేద్ద్రవరూపహారః
 ప్రిక్షై స్త్రిధా లంఘన ముక్తమేవమ్॥

॥౧౩॥

నిరామవాతమునందు యచిత్తాహారమును, సామవాతమునందు శుష్కోప
 వాసమున్న పిత్తరోగమందు తేలికగాను, గోరుజచ్చగానున్న ఆహారమున్న శ్లే
 ష్మరోగమున ద్రవరూపమయిన ఆహారమున్న ఇవ్వవలెను.

॥౧౩॥

—♦ లంఘనము పనికిరానివారు ♦—

శ్లో॥ క్షయామయై ర్దౌహృదవృద్ధబాలై
 ద్వారప్రియాణ శ్చిమగైః కృశాంగైః
 హృదోగయై ర్గ్రహణీరుగార్జై
 రనౌదనం లంఘన మేవ వర్జ్యమ్॥

॥౧౪॥

క్షయరోగులు, గర్భిణీస్త్రీలు, పసిబిడ్డలు, దూరము నడచినవారు, క్షీణించిన
 వారు, హృదోగము గలవారు, గ్రహణ్యతిసారరోగములు గలవారు వీరికి లంఘన
 ము పనికిరాదు.

॥౧౪॥

—♦ సామ్యశ్యకృత్యములు ♦—

శ్లో॥ స్వర్గంఘనే యే లఘుభోజనేన
సుప్తా గుణా నేత్రసమీలనేన
మానే గుణా యే మితభాషణేన
నిస్పర్శనే యే శ్రుతివేప్తనేన॥

॥౫౭॥

లఘుభోజనము లంఘనముతోను, కన్నులు మూసుకొనుట నిద్రతోను, మిత
భాషణము మానముతోను, చెవులుమూసుకొనుట నిర్వాచిత్తితోను సమానము. ౫౭॥

—♦ పథ్యప్రాముఖ్యత ♦—

శ్లో॥ న రోగిణా హ్యాషధ మస్తి పథ్యా
దపథ్యక స్యాషధ మప్యనర్థమ్
సేవేత తత్పథ్యయుతః ప్రశస్తం
భేషజ్య మారోగ్యసుఖానుభూత్యై॥

॥౫౮॥

రోగికి పథ్యముకింటి ఔషధము యెక్కువ అయినది కాదు. పథ్యముచేయు
వానికి ఔషధము ఒకానొకప్పుడు అపాయకరము. అందుచే రోగి పథ్యముచేయు
చు ఆరోగ్యాభివృద్ధికొరకు తత్వానుకూలౌషధమును సేవింపవలయును. ॥౫౮॥

—♦ పథ్యకాలనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ ఆశోషితవీహిభువాం ప్రశేక
శ్శీఘ్రాభివృద్ధిం వితనోత్యవశ్యమ్
తథా ద్రవాహారవిశోషితానాం
దిద్యాత్కమా దన్నమయం చ పథ్యమ్॥

॥౫౯॥

ఆరకట్టబడిన వరిచేలకు నీటిపారుదలవలన శీఘ్రాభివృద్ధి ఎట్లు కలుగుచున్న
దో అప్రకారమే ద్రవాహారముచే శోషింపచేయబడినరోగులకు అన్నమయమున
పథ్యమున్న క్రమకృమముగా శీఘ్రాభివృద్ధిని కలుగజేయుచున్నది. ॥౫౯॥

శ్లో॥ ద్రవ్యేషు యోగే వ్యపి చావధీషు
నాస్త్యేన సంఖ్యా వివిధేషు లోకే ।
జ్ఞాతాని తద్యేన తు యాని యాని
తై చేన కుర్యా దఖలాం చికిత్సామ్॥

॥౬౫॥

బహువిధములైన ద్రవ్యములు, జౌషధయోగములు, ఓషధులు నివి యసంఖ్యా కములైనందున యెవనిచే ఏవి తెలుసుకొనబడినవో వాటిచేతనే యావత్తు చికిత్సలను నెరవేర్చవలెను.

॥౬౫॥

శ్లో॥ ఏకస్మిన్పిందా వణవో యావంత్య స్సంత్యమీ యథా ।
న శక్యా వక్తు మోషధ్యా గుణా అపి నవిస్తరమ్

॥౬౬॥

ఒక్క నీటిబొట్టునందుగల అణువులను చెప్పుట కంటె శక్యము కాదో అటులే నొక యోషధియం దెన్నిగుణములు కలవో వాటిని పూర్తిగ చెప్పుట శక్యము కాదు.

॥౬౬॥

శ్లో॥ వృక్షేషు చారోహణ మపుతార్ణం
చేపేషు లక్ష్యం ధరణం స్యరేషు ।
అభ్యస్య సూక్ష్మేషు యథైవ పశ్యా
త్కృతీ భవే జ్ఞాయుషు చ క్రియాసు॥

॥౬౭॥

సూక్ష్మములైన వృక్షములయం దారోహణమును (ఎక్కటను) ఉదకము యం దీదుటను, బాణములయండు లక్ష్యమును, అక్షరములయం దుచ్చారణమును, మున్ముండు అలవరచుకొని పిమ్మట నేర్పరు లెట్లగుచున్నాకో అప్రకారమే జౌష ధములయందును, చికిత్సలయందునుకూడ నేర్పరులు కాగలరు.

॥౬౭॥

శ్లో॥ అనామవి నోమా ముపైతి వైదో
న వేత్తి పశ్య స్ససి భేషజాని ।
క్రియాక్రిమో భేషజమూల ఏన
తద్యేషజ్ఞాన ముపార్జితవ్యమ్॥

॥౬౮॥

జౌషధములను జూచుచు వాటిపేర్లను తెలియజాలని వైద్యుడు విషమస్కంధ గుచున్నాడు. చికిత్సావిధాన మంతయు జౌషధములయం దాధారపడియున్నది కాన పరీక్షివైద్యునిచేతనున్న తనబుడిగ్ లొంగినంత జౌషధవిజ్ఞానము సంపాదించుటగి యున్నది.

॥౬౮॥

శ్లో॥ గోపైః కాననవాసిభిః స్తదితరై రై వ్యద్యక్రియాకోవిదైః ।
 ర్వాప్యధై స్తాపసిభిః ప్రసిద్ధపథికై ద్వేళాటనై ర్భిక్షుకై ।
 స్వాజ్ఞైషధ్యభిధానవర్ణధదనవ్యక్తిప్రమాణాకృతీ
 రాత్వా గ్రంథవిమర్శనేన విషయా నిన్వింద్యా ద్భిష గ్భేషజమ్॥

పశుకాపరులు, వనవాసులు, వీరికంటె ఇతరులయినవారు. వైద్యవిశారదులు, యెరుకలవాళ్లు, యోగులు, తెరువరులు, దేశాటనముచేయువారు, భిక్షాటనముచేయువారు, వీరివల్లనుంచి తనకు తెలియని ఓషధులయొక్క పేర్లను, జాతులను, ఆకులపొలికను, చెట్లు లేక తీగెలయొక్క స్వరూపస్వభావాదులను తెలుసుకొనుచు, వైద్యుడగువాడు గ్రంథవిమర్శనముచే వివిధములగు ఔషధములు తెలుసుకొనుచుండవలెను.

శ్లో॥ స్వజ్ఞాతై రఘై ర్యధేష్ట మపి సద్వైద్యాః ప్రశాంతిం రుజాం ।
 కుర్వంత్యేషధసంగ్రహైశ్చ వివిధై స్సర్వాషధసంగ్రహైః ।
 ఆయుర్వేదవిశిష్టితాం కుశలినాం ప్రాంతౌషధీజ్ఞానినామ్
 నస్యా త్వణ్యసమాహృతాఘలవిధవ్యాధౌషధాప్తివ్యధా॥౭౦॥

ఆయుర్వేదవైద్యులు తమకు తెలిసిన వివిధ ఓషధులచేతను, వివిధాషధములచేతను, శోగోపశాంతిని జేయుచున్నారు. తమ తమ ప్రాంతములయందుగల ఓషధిపరిజ్ఞానము కల వైద్యునకు బహుమందుని శోగోపశాంతి కనకూలమైన మందులను ప్రియకొనురావలె నను క్షేత్రముండదు. ||౭౦||

శ్లో॥ స్వస్మిన్ను త్పప్తా నిస్పృజంశు త్పప్తా
 న్యశోర్ధిన స్సాధు చికిత్సయంతు ।
 స్వానిష్టవైద్యా ద్దురితం న కించి
 త్వస్యేష్టవైద్యా త్సుకృతం న కించిత్ ॥ ||౭౧॥

వైద్యుడు తన చికిత్సయందు సంతృప్తిలేని శోగులను విడిచిపెట్టవలయును. (అనగా ఆస్యనిర్బంధముచేతనయినను అట్టివారికి చికిత్స చేయకూడదనుట) తనచికిత్సయందు సంతృప్తిగల శోగులను చక్కగా చికిత్సించవలెను తనయందు తృప్తిలేనివారికి చికిత్సచేయుటకంటె దోషమున్ను, తనయందు తృప్తికలవారికి చికిత్సచేయుటకంటె సుకృతమున్ను కంటె మరొకటి లేదు ||౭౧||

శ్లో॥ వైద్యస్సర్వామయవ్యాపియమక్తం దోషలక్షణమ్ ।
దర్శనస్పర్శనప్రత్యక్షైస్తత్సమ్యగ్గుపలక్షయేత్ ॥ 120 ॥

వైద్యుడగువాడు సర్వరోగములయందును ఆయా కాలములయందు వ్యాపించియున్న దోషలక్షణములను వివర్ణించుట, రోగిని జూచుట, రోగిని గ్రహించుట, రోగితో సంభాషించుట. మొదలయినవాటిచే రోగమును కనిపెట్టవలెను. ॥ 20 ॥

శ్లో॥ కథప్రకోపే వమనం స నశ్యం
విరేచనం పిత్తభవే వికారే ।
వాతాధికే వస్తివిశోధనం చ
సంసర్గదోషేషు యథోచితేన ॥ 123 ॥

కథము వృద్ధిచెందినపుడు నశ్యముతోకూడిన వమనమును, పిత్తము వృద్ధిచెందినపుడు విరోచనమును, వాతము వృద్ధిచెందినపుడు వస్తికర్మమును ద్వంద్వరోగములయందు యచోచితచికిత్సలనును చేయవలయును. ॥ 23 ॥

శ్లో॥ క్రియాం కపఘ్నా మనిశం చ కుర్యా
చ్ఛికిత్సక స్స నిషు జాగరూకః ।
క్షీణే కఫే సత్యఖలే క్రిమేణ
దోషోఽవశీష్ట స్వయ మేవ శామ్యేత్ ॥ 124 ॥

వైద్యుడు సన్నిపాతరోగములయందు మిక్కిలిజాగరూకతతో శ్లేష్మహరిచికిత్సలను చేయవలెను. కథము కనుపించకుండినను కథహరిచికిత్సను తప్పకచేయవలయును. ఏలననగా సన్నిపాతవ్యాధులయందు కథదోషము విశేషముగా హరించిన జెలనే మిగిలినదోషములన్నియు నాటకట అయిే శాంతినిపొందెను స్వభావము కలవైఉన్నది ॥ 24 ॥

శ్లో॥ ద్విధా చోపక్రమ స్తేషాం తర్పణం చాఽపతర్పణం ।
బృంహణం లంఘనం చేతి త త్వర్యాయ ఉదాహృతః ॥ 125 ॥

సర్వవిధరోగములయందును తర్పణము, అపతర్పణము అను రెండుక్రియలను చేయవలయును. బృంహణము, లంఘనము అనునవి తర్పణము అపతర్పణము అను వాటికి నామాంతరములు, ॥ 25 ॥

శ్లో॥ బృంహణం య బృహత్వీయ లంఘనం లాఘవాయచ |
 బృంహణం లాఘవం వాతపిత్తశ్లేష్మోచితం చరేత్ || ౭౬ ||
 పుష్టికొరకు బృంహణక్రియ లాఘవముకొరకు లంఘనక్రియ చేయించవలయును. వాతపిత్తశ్లేష్మరోగములయందు యిహ చిత్తమయిన బృంహణ లంఘనక్రియలను చేయించవలయును. || ౭౬ ||

శ్లో॥ దోషకోపే ఘనేల్పే చ పూర్వం నాడీం పరీక్షయేత్ |
 ఆదా వంతే స్థితి స్తస్యా విజ్ఞేయా భిషజా స్ఫుటమ్ || ౭౭ ||
 వైద్యుడు వాతపిత్తకఫములలో ఇది అధికముగానున్నది, ఇది తక్కువగానున్నది ఆను విషయమును తెలుసుకొనుటకై నాడిని పరీక్షించి ఆనాడియొక్క ఆద్యంతస్థితిని తెలుసుకొనుచుండవలెను. || ౭౭ ||

శ్లో॥ ఆదా సర్వేషు రోగేషు నాడీం జిహ్వం చ మూత్రకమ్ |
 లఘుత్రయం విదిత్వైత త్పశ్చా ద్మగ్నం చకిత్సయేత్ || ౭౮ ||
 సర్వరోగములయందును ముందుగా నాడి, నాలుక, మూత్రము వీటిని పరీక్షించి చికిత్సచేయవలెను. దీనినే లఘుత్రయమనమని చెప్పుదురు. || ౭౮ ||

శ్లో॥ ప్రతిక్రియాయా మితరైః కృతాయాం
 అన్యో న కర్వీత పున శ్చికిత్సామ్ |
 ప్రతిక్రియా ద్వంద్వకృతా యది స్యా
 త్సాంకర్యతా మేత్య నిహంతి రుగ్ధమ్ || ౭౯ ||
 ఒకరోగికి ఒకవైద్యుడు చికిత్సచేయుచుండగా ఇంకొకవైద్యుడు చికిత్స చేయకూడదు. ఇద్దరువైద్యులచే చికిత్సచేయబడినయెడల అట్టిచికిత్స సాంకర్యమును పొంది ఒకానొకప్పుడు రోగులను చంపును. || ౭౯ ||

శ్లో॥ అశ్లేష్మకశ్లేష్మ మవాతకోనిలం
 భ్రామ్య త్యపిత్తో హ్యతిపిత్త మాత్మనః |
 తదా చర న్నామయి లక్ష్మ్యసక్తవ
 స్త్రిధశ్చరే ద్భ్రాం త్యతిరేక సాధనమ్ || ౮౦ ||

శ్లేష్మరోగము కానివాడు తనకు శ్లేష్మరోగమనియు, వాతరోగము కానివాడు తనకు వాతరోగమనియు, పిత్తరోగము కానివాడు పిత్తరోగమనియు, భ్రమచెంద

మను. అట్టిసంగర్భములలో వేర్పిరియును చికిత్సయును గోగియొక్క మతమునే తానవలంబించినట్లు సంచరింపుచు కహస్యముగా గోగియొక్క తలంపునకు వ్యతిరేకమయిన మందులను రోగికి పలానిమగను ఆని గుర్తుతెలియకుండా యిచ్చి రోగోపశాంతిని కలుగజేయవలయును. ||౮౦||

శ్లో॥ విస్వాద్ధనగ్రహణ మర్థయుతాయ ధర్మం
వైద్యః కరోతి యది శక్త్యనుసార మేవ |
న క్షీణతే స్వవపుషం విచికిత్సితం చా
ప్యేతా వృథా శ్వపచకా విచ వజ్జితవ్యై | ||౮౧||

కరివ్రులవద్ద ద్రవ్యముపుచ్చుకొని వైద్యముచేయువాడును, తనయందభిమానము కలిగియుండుటకు ధనవతునికి ఉచితముగా చికిత్సచేయువాడును, వైద్యునివల్లచికిత్సనుపొంది తనశక్త్యనుసారము శుక్రావచేగాని ద్రవ్యముచేగాని వైద్యునివద్ద తనశరీరమును తిరిగి కొనుక్కొనివాడును, చందాలురుగాన వీరిరువురు పంక్తిబాహులు. ఇట్టివాడేసుకృతిముచేసినను వైద్యునికే చెందును. ||౮౧||

శ్లో॥ అన్యప్రధాన ప్రణయస్థలేషు
స్వస్నేహభావా నవరోధకృత్యాః |
యథానుకూల ప్రతిపత్తి పూర్వం
నయంతి కాలం కృత్రిన స్త ఏవ || ||౮౨||

అన్యలయొక్క చికిత్సలయందు లక్ష్యబుద్ధి కలిగినటువంటిన్ని తనకు స్నేహితులయినటువంటిన్ని వారలయొక్క గృహములయందు తనయొక్క స్నేహభావమునకు భంగముకలుగకుండా యథానుకూలముగా సమయోచితమానట్లు తాను చికిత్సచేయక కాలమును గడుపుకొనువైద్యుడు ఎవడో అట్టివాడేనగును. ||౮౨||

శ్లో॥ వ్యాధా వబుద్ధే వతి తచ్చికిత్సా
త్యాజ్యైవ తద్వ్యాధివివేచనాయ |
నక్వాపి గచ్ఛేద్భిషగేవ నోచే
దాహు స్త్వయా రుక్ష్పిలీ కృతేతి || ||౮౩||

చికిత్సచేయునప్పుడు ఆవ్యాధి తనకు తెలియనిచో చికిత్సచేయుట మానవలెను అట్లుమానక ఆవ్యాధియేదియో తెలుసుకొనుతలంపుతో ఇంకొక వైద్యునియొద్దకు రోగితోపాటు తానుకూడవెళ్ళినచో యీవ్యాధి నీ ఆక్రమించిక్కినట్లనే బ్రబలమయినదని నిర్ధారణచేయబడును. ||౮౩||

శ్లో॥ నివార్యతే తాద్య మయైవ రోగో
నాన్యత్ర గచ్ఛే దితి కై ర్మవాచ్యః |
గచ్ఛం త్వత్పతా యది చే త్పున స్తే
ప్రత్యాగతా స్సక్రియయాదృతవ్యాః || ౮౪ ||

యారోగము తప్పక నాచే నివారణచేయబడుచున్నదిగాన ఇంకొకపైద్యుని
పద్దకు వెళ్ళరదు అని ఎవరిని ఆపకూడదు. తనచికిత్సయందు యిష్టములేనివారు వారి
వారి యిష్టసుసారము చికిత్సనులవద్దకు వెడలుదురుగాక. అట్లు వెళ్ళినవారు ఒకా
నొకప్పుడు చికిత్సావిషయమై ఖిరిగి తనదగ్గరకేవచ్చినయెడల నిస్సంశయమయిన మ
నస్సుతో జాగ్రతగా చికిత్సచేయవలయును. || ౮౪ ||

శ్లో॥ చికిత్సకో వాహనమంతరేణ
న క్వాపి గచ్ఛే త్పథి పాదచారి |
తతాపిగచ్ఛే దనహాయక స్స
న్నాసాయ మారభ్య తథాదయాంతమ్ || ౮౫ ||

పైద్యుడెన్నడును వాహనము (శకటాదులు) లేకుండ పాదచారియై చికిత్సకు
బయలుదేరకూడదు. రాత్రిభాగములయందు అట్టివాహనములపయినికూడా సహ
యములేక ఒంటరిగా వెడలరాదు. || ౮౫ ||

శ్లో॥ వక్షేధకారే ప్రబలాతపేవా
రాత్రౌ దినే పర్వణి పైతృకే వా |
స్వాప్నస్తతాయాం విషమస్థితౌ వా
పరార్థసంధానవిధిః ప్రధానః || ౮౬ ||

చికిత్సకునియొక్కజీవితము వర్షము, కటిక-చీకటి, మేండ్లియెండలు, రాత్రి,
పగలు, పర్వ కాలము, పైతృకదినము, తాను ఆస్వస్థుడై వుండు కాలము, అనిర్వా
చ్యమయిన చిక్కుస్థితులు వీటియందుకూడా యితరులయొక్క యోగక్షేమమునిమి
త్తము పాటుపడుటయే ప్రధానముగాకలది. || ౮౬ ||

శ్లో॥ ఆహృత్యేషధ మన్యత స్తు కురుతే వేద్య శ్చికిత్సా మసౌ
ప్రాప్నోత్యేవ యదా కదాచి దపి వా నిస్సంశయం వంచనామ్
తస్మా దన్యసమాహృతౌషధచికిత్సాయా స్వకీయాషధం
ప్రాశస్త్యం గుణదాయకం సముచితం దాతుం యథాశక్తితః ||

యితరులదనంచి మందులు తెచ్చిచికిత్సచేయువాడు వాటిపాక్షస్థానప్రాశస్త్యములను తెలుసుకొనజాలనందున ఎప్పుడో ఒకప్పుడు పరాభవమును పొందవలసివచ్చును. కాన సాధ్యమయినంతవరకు వైద్యుడగువాడెల్ల తాను స్వయముగా చేసుకొనినమందులనే వాడవలయును. దానివలన మందులకు పాక్షస్థ్యమున్న గుణాధిక్యతయు (గుణమును కనిపెట్టుకొనుటకు తగినసావకాశము) తనశక్తివంచనలేకుండా అందరికి మందులను ఉచితముగా పంచిపెట్టుటకువీలున్న కలుగుచున్నది. ||౮౭||

శ్లో॥ రుజ స్వభావా ద్దతినా స్థితే శ్చ
తత్త్వానుసారేణ తదస్య హేతోః |
మాత్రాప్రమాణం పరికల్పవీయం
క్రియాసున్నే ద్యేన సదామయానామ్ ||

రోగస్వభావము స్థితిగతులు రోగియొక్క తత్త్వము ఇంకను తాత్కాలికములైన యితరగుణములు వీటినినుసరించి మోతాదులయొక్క పరిమాణమును నిర్ణయించవలయును. ||౮౮||

శ్లో॥ సమ్యగ్విచార్యావధ దేశ కాలాః
వపు ర్వయ సాత్త్వ బలాగ్నిమత్తమ్ |
వికార హేత్వాకృతిసాధ్యతాంశ్చ
తత శ్చికిత్సే ద్భిష గామయార్తాః ||

వైద్యుడు ఔషధమును దేశము, కాలము, శరీరము, వయస్సు, సాత్త్వికధర్మము, బలము, జ్వరాగ్ని వికార హేతువులు, ఆకారము, సామ్యత్వము వీటినిబాగుగా తెలుసుకొని రోగులకు చికిత్సచేయవలెను. ||౮౯||

శ్లో॥ నిర్మాణకాలే భిషగౌషధానాం
దధ్యా ద్విషాణ్యంతత ఏవ ఖల్వే |
ఏవం ప్రమాదా ద్యదివా ద్వివారం
విషానుసంధానవిధి ర్నభూయాత్ ||

ఔషధములను తయారుచేయునపుడు ఖల్వములో విషపదార్థములను అన్నివస్తువులకంటె చిట్టచివ్వవలయును. ఆప్రకారముగా విషపదార్థములను చిట్టచివ్వవలయుటవలన పారపాటుచేతనమునను రెండవసారివేయుట తటస్థపడదు. ||౯౦||

శ్లో॥ స్యాదౌషధానాం విషమప్రదానా
 దుఃఖం విరుద్ధౌషధసంప్రదానాత్ |
 ప్రాణస్య హానిః ప్రభవే త్కదాచి
 త్తస్మా దనాలోచనయా న కుర్యాత్ || ౯౦ ||

పారబాటన ఒకమందుకు బదులుగా ఇంకొకమందు ఇచ్చుట, రోగమునకు సరిపడని (అపాయస్థితి కలుగజేయు) మందు ఇచ్చుట వీటివలన ఒకానొకప్పుడు ప్రాణాపాయము తటస్థపడగలదు. కానఈపనులనుచేయునపుడు బహుశ్రద్ధతోను అలోచనతోను చేయుచుండవలెను. || ౯౦ ||

శ్లో॥ మానే తులాయాం చ సిరూపణే వా
 విశ్రాణనే పౌషధసంగ్రహాణామ్ |
 భూయా ద్భిష క్కల్పితజాకరూక
 శృద్ధాభి రత్యంతశుచి స్సుశీలః || ౯౧ ||

దౌషధములో వేయు ద్రవ్యములనుగాని, దౌషధములనుగాని కొలుచుట తూచుట దౌషధములను తయారుచేయుట రోగులకుమందిచ్చుట, వీటియందు వైద్యుడు మిక్కిలిజాగ్రత్తతోను శ్రద్ధతోను, సదాచరసంపత్తితోను (తనకులాచారధర్మముతోను) నుంచిమనస్సుతోను ఉండవలయును. || ౯౧ ||

శ్లో॥ దోషోపశాంత్యై పరిదీయమానం
 వినా న శిష్యాయ బహిః ప్రకాశ్యం
 యత స్త్రీదోషజ్ఞతయా జడానాం
 త త్తచ్చికిత్సాభి రప్రభ్రమంతే || ౯౨ ||

వైద్యుడు చికిత్సచేయుచున్నపుడు రోగులకిచ్చే యందులను తనశిష్యులకు తప్ప తదితరముల కెవ్వరికిని తెలియనివ్వరాదు. ఎందువల్లననగా వైద్యులుకానివారు ద్రిదోషతారతమ్యములను గుర్తింపజాలక యీమందులపేర్లు జ్ఞప్తియందుంచుకొని వారివారియిశ్యయందుగాని వారిప్రాముఖ్యతగల మరియొకచోటగాని మూఢచికిత్స నుచేయునద్యమింతురు. || ౯౨ ||

శ్లో॥ కుర్యా చ్చికిత్సాం వ్యవహారి మేవ
 శాస్త్రం వినా జ్యోతిష మవ్యవశ్యమ్ |
 పురోహితత్వం సతు విప్రహైవ
 శాస్త్రం ప్రియత్నేన విచారయే తత్ || ౯౩ ||

వైద్యుఁడు, వ్యవహారము, జ్యోతిషము, యజ్ఞకము యీనాలుగింటిని కాస్త్ర సాంప్రదాయమును తెలియక చేసినవానికి బ్రహ్మహత్యాదోషము గలుగుచున్నది. కాన పీటిని నెరవేర్చువారు ఆయాకాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులయి యుండవలయును.

శ్లో॥ జ్ఞాతాని యావం త్యపి తేభ్య ఏవ
జ్ఞేయాని సర్వస్య ఒహూని తస్మాత్ |
ప్రయోగసంహారవి ద్భజాయు
శ్లాఘ్యోనభిజ్ఞాదిక జాయుగుప్తే ||

||౯౫||

లోకమున సామాన్యముగా ప్రతివారికిన్ని తెలుసుకొనబడినవిషయములకంటె తెలుసుకొనేగినవిషయములే ఎక్కువగా ఉండును, కాన ప్రయోగోపసంహారి విధానము తెలియబడని పరివిధములైన బౌద్ధములను బాగ్రత్తపెట్టినవానికంటె ప్రయోగోపసంహారిములు చక్కగా తెలియబడిన స్వల్పసంఖ్యాకములైనమండులను, బాగ్రత్తపెట్టినవాడే కొనియాడనగినవాడు.

||౯౫||

శ్లో॥ ఆహ్వనకారీ మనుజేవమాన
మనాగ మేన్యానయనే తద్రే |
ఆహూయమాన శ్చ తత స్సుఖారీ |
నేచ్ఛే ద్యయీ దాత్ర సుఖం కదాపి ||

||౯౬||

ఒకపనిని నెరవేర్చునైనను యిద్దరునాయకులచే ఆపని ఎన్నిడు సాంతముగా నెరవేర్చబడు. యెందులననగా పిలిచినప్పుడు వెళ్ళినచో పిలిచినవాడు ఆహూయమును పొందుచున్నాడు. పిలవబడినవాడు వెళ్ళేసరికి ఆపనినిమత్తము ఇంకొకడు వచ్చినచో వెళ్ళినవాడు ఆహూయమును పొందుచున్నాడు. కాన సుఖాభిలాషగల వాడు ఒకపనినిమత్తము యిద్దరునాయకులను యెన్నిడు నియమింపరారు.

||౯౬||

శ్లో॥ వైద్యే వర స్వార్థనిరర్థకారీ
ప్రాకాషధార్థగ్రహణప్రవీణః |
ఆహ్వనమాత్రాగమనానుకూల
స్వాచారనిద్రాశనవర్జితాత్మా ||

||౯౭||

తనస్వంతపనులను పాడుచేసుకొనువాడు, ముందుగానే బౌద్ధమూల్యమును రాబట్టుకొను నేర్పుకలవాడు, పిలవినతోడనే వెంటబయలుదేరివచ్చువాడును, ఆచారమును విడిచిపెట్టినవాడును వేళ్ళకు నిద్రాహారముల నవేక్షింపనివాడును వైద్యము చేయుటకు తగినవాడు.

||౯౭||

శ్లో॥ నిరీతవిత్తస్య చ రోగశాంతి
ప్రశస్తవీక్యావధినంగ్రహప్తిః |
అనిశ్చితస్యావధయోగ్యమూల్య
ప్రాప్తిర్ద్వయం దుర్లభ మేత దేవ || ౯౮ ||

దృశ్యనిర్ణయముచేసుకొని వైద్యముచేయించుకొనువానికి రోగోపశాంతికి అనుకూలమైనమందున్న దృశ్యనిర్ణయముచేసుకొనక వైద్యము చేసినవానికి మందుకు తగినఖరీదున్న యీరెండు తలస్థపడుట దుర్లభమైనసంగతి అయివున్నది. || ౯౮ ||

శ్లో॥ వ్యాపారచరమే సంధి స్సద్వైద్యానయనం తథా |
వ్యాధా వసాధ్యేనద్బుద్ధి ర్వేదాంతపరిభాషణే || ౯౯ ||

వ్యాపారాంతమునందురాజీపడుటయు, వ్యాధి అసాధ్యమయినతర్వాత అనుకూలమయినవైద్యుని తీసుకువచ్చుటయు, వేదాంతప్రసంగముచేయునయమున సద్బుద్ధియు యివి సామాన్యముగా లోకమందు పొందికములు అయివున్నవి. || ౯౯ ||

శ్లో॥ యావత్ప్రదాస్య త్యఖిలౌషధాని
యావత్స్వయం గచ్ఛతి రోగినదృ |
యావన్న పృచ్ఛ త్యఖివామహ ద్వా
కేచి త్ప్రశగనంతి చికిత్సకం తమ్ || ౧౦౦ ||

మందులను పంచిపెట్టుచున్నంతకాలమున్న రోగులను తనంతటతానేవెళ్ళి చూచుచుండునంతవరకున్న స్వల్పముగాగాని అధికముగాగాని ప్రతిఫలమును కోరనంతవరకున్న కొంతమంది వైద్యుని పొగడుచుందురు. || ౧౦౦ ||

శ్లో॥ త్రకాగారదధేనుమాతగురునద్వైద్యాదిషు శూయతే
స్వార్థాదా బహుగౌరవాతిశయితా మధ్యే పుష్పదాసీనతా |
స్వార్థాంతే కుటిలన్యభావవరతా విన్మృత్య పూర్వాదరం
తచ్చింత్యంనహితత్రితభగవాన్ద్విత్రాన్కృతజ్ఞాన్చుజేత్ ||

మజ్జిగపోసినవారు, కాపురముండుటకు ఇల్లు ఇచ్చినవారు, పశువులు, సేవకుడు, పత్నీయలు, గురువు మొదలయినవారు వీరియందు ప్రారంభమున అధికగౌరవమును, మధ్యకాలమున సామాన్యగౌరవమును, (ఉదాసీనభావమును) తుదకు అసహనబుద్ధియు కలిగి మొదటిమేలును మరచిపోవుదురు. ఇట్లని విచారించవలసినపనిలేదు షడ్మహాకర్మసంపన్నుడయిన విధాత ఆక్కడక్కడ ఇద్దరినో ముగ్గురినో మొదటిమేలునుమరచిపోని కృతజ్ఞులమహాత్మా సృజించియొందును. || ౧౦౧ ||

శ్లో॥ అవిశ్వాసాపగమనం సవిశ్వాసాగమా స్మహత్ |
ద్వితీయం పుత్రికాతుల్యం త్వాద్యం పుత్రనిమం విదుః || ౧౦౨ ||

తమయందు విశ్వాసములేనివారు : తమవద్దకు చికిత్సకు రాకుండ వెళ్ళిపోవుట-
విశ్వాసముగలవారి రాకకంటె గొప్పగా ఎంచబడుచున్నది. వీటిలో మొదటిది
పుత్రజననతుల్యము. రెండవది పుత్రికాజననతుల్యము. || ౧౦౨ ||

శ్లో॥ కష్టం భిషగీవిత మన్యదుఃఖతః
శోచ త్యహోరాత్రయపి స్వయం యతః |
కోగీ మృతశ్చే ద్భిషగేన మారణో
జీవత్యసా దైవవశం వదంతి యత్ || ౧౦౩ ||

నిరంతరము యితరులకు సంపాద్యమయిన దుఃఖముతో దుఃఖించుచుండుట
ద్యుతియొక్క-జీవితము మిక్కిలి కష్టమయినదయియున్నది. శోగి మృతివొందినచో
చంపినవాడు తైద్యుడే అనియు, జీవించినచో వైద్యునిగాము బాగున్నందున జీవిం
చినాడనియు చెప్పుదురు. || ౧౦౩ ||

శ్లో॥ స్యా దేకధేను ర్మహిణీద్వయంచ
గ్రామాంతరే సేవ్య మమాయకత్వం |
అప్రార్థితోపాయ నివేదకత్వం
భిషద్వయం రాజయుగం సుఖిభూః || ౧౦౪ ||

ఒకఅవునుమాత్రమే మేపుట (యరుగుపొరుగునకు పిల్లపాలు, పథ్యపువారి
మజ్జగతేట గోమయము, వీటికి ఉపయోగించును. ఎథరికయినా ఒకరికి వీటివిషయమై
లోటువచ్చుటయు, వారితోవివాదపడుటయు తప్పును. మేసినఅసామికి సేదకూడ
మిగలదు) ఇద్దరుభార్యలను వివాహముచేసుకొనుట, ఊరిపక్కవూళ్ళో వ్యవసా
యముచేయుట, మాయతెలియకుండా సంచరించుట, (యదార్థవాదము మొదలయి
నవి) పరోపకారిబుద్ధితో ఎదటివారు తనను ఆడకపోయినను వారివద్దకేగి వారికిహి
తబోధచేయుట, ఇద్దరుతైద్యులచే తైద్యుని చేయించుట, సమానఫాయాగా యిద్దరు
పృథ్విపుత్రతో సంబంధము కలిగియుండుట ఇవి యెప్పటికయినను సుఖమునకు భంగ
ము కలుగజేయునట్లై యున్నవి. || ౧౦౪ ||

శ్లో॥ ప్రతిఫలరహితం న్యా ద్వావ్యపకం యస్యలోకే
క్షణమపి నహి తస్య వ్యాపక స్వావకాశః॥
ప్రతిఫలవిషమం న్యా ద్వావ్యపకం యస్య పుంసః
క్షణమపి నహి తస్య వ్యాపక స్వావకాశః॥ ॥౧౦౫॥

ప్రతిఫలరాహిత్య తేనవానియొక్క వ్యాపకమునకు క్షణమయినను సావకాశముకలిగియుండదు. విపరీతమయిన ప్రతిఫలరాహిత్య కలవానికి ఒక్కక్షణమయినను వ్యాపకముచేయవలసినపని ఉండదు. ॥౧౦౫॥

శ్లో॥ జ్ఞాతా సుధీ ర్వా యది మోహమేతి
వ్యామోహకాడంబరపుంశ్చలీషు॥
వివాహ వైద్యవ్యవహారగోషు
త్రైవిప్యలోకోపి తథేవ కాలే॥ ॥౧౦౬॥

సర్వసామాన్యముగా మోహమును కలుగజేయు పటాటోపముగల వ్యభిచారశ్రీలయందు, పరిజ్ఞాతలయినవారికికూడ వ్యామోహముకలిగినట్లు స్వతస్సిద్ధమయిన తొట్టుపాటుకల లోకమున్ను వివాహము, వైద్యము, వ్యవహారము, పశువులు పిటివిషయములు మోహమునుపొంది మోసపోవుచున్నారు. (ఇది సర్వానుభవసిద్ధము)

శ్లో॥ తిరస్కరిత్యా మపవిష్టవాయాం
అనేచిత్రాకృతికంపనంచ॥
స్త్రీవేషకే పుంసి భజంతి నాట్యం
తథాభివగ్నేషధరే చిత్రామ్॥ ॥౧౦౭॥

తెర నిశ్చలమయినదని ఎరిగియుండియు దానియందు అనేక విధములయిన ప్రతిమలయొక్కచలనమును, స్త్రీవేషధారియగు నటకుడు పురుషుడని ఎరిగియుండియు వానియొక్కనాట్యమును చూచుటకు ఎట్లు సిద్ధపడుచున్నారో అట్లే సత్వైద్యుడు కాని వైద్యవేషధారియొక్క చికిత్సకును సిద్ధపడుచున్నారు. ॥౧౦౭॥

శ్లో॥ జాయు ష్వుసత్వేవ చికిత్సకైశ్చ
ప్రయోగసంహార వివేకముద్ధైః॥
కృతక్రియావ్యత్యయమానభాగ్ని
రభిష్టా శృతం వైద్యకలా త్రిధేవమ్॥ ॥౧౦౮॥

మందులులేకుండా చికిత్సకు సిద్ధపడుతారు కొందరు, ఔషధములయొక్క

ప్రయోగోపసంహారపరిచయములేనివారు కొందరు, చేసినవైద్యమునకు తగినసన్మానము జరగనివారుకొందరు వీరిచే చికిత్సావిధానము కృశించుచున్నది. ||౧౦౮||

శ్లో॥ వైద్యే వ్యాధిని వారణం సముదితప్రత్యక్షజం జ్యోతిషే.
పాండిత్యావసరో నచాస్తి హి తయో రూనాధికవ్యాకృతిః।
ఏతద్భిన్నకలాసు పాండితిరపి న్యూనాధికత్వాదికమ్
తత్కాలానుభవప్రధానఫలితాభావా ద్బుధై ర్గణ్యతే॥౧౦౯॥

వైద్యమునందు వ్యాధి త్వరలో నివారణయగుటయు, జ్యోతిషమునందు చేప్పినఫలితము ఋజువునకు సరిపడుటయు ముఖ్యవిషయములైయున్నవి. గాన యీ రెండుకాస్త్రములయందును పాండిత్యప్రకర్షతోను చిన్నపెద్ద తారతమ్యముతోను పనిలేదు. వీటికంటెభిన్నములయిన కాస్త్రములయందు తాత్కాలికఫలితము కనుపించనందున పాండిత్యప్రకర్షయు, చిన్నపెద్దలతారతమ్యమును పరిగణింప తగినవైయున్నవి. ||౧౦౯॥

శ్లో॥ జ్యోతిరైవ్యవ్యాపకాలంబనేన
స్వచ్ఛందాత్మా మాన్యవృత్తి స్సమేభ్యః।
యాతీ త్యల్పః పామరోవా మహత్త్వం
తావన్మాత్రా ద్దాయతే తస్మహత్త్వం॥ ||౧౧౦॥

అందరికంటె చిన్నవయస్సుకలవాడుకాని కులహీనుడుకాని జ్యోతిరైవ్య కాస్త్రప్రసక్తి కలిగినంతమాత్రముచే తనసరివారిలో స్వేచ్ఛాజీవనముకలవాడయి సన్మానమును పొందుచున్నాడన్నమాట యేదికలదో దానివల్లనంచే ఆయాకాస్త్రములయందుగల అధికత్యత తెలియబడుచున్నది. ||౧౧౦॥

శ్లో॥ ఆయుర్వేదోఽత్యంతశస్త్ర శ్చికిత్సా
విధావితి ప్రత్యహమేన సర్వైః।
ప్రశంసితోవాపి విస్మజ్యతేహి
వేదాశ్చ శాస్త్రాణి యథా ప్రహుః॥ ||౧౧౧॥

చికిత్సావిధానములో ఆయుర్వేదచికిత్సకంటె ప్రశస్తమయినచికిత్స యింకొకటిలేదని ప్రజలచే ఎల్లప్పుడూ కొనియాడబడుచున్న సకాలములయందుమాత్రము శస్త్రకాస్త్రములవలెనే విడిచిపెట్టబడుచున్నది. ||౧౧౧॥

శ్లో॥ ఖడ్గాఽభిఘాతా దపి జాత్వమృత్యౌ
సూచిప్రవేశా న్నమృతి స్తథాపి |
శస్త్రాఽలయాఽశిశీతవైస్వకైస్త
తూచిక్రియా జాత్వపి నైవకార్యా ||

|| ౧౧౨ ||

ఒకానొకపుడుఖడ్గప్రవాహమువలలూడా మృత్యువు కలుగుటలేదు. అట్టిస్థితిలో నూదిని శరీరమందుగుచ్చినంతమాత్రముచే ప్రాణాపాయమురాదు. ఇట్లని శస్త్రాలయశిశీతులుగానివారు యింజక్ష ను యెన్నడుచేయకూడదు. || ౧౧౨ ||

శ్లో॥ సదౌషధా దస్తన్వినిచారితారు
గ్విషప్రయోగాన్మృతి మేతి నూనం |
సమాన మేత త్సకలాగదేషు
ప్రావీణ్యతా మేత్య చరే త్క్రియాం తత్ ||

|| ౧౧౩ ||

మంచిమంచిమందులవలన రోగము కుదరకపోవచ్చునుగాని విషప్రయోగము వలన ప్రాణముతప్పకపోవును. ఇందుకుసందేహములేదు. ఈవిషయము అన్నివిధములయిన మందులయందును సమానమే గాన చికిత్సాప్రావీణ్యతను సంపాదించిన పిదప చికిత్సచేయుట ప్రారంభించవలెను. || ౧౧౩ ||

శ్లో॥ కుప్తేద్యజోవద్రవశాంతిరేవ
కప్తం భవే ద్యోగ్యచికిత్సకస్య |
స్వాభావికవ్యాధినివారణా
త్తద్ధ్రావ్యం నజాత్వోషథ మజ్ఞ వైద్యైః ||

|| ౧౧౪ ||

మాధవైద్యులుచేసిన చెడు చికిత్సవలన సంభవించెడు ఉపద్రవములను మరలించుట స్వాభావికమయిన వ్యాధిని కుదుర్చుటకంటె మిక్కిలికష్టమయినది. గాన మాధవైద్యులనద్దమందు ఎన్నడును పుచ్చుకొనరాదు. మాధవైద్యులయందు జరిగినమృతముకలవారు చెడుచికిత్సచే కలిగిన ఉపద్రవమునుకూడ వ్యాధియొక్క స్వభావమేలని తలంచుచుందురు. || ౧౧౪ ||

శ్లో॥ కప్తం చతుష్పాతకలాసు వైద్యం
సర్వం పరప్రేక్ష్య మముత్రే యస్మాత్ |
క్రియాప్రవీణోపి న సావకాశో
జాయప్రయోగస్య వినాస్యత్పక్షిన్ ||

|| ౧౧౫ ||

అరుణదినాలుగువిద్యలలోను వైద్యవిద్య ఒక్కటిమాత్రమే కష్టమయినది. ఎందువల్లననగా యీ వైద్యవిధానమంతయు పరాధీనవిషయము ఎంతగొప్పవైద్యుడయినను రోగులయొక్క అంగీకారము లేనియెడల తనప్రజ్ఞావిశేషములుగాని, ఔషధప్రయోగోపసంహారప్రావీణ్యతను గాని ఉపయోగపరచుటకు తగినసాధకాశము ఉండదు

||౧౦౫||

శ్లో॥ చిలేశయాద్యా ఇన బాడిశాద్యై
ప్రిధః ప్రయక్తై రసభిజ్ఞరోగాః |
దోషం ప్రకల్పైవ విబోధ్యవార్యాః
ప్రయోగసంహారవిదా సదాపి |

||౧౦౬||

రహస్యముగాదాగియున్న సర్వాదులు గేలము మొదలయిన ఎరలచే బయటకు లాగబడినట్లుగా రసాదిదాతువులయందు అణగియున్నరోగములనుప్రయోగసంహారనిష్ఠాతయగు వైద్యుడు అహారరూపమయి దోషకల్పనచే (అనగా వ్యాధికి సరిపడని అహారము) ఇదియే అనుపశయమందును, బయటకుగాని నివారణ చేయవలయును.

శ్లో॥ అగ్నాదినామ్యం పరిశోధనీయం
ప్రకల్ప్య దోషం ద్రవరూపహరైః |
యదా జ్వరస్యా స్సకృతాల్పదోషా
ద్వింద్యా దుగంతే జతరాగ్నినామ్యమ్ ||

||౧౦౭||

ద్రవస్వరూపమయిన అహారాదులచే దోషకల్పనచేసి జతరాగ్నియొక్క బలములను కనిపెట్టవలెను. సామాన్యమయిన లేక ద్రవరూపమయిన అహారమువలన జ్వరముకలుగనియెడల జతరాగ్ని హెచ్చుతగ్గులులేక సమానముగా నున్నదని తెలియవలయును. యీజతరాగ్ని భేదములు ముందుచెప్పబోవు అజ్ఞిరోగ వివరమున తెలియనగును.

||౧౦౮||

శ్లో॥ త్యజం త్యమూల్యం నిజభావిజీవితం
సద్య స్వసౌఖ్యపుహయైవ రుగ్మణః |
రోగే ధ్వపథ్యా దహహవ్యవేద్యకా
న్నింద్యా సతస్తా న్నకదాపి తాదృశః ||

||౧౦౯||

రోగులు ధన్యముచేయజాలక తమయొక్క ఆమూల్యమయిన జీవితమును తత్కాలముఖప్రదమయిన అపధ్యమువలన స్వ-కోటపోవుచున్నారో అప్రకారమే

కుచైద్యునివల్లనన్ను కోలుపోవుచున్నారు. గాన అట్టివారిని చిందచేయరాదు (ఇది అనివార్యము) ॥౧౧౮॥

శ్లో॥ శుష్కీ-వవాసప్రముఖైకభుక్త
చృతాదికం చాన్యవిధవృతాని
ఆరోగ్యనూతప్రతిపాదకాని
జీరాంత్రమ్మిత్రాంత్యుచితాన్యపాసేత్
(వ్రాజైరువాన్యా న్యఖిలానితాని) ॥౧౧౯॥

నిరాహారోపవాసముచేయు వ్రతములు, ఏకభుక్తము (మధ్యాహ్నముమాత్రము భోజనముచేయువ్రతములు) యింకా పలువిధములయినవ్రతములు యివి అన్నియు ఆరోగ్యనూతప్రతిపాదకములు అయివున్నవి. (జీర్ణకోశమునకు విశ్రాంతిని కలుగచేయుటకు గాను యావ్రతములన్నియు ఆచరింపఁగలవై యున్నవి) గాన పాక్షికగువారిచే ఇవన్నియు ఆచరింపఁగలవవి. ॥౧౧౯॥

శ్లో॥ భూతైర్గృహీత మితి భూతవిదో వదంతి
వేద్యా వదంతి కఫపిత్తమరుద్వికారమ్
జ్యోతిర్విదో గ్రహగతిం పరిశీలయంతి
కర్మేతి నిశ్చతథియో మునయో వదంతి ॥౧౨౦॥

మంత్రశాస్త్రజ్ఞులు గ్రహబాధ కలదనియు చైద్యులు వాతాదిదోషములు కలదనియు చెప్పుదురు. జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞులు గ్రహగతులను (గోచారస్థితిని) పరిశీలించుదురు. మునులు కర్మానుభవమునియు చెప్పుదురు. ॥౧౨౦॥

శ్లో॥ వ్యాధి తస్యార్థ నాశస్య దేశాంతరగతస్యచ
సర్వస్య శోకదగ్ధస్య సుహృద్ధర్మన మాషధమ్ ॥౧౨౧॥
రోగగ్రస్తుడు, సర్వస్వముపోయినవాడు, దేశాంతరగతుడు, అపత్ప్రిడితుడు వీరలకు మిత్రసందర్శనమే ఔషధము. (చూడగానే విచారముపోయి సంతోషము కలుగుననుట.) ॥౧౨౧॥

శ్లో॥ యథా మృతస్యాగమనం తద్దైవ
వృష్టిప్రతిష్ఠంభదినేషు వర్షమ్
అంధస్య దృగ్భావ మివ స్మరంతి
వేద్యస్య సందర్శన మామయేషు ॥౧౨౨॥

చనిపోయినవాడు తిరిగి బ్రతికినప్పుడున్న వన్ని ప్రతిభంధక దివసములయందు నుపృష్టిక లిగినప్పుడు అంధునికి దృష్టిలాభము కలిగినప్పుడున్న ఎట్టిసంతోషము కలుగుచున్నదో రోగపీడితులకు రోగోపద్రవ కాలమున తైద్యునియొక్క దర్శనమాత్రమే ముచేతనే ఆట్టిసంతోషము కలుగుచున్నది. ||౧౭౦||

శ్లో॥ పితౌ సమ స్వాపది రోగహరి
మధ్యే భవే ద్భంధుసమాన ఏవ!
స్నానే భవే నిత్రానమ స్వశుభ్రా
రోగ్యే భియాతిః ప్రతికృప్తవృష్టే ||౧౭౧||

నీచులదృష్టియందు తైద్యుడు అసత్కాలమున తిండివలెను మధ్య కాలమున బంధువునివలెను ఆరోగ్యస్నాన కాలమున మిత్రునివలెను సంపూర్ణారోగ్యముకలిగిన వైనక శత్రువునివలెను కనుపించును. ||౧౭౨||

శ్లో॥ ఔషధాన్యపి మంత్రాణి నిమిత్తకశలానిచ |
భాగ్యకాలే ప్రసన్నాని నిష్ఫలా న్యపరత్రేచ ||౧౭౩||

ఔషధములు, మంత్రములు, శకుమలవల్లసంభవసంభవించు ఔషధములు ఇవి అదృష్టదినములలో అచూకాలములును దురదృష్టదినములలో ప్రతికూలములును అగును.

శ్లో॥ సూతికా మాతికా చైవ భామినీ నావిక స్తథా |
వైద్యోపాధ్యాయదీపాశ్చ కార్యాంతే నిరసం త్యమాన్ ||౧౭౪||
మకత్రసాని, నేవకుడు శ్రీ నావదాటించు పల్లెరాడు తైద్యుడు ఉపాధ్యాయుడు దీపము వీరు కార్యము ముగిసినవైనక తిరస్కరింపబడుచున్నారు. ||౧౭౫||

—♦ ఉపచారలక్షణమ్ ♦—

శ్లో॥ రోగిప్రియ స్సాహసిక స్సువక్తా
ప్రసన్నవక్త స్త్రితపూర్వభాషి |
ప్రశాంతకోపః పటుధైర్యశాలీ
నిరామయ స్స్య దుపచారయోగ్యః ||౧౭౬||

రోగికి ఇష్టమయినవాడును రోగియందెవ్వముకలవాడును సాహసముకలవాడును వక్తృత్వముకలవాడును కోపములేనివాడును నవ్వుచు మాట్లాడు స్వభావము కలవాడును నిర్మలమయిన ముఖకాంతికలవాడును ధైర్యకాలియును నీరోగియును ఆయునవాడు రోగికి ఉపచారముచేయుటకు లెగినవాడు, ||౧౭౭||

—♦ నియతకృత్యములు ♦—

శ్లో॥ ప్రాతః కృత్వా తాళన మేకవారా
భ్యంగం ద్వివా రక్షుర మానసస్యమ్ |
ద్విమానవిష్టా యనవాంతిరేన
త్యోహ స్సమావేశన వాచుసుప్తిః॥

॥౧౨౭॥

సూర్యోదయము కాకముందు దంతధావనము, వారమున కొకపర్యాయము ఆ భ్యంగనము, పక్షమునకొకపర్యాయము తులకర్చు, మాసమునకొకపర్యాయము నశ్య కర్మ రెండుమాసముల కొకపర్యాయము శ్రివిరేచనముచేతు సాధనము, ఆరుమాసముల కొకసారి వాంతిసాధనము, మూడురోజుల కొకసారి సంభోగము, పృథిరోజునను ముందుగా ఎడమపార్శ్వమున శయనించుట యివి నియతముగా ఉండవలెను.

—♦ దినచర్య ♦—

శ్లో॥ సంతోషజీవన్య నిరోగ మేవా
రోగ్యన్య మూలా దివసన్యచర్యా |
ముఖ్యాహి యస్మా దతి విస్తృతాత్ర
సానంగతా ప్రస్తుత ఇత్యహేయా॥

॥౧౨౮॥

మానవునియొక్క సంతోషజీవితమునకు ఆరోగ్యమున్న ఆరోగ్యమునకు దిన చర్యయు క్రమముగా ఒకదానికొకటి కారణములయియున్నవి. గాన వాటి లో ప్రధానమయిన ఆదినచర్య మిక్కిలి విపులముగా చెప్పబడినది. ఇదివైద్యకా శ్రమమునకు సంబంధించినదిని ఏవగించుకొనగూడదు.

॥౧౨౯॥

శ్లో॥ దీర్ఘాయు రారోగ్య సమస్తభాగ్య
మూలా గృహస్థేహపరానుకూలాః |
యే ముఖ్యధర్మా దివసన్య చర్యా
ప్రసంగ ముద్దిశ్య సమీరయంతే॥

॥౧౩౦॥

దీర్ఘాయుద్దాయము ఆరోగ్యము విశ్వర్యము వీటికి కారణములున్న గృహస్థు లు ఇహపరములకు ఆనుకూలములున్న అయిన ముఖ్యధర్మములు యేవికలవో అవి సినచర్యాప్రసంగవశముచే చెప్పబడుచున్నవి.

॥౧౩౧॥

శ్లో॥ సంవేశవిశ్వాంతిగతేంద్రియాణి
 ప్రాతఃప్రసన్నాని నిశాంతయామే |
 తత్ప్రాతరుత్థాయ పురా స్మరేత్స్వ
 శయ్యామముక్త్యా ముహూ రిప్తదైమ్ ||

||౧౨౯||

నిద్రించునపుడు ఇంద్రియములన్నియు విశ్రాంతినిపొందియుండును గాన
 ప్రాతఃకాలమున నిద్రింపండి లేచినదికి మనస్సు నిర్మలముగా నుండునుగాన యీ
 యింద్రియములకు తిరిగి వ్యాపారప్రసక్తికలుగకుండా నిర్మలమయిన మనస్సుతో
 శయ్యనుండి దిగి కయే తనయిష్టజైవమును ఆ నేకపర్యాయములు భ్యాసించవలెను.

శ్లో॥ అత్యుత్తమాంగా న్యథ మాంగతుల్యా
 న్యతీవ నిద్రానిమయే సోపతి |
 సుప్తోతిత స్వీయహృషీకశు ధైర్య
 ప్రత్యక్షయే దంగవితాన మాశు ||

||౧౩౦||

నిద్రించునపుడు ఉత్తమములయిన జ్ఞానేంద్రియములుకూడా అధమములయిన
 కర్మేంద్రియములవలెనే మలమును స్రవించు స్వభావముకలవైయున్నవి. గాన నిద్ర
 సుంచిలేకగానే యింద్రియములయొక్క పరిశుద్ధినిమిత్రము ప్రత్యక్షనముచేయుట మి
 క్కిలి అవసరము.

||౧౩౦||

శ్లో॥ దుర్గంధనాశాయ ముఖస్య రుచ్యై
 తాల్పక్షిదంతాస్య విశుద్ధయేన |
 శీతోదకే నోషసి వక్త్రశుద్ధిం
 కుర్యేత నిత్యం ముఖ రక్షశుద్ధ్యై |

||౧౩౧||

ముఖముయొక్క దుర్గంధము పోవుటకొరకున్న తాలుపులు కన్నులు దంతము
 లు నోరు ఇవి పరిశుద్ధము లగుటకొరకున్న చల్లనినీటితో దంతభావనముచేయవలెను.

శ్లో॥ తృణైశ్చ పల్లై ర్మధుతిక్తవద్భిః
 కాష్ఠైః పయన్యందిభి రవ్యవక్త్రైః |
 కుర్యేత సూర్యోదయపూర్వమేవ
 దంతామయధ్వంసక దంతశుద్ధిమ్ ||

||౧౩౨||

తీపిగలిగినట్టిగాని చేరుగలిగినట్టిగాని తృణములచేతనున్న అశుభచేతనమును

పాలు కలిగినట్టియు వంకరలేనట్టియు పుల్లలచేతనున్న నూర్వోదయము కాకమును
చే దంతకోగములను గాకుండాచేయు దంతభావనమును చేయవలయును. ||౧౩౨||

శ్లో॥ నిర్వర్త్య శారీరకనిత్యకృత్యం
మూత్రాదికోత్సర్జనమూలకంచ |
ప్రత్యక్ష పాదాదిక మేవ కుర్యా
ద్గంధూషణం ప్రత్యుత్తనప్రవారమ్ ||

||౧౩౩||

మలమూత్రవిసర్జనము మొదలయిన శరీరమునకు విధాయకమయిన నిత్యకృత్యములను నెరవేర్చుకొని వెంటనే పాదప్రక్షాళనము గావించుకొని యేడుమాల్లు పుక్కిలించి ఉమ్మి వేయవలెను,
||౧౩౩||

శ్లో॥ చతుష్పదే దేవగృహే స్మశానే
వల్మీకవాః విషవృక్షపార్శ్వే |
తీర్థాంతికే జాతవనస్పతీంశ్చ
నైవోపయుంజీత మలప్రదేశే ||

||౧౩౪||

నాలుగుతోవలకలసిన ప్రదేశము, దేవాలయము, స్మశానము, పుట్టి దిగుడు బావులు, విషవృక్షములు, నీళ్ళరేవులు, మరుగుదొడ్లు మొదలయినవాటియందు గాని వాటిసమీపములయందుగాని మొలచిన చెట్లునుగాని వాటితాలూకు అంగములనుగాని ఉపయోగింపరాదు.
||౧౩౪||

శ్లో॥ కాయో నవచ్ఛిద్రీనమన్వితోయం
మలం స్రవత్యేవ దివా నిశాచ |
స్నాయాత్త్రికాలం మలశోధనాయ
కోష్ఠేన శీతేన జలేనవాపి ||

||౧౩౫||

నవరంధ్రములతోకూడిన యాశరీరము సర్వకాల సర్వావస్థలయందు మలమును ప్రసించుచునేయుండును. గాన యామలమును పోగొట్టుకొనుటకై మానవుడు ప్రతిరోజును ప్రాత ర్మధ్యాహ్న సాయంకాలములందు స్నానముచేయవలెను

శ్లో॥ స్నాయా స్మహూరం సలిలై స్సుశీతై
ర్యది ద్విజశ్చై దఘమర్షణద్యై |
స్నానా ద్విసశ్యంతిహి దాహతాప
శ్రమాతపాయానమలా స్సదేహాత్ ||

||౧౩౬||

బ్రాహ్మణుడు అనుమతి కాది మంత్రములచేతను బ్రాహ్మణేశతరులు అమం
త్రసిముగాను రెండుభుడియలసేపు స్నాన మాచరింపవలెను. స్నానమువలన దా
హము, తాపము, శ్రమ, యెండవెళ్ళి మొదలయినవి నశించుచున్నవి. ||౧౩౬||

శ్లో|| గుణా దశ స్నానపరస్య నాథో
రూపంచ తేజశ్చ బలగచ శౌచమ్ |
ఆయువ్య మారోగ్య మలోలుషత్వం
దుస్స్వప్ననాశ స్సుమతిశ్చ మేధా || ౧౩౭ ||

స్నానముచేసిన సత్పురుషునికి రూపము తేజస్సు బలము శుచిత్వము ఆయు
ర్యుద్ధి ఆరోగ్యము ధైర్యము దుస్స్వప్ననాశము బుద్ధిధారణాశక్తి అను పదిగుణ
ములు కలుగును. ||౧౩౮||

శ్లో|| వసా శుకృ మస్మ జ్యజ్ఞా కర్ణ విహృతృ విజ్ఞానాః |
శ్లేష్మాశ్చమాషికా స్వేదా ద్వాదశైతే మలాన్మణామ్ || ౧౩౯ ||

కౌవ్య కేతస్సు నెత్తురు మెదడు గులివి మూత్రము విష చీమిడి తెమడ క
న్నీరు కంటిపుసి చెమట అని మలములు పన్నెడు. ||౧౪౦||

శ్లో|| స్నానం తు నేతోత్తరకాయ సౌఖ్యం
హృదాదిసర్వాంగరక్షనాడీ
తతే ర్వికాసం వితనోతిదేహ
దుర్గంధనాశం చ శరీరపుష్టిమ్ || ౧౪౧ ||

స్నానమువలన నేత్రములకును, శిరస్సుకున్ను సౌఖ్యమును హృదయము మొ
దలయిన సమస్త అవయవములయందునుగల రిక్తనాశములగు విక్షిప్తరించుచున్నవి. మరి
యు దేహమునందుగల దుర్గంధము నశించి శరీరమునకు బలము కలుగుచున్నది.

శ్లో|| స్నానే దానే జపే హోమే వైశ్వదేవే సురార్చనే |
ప్రాయశ్చిత్తే తథా శాన్తిదే వివనాడీ ప్రశశ్యతే || ౧౪౨ ||

స్నానము దానము జపము హోమము వైశ్వదేవము దేవతార్చనము ప్రా
యశ్చిత్తము శాన్తిధము వీటికి విషగడియలు మంచివి. ||౧౪౩||

శ్లో॥ ఆధ్యానవాతమృతినేత్రోఽ

తత్కాలభాక్తా గ్రహణీరుగార్తః।

అజీర్ణరుక్మీనస తావయుక్త

స్నానం త్యజే తోస్థయుతోఽతిసారీ॥

॥౧౪౧॥

కడుపుబ్బరము వాతరోగము కర్ణరోగము నేత్రరోగము అప్పుడే భోజన ముచేసినవాడు గ్రహణీరోగము అజీర్ణము పీనస (పడిశము) తాపము ఈరోగములు కలవారు స్నానముచేయరాదు.

॥౧౪౧॥

శ్లో॥ కులోచితం దైవికః కర్మకృత్వా

స్వవృత్తినద్వర్తన మాతనోతు।

భుంజ్యాత్పిబే స్వస్వయధానుకూలం

న రోధయే న్యూత్త్రో పురీషవేగమ్॥

॥౧౪౨॥

స్నానానంతరము తనకులక్రమాగతమయిన యిష్టవైశముయొక్క ఆధ్యానపూ జవాదికర్మలను పెరవేర్చుకొని ఓమ్మట తనజీవితమునిమిత్తము యధావ్యాయమయిన వృద్ధిని చెఱుకొనవలయును. తనతత్త్వమునకు అనుకూలమయినపదార్థములను తినవ లెను. మితముగా దాహము పుచ్చుకొనవలెను. మూత్రపురీషములను అనుమానము కలిగినవెంటనే విడిచిపెట్టుచుండవలెను.

॥౧౪౨॥

శ్లో॥ ధర్మానురక్తో విజితేంద్రియశ్చ

పథ్యాన్నభాక్తా యది సత్యసంధః।

దీర్ఘాయురాప్నోతి చిరాయనూనం

గోవిప్రమాతాపితృదేవభక్తః॥

॥౧౪౩॥

ధర్మమునం దాసక్తి జితేంద్రియత్వము, పథ్యభోజనము, సత్యభాషణము, గోవులు బ్రాహ్మణులు తల్లిదండ్రులు దేవతలు వీరియందు భక్తికలిగియుండుట వీటి చే దీర్ఘాయుర్దాయమును పొందుచున్నాడు.

॥౧౪౩॥

శ్లో॥ అవిత్తసంపాదక ముత్సృజంతి

దారాశ్చ పుత్రాశ్చ సహోదరాద్యాః।

తం విత్తవంతం పునరేవయాంతి

విత్తం హి లోకే పురుషస్య బంధుః॥

॥౧౪౪॥

భార్య కుమారులు సోదరులు మున్నగువారందరున్న ధనార్జనచేయలేనిపురుషు

ని విడిచిపెట్టుచున్నారు. నిగ్గనికుండయిన అపురహడు ధనవంతుడాయెనేని తిరిగి వానివద్దకు చేరుచున్నారు. గాన యీకలియగమన ద్రవ్యమే పురహసకు బంధువు.

శ్లో॥ ప్రజానురాగేణ ధనం చినుష్వ
థనేనధరం ప్రతిపాలయన్
ధర్మేణ సంపాదయ దివ్యకీర్తిం
కీర్త్యచ లోకా నఖలా న్వనీధాః॥ ||౧౮౩||

జనకంబ్రకిములేకుండా ప్రజాసామాన్యముయొక్క అచరాగమవలన ద్రవ్యమును అర్జింపవలెను. తాను సంపాదించిన ద్రవ్యమువలన గృహస్థధర్మములను జరుపుకొనవలెను. గృహస్థాశ్రమములలో తానాచరించుచున్న ధర్మకార్యములచే కీర్తిని సంపాదించుకొనవలెను. ||౧౮౪||

శ్లో॥ ఆయాత మాయాత మపేక్షణీయం
గతం గతం సర్వ ముపేక్షణీయమ్ |
అలం వృధా ఖేదనమోదనాభ్యా
మలంఘనియాహి గతి ర్విధాతుః॥ ||౧౮౫||

ధనార్జనము చేయునపుడు యేది తనకు లభ్యమగుచున్నదో దానినిగురించియే ప్రయత్నించవలెను. యేది సంపాద్యమయినను పోవునో గానినిగురించి విచారించరాదు: దైవలిఖితముదాట శక్యము కాదు. ||౧౮౬||

శ్లో॥ నష్టం కులం భిన్న తటాకకూపం
ప్రభ్రష్టరాజ్యం శరణాగతంచ |
గాం బ్రాహ్మణం దేవగృహం చ జీర్ణం
య ఉద్ధరే త్సార్వచతుర్థణం న్యాయే॥ ||౧౮౭||

క్షీణించుచున్నకుటుంబము, పాడయిపోవుచున్నట్టియు, పాడయిపోయినట్టియు చెరువులు, నూతులు, దేశము, శరణుపొందినవాడు, గోవులు, బ్రాహ్మణులు, దేవాలయములు వీటిని యెవరు పునర్నిర్మాణముచేసి ఉద్ధరించుచున్నారో వారికి పూర్వము ప్రతిష్ఠచేసినవారికంటె నాలుగురెట్లు ఫలితముకలుగును. ||౧౮౮||

శ్లో॥ యశస్కరే కర్మణి మిత్రనంగహే
ప్రియాసు నారీ వ్యధనేషు బంధుషు |
కృతౌ వివాహే వ్యసనే రిపుక్షయే
ధనవ్యయో హ్మసు న గణ్యతే బుధ్ధైః॥ ||౧౮౯||

పుణ్యకార్యము, మిత్రసంగ్రహము, తనకుఁబంపబడిన శ్రీలు (భార్య కు మరైలు కోడఁడు) మనుమరాఁడు) మొదలయిన తత్త్వయులు) ధనహీనులయిన బంధువులు యజ్ఞయాగాదికృతులు, వివాహము అపత్కాలము శత్రుసంహారము యాయెనిమిదింటివియములలోను అయ్యెడువస్తువును పాక్షిలు లెక్కచేయరు.

శ్లో॥ స్వదత్తా ద్విగుణం పుణ్యం పరదత్తానుపాలనమ్ |
పరదత్తాపహారేణ స్వదత్తం నిష్కలం భవేత్ || ౧౮౮ ||

ఇతరులుచేసిన ధర్మసంస్కార రక్షించుటవలన తాను స్వయముగా చేసినదాని కంటె రెట్టింపుఫలితము కలుగుచున్నది. ఒకరుచేసినదానిని చెడగొట్టినయెడల తాను స్వయముగా జేసినదికూడ నిష్ఫలమగుచున్నది. || ౧౮౯ ||

శ్లో॥ శ్వః కార్య మిద్య కర్తవ్యం పూర్వాహ్నా చాపరాహ్నికమ్ |
నహి ప్రతీక్షతే మృత్యుః కృతం సంప్య ధ వా కృతిమ్ || ౧౯౦ ||

ఏడికి అవసరమయినపనులు పూర్తిఅయినవా! లేదా? అని మృత్యుదేవత నిరీక్షింపదుగాన ప్రతిమానవుడు రేపటికార్యమునకు తగినసన్నాహమును యారోజున ను మధ్యాహ్నమునందు జేయదగిన కార్యసన్నాహము ఉదయకాలమందును జేసుకొనుచుండవలెను. || ౧౯౧ ||

“క్షణం చిత్తం క్షణం విత్తం క్షణం జీవితమామయోః | యమస్య కరుణా నాస్తి ధర్మస్య త్వరితాగతిః ||” అర్థము సుగమం.

శ్లో॥ వాగ్దాద మరసంబంధం హృత్తే దారభాషణమ్ |
యత్ర మిత్రత్వ మిచ్ఛంతి తత్ర త్రీణి వివర్జయేత్ || ౧౯౨ ||

యెక్కడ స్నేహమునుగోరుదురో అక్కడ వాగ్వివాదము, యిచ్చిపుచ్చుకొనుట పురుషులు యింటివద్దలేనిసమయమున శ్రీలతో ప్రసంగించుట వీటిని విడిచివెట్టవలెను. || ౧౯౩ ||

శ్లో॥ చత్వారి ఖలు కార్యాణి సంధ్యాకాలే వివర్జయేత్ |
అహం మైథునం నిద్రా, స్వాప్నాయం చ తతః పరమ్ |
అహారా జ్ఞాయతే వ్యాధి రైశ్చధనా ద్గర్భసప్తకం |
శ్రీయో హరతి నిద్రాయా స్వాప్నాయా స్మరణం ధృవమ్ ||

భోజనము, సంభోగము, నిద్ర, వేదపఠనము, ప్రదోష కాలమున యీనాలు గింటినివిడిచివెట్టవలెను. ఆట్లుచేయనియడల భోజనమువల్ల రోగమున్న సంభోగమువల్ల గర్భపాతమున్న నిద్రవల్ల శ్రీయోనాశమున్న వేదపాఠమువల్ల మరణముకలుగును.

శ్లో॥ శవదాహే గ్రామదాహే సపిండికరణతథా

శక్త్యుత్సవేచ సంక్రాంతౌ నగచ్ఛే త్వరవానరే॥ ౧౫౩

శవదాహము గ్రామదాహము సపిండికరణము (చనిపోయిన పన్నెండువరోజు) అమృతవారితర సంక్రాంతి పట్లకు మరుచిటిదివసములయందు ఆ గ్రామము నుండి కదలకూడదు (ప్రయాణము చేయకూడదు) ॥౧౫౩॥

శ్లో॥ న సభాం ప్రవిశే త్ప్రిజ్ఞ సభ్యలోప మవేక్షయత్

అబ్రువ నిబ్రువ న్వాపి సభ్యోపై స్థలివ్యతే॥ ౧౫౪

తనకు కనుపించుచున్న సభ్యలోపములను చెప్పకపోయినను, చెప్పినను రెండువిధములచేతనుకూడా దోషమునే పొందుచున్నాడుగాన ప్రిజ్ఞుడు సభలో ప్రవేశింపరాదు. ॥౧౫౪॥

శ్లో॥ విచిత్రవస్త్యాది సుసంగ్రహాః

ప్రామాదిక స్సాస్య దఖిల స్తదేవ

వాంఛం త్యదాసేన తు వైర మేతి

తద్వస్తునాశః ప్రతిదాపనేన॥ ౧౫౫

అపురూపరమయిన వస్తుసంగ్రహము ప్రమాదకరము. ఎందువల్లననగా ప్రతివారు అవస్తువునే కోరుచుందురు. (యెరువు అడుగుదురు) ఇవ్వనియెడల వారితో విరోధపడవలెను. యిచ్చినయెడల అవస్తువ యింక శుభయోగమునకుపనికిరాదు.

శ్లో॥ శయ్యాసనాచ్ఛాదనధారణేషు

ప్రవిశ్యచాత్మజ్వలనాని యస్మాత్

తతోపవిష్టేష్వపి సంక్రమంతి

తస్మా న్నధార్యాని పరై రమూని॥ ౧౫౬

పరుండుశయ్య, కూర్చునెడు అసనము, క్రొత్తపుకొనెడు కట్టుకొనెడు వస్త్రములు, పీటినుండు ప్రవేశించియున్న తన ఆత్మశక్తియొక్క ప్రజ్వలనములు వాటియందు ప్రవేశించినవారియందు సంక్రమించుచున్నవి. కాన (ఒకరుధరించినవి ఇంకొకరు ధరింపకూడదు.) అందువల్ల తన ఆత్మశక్తియొక్క ప్రజ్వలనములు ఆక్కడ లేనందువల్ల తిరిగి తానాస్థానమందు ప్రవేశించినప్పటికి కొంతకాలమునకుగాని తిరిగి యథాప్రకారమయిన ఊహాపోహలుకలుగవు. (ఇది అనుభవసిద్ధమయినవిషయము)

శ్లో॥ వేషం న విశ్వసే తాప్రిజ్ఞో వేషో దోషాయ కల్పతే |

రావణో భిక్షురూపేణ జహార జనకాత్మజమ్ | ||౧౫౭||

రావణుడు సర్వసంగపరిత్యాగరూపమయిన యతివేషముచే సీతాదేవిని అపహరించెనుగాన పాప్నివయినవాడు యెన్నడున్ను యెకటివానివేషముచూచి మోసపోకూడదు. వేషమే ఇతరులను మోసముచేయుటకు సాధనము ||౧౫౭||

శ్లో॥ అధికారశ్చ గర్భశ్చ రుణంచ శ్వానమైధునమ్ |

ప్రవేశే సుఖమాప్నోతి నిర్గమే పాణినంకటం || ||౧౫౮||

ఉద్యోగము గర్భోత్పత్తి రుణము కుక్కతరలెము ఇవి పాత్రరంభకాలమున సుఖముగానున్నను విడుదల కాలమున దుఃఖకరములు. ||౧౫౮||

శ్లో॥ ప్రత్యక్షై గురవస్తుత్యాః పరోక్షై మిత్రబాంధవాః |

కార్యాంతే దానభృత్యాశ్చ నకదాచన పుత్రకాః || ||౧౫౯||

యెదుట గురువులున్న చాటున మిత్రులు బంధువులున్న కార్యాంతమున దానదాసీజనులున్న కొనియాడతగియున్నారు. తనకుమాళ్ళు యెన్నడున్ను కొనియాడతగినవారు కారు. (అనగా కొనియాడకూడదనుట) ||౧౫౯||

శ్లో॥ వరం వనం వ్యాఘ్రగజాదిసేవితం

జలేన హీనం బహుకంటకావృతమ్ |

తృణాని శయ్యాపరిధానస్కాలం

న బంధుమధ్యే ధనహీనజీవనమ్ ||

||౧౬౦||

బంధుజనమధ్యమున ధనహీనజీవనము చేయుటకంటె పెద్దపులులు, ఏనుగులు, మొదలైనవి కలిగినట్టియు, ఉదకమును లేనట్టియు, ముండ్లమయమైనట్టియు గడ్డితక్కువగా కలిగినట్టియు, చెట్లతోక్కలే వస్త్రములుగా కలిగినట్టిదియు నగు వనవాసము కొంచెము మంచిది. ||౧౬౦||

శ్లో॥ పతివ్రతాయాః కుచకుంభయుగ్మ

మత్స్యగ్రాశ్చార్దూరనఖావళిశ్చ |

లుబ్ధన్య విత్తం రణశూరశస్త్రం

చత్వా ర్యకామ్యాని చిరాయు రిచ్ఛతా ||

||౧౬౧||

దీర్ఘాయుర్దాయమును కోరుకొనుమానవుడు పత్తివృక్షము మోపించుట, జీవించియున్న పెద్దపులిగోళ్ళను సంపాదించుట, లుబ్ధునియొచ్చించుట యుద్ధసన్నద్ధు

డైన కూరునిచేతియందున్న శస్త్రమును ఊడబెరుపుటకు ప్రయత్నించుట యనువాటిని మానవలెను.

శ్లో॥ మాతా గరియసీ లోకే మాతుర వ్యధికం ఖలః ।

మాతా మలం కరే జ్ఞేవ జిహ్వయా యోశ తే ఖలః ॥౧౬౨॥

లోకమందు ప్రతివ్యక్తికిని అందరికంటె తల్లి గొప్పది. దుర్మార్గుడు యీతల్లికింటె గొప్పవాడు. ఎంచువల్ల ననగా పిల్లవాని మలమును తల్లిచేతితో తీయుచుండ దుర్మార్గుడు తన కిష్టము లేనివారిపై లేనిపోని అపవాదములను కల్పించి వాని మలమును నాలుకతో తీసివేయుచున్నాడు. ॥౧౬౨॥

శ్లో॥ స్వీపకారం కపిం వైద్యం మంత్రీణం మంత్రీవాదినం ।

స్వామినం ధనికం మూర్ఖం జాలినం న ప్రోషయేత్ ॥౧౬౩॥

తన కుపకారము చేసినవాడు, కపిశ్వరుడు, చికిత్సకుడు, మంత్రి, మంత్రకాస్త్రజ్ఞుడు, ప్రభువు, ధనవంతుడు, తెలివికక్కువవాడు విండ్రజాలికుడు వీరికి ప్రోషమునుకలిగించరాదు. ॥౧౬౩॥

శ్లో॥ ప్రమాద మల్పస్య తు దోష మాహు

ర్మహాత్మనాం దోష మపిప్రమాదం ।

వాత్రస్థితేఽణౌ తదపస్త్వజంతే

శవేషు కుల్యాదిషు న త్యజంతే॥

॥౧౬౪॥

లోకస్వభావ మెట్టిదనగా చిన్నచిన్న గృహస్థులయొక్క ప్రమాదమును దోషముగాను, గొప్పవారియొక్క దోషమును ప్రమాదమునుగాను, ఎంచుదురు. ఉదాహరణ! చెంబులోని నీటిలో నలక కనుపించినవాటిని పరిహరింతురు. కాలకులు మొదలయినవాటిలో శవములు చేతికి తగిలినను అనీటిని విడిచిపెట్టురు. ॥౧౬౪॥

శ్లో॥ స్త్రియాం శ్రియాం వా యది నాస్తి వాంఛా

సర్వత్ర పూజ్యేత కులాధమో వా

తే వ్యస్తి వాంఛా యది చేత్రదాసీం

నైవ ప్రపూజ్యేత మహేశ్వరో వా॥

॥౧౬౫॥

కాంతానకమలయందు వ్యసనము లేనివాడు కులాధముడైనను అంతలా పూజింపబడును. వాటియందు వ్యసన మున్నవాడు జగదీశ్వరు డైనను ఎక్కడను పూజింపబడడు. ॥౧౬౫॥

శ్లో॥ ధనాధికన్యాపి దండో ఏవ

స్వయం ధనాపేక్షితయా వ్యజ్ఞస్య

మహాదర్శిన్యోపి ధనాధ్య నవ

వాష్యేపి వాక్యే హ్యతినిస్పృహత్వాత్॥

॥౧౬౬॥

ధనమందు అపేక్ష కలిగియుండుటవలన యొకటి ధనవంతుడైనను దరిద్రుడే యగును. లభ్య (మగుచున్న) ను కాతగిని ధనమందుకూడ అపేక్ష కలిగియుండుకపోవుటవలన యొకటిదరిద్రుడైనను ధనవంతుడే యగును.

॥౧౬౬॥

శ్లో॥ అనార్జనే వా పరసేవనే వా

స్వీయా తుదంతిస్మ గృహంగతాస్తే॥

త్యాగేచ మానే వ్యయమాత్రలోపే

ద్వయానుసంధానవిధౌ గృహస్థాః॥

॥౧౬౭॥

ధనసంపాదన లేనపుడు, ఇతరులకు సేవ చేయవలసివచ్చినపుడు స్వజనము పీడపెట్టుదురు. ఖర్చయిండుగాని, మర్యాదయందుకాని ఏమాత్రపు స్వల్పలోపము వచ్చినను యింటికివచ్చిన బంధువులు మొదలయినవారు పీడపెట్టుదురు. ఈరెండువిషయముల సమీకరణము నిమిత్తము గృహస్థుడు బాధపడుచున్నాడు.

॥౧౬౭॥

శ్లో॥ ఇచ్ఛం త్యక్తార్యకరణేన ధనాగమశ్చే

త్తత్కర్తు మేవ నిజదారసుతాదయస్తు॥

తస్మా దిహాపరసుఖానుభవానుకూల

వృత్త్యైరయే ధన మపి స్వకుటుంబభృత్యై

॥౧౬౮॥

అకార్యకరణముచే ధనలాభము కలిగినప్పటికి దారాపుత్రాదులు అట్టి ధనలాభము నపేక్షింతురు. కాని ప్రతిగృహస్థుడున్న ఇహపరములకు బాధకములేని వృత్తివలన కుటుంబభరణముకొరకు ధనము వాఙ్గింపవలెను.

॥౧౬౮॥

శ్లో॥ అనాహూతోద్వరం గచ్ఛే దాహూత స్ఫుభకర్మణి॥

అనాహూతోపి వాహూతో న గచ్ఛే చ్ఛార్ధకర్మణి॥౧౬౯॥

యజ్ఞయాగాదికృతువులకు పిలవబడకుండాను, శుభకార్యములకు పిలవబడియు నశ్శక్యమైనను. శార్ధకర్మకు పిలవబడకుండాను, పిలవబడియు కూడా శశ్శక్యకూడదు.

శ్లో॥ దేశాటనం సత్ప్రణయ శ్చ వేశ్యా
సంభాషణం రాజసభాప్రవేశః ।

అనేకశాస్త్రార్థవిలోకనం చ

చాతుర్యమూలాని భవంతి పంచ॥

॥౧౭౦॥

దేశాటనము, పండితులతో స్నేహము, వేశ్యలతో సంభాషించుట, రాజసభల కేగుట, అనేక శాస్త్రములయందు పరిచయము, యీ ఆయిదున్ను చాతుర్యకారణములు.

॥౧౭౧॥

శ్లో॥ అశ్వత్థి మేకం పిచుమంద మేకం
న్యగోధ మేకం దశ తింత్రీణీకమ్ ।

కపిలేభిల్వామలకత్రయంచ

సవామృవాపీ నరకం న పశ్యేత్ ॥

॥౧౭౨॥

ఒక రావిచెట్టు, ఒక వేపచెట్టు, ఒక నురిచెట్టు, పదిచింతిచెట్టు, ఒక కలగచెట్టు, ఒక మారేడుచెట్టు, ఒక పెద్దఉసిరికి చెట్టు, తొమ్మిదిమామిడిచెట్టు, ఒక నడబావి. వీటిని స్థాపనజేసినవాడు నరకమును చూడడు. (యిదియే కనకంతుర్పణచేయుటకు అర్హమై యున్నది.

శ్లో॥ సతాం బహూనాం బహుభావవత్త్వా
ద్భహుస్థితానాం గృహీణాం కదాచిత్ ।

తత్ర త్వభావై ర్భహుధోవలబ్ధం

సహ్యం సుఖం వాప్య సుఖం సమానం॥

॥౧౭౩॥

కుటుంబవృద్ధిగల గృహస్థులకు వారి వారి మతముల ననుసరించి ఆనేక రకములయిన శుభములుగాని, కష్టములుగాని, సంభవించుచుండును. వీటిని ప్రతిగృహస్థుడున్న సమానముగానే భావించవలెను.

॥౧౭౪॥

శ్లో॥ రుగోషధ్నే ర్విమం మంత్రై ర్నైఽచ్యం విత్వా ద్విసశ్యతి

జాయుమంత్రధనై ర్వాపి వాగ్వ్యయం న నివర్తతే ॥౧౭౫॥

మందులవలన రోగమున్ను, మంత్రమువలన విషమున్ను, ధనమువలన నైఛ్యమున్ను, వశించుచున్నవి. ఔషధము వలనగాని, ధనమువలనగాని వాగ్వ్యయము నశింపదు.

॥౧౭౬॥

శ్లో॥ వృద్ధి రన్నా ద్వివా సత్ప్రత్యా రుజీమా సవివర్యయా |
కత్వా విరోధ మాహోతి హృత్వాచ ప్రణయంతథా ||౧౭౪||

అన్నమవలన అభివృద్ధియు, విషమవలన మరణమున్ను, లోకప్రసిద్ధమైయు
న్నవి. అయినప్పటికిన్ని లోగముచే యివి వ్యత్యయములగు లోగములందు విషమవ
లన అభివృద్ధియు, అన్నమవలన మృత్యువున్ను ఎల్లు పొందుచున్నవో అట్లే దాన
మువలన విరోధమున్ను, అపహరిం చుటవలన హింసయును సంగ్రహిస్తమగుచున్నవి

శ్లో॥ గమ్యతే యది మృగేంద్రమందిరం
లభ్యతే ద్విరదకుంభమాక్తికం |
జంబుకాలయగతేన లభ్యతే
వచ్చపుచ్చ మపి చర్మఖండనమ్ ||౧౭౫||

సింహము నివసించు పొదయందు ప్రవేశించుటచే ఏనుగులయొక్క కుంభస్థ
అములయందలి మత్స్యములనున్ను, కక్క నివసించు బొరియందు ప్రవేశించుటచే
కచ్చపుచ్చము, తోలుముక్కలు, మొదలయినవాటిని పొందగలుగుచున్నాడు.

శ్లో॥ దారా నృరేషాం జననీ మివ స్వాం
విత్తాంశ్చ లోహా న్యఖలా నివ స్వమ్ |
సర్వాత్మనా పశ్యతి యో విపశ్చి
త్స ఏవ దీర్ఘాయు రుపై త్యరోగమ్ ||౧౭౬||

ఇతరుల బార్యులను తల్లులవలెను, విత్తములను కుండపెంకులవలెను, అందరిని
తవనలెను. అన్ని విధములచేతను ఎవడు చూచుచున్నాడో అట్టివాడు దీర్ఘాయుర్దా
యమును, ఆరోగ్యమును పొందుచున్నాడు. ||౧౭౬||

శ్లో॥ సాధ్యే ద్వారగవాతచత్వరతలే వై కాశీనీసంవసే
ద్దోష్ఠీవిష్కుటతీర్థనాటకకోద్వాహే స్నగచ్ఛే త్స్వయం |
దుశ్చిర్యా కథవా భృకుంపపిశునీ సంభాషణం నాచరే
దేకాంగీవ చరే త్ప్రసాధితను ర్భర్తా సహార్థాంగ్యవి ||౧౭౭||

పతివ్రతయుగు శ్రీ పాత్రికట, (గ్వారములపక్క) కిటికిటిలగగర ముందరి
వాళ క్షలోను ఒంటరిగా నిలువబడియుండరాదు. సభలు యింటికి చేరిగాని, సమీ
పముందుగాని, ఉద్యానవనములు, తీర్థములు, నాటకములు, హరికథలు, వినాహోదలు,
వీటికి ఒంటరిగా పోరాదు. దుర్మడతలు గలవారు, విధవాశ్రీలు, భర్త పోయిన కలే

విశేషమయిన భర్తలు గల వ్యభిచారులు, స్త్రీలు, స్త్రీవేషధారియగు పురుషుడు, కొండెములు చెప్పువారు, వీరితో సంభాషింపరాదు. అలంకరించుకొనబడిన దేహముకలదై ఎల్లపుడూ కూడా భర్తతో ఏకాంగివలె సంఠరింపవలెను. ||౧౭౭||

శ్లో॥ నిర్ధార్యుని రివ క్షుధాతురతనా దాహోరదారుక్షయా
న్మాంద్యం ప్రాప్యతి జాతర స్సవచతే భుక్తం నిరాహారకః |
వాతాదీ న్నచతే త్రిదోషవచనే ధాతుక్షయం చ క్రమా
త్తైః ప్రాణైః పచతే తదేవ నియమాద్భుంజ్యాద్ద్వివారం క్షుధీ ||

కట్టెలు లేక అగ్ని చిహ్నమునట్లు, ఆకొన్నవా డన్నమును శివనియెడల (జతరాగ్నికి ఆహారమే కట్టెలు) ఆహార మను కట్టెలు లేక జతరాగ్ని మందగించును. భుజింపబడిన ఆహారాదికమును జతరాగ్ని పచనము గావించుచున్నది. భుజింపనివాడు వాతాదిదోషములను పచనము గావించుకొనుచున్నాడు. ఆత్రిదోషములు పచనము గావించబడినచో (త్రిదోషములు నశించినచో) క్రమముగా రసాదిసప్త ధాతువులున్ను నశించును. ఆధాతుక్షయముచే ప్రాణములు నశించును. కాన భోజనేచ్ఛాకాలమందు ప్రతిరోజునా నియమప్రకారము రెండుసార్లు భోజనము చేయవలెను.

శ్లో॥ భోజ్యం సువక్ష్వం నను కించిదుష్టం
త్యాజ్యం నదా పర్యుషితం చ శీతం |
స్వపే ద్దివా నప్రపిబే త్సపంక
మంబుత్యజే జ్జాగరణం నిశీధే || ||౧౭౮||

చక్కగా పక్వమయినట్టియు, కొంచము వెచ్చగా (గోరువెచ్చగా) నున్నట్టియు వస్తువులను భుజింపవలెను. నిన్నటిపదార్థమును. పాసిపోయినను, కుళ్ళిపోయిన పదార్థమును తినరాదు. పగటిభాగమందు నిద్రింపరాదు. మురికినీరు త్రాగకూడదు. రాత్రి మేల్కొనకూడదు. ||౧౭౯||

శ్లో॥ పరాన్నేన ముఖం దగ్ధం హస్తా దగ్ధా ప్రతిగ్రహేత్ |
పరస్త్రీ భిర్మనోదగ్ధం శావశక్తిః కులేః కలాః ||౧౮౦||
పరాన్నభుక్తిచే ముఖమున్ను, ప్రతిగ్రహదోషముచేహస్తమున్ను, పరస్త్రీలచే మనస్సున్ను, తగల పెట్టబడుచున్నవి. అగుచుండగా వాక్కుధి ఎక్కడిది.

శ్లో॥ శతం విహాయ భోక్తవ్యం సహస్రం స్నానమాచరేత్ |
లక్షం విహాయ దాలవ్యం కోటిం త్యక్త్వాహరిం భజేత్ ||౧౮౧||

నూరు మెతుకులను విడిచిపెట్టి ప్రజనమును, వేలకొలది మందువులచే న్నానము ను, లక్షమును విడిచిపెట్టి దానమును, చేయవలెను. ఇటు చేయునప్పుడు తావళ మునందలి మేరువులూసను విడిచిపెట్టి రెక్కమానుకొనవలెను.

శ్లో॥ విషస్య తైలస్య సకించిదతరం
మృతస్య సుప్తస్య సకించిదంతరం
ఋణస్య దానస్య సకించిదంతరం
ద్విజస్య దేవస్య సకించిదంతరం ॥౧౮౨॥

మానెకును విషమునకున్ను, నిద్రించినవానికిన్ని చనిపోయినవానికిన్ని, దానము నకును ఋణమునకున్ను, దేవునకును బ్రాహ్మణునకున్ను, స్వల్పతారతమ్యము. ॥౧౮౨॥

శ్లో॥ స్వయం హిపాకః పచసీయపవ
స్వబంధుభి శ్శ్రోత్రియముఖ్యవర్తైః
దారైశ్చ పుత్రై రధవాప్యశిష్యైః
కృతస్సాయం పాకవదేవ భూయాత్ ॥ ౧౮౩॥

సామాన్యముగా ప్రతిమానవుడును స్వయముగా వంటచేసుకుని భుజింపవలెను. ఆయినప్పటికిన్ని తనబంధువులు శ్రోత్రియులు ముఖ్యవర్గము భార్య పుత్రుడు తనయొక్క శిష్యులు పరిచేచేయబడిన వంట తను స్వయముగ చేసుకొన్నట్లే అగును.

శ్లో॥ వాషండదీనకుంధితాల్పరుగ్లాం
దృష్టిర్నిషేధా నిషునే నరాణాం ।
మాతా పితృస్వీయ ఎధూప్రియాణాం
సూదస్య వైద్యస్య శుభైః దృష్టిః ॥ ౧౮౪॥

సోజన కాలమందు నపుంసుకులు, దీనులు, ఆకొన్నవారు, నీచులు లోగముగ అవారు పరిగయొక్కదృష్టి దోషభూయిష్టమైనది తల్లి తండ్రి తనభార్య స్నేహితులు, వంటవాడు, వైద్యుడు వీరలయొక్క దృష్టి దోషపరిహితమయినది.

శ్లో॥ నోచ్చివృశంకా మధువర్క సోమ
ఫలేషు తాంబూలపరిగ్రహేషు ।
భుక్త్యంతథాతాంగుళినయ్యతాజ్యే
బాలేషు వృధేషు హవిర్యుభేషు ॥ ౧౮౫॥

వివాహ కాలమున చేయబడు మధుపర్కపాత్రశన (పెరుగు మొదలయినవి) సోమపానము, ఫలములు, చెరకుకర్రలు తాంబూలము, భోజనముచేకీ చేతిని కడుగుకొనినతరువాత చేతిని దిగబడిన చమురు, బాలరు, వృద్ధులు హవిస్సు (హోమముని మిశ్రమువండిన అన్నము మొదలయినవి) వీటికి యెంగిలిలేదు. ||౧౮౫||

శ్లో॥ తస్మా త్కుంభశతం జలం పరిహరే త్కూపాదిదోషై తదా
దద్యా త్తత్ర చ పంచగవ్య మసకృత్తీరం చ సర్పిః పచేత్ |
పోత్య త్కౌమకటాది తూలమలినే సంశోధయే దాతపే
హస్తోచ్చిష్టజలం పదంబుపతనా ద్దంశీషుసృశ్యతా ||౧౮౬||

నూతులు చెరువులు మొదలయినవి ఆపవిత్రతనొందినప్పుడు అట్టివాటినుండి మారుకడనలజలములు ఎత్తి పారబోసి కేషించిన నీరుగల కూపాదులయందు పంచగవ్యమును చల్లనలేను. (గోమహిమవద్ద యీపంచగవ్యము చెప్పబడినది) పాలు నెయ్యి కాచుటచేతను పట్టుబట్టులు చాపలు మొదలయినవి దూది నీళ్ళుచల్లి ఎండవేయుటవల్లను ఎంగిలిచెయ్యి కడిగినదగ్గర కాళ్ళుకడుగుకొనుటచేతను శుద్ధియగుచున్నది. యీ గలు మొదలయినవి ఒకరినుండి ఒకరికి ఎంగిలితాకించినను ఆపవిత్రపదార్థములను స్పృశించి పవిత్రపదార్థములను స్పృశించినను దోషములేదు. ||౧౮౭||

శ్లో॥ మలస్య మూత్రస్య విసర్జనే స్త్రీ
సంగే ఋతుస్త్రీశ్చపచోక్తికాలే |
త్రైరే శవోద్వాహవిధౌ గతౌచ
వినిర్ణితాప్తస్యనిశం నివేతీ ||౧౮౮||

మలమూత్రములను విడిచిపెట్టినప్పుడు సంభోగ కాలమందు రజస్వలాస్త్రీలతోను చండాలురతోను సంభాషించునప్పుడు త్రైరకాలమందు శవమును మోయునప్పుడు తోవనడచుచున్నప్పుడు యీయెనిమిదిపనులయందు ఎల్లప్పుడు నివేతి (దంధ్యములు పేరుగా ఉంచుకొనుట) చెప్పబడినది ||౧౮౯||

శ్లో॥ చండాలనూతికాత్రేయాపతితేభ్యో యథాక్రమం
ఏకం, ద్వేత్రీణి, చత్వారి యుగాన్మృత్యుజ్యసంచరేత్ ||౧౯౦||

చండాలరు, నూతి కాస్త్రీలు బహిష్టయినస్త్రీలు పతికులు (తలముచెడినవాడు) వీరికి క్రమముగా 1-2-3-4 బండికాడులు దూరములువిడిచి సంచరించవలెను,

శ్లో॥ వజ్రతా న్యవ్రతఘ్నాని గురోర్వచన మాషధమ్!

బ్రాహ్మణస్యచ కామాయ కందమూలం జలం పయః ||౧౮౮||

గురువా క్యాచరణము. వ్రాపధము, బ్రాహ్మణునియొక్కకర్మసంపూర్తి కిం దమూలములు ఉదకము పాలు వీటిని నేవించుటవల్ల యేవ్రతమునకున్న భంగము కలుగనేరదు. ||౧౮౮||

శ్లో॥ అజ్ఞాతం శుచి నర్యమాహణిగతం భైషం గుడిం మాక్షికం

శృంగం చర్మ పతత్రిఖండితఫలం కారోః కరం స్త్రీముఖమ్!

దంతస్థాః పృవత శ్చ వేదవిదుషా మాచామలేశాశ్శుభా

శ్శయ్యా వస్త్రవధూక మండలుసుతా స్వీయాశ్చ మేధ్యాస్సదా ||

అపవిత్రమయినట్టి మనకు తెలియనిది (మనముచూచేసరికి పవిత్రముగా నున్నట్టి) పృథివస్తువయు ఒకారునందు (దు కాణమందు) ఉన్నదియు, మధూకరాన్నయా, చెల్లము తేనె, గూరగేడికొమ్మ కృష్ణజలము చిలకకొట్టినపండు కంసాలియొక్కముంజెయ్యి స్త్రీముఖము వేదోచ్ఛారణచేయునప్పుడు నోటినుండివెడలు తుంపరిలు అవమనముచేయునప్పుడు చెదరెడునీళ్ళు పక్కబట్టు భార్య కమండలము కుమారుడు పీరు ఎల్లప్పుడు పవిత్రతకలవారు. ||౧౮౯||

శ్లో॥ యజ్జలేన దివా పక్వం యత్పక్వం తుషయా నహ!

తత్సర్వం ఫలవజ్జ్ఞేయం శలాట్వంబుసితాదయః ||౧౯౦||

ఉదకముతో ఉడకనిది, (కాల్చబడిన కందమూలాదులు) పొట్టుతో కూడా ఉడికినవి (అటుపలు) యీ మొదలయినవిన్ని, పచ్చి కాయలలోని నీరు, పంచదార మొదలయినవి ఫలములతో సమానము. ||౧౯౦||

శ్లో॥ స్యా చ్చంచలం చిత్త మనత్యచారిణాం

తచ్చింతచాంచల్య మనాయు రాస్పదమ్!

తద్దర్శనంస్థాపితనత్యవర్తనం

సౌఖ్యాధికారోగ్యచిరాయు రాస్పదమ్ ||

||౧౯౧||

అసత్యచాదులయొక్కయు, అపత్యప్రవర్తకులయొక్కయు, మనస్సు ఎల్లప్పుడున్న చంచలముగా నుండును. అచిత్తచాంచల్యము అయ్యుద్దాయమును నడించు ను గాన భర్తృవిస్తీతమంబున సత్యవర్తనము సౌఖ్యమునకు, ఆరోగ్యమునకు, దీర్ఘాయు ర్దాయమునకును అన్వదనగుచున్నది. ||౧౯౧||

శ్లో॥ దివాకృతవ్యాపకదోషశాంత్యై
తద్వ్యాపకాంతే ముహురిష్టదైవమ్;
దుస్వప్నశాంత్యై శయనస్యపూర్వం
ధ్యాయే దనిద్రాస్థితికాలమేవ॥

॥౨౦౦॥

ప్రతిమానవుడు తాను పగటిభాగమందుచేసిన జీవితవ్యాపారమునందు సం
ప్రాప్తములయినదోషములు ఉపశమించుటకై ఆయావ్యాపారమును ముగించుకొని
నపిమ్మట దుస్వప్నములు రాకుండగలందులకు నిద్రవచ్చేవరకు తన యిష్టజైవమును
ధ్యానము చేసుకొనుచుండవలెను.

॥౨౦౦॥

శ్లో॥ యః కాల మితం నయతి ప్రవీణః
కరస్థ వవాస్య సుఖోపలంభః!
చికిత్సక స్వోపకృతిస్తు తస్య
నాస్యైవ ధర్మాచరణా దజన్యమ్॥

॥౨౦౧॥

ఏమానవుడు తనజీవితమును యిహకారముగా గడుపుకొనుచుండునో ఆ
మానవునకు సుఖము అరచేతియు దిమిడియుండును. పూర్వోక్తములయిన ధర్మముల
నాచరించినవానికి చికిత్సకుని ఆపనరము యెన్నడును ఉండదు. (అనగా జీవితకాల
ము ఆరోగ్యముగానే ఉండుననుట)

॥౨౦౧॥

—♦ సర్వరోగకర్మవిపాకం ♦—

శ్లో॥ దేవబ్రాహ్మణవైభవాపహరణా త్సంపర్జ్వరో వా గురు
ద్వేషాద్గుల్మ మపస్మృతి ర్గురుపరస్త్రిసంగమా దశ్మరీ!
చండాలోగమనా తప్రమేహ మధవా త్కుద్రాద్విజఘ్నాత్క్షయ
శ్చూలా గోద్విజసంగమేన వధయా దత్తాపహారాదపి॥ ౨౦౨॥

దేవతలయొక్కయు బ్రాహ్మణులయొక్కయు ద్రవ్యమును అపహరించుట
చేపాండువుగాని జ్వరముగాని గురుద్వేషముచే గుల్మరోగముగాని అపస్మారముగాని
గురుభార్య పరస్త్రిసంగముచే అశ్మరీరోగము చండాలోగమముచే ప్రమేహము
గాని కుద్రాద్రోగములు గాని బ్రహ్మహత్యకలన త్తయ గోవు బ్రాహ్మణస్త్రీ వీరల
సంగమముచే గాని వీరి వధచే గాని లేక యిచ్చినదానమును తిరిగి అపహరింపుటచే
గాని శూలరోగమున్న సంప్రాప్తమగుచున్నది.

శ్లో॥ దారోత్సర్జనయా గ్రహణ్యధిపతి ద్రోహేన వాత స్సురా
పానా త్పిత్త మనర్థవిత్తహరణా శ్చైష్మాకృతఘ్నాదితః ।
పుష్పిణ్యా గమనా ద్భృదగ్ని విషదా దామానిల శ్శీపదం
గోత్రప్రిగమనా ద్భగందరమపి వ్యర్థాలపాత్కుప్తతా ॥౨౦౪॥

పరివ్రతయగు భార్యను విషనాడుటచే గ్రహణీరోగము అధికారిని మోసపు
చుటచే హతరోగము, సురాపానముచే పిత్తరోగము, దుష్కృతి ధనమును అపహ
రించుటచేతనున్న ఇతరులవల్ల పొందినమేలును మరచుటవల్లనున్న శ్లేష్మరోగమును
బహిష్టయిన (ముట్టయిన) శ్రీలతో భోగించుటవలన హృదోగమును, అగ్నిప్ర
యోగ విషప్రయోగములచే ఆకువాతమును స్వగోత్రప్రిని భోగించుటవలన శ్లీపద
వ్యాధి (బోద) గాని భగంధరవ్యాధి గాని వ్యర్థమయిన లేక (కఠినమయిన) సంభా
షణమువల్ల కుష్టురోగమును సంపాప్తమగుచున్నవి, ॥౨౦౪॥

శ్లో॥ హిక్మా నిత్యజపాగ్నిహోత్రవిరహ త్కూపాదినాశా దుదా
వర్తం దాహ మదాహతః కృపణయాజీర్ణం స్వకర్మా నృతేః ।
ఉన్మాదం వచనం కదన్నవితరా మాహ్యం రుజా సంభవం
రుగ్ణం కర్మవిపాక మప్యనుదితం జారత్వ చౌర్యాదిభిః ॥౨౦౫॥

ప్రతిరోజునా చేయవలసిన షట్కర్మపరిత్యాగము అగ్నిహోత్రపరిత్యాగము
వీడితలన హిక్మ నూతులు చెరువులు మొదలయినవాటిని పాడుచేయుటచే ఉదా
వర్తము దాహమివ్వకపోవుటచే తృష్ణ లోభత్వముచే అజీర్ణము స్వకర్మత్యాగముచే ఉ
న్మాదము పురుగుల పట్టినట్టి గాని పాసిపోయినట్టి గాని కుక్కలు కాకులు మొద
లయిన వాటిచే ముట్టబడినట్టి గాని అన్నాదులను ఇతరులకు పెట్టుటచే వాంతి సం
పాప్తములు అగుచున్నవి. మరియు ఇందు పేర్కొనబడని జారత్వ చౌర్యాది
దోషములచే సంపాప్తములు కాతగిన వివిధ వ్యాధులు ఉత్పాదములు. ॥౨౦౫॥

—*స్వ ల్పా యు ర్ల క్షణ ము లు. *—

శ్లో॥ రాత్రౌ దాహో భవతి చ దివా జాయతే శీతలత్వం
కంఠే శ్లేష్మా పిరసవదనః కుంకుమాకారనేత్రే ।
కృష్ణా జిహ్వ వహతిచ సదా నూల నూత్నా చ నాడీ
తద్భ్రష్టజ్వలం మనుజువితతే రామ రామేతి సామ ॥౨౦౬॥

రాత్రి భాగములయందు దాహము పగటి భాగములయందు శీతలము కంఠ
మందు శ్లేష్మము ముఖకళ మారిపోవుట కండ్లు ఎఱిబడుట నాలుక నల్లబడుట నా
డి ఒకానొకప్పుడు లావుగాను. ఒకానొకప్పుడు సన్నముగాను నడచుట యిట్టి
క్షణములుగల రోగికి రాను నామ స్మరణకంటె ఔషధ మింకొకటి లేదు. (అనగా
అసాధ్యరోగముల యందు భగవత్ స్వామస్మరణమే కర్తవ్య మనుట.) ||౨౦౬||

శ్లో|| శుష్కాస్య శ్వాసో యోష్టో ప్యసితరదతతి శ్శీతనాసాప్రదేశ
శ్శోణాక్షైచ్చ క నేహో లులితపదకర శ్శ్రోత్రపాతిత్యయుక్తః |
శీతస్వాసో ధవోష్ణ శ్శ్వసనసముదయ శ్శీతగాత్రప్రకంప
సోద్వేగో నిష్ప్రేషించః ప్రభవతి మనుజ స్సర్వదా మృత్యుకాలే||

నోరెండుట పెదవులు దంతములు నలుపెక్కుట ముక్కుదగ్గర (శ్వాస) చల్లబడుట ఒకకన్న మూయబడియు ఒకకన్న తెరవబడియు యుండుట, కాళ్ళు చేతులును పట్టుకదలివట్టుండుట చెవులు మేల్చబడుట శ్వాస చల్లగాగాని వెచ్చగాగాని వచ్చుట అయాసము శరీర మెత్తి కుదవేయుట భయోత్పాతము కలుగుట, కర్తవ్యాకర్తవ్యజ్ఞానము లేవండుట యిట్టిలక్షణములుగల రోగికి మరణమాసన్నమయినదని తెలియవలయును. ||౨౦౭||

శ్లో|| స్వేదో లలాటే హి భవే న్నరస్య
సీతార్ధి తవ్యాపి సుపిచ్ఛిలస్య |
కంఠసితం శ్లేష్మకృతప్రియతై
ర్భూహిర్మయా త్యంతరసి మియే త్యః||

ఏరోగికి శరీరము చల్లబడి ముఖమున చమలయు దేహమున జిగటయు ఎన్ని విధములచికిత్సచేసినను కంఠగతమయిన శ్లేష్మము పయికిగాని కిందికిగాని కదలక యుండునో అట్టిరోగి శిఖా కాలమున మృతినొందును. ||౨౦౮||

శ్లో|| ఏకం రాద్రం చ భుగ్నం వికసిత మపరం మీలితం యస్యచక్షు
స్తారా వా య న్నపశ్యే న్న కిమపి కుటిలం చోర్ధ్వగః
యస్య వా స్మాత్ |
రాద్రం యఃపేక్ష తేనా భ్రమియతమధవా కంపయుక్తార
నోవా
దృష్టి ర్యస్యాత్రసాధ్యనభవతి మనుజోరోగయుక్తః కదాచిత్

కోగికి ఒక్కనేత్రమామత్రము తెరచికొనియుండి భయంకరముగాను వికారముగాను వంకరిగాను చూచుచు చెలవకన్న మూతపడి ఒక వేళ తెరచినయడల నల్లగుడ్డుకనపడక పోయినను మరియు వంకరిగాను పైకి ఈడ్చినట్లున్న భయంకరముగాను నల్లగుడ్డునకు వంబుకుకలిగియు చూచినయడల అట్టికోగము ఆసాధ్యమయినదని తెలియవలయును. ||౨౦౯||

శ్లో॥ కూర్చుభూయుగనాసికాగ్గిరసనావక్త్రస్థలావర్చనం
ప్రాకోష్ఠస్య కృతాంతా పుత్రరనా శక్తి ర్నివాశాశనే!
న్యాహారశ్రవణాక్షమత్వ ముభయోష్ఠాలంబనాస్పందనే
పక్షస్థివిజృంభణే తనురుహాద్యప్రచ్యుతి స్యా న్మృతిః॥౨౧౦॥

కనుబొమ్మలమధ్యప్రదేశము కనుబొమ్మలు నాసికాగ్గిము నాలుక ఇవికను పించకపోయినను ముంచేయు ఎక్కడ లావుగనున్నదో ఎక్కడ సన్నముగనున్నదో తెలియకపోవుట చెవులుమానుకొనినచో హోరు విసజడకుండుట, భోజనమందు (అయిష్టము) అపేక్షలేకుండుట (ఏవగింపు) ఎదటివారుచెప్పినమాట వినుటయందు అయిష్టము ఊర్ధ్వాధరోష్ఠములు రెండిటియొక్కయు జేల్లాడుటగాని చలించుట కనురెప్పలు లోనికిడ్చుకొనిపోవుట లేక విస్తరింపునొందుట రోమకూపములనుండి రక్తముస్రవించుట పిటివలన మరణమానన్నమయినదని తెలియవలెను. ||౨౧౦॥

శ్లో॥ బద్ధం శ్యామం నితాంతం మరుతి నకుపితే పిత్రకోవేతుపీతం
పానీయాభం సఫేనం కఫరుషిచ మలం సాంకృ పాంరడువర్ణమ్!
రక్తై వృద్ధే స రక్తం జలనిభమధతద్వంద్వరోగే ద్విలింగం
నర్వై ర్దోషే సు రోషే ర్భవతి కిలమలం రోగిణ స్సర్వలింగమ్

మలము వాతప్రకోపమున నల్లగాను పిత్తప్రకోపమున పచ్చగాను, కఫప్రకోపమున నీటివలెను నురుగుతోను గట్టిగాను తెల్లగాను రక్తప్రకోపమున రక్తవర్ణముకలిగి నీటితో సమానముగాను ద్వంద్వప్రకోపమున ద్వంద్వచిహ్నములు కలిగియు త్రిదోషప్రకోపమున సర్వచిహ్నములు కలిగియు ఉండును. ||౨౧౧॥

శ్లో॥ దుర్గంధం శ్యామవర్ణం మలమరుణనిభం పాండురాభంవిచిత్రం
మాంసాంభ మేచకం త త్పుభవతి మరణాయైవ రోగాన్వితస్య!
విస్మం శైథిల్యయుక్తం ముహూ రతినిపత త్స్య దజ్జీర్ణాచ్ఛవరో
దిక్మాత్రం చైతదేవం నిగదిత మగదై ర్లక్షణం వర్చసోఽపి॥

మలము దుర్గంధముగాను, నల్లగాను, కొంచుము ఎర్రగాను, లేక తెల్లగాను, అనేకరకములయిన రంగులు కలదిగాను. మాంసమువలెను, బూడిదవలెను ఉన్నచో అట్టివాడు జీవించడు అజీర్ణమునందు మలము పెంటికలుగాను శిథిలముగాను అనేక పావుగాను అగును. ||౨౧౨||

—♦ దీర్ఘాయుర్లక్షణములు ♦—

శ్లో॥ సామ్యా దృష్టి ర్వదతి విమలం హస్తసాదౌ సవోష్ణే
స్వలోహీ దా హస్సురసవదనః కోమలా యస్య జిహ్వో
నాసా శ్వాసో వహతి సరళం స్వేదహీనో జ్వరో సా
సాధ్యో రోగీ భవతి నియతం వైద్యభైషజ్యయోగ్యః ||౨౧౩||

నిర్మలమయినదృష్టి మంచిమాటలు కాళ్ళు చేతులు వేడిగానుండుట స్వల్ప దాహము ముఖము కళగలిగియుండుట నాలుకకు రుచి తెలియుట శ్వాసలు సరళము గానడచుట చవుటపట్టుకుండా జ్వరమువచ్చుట యాలక్షణములుగలరోగి చికిత్సచేయుటకు తగినవాడు. ||౨౧౩||

శ్లో॥ దేహా లఘుత్వాశ్చ మగతక్లమమోహతాపాః
పాశో ముఖే కరణసౌప్తవ మవ్యధత్వమ్!
స్వేదః క్షుతం ప్రకృతియోగమనోన్నలిపా
కంఠాశ్చ మూర్ఛి విగతజ్వరలక్షణాని ||౨౧౪||

దేహము చురుకైనగానుండుట, శ్రమ, మోహము, తాపము ఇవిలేకుండుట ముఖము వికాసముగానుండుట, దేహము తేలిక గానుండుట యేవిధమయినబాధలులేక చవుటపట్టుట తుమ్మనవచ్చుట మనస్సు యథాస్థితిగానుండుట అన్నమయందభిలాష తలయందు దురద యాలక్షణములు కలిగినచో జ్వరము మళ్ళినట్లు తెలియనగును.

శ్లో॥ యస్య నిద్రా సుఖేన స్యా త్కరీరం సోద్యమం భవేత్ |
ఇందియాణి పసన్నాని సరోగీ నైవ సశ్యతి ||౨౧౫||

ముఖముగా నిద్రపట్టుట పనులయందాసక్తి కరచరణాద్యంగములు పటుత్వముకలిగియుండుట యిట్టిలక్షణములుగలరోగి తప్పక జీవించును. ||౨౧౫||

—♦ మూత్రపరీక్ష ♦—

శ్లో॥ మంజిష్ఠాభం ధూమ్రవర్ణం చ నీలం
స్నిగ్ధం మూత్రం వారితుల్యం చ నీశ్రమ్ |
జ్ఞాత్వాచిత్తే బుద్ధిమాన్మానుషాణాం
కుర్యా త్తత్త్వం భేషజం రోగిణాం చ ||౨౧౬||

మూత్రము మంజిష్ఠరంగు (ఎర్రరంగు) కలిగియు పొగరంగు గలిగియు చిక్కైనముకలిగియు నీటివలెను చల్లగానుఉన్నయడల అట్టిరోగికి చికిత్సచేయవలెను

శ్లో॥ నీలం చ రూక్షం కుపితే చ వాయూ

పీతామృతం తైలనమంచ పితైః

స్నిగ్ధం కఠే పల్పలవారితుల్యం

స్నిగ్ధోష్ణరక్తం రుధిరప్రకోచే॥

॥౨౧౨॥

శ్లో॥ గోమృక్మూత్రము వాతప్రకోపమునల్ల నల్లగాను, పతచగాను పిత్తప్రకోపమున పచ్చగాను యర్చగాను మానెవలెను కఫప్రకోపమున బంకగాను బురదవలెను రక్తప్రకోపమున వెచ్చగాను బంకగాను ఎర్రగాను ఉండును. ॥౨౧౩॥

శ్లో॥ పిత్రానిలే ఘామృజలాభ ముష్ణం

శ్లేతం మరుచ్ఛేష్టాణి బుద్బుదాభమ్ |

గన్ధేష్టపితై కలుషం సరక్తం

జీర్ణజ్వరేస్పృక్పద్యశంచ పితమ్॥

॥౨౧౪॥

పిత్రవాతప్రకోపమున పాగరంగుగలనీళ్ళనలెను వెచ్చగాను వాతకఫప్రకోపమున నురుగగాను కఫపిత్తప్రకోపమున రక్తవర్ణముకలిగియు జీర్ణజ్వరమున ఎరుఘ్రపసుపు రంగుగను ఉండును. ॥౨౧౫॥

—తైలం బిందు లక్షణం—

శ్లో॥ వికాశించే తైల మథాసుమూత్రే

సాధ్య స్సరోగో నవికాశితం చేత్ |

స్యాత్కష్టసాధ్యో యదిమగ్న మేవా

సాధ్య శ్చిక్తానం పృతివైద్యకస్య |

॥౨౧౬॥

మూత్రమున విడిచిపెట్టబడిన తైలబిందువ బాగుగావికసించినయడల చకోగము సాధ్యమనియు వికసించనియడల కష్టసాధ్యమనియు మలిగినయడల అసాధ్యమనియు తెలియనగును. ॥౨౧౭॥

శ్లో॥ ప్లా క్షృత్వగాళా సరణాత్సుసాఖ్యం

యామ్యప్రసారా దగ దేనసాఖ్యం |

ఉదక్ష్ప్రసారా త్వరితక్వరుక్త్వం

విదిక్ష్ప్రసారా స్మరణం చ వింద్యాత్ |

॥౨౧౮॥

మూత్రమున విడువబడిన తైలబిందువ పూర్వదిక్ష్ప్రసరణగాని పశ్చిమదిక్ష్ప్రసరణగాని వ్యాపించినయెడల దానంతట అదియే సుఖముకలుగుననియు దక్షిణదిక్ష్ప్రసరణగాని వ్యాపించినయెడల దౌషధసేవచే సుఖముకలుగుననియు ఉత్తరదిక్ష్ప్రసరణగాని వ్యాపించినయెడల శోగము రహితమయినదనియు విదిక్ష్ప్రసరణగాని వ్యాపించినయెడల మరణము కలుగుననియు తెలియనగును. ॥౨౧౯॥

ఇతి చిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యే శ్రీసోమయాజినత్పథే

(సత్పఞ్చ పాదక రణము)

పరిభాషా పాదక రణము . శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

చిత్రాగదసంగ్రహాభ్యే సోమయాజినతుధే

శరీర ప్రకరణమ్

శ్లో॥ భవంతి సర్వాణి జగంతి యస్మా
త్పునర్విసీయంతి జగంతియస్మిన్ |
త మక్షరం శాశ్వత మేవ వందే
సమీరమార్గై కవిరాజమానమ్ ||

సమస్తలోకములు యెవరివలన పుట్టి తిరుగ యెవనియందు లీనమగుచున్నవో
శాశ్వతుండును కేవల వాయుమార్గసంచారియునగు అట్టిపరమాత్మకు నమస్కారము.

శ్లో॥ అనుక్షణం ప్రాణిణి కావనాయ
ర్వేదస్సమస్తాపి శరీరముఖ్యః |
దేహ శ్చికిత్సార్హతయైవ యస్మా
త్పురా తదుత్పత్తి ముదాహరణః ||

పృథివీజను ప్రాణిణిలోటిని సఃగ్రహించు వైద్యశాస్త్రమంతయు శరీరముపై
న ఆధారపడియున్నది. ఆశరీరము అనేకవిధములైన శ్రోగములకు మూలాధారమగు
టచే మందుగా శరీరోత్పత్తినిగురించి ఉదహరింపుచున్నాను.

—♦ శరీరభాగములు ♦—

శ్లో॥ తేభా విభాజ్యం సృశరీరమాద్యం
శిరస్తథా గ్రీవగుదం ద్వితీయమ్ |
హస్తా చ పాదౌ తదను తృతీయం
నక్ష్యంతి భాగా స్త్రితయే క్రమేణ ||

మనుష్యశరీరమును మూడుభాగములుగా విభాగింపవచ్చును. అందు మొదటి
భాగము శిర, రెండవభాగము మొండెము, మూడవభాగము కాళ్ళు చేతులు వీటి
అందలిభాగములు క్రమముగా చెప్పబడుచున్నవి.

— ♦ శిరస్సు ♦ —

శ్లో॥ దీమూలను స్తిమ్భ మముత్తశ్రీరే
 స్థితం ద్విభాగా స్థ ఇమాత్తమాంశే
 ఆద్యం కపాలం వలయాశృతీం
 పేటీవ దప్తాసివినిర్మితంసత్ ॥

బుద్ధికి కారణమయిన మెదడు తలలోపలనున్నది. యీతలయందు రెండుభాగాముగలవు. అందు మొదటిది కపాలము (పుర్రె) ఇది యెనిమిది యెముకలచే నిర్మింపబడి గుండ్రనిది కారముగలిగి పెట్టివలెనున్నది. ॥౪॥

శ్లో॥ అస్తీని తాని క్రకచస్థదంత
 న్యూతాని వానోన్యన్యసమన్వితాని
 తత్సంధయః పోతకపోలభాగే
 పశ్యంతి తేఽమీ క్రమః ఖలా స్స్యః ॥

మందుచెప్పబడిన ఎముకలు యెనిమిదిన్ని జంపపుపండ్లవంటి పండ్లుకలిగి ఒకదానిలో ఒకటి ఇమిడియున్నవి. యీఅతుకుల పశిబిడ్డలతలలో కనబడుచున్నవి. పెద్దవారయినకొలది యీఅతుకులు కానరావు. ॥౫॥

శ్లో॥ ద్వితీయభాగం ముఖమేవశీర్ష
 శ్చతుర్దశాస్తీని ముఖోర్ధ్వభాగే
 పట్నంఖ్యయా ద్వాదశపార్శ్వగాని
 కపాలభాగం చుబుకాస్థిచైకమ్ ॥

తలయందలి రెండవభాగము ముఖము. యీముఖముయొక్క పైభాగమందు ఒక్కొక్కప్రక్కను ఆరుచొప్పున పన్నెండుయెముకలు ఉన్నవి. గడ్డమంతయు ఒకటేయెముకగా ఉన్నది. ॥౬॥

శ్లో॥ చతుర్దశాస్థి వ్యధమాస్థి చైకం
 చల త్యజన్గం శ్రీవణాంత సూతమ్
 దంతా స్సమంతా దధరోర్ధ్వతాల్వా
 శ్శరీరసంరక్షకభక్షణార్థాః ॥

॥౭॥

పైగానున్న మొదటిదియగు కసాలభాగమునందలి అడుగుయెముక ఒకటి ఇరుపార్శ్వములయందును పైదవడలకు సంబంధించిన యెముకలు పన్నెండు. గడ్డము గానున్న యెముక ఒకటి ఇవన్నియుకలసి పక్షాచుగు. వీటిలో ఇరుప్రక్కలాఉండు చెవులదగ్గర అమర్పబడి గడ్డపు టెముక మాత్రము కదలికగలిగియున్నది. దాడలకు కిందిభాగమందును పైభాగమందును శరీరసంరక్షణకు కావలసిన పదార్థభక్షణమునకు తగినపండ్లు ఇమిడియున్నవి.

॥2॥

—♦ మొండెం ♦—

శ్లో॥ త్రయోత్తరత్రింశ ద్దియం కశేరు
రూలేవ తతోర్ధ్వగతా న్యహాని |
ఏకత్ర తాని గ్రీధితాని చే త్స్య
రేకాస్థివ నృధ్యబిలాన్వితాని॥

॥౮॥

తెన్నెముక ముప్పదిమూడు పూసయెముకలచే దండగా నిర్మింపబడినది. యీ తెన్నెముకదండయందు పైపూసలు క్రమముగా చిన్నవి. మధ్యభాగమున రంధ్రములుగల ఈపూసయెముకల ఒకదండగానిర్మింపబడినచో ఒక్క ఎముకవలెనుండును.

శ్లో॥ కశేరుకాయా ముపరిస్థితాని
సప్తాల్పకుల్యాని శిరోధిరాసన్ |
శిరో వహత్యేష శిరోధిరస్యాఽ
ధస్తా స్థితో ద్వాదశేకుల్యసంఘః॥

॥౯॥

తెన్నెముకలో పైభాగమందున్న ఏడుపూసలు మెడ అని చెప్పబడుచున్నది. ఇది తలను మాయుచున్నది. ఈమెడకు క్రిందిభాగమున పన్నెండుపూసలు ఉన్నవి.

శ్లో॥ తద్ద్వాదశాస్థీని చ పార్శ్వకులైః
స్సంబంధ మాపాద్య వహంతి కాయమ్ |
ఊర్ధ్వోర్ధ్వబద్ధాని వహంతి మధ్యం
పంచాల్పకుల్యా న్యధమస్థితాని॥

॥౧౦॥

పైచెప్పబడిన పన్నెండుపూసలున్న ప్రక్కయెముకలతో సంబంధముకలిగి శరీరమును మాయుచున్నవి. (అనగా నిలవబెట్టుచున్నవి) వీటికి కింద భాగమందున్న అల్పకుల్యాసలు నడి అని చెప్పబడుచున్నవి.

॥౧౧॥

శ్లో॥ శిశౌ పవృష్టే సతి వధ్యమాశః

కుల్యాని పంచైక విధాస్థి భూమాత్

త్రికం తదేవాస్మతురీయకుల్య

చతుష్టయం చైకవిధాస్థి సాగ్రమ్॥

॥౧౧॥

పిల్లలు పెద్దవారయినప్పుడు నడుముక్రిందనున్న అయిదుపూసలకలిసి ఒకపూసవలె అగును. దీనికే త్రికాస్థి అనిపేరు. ఈత్రికాస్థి చివరనుండు నాలుగుపూసలున్న కలిసి తోకవంటి ఒకపూసవలె అగుచున్నది. ఇదియే త్రోటిక. ॥౧౧॥

శ్లో॥ త్రయోత్తరత్రింశ దమూని భూయః

షడ్వింశ దస్థీని భవంతి చైనన్

పార్శ్వస్థితద్వాదశకుల్యసంఘా

కశేరుకాహ్మత్తనుస్తకుల్యా॥

॥౧౨॥

పైన చెప్పబడిన ముప్పదిమాడుపూసలన్న మెడపూసలు ఏడు, మెడకింద పూసలు పన్నెండు. నడ్డిపూసలు అయిదు, త్రికాస్థి వకటి, త్రోటిక వకటి, యింకా పక్కారము యిరవైఅరుగా మారిపోయినవి. నడ్డిపైపున ఒక్కొక్కపక్కకు పన్నెండుగా యున్న ఎముకలతోను కొమ్మపైపున ఏడుయెముకలతోను వెన్నెముక కలిసియున్నది. ॥౧౨॥

శ్లో॥ హృదగ్రసంయుక్త మృహాపకుల్య

స్మృత శ్చ పంచాశ్చయ స్తతోహి

ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసగతౌ తదేత

త్పంచాస్థిబృందం చలతి ప్రకామమ్॥

॥౧౩॥

కొమ్మయొక్కచివరనుండేడు హెత్తని ఉపాస్థితో అయిదుయెముకలు ఇమిడియున్నవి. అందువల్లనే ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములయందు యీపంచాస్థిబృందము ధారాళముగా చలింపగలుగుచున్నది. ॥౧౩॥

శ్లో॥ కశేరుహృద్గండనిబద్ధ మేత

త్పార్శ్వస్థిబృందం వలయాకృతీదం

హృచ్ఛ్వాసకోశక్షతజాఽధినాథా

నగ్నత్వజస్యో నిజమధ్యమస్థా ॥

॥౧౪॥

యీశరీరమునగల అస్థులు, అంత్రములు, ఉండకము, కూర్చులు, కండరములు కలలు, జాలములు, అశయములు, స్లీహ, సంఘాతములు, త్వక్కులు, మతిములు, వృక్కలు, పుష్పసము, యకృతు, సీమంతములు, హృదయము, ధాతువులు, పేళిలు, మర్మలు, సిరలు, దోషములు, ధమనులు. స్తోత్రస్సులు, స్నాయువులు, నేవనులు, రజ్జువులు, సంధులు, అనునవి సుశుతకారీరభాగమున వివరింపఁబడినవి. ||౨౦||

—♦ మూలప్రకృతి ♦—

శ్లో॥ మూలప్రకృతి రవ్యక్త మహద్గర్వాచలాదిగా |
చరాచరనిదానాభూ దవృథా భోక్తృభోగ్యగా | ||౨౧||

మూలప్రకృతియనబడు అవ్యక్తము పృథివ్యాదిపంచభూతములకు కారణమై అవ్యక్తము, మహత్తు, అహంకారము, పృథివ్యైజోవాయ్వాకాశ రూపమైన పంచతస్మాత్రీలు అనబడు ఎనిమిదివిధములైన రూపమును పొంది స్థావరజంగమ స్థూరూపమైన యీప్రపంచమునకు కారణమై సమస్తకర్మజీవులకు ఆధారమైయుండున

—♦ మహదుత్పత్తి ♦—

శ్లో॥ ప్రకృత్యహంతా మమతాభిలాష
కర్మాత్మదుఃఖాని యధోత్తరాణి |
భవంతి దేహస్థితీకారణాని |
సర్వాత్మనా గ్రంథివిభేదనే స్వప్న || ||౨౨||

మూలప్రకృతివలన అహంకారము, దానివలన మమకారము, దానివలన విఃయాభిలాష, దానివలన కర్మ, దానివలన శరీరము, దానివలన దుఃఖమును, యథాక్రమముగా ఒకదానివలన ఒకటి కలుగుచున్నవి. ఇదియే దేహధారణకున్న దేహస్థితికిన్ని కారణమైయున్నవి. అన్నివిధములచేతనుకూడా గ్రంథిభేదమైనగా స్వరూపవ్యాప్తి కలుగనేరదు. ||౨౩||

—♦ అహంకారోత్పత్తి ♦—

శ్లో॥ త్రిగుణాత్మక మవ్యక్తా న్మహత్తత్త్రిగుణాత్మకః |
అహంకార శ్చ త్రివిధః క్రమేణైవ ప్రజాయతే | ||౨౪||

అవ్యక్తము (మూలపర్యవృత్తి) వలన సత్త్వ రజ తమోగుణాత్మకమయిన మహాత్మ్యము (బుద్ధితత్త్వము) దానివలన సత్త్వ రజ తమోగుణాత్మకమైన అహంకారమున్న పుణ్యమున్నది. ||౨౦||

—♦ చ త నాత్మ తో త్ప త్తి ♦—

శ్లో॥ సరాజనా త్సత్త్వయుతా త్తమోగుణా
శ్లక్షణ త్తతోపేత సుబాదిమాతాః ।
భవగ త్యమీమా మాతీసూక్ష్మవత్త్వా
త్సుఖాదిభోగానుభవాతిశేకాః ॥ ||౨౧||

రాజసగుణసహాయమువలన సత్త్వగుణమతోపాదిన తామసాహంకారమువలన శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములు ఆరు పంచతన్మాత్రాలు జనించును. అవి ఆతి సూక్ష్మములగుట వలన సుఖ దుఃఖాతీత మోగ్యములయి ఉండును. ||౨౧||

—♦ ఇందియోత్పత్తి ♦—

శ్లో॥ నృప్తే ర్నిదాన మివ్యక్తం తన్మహా త్రిగుణాత్మకమ్ ।
అహంతా తత్తేందియాణి మనసైకాదశా భవన్ ॥ ||౨౨||

అవ్యక్తమనగా సృష్టికిమూల కారణము. అట్టి అవ్యక్తమువలన సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమైన మహాత్మ్యము (బుద్ధితత్త్వము) జనించును. 'యీమ' త్తత్త్వమందు మమతయు, దానియందు త్వక్చక్షుశోత్రజహ్వహృణములు, వాక్పాణి పాద పాయూషస్థలు మనస్సు అను పదమాడు ఇంద్రియములు జనించుచున్నవి. మహాత్మ్యం (అహంకారము) అదిగా హిరణ్యగర్భలింగదేహము మనుత (అహంతి) అనగా జీవునియొక్క లింగదేహము. ||౨౨||

—♦ ఇందియస్వరూపమ్ ♦—

శ్లో॥ తేత్రేజ్ఞ ఏష స్సుదుఖఃఖభోక్తా
కర్ణేంబరస్య త్వచి మారుతస్య ।
దృశ్యర్పిషోపాం రసనేంద్రియే చ
ఘ్రాణే పృథివ్యాః పృథితాధిభాగః ॥ ||౨౩||

సుఖదుఃఖభోక్తయగు తేత్రేజ్ఞుడు శోత్రమునందు అకాశభాగము, త్వక్కు (చర్మము) నందు వాయుభాగము, దృష్టియందు తేజోభాగము, జిహ్వయందు ఉదకభాగము, మ్రాణమందు పృథివీభాగము, అధికముగాకలవాడై యుండును. ||౨౩||

—♦ ఇందియా ర్థ నిరూపణమ్ ♦—

శ్లో॥ త్వగాదికం తద్వ్యవహారశబ్ద
స్వర్గాదికం భౌతిక మామనంతి ।
త ద్భ్యాది భూతప్రకృతే ద్వికారం
దధ్యాదిదుగ్ధా దివ త న్మయాభ్యుమ్ ।

॥౨౮॥

త్వ కృషి శ్లోత్రితృ జిహ్వ ఘ్రాణములను ఈ ఇందియముల యొక్క వ్యాపారము లయిన శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములను భౌతికములు. పృథివ్యాది పంచభూతముల యొక్కయు ప్రకృతి యొక్కయు వికారము పాలవలన పెరుగు మొదలయినవి వలె త న్మయమను శేరుగు పొందుచున్నవి.

॥౨౮॥

—♦ ఇందియములయొక్క విషయగ్రాహకత్వమ్ ♦—

శ్లో॥ ఇందియే కేంద్రియార్థం తు స్వం స్వం గృహ్లాతి మానవః ।
నియతం తుల్య యోనిత్యా న్నా న్యే నాన్య మితి స్థితిః ॥ ౨౯॥

జలము భూగామియై జలస్పృంతమును చెందినట్లు భూతములుగూడ తమతమ యోనిస్పృంతములను చెందగలవగుటవలన మానవుడు శ్లోత్రితృదీందియములవలన శబ్దాది విషయములను నియతముగా గ్రహించుచుండును. గాని ఒక ఇందియముచే అనియత మయిన మరియొక విషయమును గ్రహింపకాలకు.

॥౨౯॥

—♦ బుద్ధ్యాద్యధిష్ఠాన దేవతలు ♦—

శ్లో॥ వాయు ర్గాఽశా వారిధాత్యై స్త్వగాదే
ర్వహ్ని క్షేంద్రో విష్ణు మితౌ స్వయంభూః ।
బుద్ధే ర్బ్రహ్మహంకృతే రానసస్య
రుద్రో శృంగద్రో స్యామిన స్సుయః కృమేణ ॥ ౩౦॥

త్వక్కునకు వాయువు, శ్శకునకు నూయ్యడు శ్లోత్రితృమునకు దిక్కులు జిహ్వకు వరుణుడు (ఉదకము) ఘ్రాణమునకు భూమి వాక్కునకు అగ్ని పాణికి ఇంద్రుడు, పాదమునకు విష్ణువు, పాయువునకు మితృడు, ఉపస్థకు ప్రజాపతి, బుద్ధికి బ్రహ్మ, అహం కారమునకు రుద్రుడు, మనస్సునకు ఉచదుడు ఉధిపతుడు,

—♦ తన్మాత్రవిశేషములు ♦—

శ్లో॥ శబ్ద స్పర్శ రుచ రూపంచ రసగంధా ననుక్రమాత్ ।

తన్మాత్రాణాం విశేషాన్స్య స్థూలభావ ముపాగతాః ॥ 30 ॥

శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములు, పంచతన్మాత్రలయొక్క విశేషములై యున్నవి. ఈ శబ్దములు స్థూలభావమునుపొంది జీవకోటులనుభవించు సుఖదుఃఖమో హనుభవమునకు కారణములుగా ఉండును. || 30 ||

—♦ చతుర్వింశతితత్త్వములు ♦—

అవ్యక్తం మహ దవ్యహక్తౌ రభూ చ్చబ్దాయ తత్పరం
జ్ఞానాదీంద్రియపంచకంచ హృదయం కర్మేంద్రియాణ్యద్వయః
భూతా ఇత్యుదితప్రకార మభవత్తత్త్వై శ్చతుర్వింశతి
స్సర్వత్ర ప్రతిభాతి యోహి పురుషః పూర్వోక్తతత్వాధికః॥

అవ్యక్తము, మహత్తు, అహంకారము, శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము, త్వక్కు చక్షుస్సు శ్రోత్రము, జిహ్వ, ఘ్రాణము, మనస్సు, వాక్కు పాణి, పాదము, పాయువు (గుడస్థానము) ఉపస్థ, పృథివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, అకాశము, అని యిరవైనాల్గుతత్త్వములు మూలప్రకృత్యయందును, తత్కారణములైన మహదాదులయందును (యిరవైనాల్గుతత్త్వములయందును) ప్రతిబింబించి యుండును, యిరవై అయిదవతత్త్వస్వరూపుడై పురుషుడు అని చెప్పబడుచున్నాడు. పృథివ్యాది పంచభూతములకు బదులుగా పాఞ్చాదిపంచవాయువులు అను ఘృతాంతరము కలదు. || 31 ||

—♦ జ్ఞానకర్మేంద్రియవిషయవివరణమ్ ♦—

శ్లో॥ జ్ఞానకర్మహృషీకాణాం శబ్దాద్యా విషయాః క్రిమాత్ ।

భాషణాదానసంచార విసర్గానందనామకాః॥

|| 32 ||

పై యిరవైనాల్గుతత్త్వములలో జ్ఞానేంద్రియములైన త్వగాదులకు క్రిమముగా త్వక్కునకు స్పర్శము, చక్షుస్సునకు రూపము, శ్రోత్రమునకు శబ్దము, జిహ్వకు రసము, ఘ్రాణమునకు గంధమును, కర్మేంద్రియములైన వాగాదులకు క్రిమముగా, వాక్కునకు సంభాషణము, హస్తమునకు గ్రహణము, పాదమునకు గమనము, గుడ

మునకు (పాయుఁనకు) మలోన్మదనము, ఉపశ్శు ఆనందమున్ను, (బుద్ధికి నిశ్చయము అంహకారమునకు అభిమానము, మనస్సుకు సంకల్పవికల్పములు) విషయములు. || 33 ||

—♦ ప్రకృతివికృతిజన్యతాపత్రయమ్ (అధిభూతాదివివరణమ్) ♦—

శ్లో॥ శేముష్యహంకారమనోహృషీక
వర్గస్య తత్తద్విషయా స్వరూపాత్ |
భోగాత్మకత్వా త్స్య రతోధిభూతా
ధ్యాత్వాద్ధిదైవాః క్రియయా భవేయుః || 34 ||

బుద్ధ్యహంకార, మనో, జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియములకు వాటివాటివిషయములగు నిశ్చయాదులు (జ్ఞానకర్మేంద్రియవిషయవివరణమున చెప్పబడినవి) విషయములు. యీబుద్ధ్యాదులు పంచభూతములయందు స్వరూపసంబంధముచే మిళితములై భోగసాధనములగుటవలన అధిభూతములనియు, శరీరమును ఆశ్రయించుటవలన ఆధ్యాత్మికములనియు, చేపతాసంబంధము కలిగియుండుటవలన ఆధిజైవకములనియు చెప్పబడును. || 34 ||

—♦ ప్రకృతివికృతివివరణమ్ ♦—

శ్లో॥ ప్రకృతి ర్నామ సర్వైకా వికృతి ర్నామ తద్భవా |
ఉక్తేంద్రియాణి భూతాని వికారా స్షాడశాభవన్ || 35 ||

ప్రకృతి అనగా అన్నిటికిని (అవ్యక్తము, మహత్తు, అహంకారము, పృథివ్యాది పంచభూతములకు) కారణము. వికృతి అనగా అవ్యక్తవ్యతిరెక్తములైన మహదాదులు ఏడున్ను పైన ఉదహరింపబడిన అవ్యక్తమునుండి పుట్టుటవలన యిదివరలోచెప్పబడిన ఇంద్రియములు పదకొండున్ను (జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియ, మనస్సులు) పృథివ్యాదివికారములు అయిదున్ను కలిసి పదహారువికారము లగుచున్నవి.

—♦ తత్త్వప్రకృతి ♦—

శ్లో॥ అచేతనావ్యక్తసముద్భవాని
తత్త్వాని భూయాసుగచేతనాని |
తథాపి తా న్యాయతనాని పుంస
శ్మగ్గాదిమూలాని యథోదనాని || 36 ||

అచేతనమైన అవ్యక్తమునుండి పుట్టుటచే అవ్యక్తాదులైన యిరవైనాలుగు తత్త్వములుకూడ అవ్యక్తములే అగుచున్నవి. అయినప్పటికిన్ని అచేతనమైన అహంకారి

ఏము బీభలములైన ఆపకర్మములైన ఆయుధములైన యాతత్వములన్నియు పురుషునికి సుఖముఖ కారణములు అగుచున్నవి. ||31||

—♦ ప్రకృతిపురుషసాధర్మ్యమ్ ♦—

శ్లో॥ ప్రకృతిః పురుష శోభిభా వనాద్యంతా వలింగకా
నిత్యా వన్యపరా సర్వ గతా వస్మాత్ సాధర్మతా॥ ||32||

మూలప్రకృతి. పురుషుడు వీరిరువురున్న కారణము, నాశము, ఆకారము, లేనివారున్న, నిత్యులున్న (అనగా భూతభవివ్యవస్థ మానకాలములయందుండువారున్న) వీరికంటే శ్రేష్ఠమైనదికొకటి లేనివారున్న అంతటను వ్యాపించియుండువారున్న అగుటచే ప్రకృతిపురుషులిరువురికిన్ని ఆనాదిత్వాదిధర్మములు, సమానములుగాన సాధర్మ్యము అని చెప్పబడుచున్నది. ||32||

—♦ ప్రకృతిపురుషులకు వైధర్మ్యమ్ ♦—

శ్లో॥ మహదాదీనాం మూలత్యా చ్చరాచరవిజృంభణాత్
సుఖాదిభుక్తే కేయం బీజప్రసవమధ్యతా॥ ||33||

మూలప్రకృతి ఏకత్వసంఖ్యకలది మరియు మహదాదులకు కారణమగుటవలన బీజధర్మముకలది, మహదహం కారాదిక్రమముగా చరాచరరూపముగా పరిణమించినందున ప్రసవధర్మముకలది. సుఖదుఃఖము లనుభవించుచుండుటవలన మధ్యస్థధర్మముకలది. గనుక పైన ఉదహరింపబడిన ఏకత్వ, బీజత్వ, ప్రసవత్వ, మధ్యస్థత్వధర్మములు పురుషులకు (జీవులకు) విరుద్ధధర్మములు. అనగా యీధర్మములు పురుషులయందు నిజముగా లేవు. ||33||

—♦ కేవలపురుషధర్మమ్ ♦—

శ్లో॥ వ్యాపారకూన్యోపి పుమా స్వభావా
త్సంక్రమ్య కార్యే మహదాదికే చ
మూలప్రకృత్యాం భ్రమయ త్యజన్గం
జగంత్యయస్కాంతశిలేవ సూచిం॥ ||34||

యీపురుషుడు స్వతహాగా వ్యాపారకూన్యడైనను, ప్రకృతికార్యములైన మహదాదులయందు సంక్రమించి అయస్కాంతశిలనూదినవలె జగత్తును భ్రమింప చేయుచున్నాడు. ||34||

—* పా) ప్రపురుషస్థితి *—

శ్లో॥ సృష్టిం మహత్వాదిభి రేత్య నూత్నా
స్సంతస్థితా బ్రహ్మవిదేకదృశ్యే |
లింగే శరీరే పురుషాస్త ఏవ
మూలప్రకృత్యాయతనా స్సదామి |

॥౪౦॥

మహదాదులచే సృజింపబడి నూత్నరూపములనుపొంది బ్రహ్మవేత్తలకుమా
త్రమే గోచరమైన లింగశరీరమున నివసించువారే పురుషులని వ్యవహరించబడుచు
న్నారు. స్థూలార్షాధి వారికేవలకు పేరు మూలప్రకృతియందు నివసించియుండురు.

శ్లో॥ అవ్యక్తతజ్జ ప్రితిబింబఁచ
వింశ త్వయాపస్య సమస్తతత్త్వైః |
తాదాత్మ్యకత్వా త్వకృతిస్వభావ
గుణా స్తదీయానుభవశ్చ తస్య ||

॥౪౧॥

అవ్యక్తమందున్న, యీ అవ్యక్త కార్యములైన మహదాదులయందున్న ప్రతి
బింబించి యిరవై అయిదవ తత్వస్వరూపుడైన పురుషునికి పూర్వోక్తములైన యిరవై
నాలుగు (చతుర్వింశతి) తత్వములతోను తాదాత్మ్యము కలిగియుండుటచలన ప్రకృ
తిగుణములైన నుభయఃఖాదికము ఆ పురుషునకుమాదా కలిగియుండును. “తత్వతా
దాత్మ్యకోటిత తత్వసాక్షిక ఈశ్వరః” అనగా జీవుడు తత్వతాదాత్మ్యధర్మము క
లవాడు ఈశ్వరుడు తత్వసాక్షి అని తెలియవలెను.

॥౪౧॥

శ్లో॥ భ్రాంతో ప్యాత్మజనేషు తిష్ఠతి యథా నోపేత్య తద్రూపతా
మన్నప్రాణమనోమయాదిషు జగత్సాక్షీ తదైవ స్థితః |
వేత్త్యాగామిగ తాగతత్రిదశవా గాదీని గోఖంతర
స్సుప్తౌ పార్థివనూత్నకారణపరః పాగ్వాసనాధిష్ఠితః ||

॥౪౨॥

మానవుడు తనకిష్టమైన దారాపుత్రాదులయందు భ్రాంతికలవాడైనను ఆదా
రపుత్రాదులయొక్క స్వరూపమును తానెట్లు పొందలేడో జగద్యోనియగు పురు
షుడున్న అన్నమయ, ప్రాణమయ, విజ్ఞానమయ, అనందమయ మనోమయములగు
పంచకోశములయందును అట్లే విలక్షణముగాయుండి నుభుప్తియందు స్థూల, సూ
క్ష్మ కారణ దేహములనువిడిచి నుభుప్తివృత్తయందు (అనగా దేహమెరుగని గాఢ
నిద్రయందు) యెవరికిన్ని శరీరపరిగ్రహముండదు. జాగ్రదవస్థరాగానే కలుగుచు

మను. వాగ నామాతాధిష్టాత్మైః భూతభివిష్యద్వస్తమానూపములైన త్రిదశలను
వాగాదులను తెలుసుకొనగలుగుచున్నాడు. ||౪౨||

శ్లో॥ అవ్యక్తాదిహోభక్తృత్పర్యగాత్మా
సూక్ష్మః ప్రాణావశ్య ఇత్యక్షరస్య
క్షేత్రోజ్జ్వలస్తస్మయోతీందిరియ శ్చ
క్షాతా సాక్షీ విశ్వయోని స్స ఏవ॥ ||౪౩||

యాపురుషుడు ప్రకృతికి పోధకడు. ఈపురుషుడే ప్రత్యగాత్మ. సూక్ష్మ
రూపి, ప్రాణావస్యడు. అక్షగుడు, క్షేత్రజ్ఞుడు, అణువు, తన్మయుడు, అతీందిరి
యుడు, జ్ఞాత, సాక్షి, విశ్వయోని, అని వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. ||౪౩||

—♦ క్షేత్రజ్ఞనిరూపణమ్ ♦—

శ్లో॥ వినా గృహఃచ్ఛాదనసూక్ష్మరంధ్రం
వ్యాప్తతపేన త్రిసరేణుపంక్తిః ।
తథేవ సూక్ష్మోప్యపరత్ర పంచ
భూతాత్మక శ్లోణిత శుక్లయోగే॥ ||౪౪||

త్రిసరేణువు స్థలాంతరములయందు ౩ సరాక , గృహచ్ఛాదాంగతాతపాంతర
ములయందు ౩ నుపించుచుండునట్లు పంచభూతాత్మకశరీరసమవాయమైన క్షేత్రజ్ఞు
డు శుక్లశ్లోణితసంయోగమునందు ౩ నుపించుచున్నాడు. ||౪౪||

—♦ క్షేత్రజ్ఞనిర్ణయః ♦—

శ్లో॥ అగోచరోవాపి సనాతనోను
మానప్రమాణవ్యవహరరీత్యా
గర్భాశయే శ్లోణితశుక్లయోగే
వ్యసక్తి సూక్ష్మణ మరుత్ప్రకీర్ణః॥ ||౪౫||

సనాతనమైన అత్ర అగోచరమైనదైనను శుక్లశ్లోణితవిశిష్టమైన గర్భాశయ
మునందు సూక్ష్మరూపమున వాయువుచే ప్రవేశపెట్టబడి అనుమానప్రమాణములచే
తెలుసుకొనబడుచున్నది. ||౪౫||

శ్లో॥ స్వకర్మణా ప్రియతమిత్రవృత్తైః
ప్రయాశ్చయతా 'త్పర క్తపేవ'
త్రైత్యజ్ఞ ఏవః కరణాంతరాణి
తిర్యజ్జనుష్యాదిషు సర్వనిత్యైః॥

॥౪౬॥

సనాతనమైన త్రైత్యజ్ఞుడు తనమనస్సుయొక్క పాపపుణ్యకర్మలచే ప్రకర్తిం
చు మనోగతివలన జలగ ఒకతృణమునుపట్టుకొని తా నంతకుముందు పట్టుకొనివున్న
తృణమును విడిచిపెట్టుచందమున తిర్యజ్జనుష్యాదిరూపమైన ఒకదేహము నవలం
బించి పూర్వదేహమును విడుచుచుండును. ॥౪౬॥

—+ త్రైత్యజ్ఞగుణములు +—

శ్లో॥ చర్మే, స్త్రేష, నిమేష, ధీ, విషయ, హృ, ద్విజ్ఞాన, యతన, స్మృతి
ద్వేషే, చ్ఛాధ్యవసాయ, దుఃఖ, సుఖ, సంకల్ప, స్వపానా, ఇతి
సంత స్పృహశప్రమాణగగుణా స్తానేవ చాహుః కలా
త్రైత్యజ్ఞే సహజాస్తవ తు గుణా న్సాలే వినానాశ్రయాః॥౪౭॥

ఆత్రైత్యజ్ఞునికి ఊహపోహలు, ఉన్నేషనిమేషములు, బుద్ధి, విశయజ్ఞానము
(శబ్దాదివిషయక జ్ఞానము) మనస్సు, కల్పాదిశాస్త్రజ్ఞానము, కార్యారంభోత్సాహము
అనుభూతపదార్థవిజ్ఞానము, ద్వేషము, ఇచ్ఛ, ఆధ్యవసాయము, (శాస్త్రాదిజ్ఞానము)
దుఃఖము, సుఖము, సంకల్పము, పాపము, అపానము అను పదిహేడుగుణములు
కలవు—వీటిని కలలు ఆనికూడచెప్పెదరు. యీగుణములు త్రైత్యజ్ఞునికి సహజములై
నచైనను స్థూలదేహమునందుగాని వ్యక్తములుకావు. ॥౪౭॥

—+ కేవలపురుషస్థితి +—

శ్లో॥ తత్త్వేభ్యోస్యః పంచవింశ త్వరూప
స్సస్మ్యజ్జీవ స్తస్య కించిద్వజ్జీవ
షడ్వింశో యః పంచవింశ త్వరూప
స్సస్మ్యజ్జీవ స్తస్య సర్వజ్జీవేవ॥

॥౪౮॥

చతుర్వింశతితత్వములకంటె ఇతరుడున్న ఇరువదిఅయిదవ తత్వస్వరూపుడున్న
యొకడుకలడో వాడేజీవుడు, యీజీవునికి కించిద్వత్వమేకాని సర్వజ్జీవ్యములేదు.
పంచవింశతత్వస్వరూపుడైన జీవునికంటె యితరుడును యిరువదిఅరవతత్వ (షడ్వింశ

త్వ) స్వరూపుడును ఎవడుకడో వాడే ఈశ్వరుడు. యాశ్వరునికి సర్వజ్ఞత్వమే కాని కించిద్జ్ఞత్వములేదు. ||౪౮||

శ్లో॥ దీపహదీపయుగ మేక మపి స్వభావా
ద్దీపే ప్రదీపమతి మేతి సర్వోపి లోకే |
జీవంతధృత ఇతి తత్ప్రభయేవకించి
త్సర్వజ్ఞతాయుగవశేనతు జీవ మీశమ్ |

||౪౯||

స్వభావనిర్ణయముగా దీపము, కాగడా ఈరెండును ఒకటే అయినప్పటికిన్ని దీపమును కాగడా అని కాని కాగడాను దీపము అని కాని ఎట్లునుకొనరో అట్లే జీవుడు ఈశ్వరుడు ఈరెండును ఒకటే అయినప్పటికిని జీవుని ఈశ్వరునిగాను, ఈశ్వరుని జీవునిగాను యెవరును అనుకొనరు ముందుచెప్పబడిన దీపమును, కాగడాను కాంతి ధృతముచేతనున్న, జీవుని ఈశ్వరుని కించిద్జ్ఞత్వ సర్వజ్ఞత్వముల చేతనున్న తెలుసుకొనవలెదు. ||౪౯||

—పురుషవాసన—

శ్లో॥ పూర్వదేహానుభూతాంస్తు భూతాత్మా స్వపతః ప్రభుః |
రజో యుక్తేన మనసా గృహ్ణోత్కథాం నృభా శుభాః ||౫౦||

నిర్మించునపుడు ఔత్పత్తిడు అనేకజన్మములయందు తాను పూర్వదేహములతో అనుభవించిన శుభా శుభ యోగములయిన విషయములను నుఖ దుఃఖ భోగాన క్తమయిన (రజోగుణభూయిష్ఠమైన) మనస్సుచే వాసనా వశమున తెలుసుకొనకలుగుచున్నాడు. ఇదియే స్వప్నము. ||౫౦||

—చిత్రాగ్రదవస్తావిశేషములు—

శ్లో॥ సత్వేన జాగ్ర ద్విజసా జ్ఞ తా చ
ఔత్పత్తి యోగా త్తమసా సుషుప్తిః |
త త్సన్నిధానా దగుణస్య తద్వ
త్కాచస్థదీపస్య చ కా చ కాంతిః ||౫౧||

అపురుషుడు సత్వగుణముతో కలిసినచో చిత్రాగ్రదవస్తాయు రజోగుణముతో కలిసినచో మదావస్తాయు (అజ్ఞానావస్తాయు) తమోగుణముతో కలిసినచో నిద్రావస్తాయు కలుగును. గుణవిహీనుడయిన అఔత్పత్తివస్తు గాజాపాత్రలోని దీపమునకు గాజా కాంతివలె సత్త్వాది గుణసంపర్కముచే అవస్థాభేదము కలుగుచుండును. ||౫౧||

—పంచీకరణమ్—

శ్లో॥ ద్విధా విధాయ ప్రతిభూత మాదౌ
విభాజయే త్తాని పరం చతుర్థా ।
ఏకైక మాత్మార్థయుతం స్వభిన్నం
క్రమేణ పంచీకరణం తదేవ॥

॥౧౭౨॥

అపంచీకృతపృథివ్యస్తేజోవాయ్వాకాశరూపములైన పంచభూతములలోను ప్రతిభూతమును ముందుగా రెండేసి భాగములుగా చేసి, పిమ్మట ప్రతిభూతముయొక్క ఉత్తరార్థమును నాలుగు భాగములుగా చేయవలయును. తనకంటె వేరైన భూతములయొక్క ఉత్తరార్థచతుర్థాంశములను క్రమముగా ప్రతిభూతముయొక్క పూర్వార్థభాగముతో కలుపవలెను. ఇదియే పంచీకరణము. మనకు దృశ్యమగు చున్న భూతములన్నియు పంచీకృతములే, ప్రతిభూతమందును స్వభాగ మరహితులు తనుగాక మిగిలిన నాలుగు భాగములయొక్క భాగములలో ఎనిమిదవపాలు చొప్పునను ఉండును. ఈప్రకారము పంచీకృతములైనభూతములవలన జన్మకలిగి పార్థివరూపకై సంపాద్యమైన శరీరమే స్థూలశరీరము. ఇదియే సుఖదుఃఖాది భోగములకు సాధనము.

—పంచీకరణప్రస్తావనమ్—

	పృథివి	అప్పు	తేజస్సు	వాయువు	ఆకాశము
పృథివి	4	1	1	1	1
అప్పు	1	4	1	1	1
తేజస్సు	1	1	4	1	1
వాయువు	1	1	1	4	1
ఆకాశము	1	1	1	1	4

ఇదియే పంచమహాభూత పరస్పరానుప్రవేశము.

॥౧౭౩॥

—విద్యాసంక్రమణమ్—

శ్లో॥ యే పూర్వదేహేభ్యసితాః ప్రకామం
తా నాన్నయా ద్భావిభవేషి జంతుః ।
సంస్కారసంబంధవశో దృఢీయా
న్మణా స్వకీయాంతరన్నప్రవిష్టాః ॥

॥౧౭౪॥

శ్రావ్యదేహములయందు విస్తారముగా అనుభవించబడినట్టియు అంతఃకరణ
యందు దృఢమైన సంస్కారముతో కూడినవియు అగు గుణములు భవిష్యజ్ఞస్థల
యందు కూడ క్షేత్రస్థానికీ కలిగి యుండును ॥౫౩॥

—♦దేహశక్తియనిరూపణమ్♦—

శ్లో॥ స్థూలం పృథివ్యాది వికారరూపం
సూక్ష్మంస్వసత్స్వరూపం ।
కేది నృసో బుధ్యనిలాక్షరూపం
మూలాజ్ఞతాం కారణదేహమాచూః ॥౫౪॥

పాంచభౌతిక (పృథివ్యాది పంచభూతవికారమైన) దేహమును స్థూలశరీర
మనియు ఇదివరలో పేర్కొనబడిన చర్మాది సప్త దళ గుణములతో కూడిన దేహ
మును సూక్ష్మశరీరమనియు మూలాజ్ఞానమునను కారణశరీరమనియు కొంతమంది మన
స్సు, బుద్ధి, ప్రాణాది పంచవాయువులు, ఇంద్రియములు, పది కలసి సూక్ష్మశరీర
మనియు చెప్పుచున్నారు. మూలాజ్ఞానరూపమైన కారణశరీరము అనుభవక వేద్యము.

—♦సూక్ష్మ దేహప్రజ్ఞానలింగమ్♦—

శ్లో॥ దగ్ధా జరాయుం ముహూరానయంతి
తదాదినాథే రతియ త్ప్రసిద్ధిః ।
అరిష్టకే నాశనికృతపూర్వః
దేహద్వయ స్యైతదలం ప్రమాణమ్ ॥౫౫॥

జన్మించినవెంటనే శిశువు ఏడవనియడల బొడ్డుకోయనిముందు మాచిని తగల
జెట్టి పిమ్మట మువిదగ్గరనుండి శిశువుయొక్క బొడ్డువరకున్న చేదుదురు. (తోడు
దురు) ఇట్లు చేతనతర్వాత శిశువు ఏడుపుట కారంభించుట కూడ అచ్చటచ్చట
కలదు. అట్లు చైతన్యము కలిగి శిశువు ఏడ్చినపిమ్మట బొడ్డు కోయుదురు. ఇందు
శరీరములు కలవని చెప్పుటకు యీ ఉదాహరణము చాలును. (సూచక ప్రమాణమ్) ౫౫

శ్లో॥ సర్వత్ర బాహ్యేషు విభాతి సూక్ష్మ
దేహప్రకాశోగ్ని రివేంధనేషు ।
తద్దేవ సూక్ష్మస్య గుణత్రయం చ
భాగ్యత్సమస్తైః ప్రళయస్యభావాః ॥౫౬॥

సూక్ష్మదేహముయొక్క ప్రకాశ, కర్మలయం నిమిడియున్న అగ్నివలె సూర్యుని దంతటను ప్రకాశించుచున్నది. ఆ సూక్ష్మదేహమునకు సత్త్వ, రజ, తమోగుణములున్న జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తవర్ణమును ప్రశయమును సహజములు.

—నిద్రాస్వరూపం—

శ్లో॥ దైనందినప్రళయ మన్వహ మాత్మసంజ్ఞం
ప్రాణు ర్మహాప్రళయ మిత్యుభయ స్వభావః ।
దైనం దినప్రళయగన్య పునః ప్రబోధో
నన్య స్మహాప్రళయగన్య పునః ప్రబోధః ॥ ౧౭౭ ॥

అత్మసంజ్ఞ కల పురుషునికి దైనందినప్రళయమనియు. మహాప్రళయమనియు రెండు స్వభావములు కలవు అని చెప్పుచున్నారు. నిత్యప్రళయమును పొందిన అత్మకు తిరిగి దానంతట అదియే మెలకువ కలుగుచున్నది. నిత్యప్రళయమనగా నిద్ర, ఇదియే దైనందినప్రళయము. మహాప్రళయమును పొందిన అత్మకు తిరిగి మెలకువ కలుగదు. మహాప్రళయమనగా మృత్యువు.

శ్లో॥ సుప్తేన మో జాగరణస్య సత్త్వం
నోచే ద్భృలిషా ప్రకృతి ర్నిదానా ।
శుభాదికర్మప్రతిబంధకీయం
వికారనైసర్గిక తామసాఖ్యా ॥ ౧౭౮ ॥

నిద్రావస్థకు తమోగుణమున్న జాగ్రదవస్థకు సత్త్వగుణమున్న లేక బలిష్ఠమైన స్వభావమున్న కారణములు. శుభాశుభకర్మప్రతిబంధకమైన యానిద్రా ప్రకారము, స్వాభావిక, తామసి, అని మూడువిధములు కలిగియున్నది.

శ్లో॥ సోతస్సు సంజ్ఞావహనేషు సుప్తా
తమోయుతేష్టసమావృతేషు ।
తామస్య భిఖ్యానవబోధినీ సా
సమస్తసుప్తా తమి ఏవ మూలమ్ ॥ ౧౭౯ ॥

నిద్రయందు సంజ్ఞావాహనములగు సోతస్సులు తమోగుణప్రధానమైన కఫముచే అడ్డగించబడినవయ్యెనేని పునరుత్థానములేని తామసియును నిద్రకలుగును. అనగామరణము. పైన చెప్పబడిన మూడువిధములైన నిద్రలకును తమస్సే కారణము.

శ్లో॥ వైకారికీ జాతు యదా సుషుప్తి
స్వాభావికీ జీవసహాద్భవేయమ్!
న్యత్రాపనీ సర్వసుషుప్తిమూలా
నిద్రా తు మాయా ఖలు నైషవేన'

॥౬౦॥

ఆత్మవత్పుడు (రాత్రి)కాలమందుగాక ఆకాలమందు) జనించెడు నిద్ర
వైకారికీ అనియు. సహజమైన (రాత్రి)భాగమందు) నిద్ర స్వాభావిక అనియు, స
మస్తసుషుప్తులకు సామాన్యకారణమైననిద్ర తామసి అనియు చెప్పబడును. నిద్ర
అనగా విష్ణుసంబంధమైన మాయయే అయివున్నది.

॥౬౦॥

శ్లో॥ అర్థాప్తతేనస్మృతిదన్యభోగాః
హృదయైః క్రమా జ్ఞాగరణాద్యవస్థాః!
దేహత్రయే తస్య తు విస్వత్రైజః
ప్రాజ్ఞాభిధానాని దశాక్రమా త్సుప్తిః॥

॥౬౧॥

జ్ఞానకర్మేంద్రియములచే పయోజనములను (తత్తద్వ్యాపారములను)
గ్రహించుట జాగ్రదవస్థ. అజాగ్రదవస్థయందలి సంస్కారమువలనపుట్టిన ప్రయో
జనములను నిద్రయందుగ్రహించుట స్వప్నావస్థ. ఏవిషయమును గ్రహించలేక
గాఢనిద్రనొందుట సుషుప్త్యవస్థ. జాగ్రదవస్థయందు స్థూలదేహాభిమానియగు జీవు
నికి విశ్చ్యుడనియు. స్వప్నావస్థయందు సూక్ష్మశరీరాభిమానియగు జీవునికి త్రైజనుడ
నియు. సుషుప్త్యవస్థయందు కాకణశరీరాభిమానియగు జీవునికి ప్రాజ్ఞుడనియుపేరు.

శ్లో॥ కరణానాంతం వైకల్యే తయసాభిప్రీతితే!

అన్యథాపి సి భూతాత్మా ప్రసుప్త ఇవ లక్ష్మ్యతే॥

॥౬౨॥

తమోగుణమువలన ఇంద్రియములు వైకల్యమునుపొందియుండగా తేత్రప్రాజ్ఞుడు
మెలకువకలిగియు నిద్రించువానివలె ఉండును.

॥౬౨॥

—♦ ప్రాణవాయుకృత్యము ♦—

శ్లో॥ నాభినితప్రాణమరుద్ధదబ్జ
వ్యాపక భా ద్విష్ణుపదామృతస్య!
నిషీయ వేగాత్పునరేత్య నాభిం
ప్రాణాదిదేహం జతరాసలం చ॥

॥౬౩॥

నాభీస్థానము నాశ్రయించియుండు ప్రాణవాయువు హృదయకమలమును వ్యాపించియుండి, ఆ కాశమందలి విష్ణుపాదామృతమును పానముచేయునిమిత్తము కంఠస్థానమునుంచి పైకివచ్చి విష్ణుపాదామృతమును పానముచేసి మరల శరీరములో ప్రవేశించి శరీరమునందుగల రక్తమును శుభ్రపరచి దేహమునకున్న జ్వరాగ్నికిన్ని బలమును ఇచ్చుచుండును. ||౬౩||

—♦ జాగ్రత్స్వరూపమ్ ♦—

శ్లో॥ స్వపతః ప్రాణైరుతః : కబాహ్య గతస్యహా |
శబ్దసంఘర్షణా త్స్పర్శా త్వచో జాగ్ర త్ప్రజాయతే | ||౬౪||

నిద్రించుచున్న వానియొక్క కంఠమునుండి బాహ్యగతమైన (విష్ణుపాదామృతపానమునిమిత్తము పైకివచ్చిన) ప్రాణవాయువునకు, శబ్దసంయోగముచేతగాని త్వగింద్రియస్పర్శచేతగాని తిరిగి జాగ్రదవస్థ కలుగుచున్నది. ||౬౪||

—♦ ఆయుర్మరణలక్షణమ్ ♦—

శ్లో॥ ప్రాణస్య దేహస్య చ యోగ మేవ
నమున్నయే దాయు రితి ధృవేణ |
తయో ర్వియోగం మృతి మేవ యస్మా
ద్గోళా సమానామృతజీవితాహమ్ | ||౬౫||

ప్రాణవాయువునకును దేహమునకునుగల సంబంధమునే ఆయువు (జీవితకాలము) అనియు, ఆ ప్రాణవాయువునకును దేహమునకునుగల వియోగమునే మరణమనియు తెలియనగును. మృతినొందినవానికిన్ని, జీవించియున్నవానికిన్ని ప్రాణవాయు సంఘాతమే వ్యాధిరక్తము (అనవాలు) గోళములు సమానములే. ||౬౫||

—♦ హృదయస్వరూపమ్ ♦—

శ్లో॥ పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యథోముఖమ్ |
జాగ్రత స్తద్వికసతి స్వపత స్తన్నిమీలతి | ||౬౬||

హృదయము తామరమొగ్గవలె ఉండి ఆ ధోముఖముగా ఉండును. ఆహృదయకమలము జాగ్రదవస్థయందు వికసించియు. నిద్రావస్థయందు ముకుటించియు ఉండును. ||౬౬||

శ్లో॥ చత్వార్యవరణాని సంతి హృదయే ద్వే ద్వే స్థితే పార్శ్వయో
ద్వంద్వం దక్షిణ మత్ర నిలరుధిగం సంగృహ్య శోధ్యత్యజేత్ |
భూయః పుష్కల ఏవ తత్ర సిరయా సంశుద్ధర క్తం వ్రజే
ద్వంద్వం వామమిత స్ఫురితం సదభిత స్సంజవయే ద్భృంహయేత్

హృదయమంచ నాలుగుగడులుగలవు. వాటిలో రెండు కుడివైపుననున్న
రెండు ఎడమవైపుననున్న అమర్బుడియుగాడును. కుడివైపుగదులు పల్లటిరక్తమును
గ్రహించి శుభ్రపరచి అక్కడనుండి సిరద్వారా అశుద్ధరక్తమును పుష్పపుష్పసంహతి
లో విడిచిపెట్టును. అరక్తమక్కడనుండి ఎడమవైపుగదులలో ప్రవేశించి ఇక్కడ
నుంచి (బృహద్ధమనీద్వారా) శరీరమువకంతకును ప్రసరించి జీవనమును పోషణమును
చేయుచుండును. ||౬౭||

శ్లో॥ హృదయం చేతనాస్థాన ముక్తం సర్వశ్రీదేహినామ్ |
క్షానక రేంద్రియవ్యాప్తం మన సస్య దుభయాత్మకమ్ ||౬౮||
సర్వజీవులకు హృదయము చేతనస్థానము. (ప్రాణాధారమైనస్థలము) మనస్సు
క్షానేంద్రియ కి రేంద్రియములకు పరస్పరసంబంధము కలుగజేయుచున్నదగుటచే
ఉభయాత్మకమగుచున్నది. ||౬౮||

—♦ చికిత్సాత్మ పురుషలక్షణమ్ ♦—

శ్లో॥ శుక్లశోణితసంయోగా త్వంచ భూతప్రధానజః |
పుమా స్ప్రకృతిమూలత్వా చ్చికిత్సార్హో భవత్యిశా ||౬౯||

శుక్లశోణితసంయోగమువలన పంచభూతములే ప్రధానముగాకలిగి జన్మించి
నట్టియు, ప్రకృతియే కారణముగా కలిగినట్టియు పురుషుడు (స్థూలశరీరము) చికి
త్సార్హుడగుచున్నాడు. ||౬౯||

—♦ శరీరపోషణమ్ ♦—

శ్లో॥ సిరాధమన్యో నాభిస్థా స్సర్వం వ్యాప్య స్థితా స్తనుం |
పుష్ంతి చానిశం వాయో స్సంయోగా త్సర్వధాతుభిః ||౭౦||

నాభిస్థానమును ఆశ్రయించియుండుసిరలు, ధమనలు సర్వశరీరమును వ్యా
పించియుండి వాతసంబంధమువలన సప్తధాతువులుచేతను పోషింపబడుచున్నవి. ||౭౦||

—♦ ఆహారగతి ♦—

శ్లో॥ ఆహారస్తు చతుర్విధోఽఖిల రసః ప్రాక్ప్రాణసంచోదితః
ప్రాప్య మౌళేయమత్రే పాకమధురం ఘేనత్వ మేత్వకృమాత్
అంతే ప్రాచకపిత్తవహ్నితఃనా దాన్లు సమనానిలా
త్సంప్రాప్యగృహణీ మితస్తు కటుతాం కోష్ఠాగ్నినా పాచితః॥

షడ్రసయుక్తమై ఆకీత, ఖాదిత, పీత, లీఢ, రూపమున చతుర్విధమగు ఆహారము ముందుగా ప్రాణవాయువుచే ప్రేరేపింపబడి అమాశయమును పొంది అక్కడ మధురపాకమును, ఘేనత్వమును (నురుగువలె అగుటను) పొందును. పిమ్మట చిన్నపేగులయందు ప్రవేశించి అనూక్ష్యైంత్రములయందు పాచకపిత్తముచే విదగ్ధమై అన్లుత్వమును (పులుసుకలుగుటను) పొందును తర్వాత సమానవాయుప్రేరితంబై గృహణిని పొంది అచ్చట కోష్ఠాగ్నిచే పాచితంబై కటుత్వమును పొందును. యీగృహణి ముందుచెప్పబడుచున్నది. ||౨౦||

శ్లో॥ కుక్షౌ విహామా శయ పచ్యమాన
పక్వాశయా స్స్వర్ణరశహస్తమారాః॥
అగ్రాంతయో ర్హస్తమితం చ గుహ్యే
ద్వాత్రింశి దాంత్రం గళ ఏవ మాసీత్॥ ||౨౧||

ఉదరమున ముప్పదిరెండుమూరల పరిమాణముగల నాడియున్నది. ఇందొక మూర కంతమందును, దానికిదిగువ పదిమూరలలో అమాశయమును, దానికి పదిమూరలలో పచ్యమానాశయమును, దానికి పదిమూరలలో పక్వాశయమును దానికిదిగువ నొకమూర గుడస్థానమందును ఉన్నది. ||౨౧||

శ్లో॥ భుక్తం జాతరవహ్నినా సుపచితం స్యాచ్చే ద్రస చ్చాన్యథా
త్వామస్తత్రే న ఏవ జాతరబలాత్స్నిగ్ధత్వమాధుర్యతాం॥
ప్రాప్తైవౌషధైశ్చైవమృతసమ్మిత స్సుఖికరః పుష్టాతి ధాతుా న్నవై
మందాగ్నే ర్యది పాచితో విషనమః కల్క్వాఽన్లుసంమిశ్రితః॥

భుజింపబడిన ఆహారము జలగాగ్నిచే చక్కగా పచనమైనచో రసధాతువు గామారును. అట్లు పచనముకానియడల ఆమము అగును. పూర్వోక్తరసము జాతరబలముచే మాధుర్య, స్నిగ్ధభావములను పొంది, అమృతతుల్యమై రసాదిధాతువులకు బలమును కలిగించును. అరసము మందాగ్నిచే పచితంబాయెనేని కటు, అన్లు, రసవి శిష్టంబై విషసమమగును. లేనియడల రోగములనైనను పుట్టించును. ||౨౨||

శ్లో॥ ఆహారేషు బలం రసశ్చ విబలం కిట్టం భవేత్తన్మలం
వస్తా వేష్యతి మూత్రితాం మలగతిం వక్వాశయే స్రంశితం
తస్మిన్మూత్రాభ్యుత్థితోయవథా చాప్సవాతేరణా
ద్ధృత్వాప్రోక్తరస ససూనకలితో యా త్యక్తతాం పాచితః॥

భుజింపడిన ఆహారమునందలి సారము ఆయినది రసముగాను, సారములేనిది మలముగాను మారును. సారహీనమైన ద్రవము మూత్రీవాహినిరలనుండి ప్రవహించి వస్తీయించుచును. సారహీనమైనకిట్టము (పిప్పి) పక్వాశయమున పరిణమించును అమలము అపాచవాయుప్రేరితమై గుదస్థానమందున్న వశిత్రయమార్గమునుండి బయటకువచ్చును. పూర్వోక్తరసము సూనవాయుప్రేరితమై ఊర్ధ్వముఖంబుగా హృదయమును చేరి యకృత్, క్లిశాల యందలి పిత్తముచే పచితంబై రక్తధాతువుగా మారును. ||౩౪||

శ్లో॥ తదగ్నిక్త మాధార మశేషదేహ
సం చారజీవస్య విదిగ్ధ మన్యత్ |
రసశ్చ పిత్రా త్పచితం కృమేణ
శుక్రత్వ మాయాతి రజశ్చ మాసాత్ ॥ ||౩౫||

ఆరక్తము సర్వదేహమందును సంచరించు పాణిమున కాధారమైయుండును అది విదగ్ధమైనచో పిత్తమువలె రోగమును పుట్టించును. పూర్వోక్తరసమున్న పిత్తద్రవముచే పచితమగుచు క్రమక్రమముగా రక్తాదిధాతువులయొక్క స్వరూపమును పొందుచు ఒకమాసమునాటికి పురుషులకు శుక్రధాతువుగాను స్త్రీలకు రజస్సుగాను పరిణమించును. ||౩౫||

శ్లో॥ సప్తభి ర్దివసైః కేది త్రిభి రేకేన చక్రమాత్ |
సప్తభి ర్ఘటికాభి శ్చ ధాతుః పరిణమే దితి॥ ||౩౬||

భుజింపడిన ఆహారము ఏడేనిదినములకును, మూడేనిదినములకును ఒక్కొక్కదినమునకును, ఏడేనిగడియలకును, ఒక్కొక్కధాతువుగా మారునని ఇట్లునేకమంది గ్రంథకారులచే అనేకవిధములుగా కాలనిర్ణయము నిరూపించబడినది కాలవిషయమై ఇట్టిభేదములు ఆహారద్రవ్యవిష్టమలగు గురుత్వలఘుత్వాది గుణములచేతను భౌతికవాదులచేతను కలుగునని యూహింపవలసియున్నది. ||౩౬||

—♦ గ్రహణీనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ అగ్న్యధిష్ఠాన మన్నస్య గ్రహణా ద్గ్రహణీమతా
 నాదెగువరిసాహ్యగ్ని బలోపస్తంబ బృహితా
 అపక్వో ధారయత్యన్నం క్వం త్యజతి చాప్యధః
 వష్టిపిత్తధరా నామ యా కలా పరికీర్తితా॥
 పక్వామశయమధ్యహ్నా గ్రహణీ నా ప్రకీర్తితా॥ ॥22॥

గ్రహణీ యచనాడి నాభికి పైభాగమందును. యిది జతరాగ్నికి ముఖ్య స్థానమై భుజింపబడిన అహారపదార్థములను గ్రహించి జతరాగ్నిబలముచే తాను బలి ప్తమై పక్వముగాని అహారపదార్థమును ధరించుచు, పక్వమయినదానిని గుదస్థానము నుండి అహారమున జలుపలకు తోయుచుండును. ఇదే పచ్యమానాశయము. మరియు గ్రహణీ అనునది పక్వాశయమునకును, అమాశయమునకును మధ్యభాగము నందుండెడు కల అయి వున్నది. ॥22॥

—♦ నళిత్రయవివరణం ♦—

శ్లో॥ ప్రవాహినీ ప్రసరణా త్సర్జనా చ్చ విసర్జనీ
 క్లుప్తే స్పంవగణీ త్యేవం గుదస్థానవళిత్రయం॥ ॥23॥

మలమును స్రవించేయుటవలన ప్రవాహిని అనియు, విసర్జింపచేయుటవలన విసర్జనీ అనియు, సంకచింపచేయుటవలన స్పంవరణీ అనియు గుదస్థానమున మూడు మడతలు కలవు. ॥23॥

—♦ సప్తత్వగ్నివరణం ♦—

శ్లో॥ సంఘాతాత్మసంయోగా త్ప్రకాశ్య చ్ఛుక్లధర్మతః
 తప్తదుగ్ధే పయస్యం చ్యా త్వచో జాయంతి సప్తధా॥ ॥24॥

అత్యుక్త పుంఘాతములయొక్క సంయోగమువలన పక్వమయిన శుక్లశోణి తదికాగముచే కాచబడినపాలయందు మిగడ మొదలయినవి పుట్టినట్లు శరీరముపైన (అవకాంతికదేహమున) ఏడుగర్భములు పుట్టుచున్నవి. అవకాంతికదేహమునగా గర్భాశయమందు శుక్రాంత్యమల, క్షృణాప్రతేకిచి ఘనీభాగమునగునెడిన అగ్ని తి అని తెలియుచుండును. ॥24॥

శ్లో॥ అద్యావఽ భాసిని పశ్యాన్ లోహితశ్చ్యేతతామృతాః |

వేదిని రోహిణీ మాంస ధరాః ప్రోక్తాః కలాస్సృతాః || ౧౦ ||

యామేడు చర్మములలోను మొదటిది అవభాసిని రెండవది లోహిత మూడవది స్వేత నాల్గవది తామ్ర పదవది వేదిని అవని రోహిణి యేడవది మాంసధర మనడుగు. || ౧౦ ||

—♦సప్తధాతుసహాయవివరణము♦—

శ్లో॥ రసాస్పృశ్మాంసమేదో స్థి మజ్జాశుక్రాంతరేష్వమీ |

వాతాగ్ని శ్లేష్మామమల మూత్రరక్తాశయాంతరే || ౧౧ ||

రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రము అను సప్తధాతువులకును, వాత, పిత్త, శ్లేష్మ, ఆము, మల, మూత్ర, రక్తాశయములకును, మధ్యబాగమందు యీ ఏడుకలలున్ను ఉండును. || ౧౧ ||

—♦సప్తకలావివరణం♦—

శ్లో॥ మాంసా సృజ్మేద శ్లేష్మావి ప్లిత్తశుక్రధరాః కలాః || ౧౨ ||

కలలలో మొదటిది మాంసధర, రెండవది రక్తధర, మూడవది మేదోధర, నాలుగవది శ్లేష్మధర, అయిదవది పురీషధర, ఆరవది పిత్తధర, ఏడవది శుక్లధర, అనడుగు || ౧౨ ||

శ్లో॥ యథా బిసమృణాళాని వివర్ధంతే సమంతతః |

భూమా ససంకోదకాయాం తథా మాంసే సిగాదయః || ౧౩ ||

బురదయు, ఉదకమున్ను కలసిన స్థలమందు తీగెలు, అకులు, పూవులు మొదలయినవి వృద్ధిచెందెడువిధమున మొదటిదియగు మాంసధరయును కల నాశ్రయించి శిరలు మొదలయినవి వృద్ధిపొందును. || ౧౩ ||

శ్లో॥ వృక్షాద్యథా భిప్రమాతా త్విరిణః క్షీర మావహేత్ |

మాంసా దేవం క్షతాత్త్విద్రం శోణితం సంప్రసిచ్యతే || ౧౪ ||

పాతతోమాడిన వృక్షమును భేదించినయెడల దానియందు తక్షణమే పాలు స్రవించినట్లు, మాంసమును భేదించిన తక్షణమే రెండవకలయగు రక్తము స్రవించును. || ౧౪ ||

శ్లో॥ సూలాస్థిషు విశేషేణ మజ్జాత్వభ్యంతరాశ్రితాః॥
అధేతరేషు సర్వేషు సరక్తం మేద ఉచ్యతే॥ ౮౫॥

లావుగానుండు ఎముకల లోపలభాగమందు మజ్జ అను పదార్థము ఉండును,
సన్నని ఇతరఎముకల లోపలభాగమందు మేదస్సు అను మూడవకల, రక్తముకతోల
సి యుండును. ౮౫॥

శ్లో॥ స్నేహోఽభ్యక్తే యథైవాక్షే చక్రింసాధుప్రవర్తతే॥
సంధయ స్సాధు వర్తంతే సంశ్లిష్టా శ్లేష్మణా తథా॥ ౮౬॥

యిరును నాశ్రియించియుండుచక్రిము చమరుచే తడవడి బాగుగా తిరుగు
నట్లు హస్తపాదాదిగంధులకూడ నాలుగవకలయగు శ్లేష్మముచే వ్యాప్తములై బా
గుగ చలించుచుండును. ౮౬॥

శ్లో॥ యక్ష్మత్సమంతా శ్కోష్మం చ తథోంత్రాణి నమాశ్రితా॥
ఉండుకస్థం విభజతే మలం మలధరా కలా॥ ౮౭॥

మలధరయను ఆయిదవకల శ్కోష్ఠాంతర్గతమైన యక్ష్మత్, స్లేహము, హృదయ
ము, పుష్పసము, కేగులు అనువానియందంతటను వ్యాపించి ఉండుకమందుండు మ
మలమును విభజనచేయుచుండును. ౮౭॥

శ్లో॥ అశితం ఖాదితం పీతం లీధం కోష్ఠగతం నృణాం॥
త జ్జీర్ణతి యథాకాలం శోషితం పిత్ర తేజసా॥ ౮౮॥

అశితము అనగా దంతములపని విశేషముగా ఆవసరములేక తినబడు అన్నా
దులు ఖాదితంఅనగా దంతములచే నమిలి భక్షింపబడు పిండివంటలు మొదలైనవి.
పీతంఅనగా పానముచేయబడు పాలుమొదలయిన ద్రవపదార్థములు, లీధముఅనగా
నాలుకతో చప్పలించబడు పచ్చళ్ళు మొదలయినవి, యానాలుగువిధములయిన అన్న
పానాదులున్ను, శోష్టమునుచెంది ఆరవదియగు పిత్రకలయొక్క తేజస్సుచే శోషిత
మై ఉచితకాలము నతిక్రమింపక జీర్ణమును చెందును. (దీనినే గృహణి
యందురు.) ౮౮॥

శ్లో॥ యథా పయసి సర్పిస్తు గుడశ్చేక్షురసే యథా॥
శరీరేషు తథాశుక్రిం నృణాం వింద్యా ద్భిషగ్వరః॥
ద్వ్యుజ్జులే దక్షిణే పార్శ్వే వస్తిద్వారస్య చావ్యథః॥
మూత్రాశ్రితః పథాచ్ఛుక్రిం పురుషస్యప్రవర్తతే॥ ౮౯॥

సాలయః నైయ్యః, యైరకః సః గు యైలయః, నర్వతా వ్యాపించియుండు నట్లు పాఠములయొక్క సర్వశరీరమును, శుక్రకల వ్యాపించియుండును. వస్త్రీ ద్వారమునకు చెదంగుళముల క్రిందుభాగమున కుడిపక్కనొకటియు, ఎడమపక్కనొకటియు మూత్రస్రోతస్సుల కలవు. వాటినుండి పురుషునకు ఏడవకలయగు శుక్రము బయటకు వచ్చుచున్నది. ||౮౯||

—♦ధాతుములముఖ—

శ్లో॥ రసచేక్షణగండసంభవం

యక్మదాలంబితపిత్తకోశఙ్గం;

శుశ్రిజం రసమేధ్రకక్షజం

నఖజం వక్త్రజ మేవ బిందుజం॥

||౯౦||

నాలుక, నేత్రములు, చెక్కిళ్ళు వీటినుండి స్రవించునది రసధాతుమలము. యక్మత్తునాశ్రయించియుండు పిత్తకోశమునపుట్టునది చక్రమలము. చెవులనుండి పుట్టునది (గులివి) మాంసమలము, దంతములు, చంకలు, మేధ్రము, వీటినుండి పుట్టునది మేదోమలము, గోళ్ళు, నేత్రములు, వీటినుండి పుట్టునది ఆస్థిమలము, ముఖము నందుండు నునుపు మజ్జామలము, ముఖమందుపుట్టు మెటిములు శుక్రమలము. ||౯౦||

—♦ఉపధాతువులు—

శ్లో॥ స్తన్యం క్షజో నసా స్వేదో దంతలోమాజస స్పృతాః!

నారీణాం ప్రిగ్ద్వయం కాలా మ్భాయా నశ్యే త్వది త్వచిత్॥

—♦రసాదిధాతువుల కృత్యం—

శ్లో॥ ప్రణసం జీవనం లేప స్నేహధారణపూరణాః!

గర్భోత్పత్తిశ్చ ధాతుగ్రాం కర్మ శ్రేష్ఠం స్మృతం క్రమాత్॥

రసధాతువులన మనస్సుకు పీఠియు, రక్తధాతువులన శరీరమునకు ఓజస్సును. వృద్ధిపరచి జీవనాధారమును మాంసధాతువులన అస్థులపై నంటిపెట్టుకొని యుండుట మేదోధాతువులన శరీరమునకు జిడ్డును, అస్థిధాతువులన శరీరమునకు ధారణాసామర్థ్యమును, మజ్జాధాతువులన అస్థులయందలి రంధ్రములు పూరింపబడుట, శుక్రధాతువులన గర్భోత్పత్తికలుగుట, అనునవి సంభవించుచున్నవి. ||౯౧||

— యక్ష్మత్ స్తహాద్యుత్పత్తి —

శ్లో॥ అస్మజ్ శ్చైష్ట్రణ శ్చాపి యః ప్రసాదః పరో మతః |
 తం పచ్యమానం పితౄన వాయు శ్చా ప్యనుధావతి ||
 తతోఽస్యాం త్రాణి జాయంతే గుదం దప్తిశ్చ దేహినః |
 ఉదరే పచ్యమానానా మాధ్మానా ద్రుక్ష్మ సారవత్ ||
 కఫశోణితమాంసానాం సారో జహ్యో ప్రజాయతే |
 యధార్థ మూష్మణా యుక్తో వాయు స్సోతాంసి ధారయేత్ |
 అనుప్రవిశ్య పిశితం పేళీ ద్విభజతే శధా |
 మేదస స్సేహ మాదాయ సిరా స్నాయుత్స్య మాఘ్నయాత్ |
 సిరాణాంతు మృదుః పాక స్నాయూనాంతు తతః ఖరః |
 అశయ్యాభ్యాసయోగేన కరోత్యాశయసంభవం || ॥౩॥

దక్తిశ్చైష్ట్రములయొక్క సారభాగము పిత్రిముయొక్క ఊష్మచే పక్వముగు నప్పుడు దానియందు వాయువు ప్రవేశించుచున్నది. ఇందువలన పాక్షికములకు పేగులు, గుదము, వస్తి, అనునవి జనించును. ఒంగారమున నేక సార్లు పుటముపెట్టుటచే దాని యందలిసారము (మేలిమి) బయలుపడెనట్లు ఉదరమందు పిత్తోష్ట్రమువలన పచనమునుపొందు కఫరక్త, మాంసములవలన వాటిసారాశ్చమైన జిహ్వ జనించును. పిత్తోష్ట్రముతోఁగూడియున్న వాయువు రసైక్తాదులను వహించు స్తోతస్సులను విభజన చేయును. అప్రకారమే మాంసమునందుప్రవేశించి పేగులను విభజనచేయును. మేదస్సుయొక్క స్నేహమునుగ్రహించి గర్భస్థమయిన పిత్తోష్ట్రముచే పచనము గావింపబడి, శిరలను స్నాయువులను ఒకరిపచేయును. యామేద సార్సరముయొక్కమృదుపాకముచే పిరిలును, కఠినపాకముచే స్నాయువులును కలుగును. యావాయువు తనయొక్క స్థితి సహవాసములచే అశయములను జనింపజేయును. ||౩॥

శ్లో॥ మేదో ప్రవృక్తోఽఘర క్తహృచ్చ
 కఫాప్రమేదోనిలమాంసజాండా |
 హృదాశ్రియాః పాణివహాధమన్యః
 స్తహో యక్ష్మచ్ఛాపి హృద స్త్వధస్తాత్ || ॥౪॥

రక్తమేదసార్సరమువలన వృక్కలు (కుక్షిగోళములు) ను, కఫరక్తసారమువలన హృదయమును, కఫరక్త, మేదో, వాయు, మాంస సారమువలన వృషణములున్న,

జనించును. పాపవాహినీధమనులు హృదయకమలము నాశ్రయించియుండును. ఆ హృదయమునకు కిందుగా ఎడమపార్శ్వమున స్థలము, కుడిభాగమున యక్యతోక్తములున్ను ఉండును. ||౯౪||

శ్లో॥ యక్య స్త్విహోందుకా రక్తా ద్రిక్త ఫేనాచ్చ పుష్పసః || ||౯౫||

యక్యతో, స్థలము, ఉండుకము ఆనునవి రక్తమువలన జనించును. పుష్పసము (శ్వాసావయవము) రక్తము యొక్క సురుగువలన పుట్టుచున్నవి. ||౯౫||

—♦ శ్లోకావచరణం ♦—

శ్లో॥ సోతాంసి నాసికాకర్ణా నేత్రేపాయ్వాస్యమేహనం!
స్తనౌ రక్తవహశ్చేతి నారీణామధికం త్రియం || ||౯౬||

శ్రీపురుషులకు నాసికారంధ్రములు, చెవులు, నేత్రములు, గుదము, నోరు మేధ్రము, ఆను తొమ్మిదిప్రాతస్సులున్ను సమానముగా నేయుండును. యివిగాక స్తనములు. అర్థమునుబొందించు యోనిమధ్యమందుండు సోతస్సు ఆనునవి మూడు ప్రాతస్సులుమాత్రం పురుషులకంటె శ్రీలకు అధికముగానుండును. ||౯౬||

—♦ మనుష్యాదిజన్మకారణం ♦—

శ్లో॥ జీవినో భూతసంయోగా త్తరుక్తిమిన్మపక్షిణః!
ఉద్భిత్స్విదజరాయ్వాండా న్యథా యాంతి న శిశ్యతే || ||౯౭||

నూత్నజీవులు పంచభూతసమావేశముచే తరు, గుల్మరూపములయిన ఉద్భిజ్జములుగాను, క్రిమిరూపములయిన స్వేదజములుగాను, మనుష్యపశ్వాదిరూపములయిన జరాయుజములుగాను, పక్ష్యాదిరూపములయిన అండాజములుగాను ఎట్లు పుట్టుచున్నవో తెలియబడదు. ||౯౭||

శ్లో॥ సూక్ష్మాః ప్రతీక్షంతి జనేరతోయ
స్వసో న గచ్ఛే ద్దృఢహిణీం పవిత్రామ్!
తేత్సూక్ష్మజన్మ ప్రతిబంధకత్వా
ద్భవ త్యవశ్యం సతుబాలగోముః || ||౯౮||

సూక్ష్మదేహధారులయినజీవులు ఎల్లప్పుడున్ను జన్మకొరకై నిరీక్షించుచుండురు. కాన లోకోగ్యతంతుడై ఎన్నడు ఋతుస్నానముచే (గర్భధారణకొరకు) పవిత్ర

రాలయిన తనబార్యతో కలుసుకొనడో అట్టివాడు స్వపూర్వోక్త సూక్ష్మజీవుల జన్మకు ప్రతిబంధకమును కలుగజేసినవాడు అగుచున్నాడు. కనుకనే ఇతడు బాలకులను గోవులను చంపినపాపములుగలవాడగుచున్నాడు. ||౯౮||

—♦ నారకజీవ కర్మజీవనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ అనాయుషా గర్భగతా అజాతా
స్తర్వాదిగా నారకజీవినస్సవ్యః |
చరా స్తదన్యే ఖలు కర్మజీవా
స్తస్మా ద్ద్విధా జీవగణః పృథివ్యః ||౯౯||

పుట్టినవెంటనే చచ్చెడివారున్ను, గర్భమందే మృతినొందెడివారున్ను, తరుగుల్మలతాదిరూపములను పొందినవారున్ను నారకజీవులనియు, మిగిలిన తిర్యగ్జ్మనుష్యులు కర్మజీవులనియు జీవగణము రెండువిధములు. ||౯౯||

—♦ కర్మజీవులకు జన్మసంపాద్యి ♦—

శ్లో॥ బీజాని శస్తాని భవంతు తేషు
రోహంతి వై కాని చి దేవ భూమ్యామ్ |
తద్దైవ జీవాణుషు శుక్లగేషు
భువి ప్రజాయంతి హి కర్మజీవాః ||౧౦౦||

విత్తనములు ప్రళస్తమైనవయినను వాటిలో కొన్నిమాత్రమే భూమియందు ఎట్లు మొలచుచున్నవో అట్లే సూక్ష్మజీవులలో కొంతమంది కర్మజీవులుమాత్రమే శుక్లకోణితగతులై జన్మించుచున్నారు. ||౧౦౦||

—♦ గర్భోత్పత్తిసామిగ్రి ♦—

శ్లో॥ ఋత్వంబుబీజక్షీతినంగమేన
యథాంకురాణి ప్రభవంతి నూనమ్ |
ఋత్వ స్పృశారేంద్రియ రక్తగర్భా
శయైక యోగా దపి గర్భయోగః ||౧౦౧||

వర్షాదిఋతువు, ఉదకము, బీజము, క్షేత్రము యీనాలుగింటినమాత్రము చేతను అంకురము లెట్లు మొలచుచున్నవో అట్లే ఋతు కాలము జతరాగ్నిచే బక్యము

గావింపబడిన అన్నరసము, శుక్లశోణితములు, గర్భాశయము ఆను ఈనాలుగింటియొక్క సమాశేషముచేతను గర్భోత్పత్తి కలుగుచున్నది. || ౧౦౧ ||

శ్లో॥ ఋతు గతే ప్రాగ్వివసత్సాయే స్యాం
ప్రాచీనరక్తం ప్రవిసత్స్వ శ్వాత్ ।
నవార్తవాస్పక్ష్మనరుద్భవేన
నారీ స్వపత్యార్హవతీ ప్రభూయాత్ ॥ || ౧౦౨ ||

స్త్రీలకు ఋతు కాలమున మూడుశోజాలు గడిచినపిమ్మట ప్రాచీనమయిన శోణితము నశించి నవీనశోణితము ప్రతిమాసమునను ఉత్పత్తియగుటచే స్త్రీ పరిశుద్ధురాలై సంతానార్హత కలది యగుచున్నది. || ౧౦౨ ||

—♦ ఋతుస్త్రీ నియమం ♦—

శ్లో॥ నవార్తవా యాదృశమీక్షతేప్రా
క్సూతే యత సాదృశమేవ పుత్రమ్ ।
తదార్తవే నృం న నిరీక్షయేత్సా
మద్ధా విపశ్యేత తతిం పురైవ ॥ || ౧౦౩ ||

ఋతుస్నాతయగు స్త్రీ ముందుగా ఎట్టిపురుషుని నిరీక్షించునో అట్టిరూపలావణ్యములుగల విద్వేనే కనుచున్నది. గాన ఋతుస్నానానంతరము (ముట్టునీళ్ళుపోసు కున్నతరువాత) సోదరులు తండ్రి మున్నగువారిని చూడక ముందుగా భర్తనే చూడవలయును.

—♦ ఋతుస్త్రీ సంభోగనిషేధం ♦—

శ్లో॥ రమంతి చే త్ప్రాగ్వివసత్సాయే స్యాం
మూఢా విసశ్యంతి హి గర్భనాశః ।
నోచే దసంపూర్ణ హృషీకయుక్తా
స్వల్పాయుషోవా ప్రభవంతి నూనమ్ ॥ || ౧౦౪ ||

స్త్రీ ఋతుమతిఅయిన మొదటిమూడుశోజాలలోను రమించినయెడల అట్టి మూఢునకు ఆయుర్దాయమునశించును మరియు గర్భముకూడ నశించును. ఒక వేళ అట్లుభవించక నిలచినను అగ్ర పైకల్యము కలిగినట్టిగాని ఆయుర్దాయము లేనట్టిగాని, సంతానము కలుగుట నిశ్చయము. || ౧౦౪ ||

శ్లో॥ నదీప్రవాహాభిముఖస్యయాతా
యథా నివర్తంతి ఋతూశ్శతైః
నిక్షిప్తశుక్రిం బహిశేవయాతా
న్నతద్రమేత్స్యగ్నివసత్సమేస్యాత్

॥౧౦౭॥

నదీప్రవాహమునకు ఎదురుగా వేయబడిన తృణకాస్త్రములు ప్రవాహవేగమున
కెదురుగా పోలేక తిరిగివచ్చిన వలెను ఋతుకాలమున మొదటిమాడురోజులలో
ను ఋతుశతప్రవాహమున కెదురుగా ప్రవహించిన శక్రము గర్భకోశమును చెందక
ఒయటకువచ్చుచు గాన ఋతుప్రాకంఠము మొదటిమాడురోజులలోనూ స్త్రీని
ముట్టెరాదు.

॥౧౦౮॥

శ్లో॥ సద్యోబలహరానారీ వయ సద్యోబలప్రదం
స్త్రీయం గచ్ఛేత్ప్రయః పితౄ స్త్రీయం త్యక్త్యా వయఃపితౄ
స్త్రీ బలమును తత్తణుమే హరించును. పాలు తత్తణుమే బలమునుకలగజే
యును. కాన స్త్రీసంగమమునకు ముందున, అనంతరమునకూడా పాలు త్రాగవలెను.

శ్లో॥ సంకోచం ప్రతిపద్యతే హనిగతే యోనిఃకదావ్యార్తవే
తస్మా న్నైందియ మాదదాతి మునశీధరమ్ ప్రపద్యధువమ్
స్త్రీణాంద్వాదశవత్సరా తృప్తిభృతీచాపంచాశదబ్దా త్ర్యహం
మాసస్య ప్రిసరే ద్ద్రజః పరమతి స్సంక్షీయతే శివలమ్॥౧౦౯॥

ఋతుదివసములు గతించినవెనుక యోని ముఖీభావముచూపించి శుక్రమును
గ్రహింపసమర్థము కాదు, స్త్రీలకు ఋతుస్రాదురాభివకాలమయిన పన్నెండవసంవ
త్సరముమొదలు యాబదియవసంవత్సరం వచ్చువరకు ప్రితిమాసమునందును మాడు
రోజులు రజస్సు స్రవించును. ముదిమిచే సప్తభాతువులు శరీరమున వాడిపోవుటచే
యేబదిసంవత్సరములకుపిమ్మట రజస్సు క్షయమగును.

॥౧౦౯॥

—♦ స్త్రీపురుషజన్మనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ శుక్లాధికే జన్మసుతస్య భూయా
ద్రక్షాధికే జన్మ భవే త్సుతాయాః
శుద్ధేదిసం ద్వాదశరాత్రయశ్చ
రోగ్యా న పర్వస్యపివా దివాచ॥

॥౧౧౦॥

—*అంగోత్పత్తి*—

శ్లో॥ అంగప్రత్యంగనిర్వృత్తి స్వభావా దేవ జాయతే|

అంగప్రత్యంగనైషమ్యం పూర్వకర్మ నిమిత్తజమ్ || ౧౧౧౨||

హస్తపాదాద్యవయవములున్న, ఆంగుల్వాది ప్రత్యంగములన్న గర్భస్థపిండమునకు స్వభావశిష్టముగానే (సహజముగానే) జనించును. సౌందర్యాదులున్న, ఆంగజైకల్యాదులన్న గర్భస్థపిండములకు వారివారి పూర్వకర్మానుసారముఃసంప్రాప్తములగుచుండును. ||౧౧౧౨||

శ్లో॥ నన్నివేశ శ్శరీరాకాం దంతానాం పతనోద్భవా|

తేలేష్యసంభవోయస్య లోష్ణామేత తస్వభావతః|| ౧౧౧౩|

కరచరణాదులయొక్క ఆకారము, దంతములు మొలచుట, ఊడుట అరిచేటలయందును, అరికాళ్ళయందును రోమములు మొలచుండుట మొదలయిన వన్నియు స్వభావముగానే కలుగుననెయున్నవి. ||౧౧౧౩||

—*గర్భమునకు మలాద్యభావకారణము*—

శ్లో॥ మలాఽల్పపక్వాశయవాయుసూక్ష్మా

న్నాఽమీ జరాయో ర్ముఖివాయుమాన్దా|

కంతం కపా వోదితి నాచృతత్వా

చ్ఛ్వాసాదికం మాతృవశా ద్భవంతి|| ౧౧౧౪||

గర్భస్థ శిశువునకు మలమున్న పక్వాశయ సబంధమయిన వాయువున్న అల్పమై యుండుటవలన వాత మూత్ర పురీష విసర్జనములు ఉండవు. ముఖమున్న వాయు మార్గమున్న జరాయువుచేతనున్న కంతము కఫముచేతనున్న అడ్డగింపడుట వలన రోదనముచేయుండును. తల్లియొక్క ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసాదులచేతనే గర్భస్థశిశువనకు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు చలనము నిద్ర మొదలయినవి కలుగును. ౧౧౧౪||

—*గర్భప్రాణవివరణం*—

శ్లో॥ మనశ్శిలాగంధకచిత్రీభాను

క్షౌరాదినంయోగవశా ద్యథాగ్నిః|

అంగా న్యవక్రాంతమయే సకాలే

స్వయం తథా ప్రాణ ఉదేతి జంతోః||

౨౦||

మనుకొని, గంగకము, నూరే కామము మొదలయిన యెంద్రముల సుయోగముచే అగ్ని దానంతలదియే పుట్టినట్లు ఆన కాంక్షికదేహమున అంగ ప్రత్యంగములవలె పాత్రముగను దానంతలదియే గర్భస్థుడనునకు యుక్త కాలమున కలుగుచున్నది.

—♦ గ ర్భ వృ త్తి —

శ్లో॥ గర్భస్థపిండం పృథ్విఃస్య మాతృ
భుక్తాన్ననారో రసహానాశ్చాం॥
మాతృ ప్రియక్షేత్రగర్భనాభి
నాశాధ్వనా గర్భశిశుం ఎవృన్ధ్యాత్ ॥ ౧౧౧ ॥

తల్లిచే భుజింపఁజేసిన ఆహారము తల్లియొక్క రసహానాడియందు కట్టబడిన గర్భనాభినాళమార్గమున గర్భస్థపిండమును చెంది ఆశిశువును వృద్ధిచేయును.

శ్లో॥ వాయు స్తనో త్యజ్యవిభాగమగ్నిః
పచ త్యముం సింఛతి వాః పృథ్విః!
సంహంతి తం నర్థయతి ద్యు రేష
శ్వాఖాశిరో మధ్యపడంగజుష్టః ॥ ౧౧౨ ॥

వాయువు ప్రసవ కాలపర్యంతమున్ను చెతనాసహితమయిన గర్భముయొక్క వాతాది దోషములను, రక్తాదిధాతువులను, మలములనుకరచరణాద్యంగములను, అంగుళ్యాది ప్రత్యంగములను, విభజనచేయుచుండును. తేజస్సు గర్భమునకు రూపాంతరమును పలుగజేయును. ఈప్రకారము వాయువు వలన విభక్తమై తేజస్సంబంధమువలన పరిణామమును (రూపాంతరమును) పొందిన గర్భమును తేజస్సు శోషింప చేయుచుండగా దానిని ఉదకము తడుపుచుండును. ఉదకసంబంధమువలన స్రవింశు గర్భమును పృథివి గట్టిగాచేయుచుండును. అట్టి గర్భమును ఆకాళము వృద్ధిచేయుచుండును. యీవిధమున పంచమహాభూత సంబంధముచే అభివృద్ధిపొందిన గర్భము కాళ్ళు, చేతులు, కిరస్సు, మధ్యభాగము, (మొండెము) అను ఆరుఅంగములతో కూడుకొని యుండును. మరియు ఒక్కొక్కటిగానుండు తల, కడుపు, వీపు, నాభి, నుదురు, ముక్కు, గడ్డము, పొత్తికడుపు, కంఠము) అవయవములున్ను, జంటలుగానుండు (చెవులు, నేత్రములు, ముక్కురంద్రములు, కనుబొమ్మలు, కణితలు, భుజకిరస్సులు, చెక్కిళ్ళు, చంకలు, స్తనములు, వృషణములు, ప్రక్కలు, పిరుదులు, మోకాళ్ళు, మోచేతులు, తొడలు, మొదలయిన) అవయవములున్ను అంగములనియు శరీరమును సోకములున్ను ప్రత్యంగములనియు తెలియవలెను. ॥౧౧౩॥

—♦గర్భిణీచ్ఛా పరిపూర్తి కారణమ్♦—

శ్లో॥ పార్జన్యకర్మానుగుణేషి తాని
 స్యుష్టాహృదే గర్భగతస్య దైవాత్ ।
 గర్భాన్వితాయా యది తా న్యలభ్య
 స్తద్వస్తు ముఖ్యేంద్రియగర్భలోపః ॥ ౧౦౮॥

గర్భస్థశిశువుయొక్క పార్జన్యకర్మానుగుణ్యము అయిన కోరికలు గర్భిణీస్త్రీకి గర్భధారణా కాలమున ప్రవేశమున కిలుగుచుండును. మరియు, గర్భిణీస్త్రీకి దోహద కాలమున శ్రవణేంద్రియమునకు ప్రియమైన గానాది శ్రవణమునం దిచ్చక లిగినపు డది గర్భిణీస్త్రీకి లభింపజేయనియడల గర్భస్థశిశువుయొక్క శోత్రేంద్రియమునకు బాధ. ఇట్లే ఏఐంద్రియమునకు ప్రధానమయిన వస్తువయందు ఇచ్చకలిగినపుడు ఆవస్తువ లభింపజేయనియడల గర్భస్థశిశువునకు. ఆఐంద్రియమునకు బాధ కలుగుటయే కాక గర్భిణీస్త్రీకిగూడ పీడకలుగుచు గాన గర్భస్థశిశువుయొక్క బాధా నివారణార్థము గర్భిణీస్త్రీకోడెడు పదార్థములను తప్పక ఇవ్వవలయును. ఆప్రకారము ఇంద్రియార్థములయందు మనోరథపరిపూర్తి అయినయడల గర్భిణీస్త్రీ సుఖప్రసవముగలిగి సుఖమునొందును. ॥౧౦౮॥

—♦గర్భిణీలక్షణములు♦—

శ్లో॥ గర్భే పిపాసా వమనాని కార్యం
 భ్రూమేళనం చూచుకికృష్ణవర్ణమ్ ।
 గ్లానిశ్చ యోనిస్ఫురణం ప్రసేకం
 రోమాల్లిదీప్తి రుధిరావబంధః ॥ ౧౦౯॥

దాహము, వమనములు, చిక్కిపోవుట, కనుబొమ్మలు కిలుగుకొనుట, స్తనాగ్రిములు స్పృశదుట, ఆయాసము, యోని స్ఫురించుట, నోట నీళ్ళు కారుట, నూగారు ప్రకాశించుట శుక్లకోణితములు బులుబుడలకుండుట, యిట్టిలక్షణములు గలస్త్రీకి గర్భధారణాబాధనదని తెలిసికొనవలయును. ॥౧౦౯॥

—♦గర్భిణీనియమములు♦—

శ్లో॥ వ్యవాయదుఃఖిర్వ భయావహేషీ
 వ్యాయామనిష్ఠాన్నతదేశసంస్థాః ।
 త్యాజ్యా నిశా జాగరఘృపసుప్తి
 ప్రభోజనాదీని చ గర్భవత్యా ॥ ౧౧౦॥

గర్భవతినుగు శ్రీ, మైదునము. మఃఖించుట. ఆశ్వాత్థానోహణము. భయం
కరములయిన పనులను చూచుట. వినుట, శ్రమపడుట. మిట్టపల్లపు నేలయందు కూ
ర్చుండుట. కాశ్మీర చేతులు మడుచుకొని కుడియబడి కూర్చుండుట. రాత్రి మేలుకొ
నుట పగలు నిద్రించుట. ఆధికముగా చోజనముచేయుట. పలుమారు భుజించుట,
మలమూత్రములను ఆనమానముకలిగిన వెంటనే విడువక ఆటంకపెట్టుట మొదల
యినపనులను మానవలెను. || ౧౨౦ ||

—ప్రసవకాలవిజ్ఞానమ్—

శ్లో॥ క్రమేణ పశ్యాన్నవమాసపూర్తా
హృద్బంధముక్తా శిథిలేచ కుక్షౌ ।
సూలాన్వీతే తజ్జఘనేపురీష
మూత్రప్రవృత్తౌ సపది ప్రసూతిం॥ || ౧౨౧ ||

తొమ్మిదిమాసములు నిండినతరువాత హృదయబంధము విడిపోయి కడుపు
దిగబడి (నేలబడి) పిరుదులయందును, ప్రక్కలయందును, కూల (పోటు) కలిగి
మాటి మాటికిన్ని మాత్రపురీషములను విడిచిపెట్టవలసిన అవసరము కలిగియుండుట,
మొదలయిన లక్షణములచే ప్రసవకాలసామిప్యము తెలియనగును. || ౧౨౧ ||

—ప్రసవకాల కృత్యం—

శ్లో॥ ఉష్ణోదకాభ్యంగకృతాంచబాల
పరీవృతాం ప్రాశితేనద్యవాగూమ్ ।
ప్రసూయమానాం తు కృతోపధానా
ముక్తాసనాయాం చ వినమ్రసక్తిమ్ ॥ || ౧౨౨ ||

గర్భిణీ శ్రీకి ప్రసవకాలము సమీపించినతోడనే ఉష్ణోదకముతో ఆభ్యంగన
ముగావించి బాలకులతో చుట్టువారకొని యుండునట్లుగాచేసి, మధురములైన పా
యసాదుల యధానుకూలముగా తినిపించి, మృదువైన శయ్యలయందు దిండ్లు మొదలై
నవివేళి వాటియందానుకొని పరుండునట్లు చేయవలయును. || ౧౨౨ ||

శ్లో॥ అశంకినీయా అబలా శ్చైతస్యా
వృద్ధా స్సమర్థాః ప్రసవోపచారే ।
వికర్తితస్త్వీయనఖాః ప్రకామం
గర్భాన్వితాం తాముపచారయంతి॥ || ౧౨౩ ||

నమ్మతగినవారును, వృద్ధుర్రాండున్ను, ప్రసవసంబంధమయినవ్యాపారమందు నేర్పుకలవారున్ను అయిన నలుగురు మంత్రసానులు గోళ్ళు బాగుగా తీసివేసుకొనినవారై ప్రసవకాలమున గర్భిణీశ్రీకి ఉపచారములు చేయుచుండవలెను.

శ్లో॥ తైలాదికం యోనిముఖేభిషిచ్య
గర్భాన్వితాం వీక్ష్య వదే దధేకా
స్వసేప్రవాహ స్వతతో విముక్తే
తద్గర్భబంధే చ పునః పున స్తమ్ |

॥౧౨౮॥

అనలుగురిలో ఒక మంత్రసాని గర్భవతియొక్క యోనిద్వారమున నుఖముగా నుండునట్లు జిడ్డుగల అమృదము మొదలైన తైలాదులను లేపనముచేసి పిమ్మట గర్భిణీశ్రీనిచూచి, ఆహూ! నీవు స్వస్థచిత్తముకలదానవై అచైర్యమునొందక క్రమక్రమముగా ముక్కుటచే నీగర్భవాడీబంధము శిథిలమై నీగర్భస్థితమైన శిశువు బయలుపడెదలనటుల ప్రయత్నింపుము. (ముక్కుట అనగా ముక్కుశ్వాసను విగించి వాయువును అంతఃకాయముగా ప్రవర్తించేయుట) నీగర్భస్థితమైన శిశువు గర్భాశయమునువిడిచి కొంతవరకు బయటపడినయడల దృఢముగా ముక్కుము. గర్భము (శిశువు) యోనిముఖమును పొందినయడల మరింత అధికముగా ముక్కుము అని చెప్పవలయును. ౧౨౮

శ్లో॥ ప్రవాహణా ద్వ్యర్థకృతా దకాలే
గర్భాంగవైకల్య మనేకథా స్యాత్ |
తద్గర్భవత్యా సమయే వినైవ
ప్రవాహణం నైవ చరే దకాలే |

॥౧౨౯॥

ప్రసవవేదన పూర్తిగా కలుగకుండ ప్రప్రథమమునుండియే ముక్కినచో గర్భస్థపిండమునకు చెవుడు, మూగ, క్షవక్రములయిన అంగసంధులు, శిరోభిఘాతము, కాస, శ్వాస శోష మొదలైన పలువిధంబులగు అంగవికారములున్ను, రోగములున్ను కలుగగలవు. గాన ప్రసవబాధ అధికమై గర్భస్థపిండము గర్భాశయమును విడిచినట్లు గ్రహించి అట్టిసమయములయందు ముక్కువలయునేగాని అకాలములయందు ముక్కురాదు.

॥౧౩౦॥

—* సద్యోజాతశిశూపచారం *—

శ్లో॥ శిశౌ ప్రజాతే సతి తజ్జగాయం
నిమృజ్య కంఠస్థకఢం చ సూత్రాత్ |

బద్ధైవ నాభ్యంగుళమారదేకే

నికృంత్య సించే దుచికంచ దద్యాత్ |

||౧౨౬||

శిశువు జన్మించగానే శరీరముమీదనుండేడు మామిని జాగ్రతగా తొలగించి చేతివ్రేలితో నేర్పుగా శిశువుయొక్క కంఠమునందున్న కఫమునంతయు మిక్కిలి జాగ్రతగా తీసి తర్వాత (నాభి నాళమును లాగకుండా) నాభికి వక అంగుళముదూరము నకుపైగా నాచుతోకట్టి మిగిలిన నాళి నాళమును (అచగా కట్టుపైని) పదునైనకత్తితో బొడ్డు లాగకుండాకోసి అట్టెని స్నానముచేయించి అముదమును త్రాగించవలయును. సున్నిపిండి వస్త్రాలతో నలుగుపెట్టుకుండా పెద్దపురుడు పదిరోజులున్ను సమశీతోష్ణమైన వేడినీటితోనే శిశువునకు అభ్యంగము చేయించుచుండవలయును.

శ్లో॥ త్రస్తస్య త్స్యా త్ప్రతిబోధనేన సహాసా సంభర్తనా ద్బాలక శ్శీఘ్రా దాహరణా త్రిదోషవిషచున్యాప్తి స్తథోత్పేషణాత్ |

కుబ్జస్యాదుపవేశనా దసమయే తస్మాదిమా న్వర్జయే

న్మాతా బాలహితార్థినీ పరిజనా స్తద్బంధుతా జాత్యపి ||౧౨౭||

బాలురు హఠాత్తుగా లేపబడినచో భయపడుదురు. భయపెట్టుట-శిశువుముగా తీసుకొనుట, ఎగరవేయుట, వీటిచే వాతపితృశ్లేష్మములయొక్క వైషమ్యస్థితి తటస్థించును. కూర్చుండతగినవయస్సు రాకుండగనే కూర్చుండపెట్టినయడల గూను రాగలదు. గాన బాలులహితపురుగుతల్లులు, నేతకులు, బంధువులు యెప్పుడున్ను పంపిన చెప్పినపనులు చేయరాదు.

||౧౨౮||

—♦ జన్మప్రయోజనం ♦—

శ్లో॥ జ్ఞానం హి సంపాద్య ఫలం జనేస్తు

జ్ఞానం తు విద్యాభి రిమా స్తు దేహాత్ |

దేహం సదారోగ్యవశేన లభ్యం

స్వారోగ్య మారోదితసద్విధానైః |

(౧౨౯)

జన్మ దొరికినందులకుగాను ప్రతిమానవుడున్న సంపాదించుకొనవలసినది జ్ఞానము. ఈజ్ఞానము విద్యలవల్లను విద్యలు దేహధారణమువల్లను, దేహము ఆరోగ్యవిధులచేతను, ఆరోగ్యవిధులు పెద్దలు ఏర్పరచిన విధానాదులచేతను లభ్యములు. ||౧౩౦||

— ♦ శరీరోజ్యయోగం ♦ —

శ్లో॥ వసే త్సదారోగ్యయుతే కళేబరే
పరిత్యజేహాపి చ సాధనం మనః।
తస్మాత్ సదారోగ్యయుతం కళేబరం
జీవన్మయ చాధార ముశంతి సంతః॥

॥౧౨౯॥

ఇహపరమలకు సాధనమైన మనస్సు ఆరోగ్యముగలదేహమందేగాని సరిగా
యుండదు. కాన ఆరోగ్యముగలిగియున్నదేహమే మానవునియొక్క జీవితమునకు
మూలాధారము.

॥౧౨౯॥

— ♦ ఆరోగ్యావశ్యకత ♦ —

శ్లో॥ చిత్తస్య నిర్వర్తయితुం ప్రవృత్తేః
కళేబరం ప్రాప్తినిధిత్వస్పష్టమ్।
తస్మాత్ చ్చక్రీరస్య సుఖం నిదానం
యథాస్థితే ర్వా మనసః ప్రకామమ్॥

॥౧౩౦॥

మనస్సుయొక్క ఊహలను (ప్రవృత్తులను) నెరవేర్చుటకు శరీరము ప్రాప్తినిధి
గా ఏర్పడువలసినది. కాన మనస్సు సరిగానుండుటకు శరీరారోగ్యమే కారణమైయున్నది.

॥౧౩౦॥

— ♦ అవయవము కు సహజకృత్యం ♦ —

శ్లో॥ దేహస్య సర్వావయవాని సైన్య
కల్పాని తా న్యన్యపరార్థమోక్షైః।
కుర్వంతి తత్సంగర మేవ దేహే
ప్రయాతి నానావికృతిన్యరూపమ్॥

॥౧౩౧॥

దేహపంజరమునందుగల అవయవములన్నియు దేహమునకు సైనికులవంటివి.
సైనికకల్పములయిన యీ అవయవములన్నియు దేహమందు ప్రవేశించియున్న చెడు
పరార్థములను తొలగించి వేయుటకైగాను చేయుటకైరాటమే అనేకవిధములయిన శో
గస్వరూపములుగా మారిపోవుచున్నవి.

॥౧౩౧॥

—♦ మనశ్శరీరములకుగలసంబంధము ♦—

శ్లో: శరీరసంరక్షకజీవధారణా

శక్తిం తు చైతన్య ముశంతి పంశితాః।

వినాస్య సాహాయ్య మఘోషయుజ్యతే

మన శ్శరీరం న కదాపి లేశతః॥

॥౧౩౨॥

శరీరమును కాపాడుచున్న పాగ్రాధారణాశక్తియే చైతన్యమని చెప్పబడుచున్నది ఈచైతన్యసహాయములేక మనస్సుగాని శరీరముగాని లేకమాత్రమయినను ఉపయోగ పడకాలవు.

॥౧౩౨॥

—♦ చైతన్యనిర్ణయం ♦—

శ్లో: చైతన్య మిత్యత్ర న శోచనీయం

బ్రహ్మాండచైతన్య మితి ప్రమాదాత్।

అరూపిణ స్తస్య కుత శ్చికిత్సా

సర్వత్రపూర్ణస్య కుతోఽధవాపి॥

॥౧౩౩॥

చైతన్యమనగా బ్రహ్మాండచైతన్యమని అలోచింపరాదు. ఏలననగా బ్రహ్మాండచైతన్యము స్వరూపములేనిదనిన్ని, సర్వవ్యాప్తమైనదనిన్ని రెండుపక్షములు. యీ రెండుపక్షములయందునుకూడ చికిత్స అసంభవము.

॥౧౩౩॥

—♦ చైతన్యప్రకాశ ♦—

శ్లో: న భా త్యగారే విశదే సధూమే

యథా న దీపం ఖలుకాంతిమ ద్యా।

చైతన్యశక్తి ర్న విభాతి తద్వ

ద్గోపేషు వైషమ్యగతేషు దేవే॥

॥౧౩౪॥

దీపము కాంతికలదైనను స్వస్థులైనయింటియందు ప్రకాశించినట్లు పొగ చూపిసయింటియందు ఎట్లుప్రకాశించిందో చైతన్యశక్తికూడ అట్లే ధాతుత్రయ (వాత పితృక్షేమృ) సామ్యముగలదేహమున ప్రకాశించినట్లు ధాతుత్రయవైషమ్యముగల దేహమునందు ప్రకాశింపదు.

॥౧౩౪॥

శ్లో॥ చైతన్యశ్చైర్విషమశ్చిత్తీ గ
గోగ్య మప్యైవ యథాశ్చిత్తి శ్చేత్!
అన్యోన్యసంబంధవశా చ్చరీర
చైతన్యయో స్వా దుగరు క్షణాపి॥ ||౧౩౫॥

యాచైతన్యశక్తియొక్క విషమశ్చిత్తియే గోగము సమానశ్చిత్తియే అగోగము
దేహమునకున్న చైతన్యమునకున్న గల పరస్పరసంబంధము వలననే గోగముయొక్క
యు, అగోగ్యముయొక్కయు స్థితిగతులు తెలుసుకొనబడుచున్నవి. ||౧౩౫॥

—♦ సూలదేహ సూక్ష్మ దేహములకుగలసంబంధము ♦—

శ్లో॥ లోహస్య సూచే రివ సర్వదాపి
సూలస్య సూక్ష్మస్య తథానుబంధః!
సదేహసంరక్షకజీవశక్తి
స్తన్బంధభేన్నై సతి నైవ జీవః॥ ||౧౩౬॥

సూదిగంటిరాతికిన్ని సూదికిన్ని ఉన్న సంబంధమువంటి సంబంధమే సూలదే
హమునకున్న సూక్ష్మదేహమునకున్న కలదు. ఇదియే దేహమును కాపాడుచున్న ప్రా
ణధారణాశక్తి (చైతన్యము) యీసంబంధము విడిపాయినచో ప్రాణము దేహమును
యెడబాయును, ||౧౩౬॥

శ్లో॥ యథాతితి స్తేఽయసి పిండగోళే
సర్వప్ర పూర్ణః పరిదృశ్యతేఽగ్నిః!
సూలే సమంతా దపి సూక్ష్మ దేహ
ప్రకాశసంబంధ మపి ప్రకాశమ్॥ ||౧౩౭॥

యర్రగ కాల్పబడిన ఆయఃపిండమునం దగ్నియొక్కప్రకాశమంతటను యె
ట్లుకలుగుచున్నదో సూక్ష్మదేహముయొక్క ప్రకాశసూలదేహమందును అటులనే
కలుగుచున్నది. ||౧౩౭॥

శ్లో॥ ఉష్ణం కృశానా ప్రసవే సుగంధ
స్పర్శోనిలేతర్భహి రంతరితమ్!
బీజేంకుర స్త్రీరుధిరే పయో వా
చైతన్య మేవం మిళితం శరీరే॥ ||౧౩౮॥

అగ్నియందు చేడిమి. పుష్పమందు సువాసన. వాయువునందు స్పర్శ, బాహ్యభ్యంతరములయందు ఆరాశము, దీక్షమలయందు కంకురము, స్త్రీరుధిరమందు పాలు, ఎల్లమిళితములైయున్నవో అయితే చైతన్యశక్తియు శరీరమున మిళితమైయున్నది.

—♦ సృష్టిస్థితిలయవిషయం ♦—

శ్లో॥ ప్రజాయతే వర్ణతీ నశ్యతే చా
యథా చరణ్చ పృచర శ్చ విశ్వః॥
న జ్ఞాయతే కేవచి దత్త తథ్యం
తమేక మీశంచ విచా తథా గుక్॥

॥౧౩౯॥

చరాచరస్వరూపమైన యాప్రపంచ మెట్లుపుట్టుచున్నదో యెట్లు వృద్ధినొందుచున్నదో యెట్లు నశించుచున్నదో అపరమేశ్వరునికితప్ప యెవరికిన్ని తెలుసుకొనుట కెట్లుశక్యముగాదో రోగమును అప్రకారమే యెట్లు ఉత్పత్తియగుచున్నదో యెట్లు అభివృద్ధినొందుచున్నదో యెట్లు నివారణఅగుచున్నదో తెలుసుకొనుటకు శక్యము కాదు.

॥౧౩౯॥

శ్లో॥ జాతరో భగవాసగ్ని రీశ్వరో న్నన్య పాచకః॥
నాత్ ద్రసా నాదధానో వివేక్తుం నైవశక్యతే॥

॥౧౪౦॥

షడ్గుణేశ్వర్యసంపన్నుడయిన ఈశ్వరుడే జతరాగ్నిస్వరూపుడై భుజింపబడిన అహారమును పచనముగావించి అతిహారసమును గ్రహించుచుండును. ఈ కార్యమును జతరాగ్నిస్వరూపమైన చైతన్యశక్తి యెట్లు నెరవేర్చుచున్నదో తెలుసుకొనుటకు శక్యము కాదు.

॥౧౪౦॥

శ్లో॥ బలన్యమూలో జతరో జీవితన్య బలం తథా॥
అజ్ఞానా ద్బంధ మేత్యాత్మ జ్ఞానా న్ముక్తిం చ మానవః॥౧౪౧॥
బలమునకు జతరాగ్నియు, జీవితమునకు బలమును కారణములు. అజ్ఞానమువలన బంధమును అత్యజ్ఞానమువలన ముక్తియును కలుగును.

॥౧౪౧॥

శ్లో॥ జీవ శ్చతుర్వింశతితత్వరూపే
వపుర్గ్రహే పాపసుఖాదిరూపైః॥
జేహేతిలోకే మనసా చ బుధ్యా
కామాదిభిస్తైరశభిః ప్రబద్ధః॥

॥౧౪౨॥

పృటికిన్ని ఆహారములవలన నాడీగమము తెలియబడుటకు భయము. గుణముల ననుసరించియే తెలియబడవలయును. ||౧౫౪||

శ్లో॥ యథాక్షరాణా మనుభూతిమాతాః

త్సమస్తాస్త్రవ్యవహారశక్తిః |

నాడీపరిష్కాసనశా త్సమస్త

రూపామయానా మనుభూతిసిన్ధిః |

||౧౫౫||

కేవల ఆక్షరజ్ఞానమాత్రముచే సమస్త శాస్త్రశతపాఠసామర్థ్యము అలవడు చున్నట్లు నాడీపరిష్కాసనమలవడినచో సమస్త శోగవిరూపకాశక్తియు కలుగును.

శ్లో॥ నాడీపరీక్షార్జనధీ ర్విసత్వా

సర్వత్ర లభ్యైర్జ్వర మాన యంత్రైః |

వీక్షావతోపి శరీమసాధనీయ

భవ స్వపాకే పరవాకభుక్తైః |

||౧౫౬||

భోజనియముగలవానికికూడా పరపాకభోజనమువలన శ్రమసాధ్యమైన స్వయంపాకభోజనమును శ్రద్ధతోగిన్నట్లు సర్వత్ర లభ్యమగుచున్న జ్వరమానయం త్రము (ధర్మామాలకు) చే నాడీపరిష్కాసనవాదనాశక్తి పుష్టుత కాలమం దడుగంటి వదని చెప్పవచ్చును. ||౧౫౬||

శ్లో॥ జ్ఞాతోపి వా స్వేన పురా న ఏవ

స్థాన త్వరత్రైవ నిరీక్షిత శ్చేత్ |

యథాచరాయ స్మృతిగోచర న్నన్య

న్నాడీ తథా ద్విత్వీనిరీక్షణేన ||

||౧౫౭||

పూర్వము తనచే తెలియబడినవాడయినను ఆస్థానమందుతప్ప తదితరస్థానమం దున్నప్పుడు అతనినిపోల్చుటకు చాలా కాలమువరకు శక్యముకాదు. అప్రకారమే నాడీసంచారముకూడా చెందుమూడుపర్యాయములు చూచినగాని పోల్చుటకు శక్యముకాదు. ||౧౫౭||

శ్లో॥ స్త్రీచే దార్తవగర్భిణీ వివరణాదీ న్యాయానికాలం విమం

మూత్రిం తత్సగతిం పురీషసుఖనిద్రే జీర్ణశక్తిం క్రిమిన్ |

వ్యాధే ర్లక్షణ మింద్రియం సుఖరుజో భుక్తాపథం తత్ఫలం

రూపస్వరూపశబ్దచేత్రి రసనా నాడీ జ్వరాభ్యాసకాన్ ||

||౧౫౮||

శోగి శ్రీ అయినచో ఋతుసంబంధమైనట్టియు. గర్భిణీసంబంధమైనట్టియు పుష్కరసంబంధమయినట్టియు కాలభేదములను. కాలపరిమితులను టిలోవచ్చిన లేక వాటిలోయండెడు వైషమ్యస్థితులనున్న శ్రీపురుషులకు అందరకును వ్యాధి ఎంత కాలమునుంచి ఉన్నదియు, విషప్రయోగముకెగిలిన ఆసుమానమును, మాత్రముయొక్కస్థితిని, తత్వమును (వేడితత్వమయినది. లేక వాతతత్వమయినది, శ్లేష్మతత్వమయినది, ద్వంద్వతత్వమయినది) విశేషనముయొక్కస్థితిని, నిద్రపట్టుచున్నది లేనిదిన్ని, జీర్ణశక్తి సరిగానున్నది లేనిదిన్ని. క్రిమిలను వ్యాధియొక్కస్వభావమును, ఇంద్రియస్థితిని, సుఖవ్యాధులువివరమును, శోగోపకాంతికారకు లోగడపుచ్చుకున్న మందులను, వాటివలనకలిగినఫలితమును, రూపము, స్వరూప, శబ్దము, నేత్రములు, నాలుక, నాడి, అప్పుడప్పుడు జ్వరమువచ్చుచువారు, నల్లమందు మొదలైనవస్తువులయొక్క అలవాటు వీటినిన్నింటిని ముందుగా తెలుసుకొనవలయును. ||౧౮౮||

—♦ నాడీదేవతలు ♦—

శ్లో॥ వాతనాడ్యా భవే ద్భ్రహ్మ

పిత్తనాడ్యా శ్చ శంకరః|

శ్లేష్మనాడ్యా భవే ద్విష్ణు

రాడీదేవా స్త్రయో మతాః|

||౧౮౯||

వాతనాడికి బ్రహ్మ, పిత్తనాడికి శంకరుడు, శ్లేష్మనాడికి విష్ణువు అధిపతులు

—♦ వాతాదులకుస్థానములు వాటిగతులు ♦—

శ్లో॥ వాతస్య పశ్చాత్య మేవ ముఖ్యం

పిత్తస్య నాభి ర్హృదయం కఫస్య|

వృద్ధిః త్రయ స్థాన మధార్థస్థితిర్వ

త్వక్కోష్ఠమర్మాస్థి విబంధనేషు|

||౧౯౦||

వాతమునకు పశ్చాత్యమున్ను, పిత్తమునకు నాభిస్థానమున్ను కఫమునకు హృదయమున్ను ముఖ్యస్థానములు. వాతాదిత్రిదోషములయొక్కగతులు వృద్ధి, త్రయము, స్థానము, అని మూడువిధములు. వాతాదులు తమతమస్థానములయందు ఆధికముగా వృద్ధి నొందుట వృద్ధితగ్గియుండుటత్రయము, వృద్ధిత్రయములు లేకుండుట స్థానము. మరియు యీవాతాదులు శరీరమున కిందికిని పైకిని అడ్డముగాను, వ్యాపించుగతిభేదములు మూడు. త్వక్కులయందును, కోష్ఠముయందును మర్మలయొక్కయు, అస్థుల యొక్కయు సంధులయందును సంచరించుగతిభేదములు మూడు. యీవిధముగా శో

షములకు గతిభేదములు తొమ్మిదివిధములు. యీగతిభేదము ననుసరించి చికిత్సకూడా భిన్నమైయుండును. ||౧౬౦||

—♦ అష్టనానరీక్ష —

శ్లో॥ కోగాక్రాంత శరీరస్య స్థానా స్వస్థా పరీక్షయేత్ |
నాడీం మూత్రం మలం జహ్వం శిబ్బప్యర్థుగాకృతీః | ౧౬౧ |
పత్రికోగమందు జైమ్యదు మందుగా రోగియొక్కనాడి, మూత్రము, మలము, నాలుక, మాట, స్వప్నము (తను కాక) నేత్రములు, ఆకారము అను అష్టస్థానములను జహునేర్పుతో పరీక్షింపవలెను. ||౧౬౧||

—♦ నాడి తెలియనివారు —

శ్లో॥ కిలంజమాంసా నిలమద్యపాయినాం
సుప్తగ్రహవేగితరాజయక్షణామ్ |
స్నాతాశ్చిత్రాశ్చింతకృశోపవాసినాం
నాకగ్రిందితోన్మత్తత్తనితంబసంగినామ్ || ౧౬౨ ||

గంజాయి, మాంసము, పాత్రణాయామమా, మద్యపానముకలవాడు, నిద్రించినవాడు, గ్రహవేగముకలవాడు, క్షయరోగముగలవాడు, స్నానముచేసినవాడు, రోదనముచేసినవాడు, అలసినవాడు, కృశించినవాడు, ఉపవాసముచేసినవాడు, భూజనముచేసినవాడు, శాస్త్రాద్యముకలవాడు, స్త్రీసంభోగముచేసినవాడు, వీరలకునాడి సరిగా తెలియదు గాన ఇట్టిపనులనుచేసినవారికి జైమ్యదు (జెంబునే) నాడీపరీక్ష చేయకూడదు. ||౧౬౨||

—♦ నాడులయొక్క ఉత్పత్తి —

శ్లో॥ హృదంతరప్రాణమరుత్ప్రకంపా
చ్చిన్నంతి నాడ్యో రుధిరం శరీరే |
రక్తప్రసారవ్యవహారదృష్టా
నాడ్యో భవేయు ర్యది రుక్తదైవ || ౧౬౩ ||

హృదాకాశవర్తియగు హృణవాయువుయొక్క గతివిశేషముచే రక్తవాహినులు అగునాడులు రక్తమును శరీరమునందంతటను ప్రసరింపజేయుచున్నది. అనాడులు రక్తప్రసారవ్యవహారమునం గనమధ్యములైనయడల అప్పుడే రోగము సంభ

విందుచున్నది. ఉగాదారం—ఒకాచోకప్పుడు కొన్నిచోట్ల ప్రసవభారముచేదని చినశిశువునకు అలజడికలుగుటవలన పాణివాయువు చలించని కారణముచే ఏడవని యవల తిశిశువుమొక్కగుండెలమీదనున్న, గుండెలకెదురుగా వెన్నుమీదనున్న చరిచెదరు. ఇట్లు చరిచినతరువాత పాణివాయువు చలించుట కారంభించి శిశువు ఏడ్చుట మొదలుపెట్టును. దీనినిపట్టి ఆలోచించగా పాణివాయువుయొక్కచలన మే జీవితము అనితేటబడుచున్నది. గుండెలపైనిచరిచెడుఆచారమును వినుచున్నాము

—♦ వా ఆదులకు నామనారక్యం ♦—

శ్లో॥ శరీరమాషణార్ద్రోషా ధాతవో దేహధారణాత్ |

వాతపిత్తకఫములను యీమాడుధాతువులను శరీరమును దూషించుటచే, ||౧౬౪||

వాత పిత్త కఫములను యీమాడుధాతువులను శరీరమును దూషించుటచే, దోషములనియు, దేహమును ధరించుటచే ధాతువులనియు, రసాదిధాతువులను మా లిన్యవరచుటచే మలంబులనియు చెప్పబడుచున్నవి. ||౧౬౪||

—♦ వాతవివరణం ♦—

శ్లో॥ శ్వాసానాఽదిక మాదధాతి హృది యః ప్రాణోభవత్పంచధా నాభా వాత్మగతాని శర్యతి యథాకాలం సమానస్తథా |

జీర్ణం హతి గుదే త్వసానపవనః కంఠే ప్పుదాన స్వనం

వ్యాన స్స్వీతనా నస్పృష్కృతచిమేషాదీని సూతేనిశమ్ ||

వాతపిత్తశ్లేష్మంబులు స్థానభేదముచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా విదువిధములు గా నుండును. వీటిలో వాతము హృదయమునుండి గర్భాశయముం దన్నాదులను ప్రవేశింపజేయుచు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములను కలుగజేయుచుపాణివాయువనియు వాళియందుండి అన్నాదులనుజీర్ణింపజేయుచు సమానవాయువనియు గుదముం దుండిమలమూత్రరేతస్సులను ఆముఖమునొందించుచు ఆపానవాయువనియు కంఠమందుండి సంభాషణాదులను పుట్టించుచు ఉదానవాయువనియు సర్వశరీరమును వ్యాపించి స్వేదాసృజ్జీమేషాదులను పుట్టించుచు వ్యానవాయువనియు చెప్పబడును

—♦ పిత్తవివరణం ♦—

శ్లో॥ అగ్న్యశయత్విగ్యక్రదయీహృత్సు

స్యాత్పచకభ్రాజకరంజనాని |

ఆలోచకం సాధక మేవ జీర్ణ

ప్రభానిరుజ్జానధయఃకరోతి ||

||౧౬౬||

అగ్నియమునుండి అన్నములను పచనంబుగావించుచుపాచకపిత్తమనియు చర్మమునుండి అభ్యంగరేపాదులను పచనంబుగావించుచు శరీరమునకు కాంతిని కలుగజేయుచు ద్వాజకపిత్తవనియును ముక్పత్తవనియుండి సనధాతువును రక్తధాతువుగా పరిణమింపజేయుచు రంజకపిత్తమనియును నేత్రములయందుండి నీల, పీత, నూత్న, నూలరూపాదిధృద్విస్తానమునుకలుగజేయుచు ఆలోచకపిత్త మనియును హృదయమందుండి మేధ, ప్రక్షిపిటినికలుగజేయుచు సాధకపిత్త మనియును చెప్పబడును.

॥౧౬౬॥

— ♦ శ్లేష్మ వివరణం ♦ —

శ్లో॥ తనూ సదా మాశ్లేయశీర్షకంః
హృత్పంధిషు క్షేకకస్సేహరాప్యై
స్థైర్యం పలుర్యం రసనానంబు
శ్లేష్మాణి కుర్వంతి యథోచితేన ।

॥౧౬౭॥

అమాశయమందుండి శ్లేధమనియును శిరస్సునుండి స్నేహమనియును కంఠమునుండి రసనమనియును హృదయమందుండి అలంబకమనియును సంఘలయందుండి శ్లేష్మకమనియును చెప్పుదును. శరీరమునకు శిరత్వమును, పుటత్వమును కలుగజేయుచున్నది.

॥౧౬౮॥

శ్లో॥ అరు క్షమస్తానింసత్ప్రసారా
త్తత్కేవలద్వి త్రి చతు ర్బహూనామ్ ।
స్యాత్స్వస్థలే గుర్విషమప్రసారా
త్తద్వాయుచారః ప్రతిబింబనాఢ్యా॥

॥ ౧౬౯॥

ప్రాణాని పంచవాయువులును తమ తమ స్వస్థానములయందు యథోచితముగా ప్రసరించుచుండుటవలన ఆరోగ్యము, పీటిలో ఒకటిగాని రెండుగాని మూడుగాని నాలుగుగాని అయిదుగాని హెచ్చుగాని తక్కువగాని ప్రసరించుటవలన అనారోగ్యమున్ను గలుగుచుండెను. అనాయుసంచారము ప్రతిబింబస్వరూపమయిన నాడిచే తెలియబడుచున్నది.

॥౧౭౦॥

— ♦ శ్వాసవివరణం ♦ —

శ్లో॥ శ్వాసాప్తథా నోగవతాం భవంతి
హృత్స్పందతే తత్త్రిగుణా ద్విఘట్యం ॥
హృచ్ఛ్వాసత స్తత్ర చతుర్గుణేన
స్పందేద్వికారేషు విపర్యయేన॥

॥౧౭౧॥

అశ్వమేధమునకి ఒక విధముగా కామములో అరు ఊర్వాస నిశ్వాసములును అశ్వాసములను మూడురెట్లధికముగా హృదయపుండమును, అహృదయపుండమునకు నాలుగురెట్లధికముగా నాడియుచుండుచుండును. అశ్వమేధకారములయందు యీ యెప్పుడైనఁజేసి యుత్తిరేకముగా నుండును. ||౧౬౯||

—♦ కోమలివచనం ♦—

శ్లో॥ నానా న్యామగ్ని సక్వానాం మూత్రస్య రుధిరస్య చ |
హృదుస్సుకః పుష్పసశ్చ కోమలిత్యభిధీయతే ||౧౭౦||
ఆమాశయము, అగ్నిశయము, పక్వాశయము, మూత్రాశయము, రక్తాశయము, హృదయము, ఉండుకము, పుష్పము, ఆనునవి కోమలసంజ్ఞకలవి. ||౧౭౦||

—♦ కోమలిశేషనివరణం ♦—

శ్లో॥ సప్తాధ్వ స్వరపేటికాన్నసరణి ర్హృత్పుష్పసా భౌజకం
కాలేయం ద్విదళం యక్ష్మ త్రిలపదం జీర్ణాశయః స్తేహకమ్ |
అన్యోన్యానుగతాని పిత్తనిలయం చాంత్రాననం వృక్వకం
మూత్రాంజోక్షాక్రిమికా పురీషనిలయః కోమేత్రిమూత్రాశయః
కోమమందు (కంఠముమొదలు అననమువరకుగల మొండెమనందు) సప్తపథ, స్వరపేటిక, అన్నవాహిక, హృదయము, పుష్పసములు, (ఊపిరితిత్తులు) భౌజకము, హృదయకుహరమునకును గర్భకుహరమునకును మధ్యగానున్నపార యక్ష్మత్ అనియు, తిలకమనియు, సంజ్ఞకల రెండుదళములకల కాలేయము, జీర్ణాశయము, స్తేహపిత్తకోశము. అంత్రముఖము, వృక్వకము. మూత్రపిండములు క్రిమిక, మలకోశము, మూత్రాశయము కలవు. ||౧౭౧||

—♦ దేహతత్త్వం ♦—

శ్లో॥ మట్నక్రిం షోడశాధారం త్రిలక్ష్యం భూతంచకమ్ |
దేహస్థం యో సజానాతి సద్వైద్యస్య స కథం భవేత్ ||౧౭౨||
మూలాధారాదిచక్రములు అరు. దశేంద్రియాద్యాధారములు పదహారు. ద్రవ్యుద్రవ్యనద్యశ్చైత్యాదిలక్ష్యములు మూడు. పృథివ్యాద్యపంచీకృతభూతములు అయిదు. యీదేహమనందందరికిని యుండును. వీటిని తెలుసుకొననివాడు వైద్యుడెట్లగును. వీటిని తెలుసుకొననివాడు వైద్యుడుగాడనుమాలు. ||౧౭౨||

—♦ అష్టచక్రినామములు ♦—

శ్లో॥ ఆధారం చాప్యధిష్ఠానం మణిపూర మనాహతం |
విశుద్ధాజ్ఞా సహస్రార ద్వాదశంతాని తాని హి ||౧౭౩||

మూలాధార, స్వాధిష్ఠాన, మణిపూరానాహత, విశ్వజ్ఞాన, సహస్రార, ద్వాదశాంతములని చక్రములు యెఱిమిది. వీటిలో మొదటివి ఆరును పట్టుకములు ఆనియు మొత్తమన్నియుకలసి అష్టచక్రములనియు వ్యవహరింపబడును. ||౧౭౩||

—♦ ఆష్టచక్రస్థానములు ♦—

శ్లో॥ పాయ్యంగనాభిహృదయ కంఠభ్రామిధ్యమస్తకాః|

స్కంధోపరి శిరోధస్తా త్క్రమేజైన తనా నృనాం || ౧౭౪ ||

గుదస్థానమున మూలాధారచక్రమును, మేధస్థానమున స్వాధిష్ఠానచక్రమును, నాభిష్ఠానమున మణిపూరచక్రమును, హృదయస్థానమున అనాహతచక్రమును కంఠస్థానమున విశ్వజ్ఞచక్రమును, భ్రామిధ్యమున అక్షాచక్రమును, కపాలమున సహస్రారచక్రమును ముచ్చిలిగుంటును ద్వాదశాంతచక్రమును కలవ్ర ||౧౭౪||

—♦ మల్కుకస్వరూపం ♦—

శ్లో॥ ఆధారస్తు చతుర్దశగుణుచి ర్వాసాంతవర్ణశ్రీయ

స్వాధిష్ఠాన మనేకవైమృతవిధం బాలాన్తమల్కుత్రకమ్|

రత్నాభం మణిపూరకం దశదళం ఆద్యం ఫకారాంతకం

వర్ణద్వాదశకం త్వచాహతపదం హైమం కతద్యోతకమ్ ||౧౭౫||

మూలాధారచక్రము నాలుగుదళములుకలిగి ఎర్రని కాంతికలిగి నాలుగుదళములయందు వరుసగా వ, శ, ష, య. అను నాలుగుఅక్షరములు కలిగియుండును స్వాధిష్ఠానచక్రము ఆరుదళములుకలిగి ఆనేకములైన మెరుపులవలె రేదీప్యమానమై ఆరుదళములయందు వరుసగా బ, భ, మ, య, ర, ల అను ఆరుఅక్షరములుకలిగి యుండును. మణిపూరచక్రము పదిదళములుకలిగి రత్న కాంతికలిగి పదిదళములయందు వరుసగా ట, త, డ, ధ, జ, త, ధ, ద, ధ, న అను పదిఅక్షరములు కలిగియుండును. అనాహతచక్రము పండ్రెండుదళములుకలిగి బంగారువంటి పసుపురంగుకలిగి పండ్రెండుదళములయందు వరుసగా క, ఖ, గ, ఘ, జ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, ట, త, అను పండ్రెండు అక్షరములు కలిగియుండును. ||౧౭౫||

శ్లో॥ మాతాద్విస్వరషోడశాక్షరయుతం జ్యోతిర్విశుద్ధాబుజం
హంతుం ద్విష్టమిసంయుతం ద్విదళకం రత్నాభమాజ్ఞాపురమ్
తస్మా మార్గవైభాముఖం వికసితం పద్మం సహస్రచ్ఛదం
నిత్యానందమయం సదాశివపరం జ్ఞేయం సమస్తైరిదమ్ ||౧౭౬||

విశుద్ధచక్రము పదహారుదశములకలిగి పృథ్వీకాళమానమై పదహారుదశముల యందు వరుసగా అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, డ, ణ, ట, డౌ అను పదహారు (అచ్చులు) అక్షరములు కలిగియుండును. అక్షరచక్రము రెండుదశములకలిగి రత్నవికారమయిన కాంతికలిగి రెండుదశములయందు వరుసగా హం, త్సం, ఓమ అక్షరములకలిగియుండును. అట్టి అక్షరచక్రమునకుపైనున్న శిశోమధ్య భాగమందు సహస్రారకమలమందును. యిది వేయిదశములకలిగి అమృతము పై వికశించిన పద్మాకారముకలిగి నిత్యానందస్వరూపమై పంచేశ్వరస్థానమైయుండును. యిదియే మునుకుండుటచే తెలుసుకొనలేనినదైయున్నది, యిదిగాక ద్వాదశాంతమనుపేరుగల చక్రము ముచ్చిలిగుంటమందుకలదు. ద్వాదశాంతమనగా జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములు పదియు, మనోబుద్ధులు రెండును కలిసి పండ్రెండు. ఇవి ఇక్కడ లయమగుచు గాన ద్వాదశాంతమనిపేరు. యందుదహరింపబడిన యెనిమిదిచక్రములను యోగకాస్త్రమునకు సంబంధించినవి. ||౧౭౬||

—♦ షోడశాధారములు ♦—

శ్లో॥ దశేంద్రియాణి చిత్తంచ మహాభూతాని పంచచ|

అథాషోడశ జ్ఞేయా స్వస్వ వ్యాప్యం జగత్స్థితమ్॥ ౧౭౭॥

జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియములు పది. చిత్తము, అపంచీకృతపృథివ్యాదిభూతములు ఆయు, ఇవి పదహారు. అథాఃములు. పృథంచమంతయు ఓటిచే వ్యాప్తమైయుండును. ||౧౭౭||

—♦ త్రిలక్ష్యములు ♦—

శ్లో॥ ఏకత్వచనవాక్యాది దృష్టుదస్యనదృశ్యకమ్|

శోతృశ్రవణశాస్త్ర్యాది త్రిలక్ష్యం త్రిపుటిస్మృతమ్॥ ౧౭౮॥

తక్త, తచనము, వాక్యము. దృష్ట. దర్శనము, దృశ్యము, శోత, శ్రవణము, శాస్త్రము, యీ మొదలైన త్రిలక్ష్యములే త్రిపుటిఅనియు, పంచీకృతపృథివ్యాదులు భూతపంచకము అనియు చెప్పబడుచున్నది. ||౧౭౮॥

ఇతి శ్రీ చిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యే శ్రీ సోమయాజుసత్పథే

(స త్ప థ పృ క రణే షు)

శ రీ ర పృ క రణమ్ ॥

ద్విగళాయ నమః.

చిత్రాగదనంగ్రహాభ్యే శ్రీసోమయాజినతుధే

నిదానప్రకరణమ్

శంఖం చక్ర ముపర్యధశ్చ కరయోద్ధివ్యానధం దక్షిణే
వామే స్వాన్నకరే చ సంభృతసుధాకుండం జగత్ప్రాణదం ।
బిభ్రాణః కరుణాకర శ్శుభాకర స్సర్వామయధ్వజానక
స్సర్వం నో దురితం భినత్తు భగవాన్ధన్వంతరిధార్మికః॥ ౧౫

ప్రభాగమందున్న రెండుచేతులతోను, దక్షిణహస్తమున శంఖమును, వామ
హస్తమున చక్రమును, కిందప్రభాగమందున్న రెండుచేతులతోను దక్షిణహస్తమున ది
వ్యావధములనున్న, వామహస్తమున లోకమునకు ప్రాణప్రదమైన అమృతకలశ
మును ధరించినవాడు, దయాస్వరూపుడు, శుభసంధాకుడు, సమస్త లోకాపహర
కుడు, ధార్మికుడు అయిన ధన్వంతరిభగవానుడు మనలయొక్క లోకానుభవరూపమైన
దురితమును పోగొట్టుగాక!

॥౧॥

—♦ నిదానశబ్దవివక్ష —

హేతులక్షణజాయూనాం స్కంధాన్యత్రాగదాగమే ।
హేతులక్షణయో స్కంధే నిదాన మితి కథ్యతే॥ ౧౬

బ్రహ్మకాస్త్రమున లోకోత్పత్తికి కారణములను తెలుపుభాగము హేతుస్కం
ధము. అలోకములయొక్క లక్షణములను నిర్దేశించి వివరించుభాగము లక్షణస్కం
ధము. బ్రహ్మకాస్త్రమున నిర్మాణగుణములను వివరింపుచు అయా వ్యాధుల
యందు ఉపయోగించవలసిన చికిత్సావిధానాదుల వివరించుభాగము బ్రహ్మస్కం
ధము. లోకలక్షణములను, లోక హేతువులను వివరించుభాగము నిదానము అనియు
చెప్పుదును.

॥౧॥

—♦ లోక విభాగక్రమమ్ —

జ్వరతిదోషక్రమిసన్నిమూర్చ
హృదా మశూలాశ్మరిశోఫహిక్కాః ।

అజ్ఞగ్గులొద్దర కాసమేహం

తీసార ఛర్దిక్ష యపాండుసంగాః॥

॥3॥

జ్వరము, వాతము, పిత్తము, క్షేష్ణము, క్రిమి, కన్ని పాతము, హృదోగము, అమరోగము, శూల, ఆక్మోరి, శోఫ, హిక్కు, అజీర్ణము, గుల్మము, ఉదరరోగము, కాస, మేహము, అతిసారము, ఛర్ది, పాండువు, సంకషుదోషము. ॥౩॥

శ్లో॥ ఏత త్క్రమేణైవ వివృణ్మహేత్య

సుఖప్రవేశాయ పురా ర్భకానాం॥

సాధర్యమూహ్యైవ చరే చ్చికిత్సాం

తత్కాలసంప్రాప్తరుజా ముసాయాత్ ॥

॥౪॥

బాళకులకు మందుగా తైద్యోన్ముప్రశోకము సులభముగా కలుగుటకొరకు పైన పేర్కొనబడినప్రకారము ఈ గవివరణము చేయబడుచున్నది. ఆయా కాలముల యందు సంప్రాప్తములయ్యెడు రోగములయొక్క రూపసాదృశ్యమును ఊహించి ఉపాయముచే చికిత్సను నెరవేర్చుచుండవలెను. ॥౪॥

—♦ రోగ విజ్ఞేయము. ♦—

శ్లో॥ నిదాన మాదా వధ లక్షణాని

భేదం ప్రమాణం రుగహః ప్రమాదం॥

సాధ్యం తథాసాధ్య మపి క్రియాం చ

సమున్నయే ద్వైద్య కృ దామయేషు॥

॥౫॥

తైద్య దగునాడు ప్రతిరోగమందును, రోగ కారణము, రోగ లక్షణములు, రోగ భేదము, రోగోక్త ప్రమాదదినములు, సాధ్యత్వము, అసాధ్యత్వము, చికిత్స అనువాదిన ఊహించవలెను. ॥౫॥

శ్లో॥ కస్యాం చి ద్భుజి వా వ్యగోచరతయా గ్రింథోక్త తల్లక్షణాం

కించి ద్భావక శక్తి విభ్రమతయా గ్రిథప్రపంచస్య చ ।

ప్రాధాన్యమయసాముదాయకగుణా ఏవాత్య సంభాషితా

స్తత్ర త్కాలరుగుత్థితేతరగుణా స్తర్క్యా భివృద్ధియా ॥౬॥

గ్రింథోక్త లక్షణములు పూర్తిగా ఒకానొక వ్యాధియందును గానరాకపోవుటచేతను, గ్రింథదిస్తరణము బాళకులకు జ్ఞాపకశక్తిని పోగొట్టున దగుటచేతను,

ప్రధానవ్యాధులయొక్క కొన్ని కొన్ని గమదాయగుణములు మాత్రమే యిందుద
హరింపబడినవి. యి, దుదహరింపబడినవాటికంటె ఇతరము లైనట్టియు, తత్తత్కా
లసంప్రాప్తములైనట్టియు శోగములయందు కలిగియు గణములను జైత్రులు తమ బు
ద్ధిచేతనే ఊహింపవలయున్నది. ||౧||

—♦త్రిదోషసామాన్యవిజ్ఞానమ్♦—

శ్లో॥ న వాతేన వినా శూలా న కంఠా శ్లేష్మణా వినా ।
న పిత్రేన వినా ఛర్ది రాజ్జ్వరేన వినా జ్వరః॥ ||౨||
వాతదోషము లేకుండ శూలయు, శ్లేష్మదోషములేకుండ కంఠయు, పిత్రదో
షములేకుండ ఛర్దియు, అజీర్ణదోషము (అహారము) లేకుండ జ్వరము నుకలుగవు ||౩||

—♦జ్వరసంప్రప్తి♦—

శ్లో॥ మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషా హ్యేమాశయాశ్రయాః ।
బహి ర్నిరస్య కోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాన్యూ రసానుగాః॥ ||౪||
ప్రకృతికి విరుద్ధము లైన (తత్త్వమునకు గరిపడని) అహారవిహారములవలన వా
తపిత్తశ్లేష్మములు జతరాగ్నికి మాంద్యమును కలుగజేసి రసధాతువు నాశ్రయించి
జతరాగ్నిని వెలికిత్రోసి జ్వరమును కలుగజేయును. ||౫||

శ్లో॥ వాతాదిదోషాః కుపితాః ప్రకామ
మామాశయం ప్రాప్యచ తత్ర కోష్ఠే ।
అజీర్ణితాహారసేనయుక్తా
స్సోతాంసి కూపాని పిథాయ నూనమ్॥
బహి ర్నిరస్యాగ్ని మమీ తు తేన
వ్యాప్తా స్సమంతా జ్వరదా శ్చరీరే ।
ప్రాత్రో నిబంధా జ్వరసంయుతేషు
జ్వరో న భూయా ద్భవతుభామయేషు॥ ||౬||

వాతాదిదోషములు తమ తమ స్థానములయందు వృద్ధిచెంది, జీర్ణాశయమున
ప్రవేశించి, అక్కడ నున్న అన్నరసముతో కలిపిపోయి నాడీద్వారముల నడ్డగించి,
అంతర్గతమైన జతరాగ్నిని బహిర్గతము గావించి, అజతరాగ్నితోసాటు తామకూడ
కరీర మంతయు వ్యాపించి జ్వరమును కలుగజేయుచున్నవి. నాడీద్వారములు ఆశీ

శ్లో॥ తాతారరసముచే (తమదోషముచే) అష్టగింపజడుటవలన వివిధములైన రోగములు
7 అ జ్వరితులకు చనుట పట్టుదు. 111

—♦జ్వరనామాన్యలక్షణమ్♦—

శ్లో॥ స్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగగ్రహణం తథా ।
యుగపద్యత్ర యోగే చ స జ్వరో వ్యపదిశ్యతే॥ 110

చనుట పట్టుకపోవుట. దేహము, మనస్సు, ఇంద్రియములు, వీటియందు సంతాపము, సమస్తేంద్రియములయందు జేదన, యీ అక్షణములు ఏక కాలమునం చెప్పుడు కలుగుచున్నవో, అదియే జ్వర మని చెప్పబడుచున్నది. 110

—♦జ్వరమున కవస్థాచతుష్టయమ్♦—

శ్లో॥ ఆమా త్రిభి స్సప్తభి రేవ పచ్య
మానా తథా దోషవినశ్యమానా ।
దినై ర్నిరామేతి దశోర్ధ్వమానై
ర్దశా వివిక్తా స్సకలజ్వరేషు॥ 111

సర్వవిధజ్వరములయందును మాను రోజులవరకు ఆమావస్థ, ఏడురోజులవరకు పచ్యమానావస్థ, పదిరోజులవరకు దోషవినశ్యమానావస్థ, పదిరోజులకు పిమ్మట నిరామావస్థ అని యాస్త్రికారముగా నాలుగువిధము లయిన అవస్థలు నిర్ణయింపబడినవి. 111

—♦ఆమావస్థాలక్షణమ్♦—

శ్లో॥ హృష్టైశ్శూలా వమిత్రభార
మూతాధికాలస్య విపాకతంద్రాః ।
క్షున్నాశ్చై రస్య హృషీకవర్గ
స్తబ్ధత్వ మామన్య వదం త్యవస్థామ్॥ 112

రసాదిధాతువులయందలి మలములున్న, వాతాదిదోషములున్న, కక్రము గా నంతతర మందు జ్వరము అమ మనియు, పశ్యమైనపిదప నిరామ మనియు చెప్పుట యును. ఆమజ్వరమందు పసురు కలిగి బాధ, నోట చొల్లు కారుట, ఓకిరింపు, శరీరము బరువుగా నుండుట, మూత్రము ననేకసార్లు విడుచుట, పనులయల దానక్తి లేకుండుట, అశర్లము, మైకము, లకలి లేకుండుట, దుచి తెలియకుండుట. అవయవములు

మొదలై యుండుట, యిట్లే అక్షిణములు కలిగియుండును. అనుజ్వర మనగా అపకృష్టజ్వరము. [౧౨]

—* పచ్చమానావస్థాలక్షణం *—

శ్లో॥ జ్వరస్య శీఘ్రగమనప్రలాప
శ్వాసభ్రమతృణ్యాలవిట్ప్రివృత్తిః!
పక్ష్యేషు దోషాదిషు పచ్చమానా
వస్తాం నిగద్యంతి వమిప్రసూతిం! [౧౩]

పచ్చమానజ్వరమందు దోషములున్ను, మలములున్ను, పరిసౌకమును పొందు చుండి జ్వరము తేగముగానచ్చుట, అసందర్భముగా మాట్లాడుట, శ్వాస, (ఆయా నము,) ఒడలుతిరుగుట, దాహము, మఱియొకటివిసర్జనము, (మఱియొకటి) మల భారా కముగాపోవుట, వాంతిగుణము (దోకురాబోవునట్లుండుట) కలిగియుండును. పచ్చ మానజ్వరమనగా శాశ్వత్కృష్టమైనజ్వరము. [౧౩]

—* దోషవినశ్యమానావస్థాలక్షణం *—

శ్లో॥ దంతాః కుండనమానకాంతికలితా నాడీగతిర్నిర్మలా
జిహ్వఘ్రాణరుచిజ్ఞాతా శుభమతి శ్వేదోద్భవః ప్రాశనే!
రేఖాపక్ష్యసఖాక్షీర క్తజననం సంతోషసంభాషణం
ప్రజ్ఞాదోషవినశ్యమాననియమావస్థా నిరామాంతికా! [౧౪]

నిరామాతస్థుల పరిపమగున్న దోషవినశ్యమానావస్థయందు దంతములు మల్లమొగ్గలవలె తెల్లగానుండుట, వాడి నిర్మలముగానడచుట నాలుకకు రుచియు, ముక్కునకు వాసనయు తెలియుట, భారాశమైన తెలివి దాహముమొదలైనవి ప్రుచ్ఛుకొనినవెంటనే చెనుటవట్టుట. అరిచేతులు, అరికాళ్ళు పీడియందుగల రేఖలు, కంటి రెప్పలు గోళ్ళు, కన్నులు పీడియందు రక్తముక నుపించుట, సంతోషముగా మాట్లాడుట, జ్ఞాతకళక్తి యిట్లొక్కజములుకలిగియుండును. [౧౪]

—* నిరామావస్థాలక్షణం *—

శ్లో॥ లఘుత్వ మంగేషు శరీరశక్తి
ర్ముదన్నలిప్సా గమనాభిలాషః!
త్రిదోషసామ్యం నిఘసాజరత్వం
కాంతి ర్నిరామస్య వదం త్యవస్థాం! [౧౫]

నిరామజ్వరము (మలములున్న, దోషములున్న సంతృప్తిగా పరిపాకమును పొందినజ్వరము)యందు అవయవములన్నియు లేలిక గానుండుట, శరీరము పటుత్వము గానుండు, సంతోషము, అన్నమందభిలాష, (చిరుబండారములయందువాంఛ) లేచి నడువక లేననుకోరిక, వాతపిత్తశ్లేష్మములు హెచ్చుతగ్గులులేక సరళమాగానుండుట, భుజించినపిమ్మట జ్వరమురాకుండుట, శరీర కాంతి యిట్టితత్వములంకరిగియుండును.

—* అంతర్వేగ (జ్వర) లక్షణం *—

శ్లో॥ అంతర్దాహోఽధి కస్తప్తష్టా ప్రలాప శ్శ్వసనం భ్రమః|

అస్వేదసస్యసితాప దోషవర్షో విన్దిగహః||

||౧౬||

దేహాంతర్గతములైన హృదయదులయందు వేగమునుచూపుజ్వరము అంతర్వేగజ్వరము. దీనియందు అంతరవయవములయందు తాపము, దప్పిక, ఆసందర్భప్రలాపము, శ్వాస మతిభ్రమ (చిత్తచాంచల్యము) చెనుటపట్టుకుండుట, శీశ్వసంధుతయందును, ఎముకలయందును, నొప్పి, వాతాదిదోషములు, మలములు, మందగించి యుండుట యిట్టితత్వములు కలిగియుండును.

||౧౭||

—* బహిర్వేగ (జ్వర) లక్షణం *—

శ్లో॥ సంతాప స్వధికో బాహ్య స్తప్తష్టాదీనాం సుమార్దవం|

బహిర్వేగస్య లింగాని సుఖసాధ్యత్వ మేవ చ||

||౧౮||

చర్మములైన వ్యాపించినజ్వరము, బహిర్వేగజ్వరము, దీనియందు శరీరము యొక్క ప్రాభాగముందు వేడిమి, (సంతాపము) స్వల్పమైనదాహము, ప్రలాపము, శ్వాస, భ్రమ, చెనుట, సంధుతయందు నొప్పికలిగియుండి చిత్తశుఖ ములసాధ్యమై యుండును.

||౧౯||

—* జ్వరభేదములు. *—

శ్లో॥ జ్వరా స్సమస్తాః పరిదృశ్యమానా

స్సామాన్యత స్సప్తవిధాః ప్రదిష్టాః|

దంద్యాభిహితానిలపి త్తభూత

శ్లేష్మై రజ్జరేన సదా సరాణాం|

||౨౦||

ద్వంద్వజరము, అభిహితజ్వరము, వాతజ్వరము, పిత్తజ్వరము, భూత (పిశాచ) జ్వరము, శ్లేష్మజ్వరము, అజీర్ణజ్వరము, అవి సామాన్యమాగా జ్వరములు ఏడు విధములు.

||౨౧||

—* శ్లోమృత పైత్య జ్వరలక్షణం *—

శ్లో॥ ఉద్గారవాంతిజ్వరసోఘమూర్ఛాఽ
నాహాతి దాహాక్షీ జలాతితాపాః।
అనిద్రితారాసనకంటకా శ్చ
స శ్లోమృతపైత్యజ్వరలక్షణాని॥

॥౧౯॥

పైనచెప్పబడిన సప్తవిధజ్వరములలోచేరిన ద్వంద్వజ్వరములలో శ్లోమృత
జ్వరమునందు, ఓకిరింత, వాంతులు, జ్వరము, శోఘ (వాపు) మూర్ఛ, అనాహము,
(కడుపుబ్బరము), అతిదాహము, కళ్ళు నీరు కారుట, తాపము, నిద్రపట్టకుండుట,
నాలుకయందుముండ్లు యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

॥౧౯॥

—* శ్లోమృత వాతజ్వరలక్షణం *—

శ్లో॥ అంగవ్యధాశ్లోమృతముఖాగ్నిమాంద్య
ప్రలాపరోమాంచ మలావరోధాః।
అనాహకంప శ్చివణాక్షిశూలా
శ్లోమృతనిలోతజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౦॥

శ్లోమృతవాతజ్వరమునందు శరీరమంతయు బాధ, శ్లోమృతసంబధమైన అగ్నిమాం
ద్యము, కలవాట్లు, (పలవరింతలు,) దేహము గరిపొడుచుట, మలబంధము, అనాహ
ము, దేహము వణకుట, చెవులయందును, నేత్రములయందునుకూడ ఇట్టిలక్షణములు
కలిగియుండును.

॥౨౦॥

—* నీత పైత్యజ్వరలక్షణం *—

శ్లో॥ అంగవ్యధా నీలముఖాగ్నిమాంద్య
ప్రలాపనేత్రాంబుమలావరోధాః।
ఉద్గారనిద్రా వమనాతిదాహః
పిత్తానిలోతజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౧॥

నీతపైత్యజ్వరముందు దేహమునందు బాధ, ముఖము నల్లబారుట, అగ్నిమాం
ద్యము, కలవాట్లు, కన్నులు నీరు కారుట, మలబంధము, వోకిరింత, నిద్ర, వాంతు
లు, అధికమైనదాహము కలిగియుండును.

॥౨౧॥

—♦ అభిఘాతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ మతిభ్రమస్వేదసమస్తదేహా
వైకల్యైత్యాశనదాహవాంఛాః
జ్వరేభిఘాతే బహుమారమార్గ
ప్రయాణజే వ్యాపకసంభవేన్మిత్ర॥

[121]

దురప్రయాణము చేయుటవల్లను, అధికమైన శ్వాసకముచేయుటవల్లను, సంభవించు స్వభావముగల అభిఘాతజ్వరమందు మతిభ్రమము, చమట, శరీరమంతయు నొప్పులు, దేహము చల్లబడుట, భోజనమందును, దాహమందును, అభిలాష యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

[122]

—♦ వాతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ ప్రలాపరోమాంచవిదాహకంఢా
నీలాస్యవైకల్యమలావరోధాః
అత్యుష్ణతాశీతలతాతిత్వస్థా
ప్రోక్తాని వాతజ్వరలక్షణాని॥

[123]

వాతజ్వరమందు కఠవాట్లు, శరీరము గరిపాడుచుట, విదాహము, దురదలు, ముఖమునలుపెక్కుట, మలబంధము, శరీరము మిక్కిలి వేడిగాగాని లేక మిక్కిలి చల్లగాగాని ఉండుట, నాలుక పెనితయెట, యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

—♦ సి త్తజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ క్రోధాతినిద్రాధికదాహవాంతి
ప్రలాహసాక్కాస్యవిశోషమూర్ఛాః॥
పురీషమూత్రాదుణతాతితాపా
స్యన్మూని సి త్తజ్వరలక్షణాని॥

[124]

పైతృజ్వరమందు దద్దురు, అధికమైనదగ్రి, విదాహము, వాంతులు, కఠవాట్లు, ఎక్కిళ్లు, ముఖము ఎండిపోవుట, మూర్ఛ, మూత్రపురీషములు యిక్కిరిగానుండుట, యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

[125]

—♦ భూతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ ఉష్మాదకంపజ్వరభోజనాశ్చ
విరూపదృశ్చర్తనహాస్యగీతాః॥

ప్రలాపరోముంచ కెరోతిబాధా

స్వేద శ్చ భూతజ్వరలక్షణాని

॥౨౫॥

భూతజ్వరమునందు ఉక్మాదము, కష్టము, జ్వరము, అజీర్ణమందాశ
భయంకరమైనమాపు, అడుట, పాడుట, కష్టము, కలవాట్లు, గగుర్పాటు, శోశ
దన, చమట యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

॥౨౫॥

—♦ శ్లేష్మజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ అగామాపైత్యప్రళపాగ్నిమాంద్య
శ్లేతాస్యనిదావిరహంగశూలాః |
శ్వాసాంతికాసజ్వరవాంతిహిక్మా
శ్లేష్మప్రాయశ్చ జ్వరలక్షణాని

॥౨౬॥

శ్లేష్మజ్వరమందు అగామాపైత్యము, (పసలు) కలవాట్లు, అగ్నిమాంద్య
ము, మాఖము రక్తవిహీనమై తెల్లబడలు, నిద్రలేమి, శోమమనందుపోట్లు, శ్వాస
అధికముగావడలు, శ్వాసము, జ్వరము, వాంతిలు, ఎక్కిళ్లు, యిట్టిలక్షణములు
కలిగియుండును.

॥౨౬॥

—♦ అక్షిర్ణజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ అంగవ్యధా కాంతిహీనదాహ
హిక్మాదురుచిశ్వాసమలావరోధాః |
హిక్మాన్నవిద్వేషశిరోవ్యధాతి
జ్వంభాహ్యాజీర్ణజ్వరలక్షణాని

॥౨౭॥

అక్షిర్ణజ్వరమందు శరీరమునబాధ, శరీరము కాంతిహీనమైయుండును, దాహ
ము, తొప్పిగొట్టునొప్పి, ఆరుచి, శ్వాసతోందరగావడముట, మలబంధము, ఎక్కిళ్లు,
అన్నమునందయిష్టము, శోశదన, (తలనొప్పిలేకపోటు) అశలీంతలు కలిగియుం
డును.

॥౨౭॥

—♦ విశేషజ్వరములు ♦—

శ్లో॥ భూతస్వేదాభిఘాతానిశ, విషమనిశా, స్ఫోటకా, గంతుకామ,
కోగ్రీధా, నిద్రా, భిచారా, వధ, వమన, పురాణా, తపా, నాహ, కాసాః |
మూర్ఛా, తరాహ, శోష, నగ్నిణ, పికట, హరిద్రా, ప్రలాహ, పహర
ప్రాత ర్మధ్యాహ్నసాయంత్రము, పవవిధనాడీజఘ్నాహికాద్యైః

(1) భూతజ్వరము, (2) స్వేదజ్వరము, (3) ఆభిభూతజ్వరము, (4) అనిశజ్వరము, (5) విషమజ్వరము, (6) నిశజ్వరము, (7) స్ఫోటకజ్వరము, (8) అగంతకజ్వరము, (9) అమజ్వరము, (10) శోధజ్వరము, (11) అనిద్రాజ్వరము, (12) అభిచారజ్వరము, (13) క్షోషజ్వరము, (14) కమనజ్వరము, (15) శ్రురాజ్వరము, (16) అతపజ్వరము, (17) అశాహజ్వరము, (18) కాసజ్వరము, (19) మూర్ఛాజ్వరము, (20) అంతర్దాహజ్వరము, (21) శోషజ్వరము, (22) కృణజ్వరము, (23) పిటకజ్వరము, (24) హరిద్రాజ్వరము, (25) క్రులాపజ్వరము, (26) అపచారజ్వరము, (27) పాకకాలజ్వరము, (28) మథ్యాన్నకాలజ్వరము, (29) సాయంకాలజ్వరము, (30) క్రిమిజ్వరము, (31) పీతజ్వరము, (32) క్షేష్ణజ్వరము, (33) వాతజ్వరము, (34) అజీర్ణజ్వరము, (35) సంశయజ్వరము, (36) సన్నిపాతజ్వరము, (37) క్షేష్ణవైత్యజ్వరము, (38) క్షేష్ణవాతజ్వరము, (39) వాతవైత్యజ్వరము, (40) శుష్కజ్వరము, (41) అహికజ్వరము, (42) కాహికజ్వరము, ద్వాహికజ్వరము, త్రాహికజ్వరము, చాతుర్థికజ్వరము, అని అహికజ్వరము నాలుగువిధములు. అజీర్ణముచే (43) కక్షంత, (44) మాసాంత, (45) కర్షాంత, (46) సంకతజ్వరంబు లాహ్యాంబులు.

॥౨౦॥

—♦ రోగవివక్షింపనంహరమ్. ♦—

శ్లో! పృథక్పృథక్లక్ష్యవివక్షితా వా

రుజ స్త్యనంతాకృతయ స్సమూహాః॥

వైద్యై ర్యత స్తతదభిఖ్యయేతి

గ్రంథః పృథంశీకృత ఏవ నాత్మి॥

॥౨౧॥

ప్రత్యేక ప్రత్యేకలక్షణములతో కరుకరుగా వివరింపబడినను, రోగములు అనంతములైన రూపములకలగుటవలన వైద్యులచే వాటివారి పేరులను సరించియే ఊహింపఁగలిగియున్న రోగవివరణవిషయమై గ్రంథము విస్తరింపబడలేదు. అనగా సామాన్యకాలంబు చెప్పబడినదట.

॥౨౨॥

—♦ సప్రవిధదోషము ♦—

శ్లో! విషమశ్వేతకృష్ణాఽసృప్తీతజ్వరకసంగమాః॥

విషమార్ద్రా స్సప్తధైవ మపథ్యా ద్దోషసంభవః॥

॥౩౦॥

జ్వరములందు అపథ్యదోషముకలనను (1) విషమదోషము, (2) శ్వేతజ్వరకదోషము, (3) కృష్ణజ్వరకదోషము, (4) రక్తజ్వరకదోషము, (5) పీతజ్వరక

దోషము. (6) సంకతుదోషము. (7) విషమశీతదోషముఅని ఏడువిధములైన దోషములు కలుగుచున్నవి. మరియు,

విషమదోషమునః— నాడి కక్రిగతిగానుండుట. మూర్ఛ. దాహము. తాపము, కడుపులోనుంట్ట, జ్వరమున్ను,

శ్వేతజిహ్వకదోషమునః— నాలుక తెల్లగానుండుట. గొంతుగ పగులుట. (గొంతుకలో ఉడికినట్లుండుట), శరీరము నొచ్చుట, కంఠము, భ్రమ, చమట, అతిసారము, కక్కుట. మూర్ఛయున్ను,

కృష్ణజిహ్వకదోషమునః— నాలుక నలుపెక్కిపిడకవలెనుండుట, నాలుకపై ముండ్లు, తాపము, కలవరింపులు, ఆయాసము శరీరము దురదగానుండుట, దాహము,

రక్తజిహ్వకదోషమునః— నాలుక ఎరుపు. నాలుకపైముండ్లు, జ్వరము. దాహము, తాపము.

పీతజిహ్వకదోషమునః— నాలుకపసుపు, నాలుకపగిలి తడిలేక ముండ్లుకల్గియుండుట, జ్వరము. భ్రమ, మూర్ఛ. ఎక్కిళ్ళును.

శ్రీమంగమదోషమునః— శరీరము చితుకకొట్టినట్లుండుట. కణ్ణు, గుండెలలో నుంట్ట, కలకరింపులు. తాపము. కాళ్ళు, చేతులు చల్లదులు.

విషమశరీరదోషమునః— రోజునకు నాలుగైదుపాళ్లు చలియు, జ్వరమును, కచ్చుట, దాహము, భ్రమ, తలనొప్పి, నాలుక కఠినమై ముండ్లు కలిగియుండుట, ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. యీవిధముగా దోషలక్షణసంగ్రహము తెలియజగును.

॥౩౦॥

— జ్వరదినపరిమాణం —

శ్లో॥ పితృజ్వరే వద్దివసాని సప్త
వాతే సప్తశ్లేష్మణి దోషజ్ఞేషు |
కషు స్తదంతే జ్వరతో విముక్తి
ర్నస్యాశ్చేత్పరాణజ్వరసాధనాని |

॥౩౧॥

పితృజ్వరమునక, ఆరు, వాతజ్వరమునకుఏడు, శ్లేష్మజ్వరమునకు తొమ్మిది దోషజ్వరమునకపదిపాదు, శరీరమాదిభేదములైయున్నవి, యీవరిమాణప్రకారముఆయాజ్వరములు నిడవనిచో పురాణజ్వరములకుచేయు చికిత్సలను చేయవలయును ॥౩౧.

శ్లో॥ సప్తాహేనైవ పచ్యంతే సప్తధాతుగతా మాలాః

నిరామ శ్చివ్యతః పాక్తో జ్వరః ప్రియో ఒష్ణమే హని ॥౩౨॥

రస, రక్త, మాంస, మేదో, స్థి, మజ్జా, శుక్ర, ము అని ధాతువులు ఏడు.

పీడిత సంబంధించిన మలములు జ్వరప్రారంభము మొదలు క్రమక్రమముగా ఏడుది

ములకు పక్కినుగుచున్నది. యీయేడుదినములవరకు జ్వరము అపభూయిష్టమైయుండి యెనిమిదవనాటికి నిరాహార్యమును (పరిసక్యతను) పొందును. ||32||

శ్లో॥ సప్తహోరభ్యంతరే తస్మాన్నదద్యాద్భిషజం భిషక్ |
దత్రంచేదామదోషేతుపునర్జ్వలయతి జ్వరం ||33||

పూర్వాక్తప్రకారము జ్వరారంభము మొదలుకొని ఏడుదినములవరకు రసాది ధాతువులు అమదోషకహితములైయుండును. గాన అవిదుశోజాలోగా జ్వరమునకు చికిత్స చేయరాదు, అట్లుచికిత్సచేయుట మానక అమాశయగుడౌషధమునుయిచ్చి నయడల అదౌషధముకూడ జీర్ణముగాక తిరిగి జ్వరమును ప్రకటించును. ||33||

జ్వరప్రయోగకాలము.

శ్లో॥ సప్తరాత్రాత్పరంకేచిస్త్యంతేదేయమాషధం |
దశరాత్రాత్పరంకేచిద్దాతవ్యమితినిశ్చితం ||34||

ఏడురాత్రులుగడచిన పిమ్మట జ్వరమిచ్చుట మంచిదని కొందరు, పదిరా త్రులకు పిమ్మట జ్వరమిచ్చుట మంచిదని కొందరు నిశ్చయించుచున్నారు. ||34||

జ్వరప్రమాదదినములు.

శ్లో॥ త్రిపంచసప్తాంశితసూర్య
స్వభూపురాణాధ్వరసంజ్ఞకాని
ప్రమాదికాహాని బహుజ్వరేషు
స్వస్థస్థనిపాతేష్యధికామయేషు ||35||

బహువిధములైన జ్వరములయందును, సన్నిపాతసంబంధమైన శోగముల యందును, యింకా ఆశేకవిధములైన శోగములయందును. మూడు, ఆయిదు, ఏడు, తొమ్మిది, మొదలుపన్నెండు, పద్మాసుగు, పద్దెనిమిది, యిరవైతరటి ఈరోజులు ప్రమాదకరములైనవి. యీరోజులలో కొత్తకొత్తవికారములు కలుగుచుండును. ||35||

జ్వరాంతలక్షణములు.

శ్లో॥ ధాతూన్ప్రీత్యోభయన్దోషోమోక్షకాలేతుదీపవత్ |
తతోనగశ్వసక్ఖద్యన్మూజస్వమతిచేప్తతే ||36||

దీపము తైలసంతయు హరించి ఆరిపోవుటకు సంసిద్ధముగానున్న సమయమున, భగభగలాడుతుం దరిపోవు సందర్భమున, జ్వరమునిడుచుటకునుండు, కాళాదిదోషములు

స్వరమునై, రసాదిభాతువుల నల్లకల్లలముచేయును. ఆట్టిగమయమున రోగి. శ్వాస
వర్ధిలముగావిడచును: చమటపట్టును; జూలుగును వాంతిఆగును: యింకనుఆనకవిధ
మునైన చేష్టలుకలిగియుండును: యీవిధముగా అకలతనుపా: ౩ జ్వరముపూర్తిగావిడ
చుటకి యీచేష్టలన్నియు తగ్గి దీపమువలె కాంతినిందును. ||౩౧||

శ్లో॥ దాహ స్వేదో భ్రమ స్తప్తా కఫవిచ్ఛేదసంజ్ఞతా |
కూఞసం చాస్య వైగన్ధ్య మాకృతి ర్వరమోక్షణే | ||౩౨||

దేహము శాశ్రయించియున్న జ్వరము విడుచుటకు మందు, శిరస్సుయందు
మంట, దాహము, వణకు, మలముసరిగ్గముగా బయలుపెడచుట, ఒడలు తెలియకుండుట,
మూలుగుచుండుట, నోరు జ్వరవాసనకలిగియుండుట, దేహముచమటకంపుకొట్టుట
యిట్లుఅక్షణములకలిగియుండును, ఇట్టిభయోత్పాతలక్షణములకలిగినపుడు జ్వరము
విడుచుటకు అభిముఖముగానున్నదని తెలియవలెను. ||౩౩||

జ్వరిత వర్ణములు.

శ్లో॥ త్యజేద్దినా స్వాపన సూపభక్ష్య
గుర్వన్నశీతోదకకంఠమూలాన్ |
వ్యాయామచింతాఽర్వభయేక్షణాఽఘ్న
స్నానవ్యవాయా వ్యచితః ప్రకాశః ||౩౪||

జ్వరపీడితుడు పగటినిద్ర, పళ్ళు, పిండికంటలు, కఠినపదార్థములు, చల్లని
(కాచని)నీళ్లు, కంఠమాలములు (దుంపజాతి)శ్రమపడుట, విచారము, గుర్తిము మొద
లైనవాహనములపెక్కుట, భయంకరములైనపనులనుచూచుట. మార్గమునడచుట. స్నా
నము, సంభోగము వీటిని విడువవలెను. ||౩౫||

చికిత్స అవసరములేని జ్వరములు

శ్లో॥ భూతాఽఽర్జరాభిగాత్యాస్తత్కాలోపశమాత్మికాః |
వైషమ్యక్రియయా వాపి జాతు శామ్యం త్యమీ స్వయం ||౩౬||
భూతజ్వరము, అజీర్ణజ్వరము, అభిభూతజ్వరము, మొదలైనవి చికిత్స అవసర
ములేకుండా వాటంతట ఆపియే తత్కాలమందుపశమించు స్వభావముకలవి. యివివి
ధానొకప్పుడు వైషమ్యక్రియలచే కూడా కొంతించినట్లు కనుపించును. ||౩౭||

స్వరరోగసంప్రాప్తికి సామాన్యలక్షణం.

శ్లో॥ వైషమ్యాశనసంగమాఽతపజలక్రీడా దివా స్వాపశు
క్రోధాదిశ్రమవేగవారణసురా పానక్షపా జాగరాః |

మధ్యాద్యుష్ణమనాతేతేతసికేతా పథ్యాదయ సర్వరు

మూలాః పోక్షవిలక్షణాః ప్రతిరుజన్యః కేచిదన్యే గుణాః ౮౦

విషమాశనము (ఎక్కచగాని, తక్కువగాని తినుట) స్త్రీసంభోగము. ఎండ లోతరుగుట, నీటిలోయానుట లేక నానుట. పగలునిద్రించుట ఏడ్చుట, క్రోధము మొదలైనవి కలుగుట, మలమూత్రములను నిరోధించుట. కల్లుత్రాగుట, రాత్రిమేల్కొనుట. శ్రీ. మొదలైన పద్యసములయొక్కయు, మిక్కిలి వేడిగానున్నట్టియు, ముక్కిలిగట్టిగానున్నట్టియు, మిక్కిలిచల్లగానున్నట్టియు, అహంము. మాంసము, తత్త్వమునకు సరికడనిపదార్థము, మొదలైనవి సర్వభోగములను కారణమైయుండును. యివిగాక ప్రతిభోగమునకు ప్రధానములైన యితర గుణములుకూడా కలిగియుండునుకం

త్రిదోషసంపాప్తి

శ్లో॥ విషాపథకోధవిశాచపాత

స్రావాపమానాఽధిభయాతితాపైః

పాతాదికా చ్ఛాన్య దనిలోతికోపా

త్పిత్రం చ తద్వేగవశా త్కఫోఽపి॥

॥౮౧॥

విషము, దోషధము, కోధము, విశాచము, గర్భపాతము గర్భస్రావము అన మానము, మొదలైనవి, భయము, పీడ (బాధ) తాపము. పడుట, మొదలైనవి, పిటి కల్మసుంచి వాతమున్న యీవాత ప్రకోపమువల్ల పిత్రమున్న పిత్రప్రకోపమువల్ల క్షేమమున్న పుట్టుచున్నది.

॥౮౧॥

సర్వభోగసామాన్యలక్షణం.

శ్లో॥ వేగావగ్రహశోభకానగురుతా వైవర్ణ్యనేత్రస్సవా

స్సాంతోక్త్యప్రియతాతపానిలజలే ష్వీచ్ఛా ప్యనిచ్ఛాఽరుచిః

రోమాంచశ్రమసిద్ధితాఽతిశీర శ్మూలాంగజానుక్లమా

వాతే జృభణ మక్షిదాహ మనలేఽన్నద్వేషణంక్షేమకణి॥౮౨॥

మల మూత్రములను నిరోధించుట, వాత్రు, కాస, శరీరము బరువుగానుండుట, శరీరము వివర్ణముగా (పాలిపోయిగాని కాంతి విహీనమైగాని) ఉండుటకన్నులు సీరుకారుట, మంచిమాటలను కూడవినుటకుష్టములేకుండుట (సంభాషణమునంద యిష్టము, మాటిమాటికి ఎండయందుగాని, గాలియందుగాని, నీటియందుగానిఇచ్చక అగుట లేక అయిష్టముకలుగుట, అరుచి గగుర్పాటు, శ్రమ (బడలిక) నిద్ర, (కుండ

కొడితనము) సుఖములేగుండుట, శిరోశ్చేదన, శరీరముపిక్కలు, పీడితుండుబాధ
యీలక్షణములు సామాన్యముగా సర్వరోగములయందును కలిగియుండును, వాతప్ర
ధానరోగముం దావలంతలు, పిత్తప్రధానరోగముందు కన్నులు పకపక లాడుట క్లేష్మ
ప్రధానరోగమున అన్నము నందయిష్టమును కలిగియుండును. ॥౪౯॥

—*వాతశ్లేషములు*—

శ్లో॥ జిహ్వంగస్కంధపాదస్థలనకటివసాపక్షఘాతామృజాను

త్వగ్భోగాజీర్ణసంధిభృమణముఖవిధూమాఽఽమగుల్మసులోమాః |

ఉన్మాదోద్ధ్వస్థిమజ్జాక్షుతనయనదధిశృంఖలా స్నాయుగృధ్రా

స్త్రానాగైఽకాగమందక్షతబధిరకలాకుక్షికార్థాంగగుల్మః |

శ్లో॥ కోష్ఠాఢ్యే జంఘనానాసిరమధుకఫరక్త్రువిస్ఫోటపార్శ్వ

ఘ్నోష్కరుస్తంభఖంజాఽఽతపతిమిరధను సూతికామూత్రబద్ధాః |

వస్త్ర్యంగుశ్యంగధూమాః కిశసమలవిబంధే శిరః పంగుకర్ణా

ఘ్నక్షం కంఠో విలోమ స్వప్ననగళకృతాబాహుకంపాదికా స్మయైః |

(1) జిహ్వంగవాతము, (2) గ్కంధవాతము, (3) పాదవాతము, (4) స్థలన
వాతము, (5) కటివాతము. (6) వసావాతము. (7) పక్షఘాతవాతము, (8) అమృజా
తము, (9) జానువాతము, (10) త్వగ్వాతము. (11) భోగవాతము, (12) అజీర్ణవాత
ము, (13) సంధివాతము, (14) భృషణవాతము, (15) ముఖవాతము. (16) విధూమ
వాతము, (17) అమవాతము, (18) గుల్మవాతము, (19) అమలోమవాతము,
(20) ఉన్మాదవాతము, (21) ఉద్ధ్వవాతము, (ఎగురువాతము) (22) అస్థివాతము,
(23) మజ్జావాతము, (24) క్షుతవాతము, (25) నయనవాతము, (26) దధివాతము
(27) శృంఖలావాతము, (28) స్నాయువాతము, (29) గృధ్రవాతము, (30) స్త్రావ
వాతము, (31) అగ్నివాతము, (32) ఏకాంగవాతము, (33) పందవాతము, (34) క్ష
తవాతము (35) బధిరవాతము, (36) కలావాతము (37) కుక్షివాతము (38) అర్థాం
గవాతము, (39) గుల్మవాతము (40) శోషవాతము (41) అధ్వవాతము (42) జంఘ
నావాతము (43) నాసావాతము (44) సిహవాతము (45) మధువాతము (46) కఫవాత
ము (47) రక్తవాతము (48) ఉరువాతము (49) విస్ఫోటవాతము (50) పార్శ్వ
వాతము (51) క్షుష్ణవాతము (52) ఉరుస్తంభవాతము (53) ఖంజావాతము (54) అ
తపవాతము (55) తిమిరవాతము (56) ధమర్వాతము (57) నూతికావాతము (58) మూ
త్రబంధవాతము (59) తస్తివాతము (60) అంగుళివాతము (61) సర్వాంగవాతము
(62) ధూమవాతము (63) కిశ్కసవాతము (64) మలబంధవాతము (65) శిరోవాత

ము (66) పంగువాతము (67) కర్ణవాతము (68) శుక్లవాతము (69) కంపవాతము (70) విలీనువాతము (71) నుప్తవాతము (72) గళవాతము (73) క్షీణవాతము (74) బాహుకంపవాతము ఆదిశ్లముచే (75) అయివాతము (76) పాంశువాతము (77) స్వప్నహీనవాతము (78) దంతవాతము (79) కాకవాతము (80) సాధ్యవాతంబు లాహ్యాయులు. ఇట్లు వాతభేదములు 80 విధములు. ||౪౩||

జిహ్వంగవాతమున:— నాలుక వెనుకకు లాగుకొనిపోవుట, తాపము, బదిరము, జ్వరము, భ్రమ, మాటలాడకండుట, దాహమును,

స్కంధవాతంబున:— జ్వరము, కన్నులు చీకట్లు కమ్మట, తలతిరుగుట, పెడస్కంధలో నొప్పియును,

పాదవాతంబున:— కడుపు, పాదములు, మొత, తుంట్లు, గజ్జలు, గుహ్యము, కన్నులు, చెవులు, తల, పీటియందు శూల, శరీరమున నూదులు గుచ్చినట్లుండుట, కణకును,

స్థలనవాతంబున:— శుక్లపతవానంతరము శరీరము చల్లదనము కలిగియుండుట, వజ్రకు, క్వాగ, తాపము, మూర్ఛ, చమట, అరిపాదములయందు నొప్పియు,

కటివాతమున:— గుచ్ఛిలాపము, కటివ్రదేశమంతయు బద్దలకొట్టినట్లు లండుట, నొప్పి, శోభము, మూర్ఛయును,

కసానాతమున:— నాపు, నిద్రలేమి, తలనొప్పి, వస, (కోవు) శుష్కించుటయును,

పక్షిణాతవాతమున:— పాదాదికరఃపర్యంతము ఒక పార్శ్వమున శూల, శరీరమంతయు నొప్పియును,

అస్థువాతమున:— శరీరబరువు, పులిలేబువు, అరుచి, ఆజీర్ణమును,

బానువాతంబున:— కలవరింతలు, గుండెలలో మంట, మోకాళ్ళు ఎండిపోవుట, నొప్పులు, వాంతి, కణకు, మూర్ఛయును,

త్యగ్వాతమున:— కాళ్ళు చేతులు మాటలు, పార్శ్వభాగము (మడమలు) యితరావయవములు పగులుటయును.

భోగవాతంబున:— శరీరము నొప్పులు, లేబువులు, శరీరమంతయు తులుముకంపు, మంట, కణకు, నొప్పి, వాతప్రకోపమును,

ఆజీర్ణవాతంబున:— ఆజీర్ణము, ఒళ్ళు నెప్పులు, మలబద్ధము, తలనొప్పి, కార్మము, (చిక్కుట) అకలిలేకండుట, ఒడలికయును,

సూధివాతంబున:— శరీరము మాటిమాటికి గరిపాడుచుట, ఒడ అంతయు పోట్లు, కలవాట్లుకీళ్ళన్నియు నొప్పలున్ను,

కృమిజనాచ బున:— ఒడలు తిరుగుట, మూర్ఛ, దాహము, వికారము, కీళ్ళు కాచుట, కార్మము, గుల్మముగాని, ఉదరముగాని, గలుగుటయును

మూలవాతమునః— కృత్యము, తెనువ జెనుట, మరక, ఉత్సవమును,
 విధానవాతమునః— జ్వరము, వివాహము, కలహము, కల్ప, ఎరువును,
 అనువాతమునః— వా.వి, వ్యరము, శరీరము మూత్రము తెలుపు గానుండుట,
 కల్పముల పనులైనః గు కలిగి యుండుటయును,

గుల్మవాతమునః— అస్తిము, తలనొప్పి, కడుపులో వాట, వికారము, అన్నమందయివ్వమును. మలములు కష్టములుటయును,

అనులోమవాతమునః— శరీరము వా.డి.చుట, చాతువులు, నరికకమాంసముతోకలహమునందుల కోషించుట, తలదురక, వాంతి, ధీమా, చనుట, శ్వాస, మగతయును.

ఉష్ణవాతమునః— విచ్చివానియొక్క అక్షణములును.

ఉష్ణవాతమునః— కలహము, కలహము, కన్న, అన్నమందయివ్వము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము, కడుకమును.

అగ్నివాతమునః— చనుట, కఠిరము, ఎముకలనొప్పి, నడక, తాపము, జలకాగ్ని మందముగానుండుటయును,

మజ్జావాతమునః— కీళ్ళవాట, ఎక్కిళ్ళ, క్రమ, (విశృంభితుగుట.) కూల, కలుగును.

మూత్రవాతమునః— తుమ్మలు, అన్నమందయివ్వము, వికారము, జ్వరము, చాచము, నీరసమును,

నయనవాతమునః— కన్నులపడట, మండుట, నీళ్ళ కాదుట, వాతప్రకోపము. తలతిరుగుటయును,

దధివాతమునః— అతిసారము, ఉద్ధర్ధాంగచలములు, (చెవులు, కన్నులు, ముక్కులు.) కూలగలిగియుండుట, ఎక్కిళ్ళ, తలతిరుగుట,

శృంగిలావాతమునః— పాండువర్ణము, తలనొప్పి, నిద్ర, లేకుండుట, వాంతి, శరీరమున కలిగియుండుటలు, కాశ్యమును,

స్నాయువాతమునః— శరీరము పగులుట, పీడ, కంటి నొప్పియును,

గృధ్రవాతమునః— వాతప్రకోపము, నడక తడవడుట, కాళ్ళు, చేతులు, మండుట, చనుటపట్టుట, వాచుట, కలవాట్లు, చాచమును,

సామాన్యవాతమునః— వాతప్రకోపము, విశృంభితుపొట్టు, అకలి మందగించుట, చనుటయును.

అగ్నివాతమునః— దేహము కాల్చుడిగట్టుండుట. తలనొప్పి, చాచము, వికారము, కాంతిహీనత, మూర్ఛయును,

వికారవాతమునః— వాతప్రకోపము, జ్వరము కలుగు, వికారము, వాంతి తలతిరుగుట, మలబంధము, కడుపులోనుండుట, తుమ్మలును,

మందవాతమున:— కలవరింకలు, భ్రమ, వాంతిరాబోవునట్లుండుట, పాండు
శర్లము, కంఠమందు చమటయును,

క్షతవాతమున:— కడుపుబ్బరము, ఒళ్లుమంట, కణుకు, కడుపులోమంట,
జూత్రినంకోనమును. (బొట్టుబొట్టుగా గాని, కొంచునుకొంచునుగా గాని, వెడలలు
యును)

ఛిరీవాతమున:— చెమడు, చెవులలోహోరును,

కలహాతమున:— కళ్లుఎరుపు, నాలుకనలుపు. కాంతిహీనత, పాండు
శర్లము, శరీరమంతయు పోట్లును;

కుక్షివాతమున:— కడుపులోపోటు, కళ్లు మొగము కరుగుట, శరీరము
బాచుటయును,

అర్ధాంగవాతమున:— పగముశరీరము ద్రుంభించుట, నిద్రలేమి. మలబంధము
కడుపులోమంటయును,

గుల్మవాతమున:— నిద్రలేమి, కళ్లుమంట తాపమును,

కోష్ఠవాతమున:— శరీరముపచ్చబడుట. చమట, మలబంధము, వికారము, అన్న
మందయిష్టము, క్షీణత్వమును;

రథ్యవాతమున:— కళ్లుముఖముత్తిరుగుట, కంఠులు, చెవులయందు; పొడముల
యందు, పోట్లును;

జంఘావాతమున:— భయము, గరిష్ఠాదుమట. అనిమిషత్వము (రెప్పపాటు
లేకుండుట) కనుబొమ్మలమధ్యను, ఒళ్లంతయును, పోట్లు, జూచ్ఛయును;

నాసావాతమున:— ముక్కునుండి రక్తము కారుట. చార్పల్యము, భయము,
పిత్తప్రకోపమును;

శిరావాతమున:— వరములుపోట్లు, నీరసము, పాండిమ, లేక పచ్చని, శరీ
రకాంతి కలుగుటయును;

మథావాతమున:— హిక్కు, పాండిమ, ముక్కునుండి రక్తమువ్రవించుట
దుండ, దగ్గును;

కఫవాతమున:— వాపు, దగ్గు, జ్వరము, స్వరము హీనమగుట, చిక్కిపో
వుట, లేకబలియుటయును;

రక్తవాతమున:— రక్తముకత్తుకొనుట, ఎక్కిళ్లు, దాహము, కాంతిహీ
నతయును;

తొరహాతమున:— తెల్లటిదేహ కాంతి, తెల్లటిమూత్రము నురుగుకట్టిపడలుట,
కళ్లు మొగముత్తిరుగుట, వికారమును;

విసృంభివాతమున:— భ్రమ, బొబ్బలు కలత్రిత్తు, బాధయును;

సార్యవాతమున:— పగముశరీరముచల్లగాఉండుట, తలతిత్తు, ఉక్చాదము;

శ్రీమద్వాతమునః— వాత్సల్యకావ్యమునందును ఉపద్రవములు, కృశత్వము, వ్యతిరేకత, తాపము, చెమట, చెనియ, భ్రమయును;

శ్రీమద్భవాతమునః— తొడలకు నలకందులు, నోటినుండి వ్రక్తము వెడలుట, గోళ్లనొప్పి, తేలికము, గుండము, నాడములు, వీటియందు, పోటును;

భంజనాతమునః— రాత్రినిద్రలేకుండుట, పలకునిదియగుట, ఆత్మము కడు పులకమును శరీరము స్వాధీనములోనుండక పోవుటయును.

అతనివాతమునః— కళ్ళిండ్లెడలుట, వికారము, పాత్రభ్రష్టత, చెల్లుటకంటె గారి అనేకవిధములైన దాదలును.

తిమిరవాతమునః— చెక్కిముగ్గక చెక్కి స్వప్నములను కలహించుట, కృశత్వము, మెల్లమందులును.

దనుర్వాతమునః— శరీరమువలన కలహించుట, మోతపెట్టుట, మూర్ఛ అగ్నిమాంధ్యమును;

నూత్నకావ్యాతమునః— జ్వరము, తలనొప్పి, దాహము, కన్నులు నీరు కారుట, శరీరము ఒరుపుగానుండుట, చల్లగానుండుట, వాతము లిగియుండుటయును.

మూర్త్యభవాతమునః— శాంతివిహీనత, కడుపుబ్బరము, గుండెలోనొప్పి మూలకంబు, మూర్త్యభవాతమున మంటయును,

అస్తివాతమునః— జ్వరము, విదాహము, బద్ధకము, ఒళ్ళునొప్పులు, తలవ్రేళ్ళు శరీరము చల్లగానుండుట, పెడ నిలకబడక పోవుట, నిద్రలేమియును,

అంగుళీవాతమునః— తేలికపు, శరీరము, వీటియందు మంటయు, యాతన యశములు ముడగలాగుటయును,

సర్వాంగవాతమునః— (అతయవాంగవాతమున) ఒళ్ళునొప్పులు, మంటలు, మలమూత్రబద్ధము, తలనొప్పి, నిద్రలేమియును,

ధూమవాతమునః విషాది (కలరావంటిది) వాంతి, తాపము, జ్వరము, పిత్త ప్రకోపము, మూర్ఛ, భ్రమ, వికారమును.

కీడ్మసవాతమునః— నడుమచుట్టూకూల, పుర్రీకిలు పట్టుపట్టుట, శరీరము, పాదములు వీటియందు కూలయును,

మలబద్ధవాతమునః— మలమూర్త్యభవాతము, కడుపుబ్బరము, తలనొప్పి, గుండెలోనుండుటయును,

శిశోవాతమునః— తలనొప్పి, కృశత్వము, ఒళ్ళునంటలు, గుండెలోనొప్పి గగుర్పాటును,

పంగువాతమునః— రెండుతొడలు యిరుకునబడి నడచుటకు సాధకాశము లేకుండుటయును,

కర్ణవాతమునః— చెవులుపోటు, వినబడకుండుటయును,

మేకవాతమున:— శక్తము బయటకురాక శరీరమునందేయునుట, శరీరములో ముగుట, విశేషమున:

కంఠవాతమున:— చేతులు, కాళ్ళు, కణకుట, తోచుకుండుట, నిద్రలేమియు

మిలోమవాతమున:— శయనము, నేత్రకూల, ఎక్కిళ్ళు, ఓకిరింక పొండు తియును;

గుప్తవాతమున:— చెవికొనలయందునొప్పి, స్పర్శజ్ఞానకూగ్యత, విశారము, భయము, కోర్కె, కృశిత్వము, చమటయును;

గళవాతమున:— (కంఠవవాతమున) తాపము, వాపు, నిద్ర, కలవాల్లు, దాహము, జ్వరమును;

క్షీణవాతమున:— కృశత్వము, తల, ముక్కు, గోళ్ళు, అవయవములు, కపాలము, కన్నులు, పీటియందు నొప్పి (లేక) పోల్లు, నిద్ర) బొత్తిగాపట్టుకుండుటయు;

బాహుకంఠవాతమున:— ఒంటిచెయ్యి కణకుట, విశారమును;

జలువాతమున:— శరీరము మునిగలాగుకొనిపోయి గిడసబారుట, ఒళ్ళు విరుపు, నడుము వంగిపోవుట, నడచుటకు సామర్థ్యములేకపోవుటయును;

పాంశువాతమున:— గుడిసామందును, మేధస్థసానమందును, వీర్యసాగము, చమట, భగ్గున, మూర్ఛ, దాహము, చేతులు కాళ్లు పుండుటయును;

స్వరహీనవాతమున:— స్వరము హీనమగుట, జ్వరము, కలవాల్లు, చెవి పోలు, కృశిత్వమును;

దండవాతమున:— శరీరము కంఠవలె కదలకుండుట, వారప్రకోపము, దగ్గు పొండిపు, నిద్ర, కడుపుయందు గంధలేపనచేసినవాసన, అగ్నిమాంద్యమును;

శాకవాతమున:— కాళ్లు, చేతులు, కణకు, తలత్తిత్తు, కళ్ళుగిరిగిలాడుటయు;

సాధ్యవాతమున:— గగుర్పాలు బధిరము, ఒళ్ళుపోల్లు, తలత్తిత్తు, మాంద్యమును కలిగియుండును.

పితృభేదములు.

శ్లో॥ సూర్యావర్తః కుసుమచుధురస్వేదదుర్గంధసీతాః

కోర్ధోన్మాదాఽమృతదనశిరశ్చర్మమూర్ఛా వివర్ణాః॥

భ్రంశావణ్ణే కరపదభుజంగే కుఢాపుండరీకే

త్పిష్టా రిక్తే నిగదితి మిదం కామిలా దుష్టభాషే॥

॥౪౪॥

(1) సూర్యుని రైత్ర్యము (2) కుసుమరైత్ర్యము (3) చుధురరైత్ర్యము (4) స్వేదరైత్ర్యము (5) దుర్గంధరైత్ర్యము (6) సీతరైత్ర్యము (7) కోర్ధోన్మాదరైత్ర్యము (8) ఉన్మాదరైత్ర్యము (9) అమృతరైత్ర్యము (10) మృతరైత్ర్యము (11) శిరరైత్ర్యము (12) చర్మరైత్ర్యము

(13) మూర్ఖపైత్థ్యం (14) విష్ణుపైత్థ్యం (15) భీష్మపైత్థ్యం (16) ఆర్జునపైత్థ్యం
(17) శివసేనపైత్థ్యం (18) భుజంగపైత్థ్యం (19) మౌళీపైత్థ్యం (20) పుండరీకపైత్థ్యం
(21) కృష్ణపైత్థ్యం (22) కత్తపైత్థ్యం (23) కామిలపైత్థ్యం (24) కుంభాక్షపైత్థ్యం
అనిపైత్థ్యములు యిరవై నాలుగు విధములు.

మూర్ఖపైత్థ్యమున:— కన్నులుతిరుగుట, మూర్ఖు విదాహము;

కుసుమపైత్థ్యమున:— నోటినుండిగాని ముక్కునుండిగాని నిక్తము కక్కకొ
నుట. విదాహము ఎండనుసహించు కొనలేక పోవుటయును;

మధురపైత్థ్యమున:— అరుచి, ప్రాతఃకాలమందు కోపోద్బేగముకలుగు
చుండుట. తలతిరుగుట, నోరుతియ్యగానుండుట, వాంఠి. రోమార్చమును;

స్వేదపైత్థ్యమున:— ఎక్కడగాచవలుపట్టుట, నిస్సర్తునవడలు నీరుపట్టుట
యును.

దుర్గంధపైత్థ్యము:— అంతర్దాహము (తాపము), శరీరముపైభాగముంతయు చల్లగా
నుండుట. చమట, దేహముదుర్గంధం కలిగియుండుటయును;

శీతపైత్థ్యమున:— అరుచి, శరీరముచల్లగానుండుట, అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము,
భిష్మ, మూర్ఛ, చమట;

క్రోధపైత్థ్యము:— తామసము, కుర్బానములు, కోపాధిక్యమును,

ఉష్ణపైత్థ్యమున:— విదాహము, నికారము, వాంఠి, మూర్ఛ, శరీరము
పుట్ట, మలమూత్రములు ఖిన్నముగా వెడలుట, పిచ్చిమాటలున్ను;

అస్థిపైత్థ్యమున:— పుల్లగాను, చేదుగాను ఉండు లేమిచ్చలు, పులుపుగలి
గివంఠి, దాహము, అరుచి, కాంతిహీనత, నాలుక, చర్మము అదురుట, అజీర్ణము,
అయాసము, శరీరము పగులుట, ఒడలుబరుపు, గొంతుక ఎండిపోవుట, తాపము, మో
హము, ఉబ్బరము, ఒకేరింత, కలవాట్లు, కడుపునొప్పి, తలనొప్పి, జ్వరము, చిక్కి
పోవుట, గుండెలలోను కడుపులోను, ముఠ, చమట, క్షేమ్యరహితమైన పుల్లని
వాంఠి, నోటినుండియు, ముక్కునుండియు, పుల్లని రసము వెడలుట, దురద
వద్దుడును;

మదనపైత్థ్యమున:— శౌంబాలము ఒడకపోవుట, సంభోగముందభిలాష,
మూర్ఛ, చమట, తలతిరుగుటయును;

శరీరపైత్థ్యమున:— సర్వకాల సర్వస్థలయందు శతకడుపుట. నోటనీళ్లు కా
రుట, అరుచి, వాంఠి, పులును పెద్దాములయందయిష్టము, శరీరతాపమును;

చర్మపైత్థ్యమున:— నాలుక, శరీరము, అరిచేతులు, అరికాళ్లు, పెదవులు మొ
దలైనప్రదేశములందు చర్మముఊడుట, శరీరమంతయు అపారమైన దురదకలిగి
యుండుట, నిస్సర్తుక, ఎక్కియును;

మూర్ఖపైత్థ్యమున:— అరుచి, నోరుతియ్యగానుండుట, నోటనీళ్లు కారుట,

తలత్తిష్ఠుః చాఽ- గగుర్వాటును.

విష్ణుత్వైత్యమునః— చనుట. కాంతివిహితత. చప్పి, దేహము దుర్గంధముగాను
యుండుట. శోమములాడిహవుట తలత్తిష్ఠుటయును,

భృంగివైత్యమునః— మాటలుతడవడుట తోచకపోవుట, విచారము. రెప్ప
పాటుకలుగకుండుట. గర్వణమాటలును.

అవ్యవైత్యమునః— ఒళ్లు కన్నులు. తల తిరుగుట, మూర్ఛ. చనుట, దాహ
ము. మలమూత్రములు తొందరగాను, శీఘ్రముగాను వెడలుటయును.

కరసాదపయిత్యమునః— శుద్ధి. చేతులు ముండుట, దేహ కార్యము, జడ
నయు,

కుజంగపయిత్యమునః— దేహము పయిచర్మముపాముశులుసముఖలే నుండుట
కాంతిహితత. శిశోవాతము. ఆరుచి. కష్టశోగముఖలే ఆకారము కలుగుట, దాహ
మున్నే.

కుంభాపయిత్యమునః— మిక్కిలిచకలి కలిగియుండుట. విదాహముభుజించి
వెంటనే ఆహారము జీర్ణమైచకలిగానుండుట. కళ్లుపోటు ఎక్కిళ్లును,

పుండరీకపయిత్యమునః— తామరుదుద్దులకంటి దద్దుర్లు, గగుర్వాటు మరద
శుష్ణాధికత్యము దాహమును.

త్విష్టాపయిత్యమునః— ఆదయ కాళమున దాహాధిక్యత రొమ్ములోను కంట
ములోను ముంటయును,

కామిలాపయిత్యమునః— ముఖము గోళ్లు మలమూత్రములు పచ్చగా
నుండుట దాహము చకలితేకుండుటయును,

దుర్భాషాపయిత్యమునః— దేహముకృశించి యుండుట దేనియందు ఇష్టము
లేకుంట ప్యష్టమున కలవాటునగుములు పట్టులేకుంట దుర్భాషలాడుటయును కలిగి
యుండును. ||౪౪||

శ్లేష్మభేదములు.

శ్లో॥ కృష్ణోఽజిహ్వకః ఫణిహ్వకః కంఠజిహ్వ
శ్లేష్మోర్ధ్వచిప్పికదధిక్షయపి త్తజిహ్వః
పూర్వార్వానురక్తకఫభంగకపాండుశుక్తి
వాతక్షతౌ చ కఫకుష్ఠ ఇతి ప్రిసిద్ధాః॥

||౪౫||

(1) కృష్ణ కాన (2) ఉపజిహ్వ కాన (3) శ్లేష్మజిహ్వ కాన (4) కంఠజిహ్వ
కాన (5) శ్లేష్మ కాన (6) ఉర్ధ్వ కాన (7) చిప్పి కాన (8) దధి కాన (9) క్షయ
కాన (10) పిత్త కాన (11) జిహ్వ కాన (12) పూర్వ కాన (13) అను కాన (14) ర

కృతాన (15) శ్లేష్మభంగకాన (16) పాండురా (17) శుక్తకాకాన (18) వాత
కాన (19) క్షయకాన (20) శ్లేష్మకృష్ణకాన అని శ్లేష్మకోగములు యికవైవిధములు.

శ్లేష్మకానయందు:-- రాత్రిభోగములయందు మిక్కిలమైనదగ్గనిగ్రలేమి
శరీరమునకు మెక్కిలయ్యును.

ఉపజిహ్వకానయందు:-- నాలుకమీదయింకొక నాలుకమొలచి
స్థితిమొలచు భుజించుచు శక్తిలేకుండుట రాత్రులయందు అధికమైన దగ్గును,

శ్లేష్మజిహ్వకానయందు:-- నాలుకయందు దద్దుర్లును మెక్కిలను మోద
కారుగలకథము కావలయు కాంతిహీనత నిమిత్తము క్షయిలేకుండుట చూట్టాడుకత్తిలే
కుండుట నిద్రలేమి చంచలత్వము వినివడుకుండుటయును.

కెరటిహ్వకానయందు:-- నాలుక విషమువలెనుండుట దగ్గు, నొంట్రి,
మూర్ఛ, జ్వరము, నిద్రలేమియును,

శ్లేష్మకానయందు:-- గ్లాంతునిండు తెనువకలెయుండుట శ్లేష్మపుకో
కము రాత్రింపగల్గు దగ్గును,

ఉష్ణకానయందు:-- ఎక్కువ ప్రవాహనపట్టనవచ్చునలెదెను ఉష్ణము,
(మోఘంజి) ను,

నిస్పికాకానయందు:-- శోరుకనవ్యాముగానుండుట, కేహము నిగనిగ
లాడుట అరుచి శరీరమునకుబరువు కష్టమువలె కేహము శరీరమునకు అగ్నిమాం
ద్యమును,

దధికానయందు:-- దగ్గు తెగునందయిష్టము రాత్రులయందుదగ్గు పగటి
భోగమున నిద్రయు,

క్షయకానయందు:-- ఒళ్ళునొప్పులు జ్వరము దాహము మోహము (ఒడ
లుతెలియకపోవుట) దగ్గినపుడు ప్రాణమునిలువనట్లుండుట ద్వికములేనికథమును ఉ
మ్మికయుట జ్వరము మోహముక్షీణించుట చీము రక్తము కక్కుకొనుటయు
ను కలిగియుండును. త్రివోషజనితమై చికిత్సవలన తుదరనిది క్షయకాన యీక్షయ
కాన చిక్కిపోయినవానికి జనించినచో జీవించుట దుర్లభము. బలిష్ఠులకు కొత్తగా
జనించినచో సాధ్యము కావచ్చును.

పిత్తకానయందు:-- గుండెలలోమంట జ్వరము నోటతడిలేకుండుట నోరు
చేరు దాహము పచ్చగాను కారముగాను వాంతిఅగుట దగ్గు శరీరము పొండించుట
కావమును,

జిహ్వకానయందు:-- నాలుక శ్లేష్మపూరితమైయుండుట గంభీరమ
యందశక్తి కృశత్వము నిద్రలేమి రాత్రియందుదగ్గును,

పూర్వకానయందు:-- కోగపారంభములగాయితు ఇంద్రియములకు గత్తు
వలేకుండుట అహారాత్మకులు మిక్కిలమైనదగ్గు పారితకాలమునందాకోగ్యము

శేకుండులును,

చమకాసయందు:--- శైత్యము దగ్గ పెరుగునందఁగవచ్చుము తలనొప్పి కృత్యము దాహమును,

రక్తకాసయందు:--- దగ్గినపుడు కఫరక్తములు పురుయుట గుండెలలోనుండు కాంఠహీనత శరీరము విక్రీలి నేడిగానుండుట చౌష్ణ్యమును,

శ్లేష్మశ్మశ్మకాసయందు:--- నోటియందు మేక తెనుడ క్షేపణి శ్లేషణ దేహము కన్నులపచ్చిగానుండుట చెవుడు గిట్టిబుచ్చుమాటలు మూర్ఛ శిశువు అయాసమును,

పాండు కాసయందు:--- పాండువర్ణము రాత్రిభాగమందు దగ్గును,

శుక్తికా కాసయందు:--- అగ్నిమాంద్యము కత్తుకయందు తెనుడ ఇంద్రియములు పట్టులేకుండుటయు,

వాత కాసయందు:--- రొమ్ము కణతలు శిరస్సు కడుపు పార్శ్వములు వీటి యొరుకూల నోటతడి శేకుండులు ఛాతువులుక్షీణించుట స్వరభేదము మాటిమాటికి పొడిదగ్గును.

క్షత కాసయందు (అధికరూగమును మోయజాలని పెరువుమోయుట యుగ్గముచేయుట గుర్తములు మొదలైన జలతువులు కరుగెత్తునపుడు వాటివర్ణముదగులుట వీటిచే రొమ్ము విస్తరింపునొంది దానియందు వాతము పక్షిలమై కాససమృద్ధింపును యీదగ్గుపుట్టుటకుమందు పొడిదగ్గు రక్తమతో కూడినకఫముడగుట కఠమునొప్పి కూలచే రొమ్మువృంధింపనలవిగాకుండుట పక్కలయందు అనిర్వాచ్యమైన శేదన కూల కీర్ణవిసంధులు విడిపోయిట్లుండుట జ్వరము క్వాస (అయాసము) దాహము స్వరభేదమును,

శ్లేష్మ కాసయందు:--- గొంతుక శ్లేష్మపూరితము గానుండుట రాత్రింబకళ్ళు దగ్గును,

కుష్టు కాసయందు:--- అమరుపాటు వికారా కారము అవయవముల యందు బాధ దుఃఖ పొందించుట కలిగియుండును. ||౪౫||

కిమిరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ అజీర్ణభోజీ మధురామ్లనిత్యో
ద్రవపియః పిష్టగుడోపభోక్తా
వ్యాయామసేనశ్చ దివా శయానో
విరుద్ధభు క్షులభ తే కిమింసు!

||౪౬||

భోజనపరిమితము జీర్ణము కాకుండ తిరిగి భోజనముచేయుట తియ్యనిపదార్థములు, పుల్లనిపదార్థములు ద్రవపియ్యవలయును చలిమిడి బెల్లము వీటినితినుట పని చే

యగుండుట పాపములను పగలు నిద్రపోవుట దీనిమాత్రము వీటివలన క్రిమిలోగ
ముపుట్టును. ||౪౬||

—♦ క్రిమిలోగలక్షణం ♦—

శ్లో॥ విశ్వేషరూపానిష్ఠంభకార్యపారుష్యపాండుతాః|

కోమాంచవమిమందాగ్నిగుళకంఘా ద్విమార్గతాః ||౪౭||

క్రిమిలోగమందు మలము ఉండదు ఉండదు. కాదు. కూల మలబద్ధము కృ
శత్రువు శరీరము గలగ రలాదుట తెల్లపూరుట (వాండించుట) నోమాంచము వాని
గులు అగ్ని మాండ్యము గుడ ప్రదేశమునదు. ద యిట్లక్షణములుకె లినియుండును. ||౪౮||

—♦ క్రిమిభేదములు ♦—

శ్లో॥ తిలోపమా బాహ్యమలప్రసూతా

స్తే స్థానపర్ణాః ఖలు యూకవీత్యాః

కథాస్త్రివిష్టాంతరీహ ద్విధాతే

రజ్యంకురాణుపుష్పచిత్రీవర్ణాః|

||౪౯||

బాహ్యమలములు అనగా చమటమొదలైనవాటివలన పుట్టినవి తిలప్రమాణ
ముకలిగి నలుపు తెలుపురంగుకలిగి కేలులనియు యాళ్ళులనియు కథము రక్తము
మలము మాత్రము వీటియందుపుట్టినవి త్రాళ్ళవలెను మొలకలవలెలు చిన్నవిగాను
పెద్దవిగాను అవేశరంగులుకలిగియుండును. శూక్ష్మోక్తప్రకారము యాక్రిములు
రె డువిధములైయున్నవి. ||౫౦||

—♦ సన్నిపాతసంప్రాప్తి ♦—

శ్లో॥ అవధ్యదోషా జ్వరతస్య జాతు

దోషాణి దోషేః రభి సన్నిపాతాః|

దోషేషు పక్షం పరిమాణ నూపలుః

కాలావధి రైవ యదా కదాచిత్|

||౫౧||

జ్వరతునికి అవధ్యదోషమువలన ఒకానొక పుష్పం దోషములుపుట్టి వాటిచే
సన్నిపాతజ్వరములు సంభవించును. దోషవికారములకు సామాన్యముగా పదిహేను
కోజులు పరిమాణము అయివున్నది అయినను ఒకానొక పుష్పం యీ : అపరిమితము
సరిపడకపోవచ్చును. ||౫౨||

—+ సర్వసన్నిపాతసామాన్యలక్షణం +—

శ్లో॥ రాత్రౌ జాగరణం దివా చ కృతా మూర్ఖాఽతిదాహో మరు
ద్ధాన్యం స్వేదమతిప్రలాప మరతి రాద్యం చ హృత్పిడనం
కాసశ్వాసవివర్ణశైత్యతపన శ్లేష్మోత్తమాంగవృధా
జిహ్వదగ్ధకృశత్వ మంగవులకం షు కృన్నిపాతజ్వరే॥ ౧౧౦॥

రాత్రియందు నిద్రపట్టకపోవుట పగలు జన్మకముగానుండుట మూర్ఖ విదా
హము వాతము వృద్ధి చెందుట చలి నవ్వుట, చమటపట్టుట ఆసంబంధముగా మాట
లాడుట నుఖము లేకుండుట మాంద్యము కొమ్మునొచ్చుట దగ్గు తియాసము రూపు
మారురూపుపడుట దేహము చల్లగానుండుట జ్వరము గొంతుగనిండుళ్లేవ్వము శిశో
శేవన బాలుక పిడచకట్టుట యీతలక్షణములు సామాన్యముగా అన్ని సన్నిపాత
ములలోను కలిగియుండును.

1౧౦॥

సన్నిపాతభేదములు

శ్లో॥ హృద్దాహచిత్త భ్రమకంతకబ్బ
ప్రలాపరక్తోష్ణకభుగ్ననేత్రాః ।
శీతాంగతంద్రాంతకసన్నికాభి

న్యాసాః పరం కర్ణికజిహ్వకాఘ్నాః ।

1౧౧

(1) హృద్దాహసన్నిపాతము, (2) చిత్త భ్రమసన్నిపాతము (3) కంతకబ్బస
న్నిపాతము (4) ప్రలాపసన్నిపాతము (5) రక్తోష్ణకసన్నిపాతము (6) భుగ్ననేత్ర
సన్నిపాతము (7) శీతాంగసన్నిపాతము (8) తాంద్రికసన్నిపాతము (9) అంతక
సన్నిపాతము (10) సంఖికసన్నిపాతము (11) అభిన్యాససన్నిపాతము (12) కర్ణిక
సన్నిపాతము (13) జిహ్వకసన్నిపాతము అని సన్నిపాతములు 13 విధములు.

హృద్దాహసన్నిపాతమునః— ఆధికముగా మాటలాడుట, తాపము, మోహ
ము, గొంతుకనొప్పి, మనస్థిమిథము లేకుండుట, విదాహము, పెదవు లెరుడుట, దగ్గు,
మాంద్యము, వణకు, కలచాట్టు, కలతము, అలాటము, పీటియందు చమటయును,

చిత్త విభ్రమసన్నిపాతమునః— శరీరహ తయు పట్టు కదలికలుండుట, వాత
పిత్తములు ప్రకోపమును చెందుట, స్థిమితము లేకుండుట, స్మృతితప్పుట, కనుబొ
మ్మలు ముడుచుకొనుట, పాడుట, అడుట, కలవరించుటను,

కంతకబ్బసన్నిపాతమునః— విదాహము, తల తిరుగుట, (తలవిగుగు) మెడ
కుదియబడుట, విస్తారముగా మాటలాడుట, తాపము, మూర్ఖు, అవయవములు పట్టు
లేకుండుట, కణుకు, వాంతి, ఎక్కితెచ్చి, గద్గదస్వరముతో మాట్లాడుట, శిశోశ
వనయున్ను,

కృత్రిమము పాతమున:— కృత్రిమము: అతిసంభాషణ, తాపము, వాక్ కృత్రిమ ప్రకోపము. ఎక్కి-శృ, జ్వరమును.

రక్తొష్ణము పాతమున:— నాలుక, పెదవులుపగిలి రక్తము కారుట. దగ్గు, వణకు, తలతిరుగుట, నాలుక నలుపెక్కి ముళ్ళుకలిగియును:

భుగ్గు నేత్రము పాతమున:— కన్నులు ఊడిపడిపోవునట్లుండుట. నీళ్ళు కారుట, చూపు కనబడకుండుట. అతిభాషణము, వణకు, భ్రమయు:

శీతాంశుము పాతమున:— దేహము శుష్కగానుండుట, దగ్గు, రియాసము, ఎక్కి-శృ, ఏకీలును పట్టులేకుండుట. వాంతి, తాపము, మూర్ఛ, వికోపము, వణుకుటయును;

అంతకము పాతమున:— దాహము, మోహము, తలవణకు, కలకరింతులు, వాంతి, ఎక్కి-శృ, జ్వరమును;

సంధికము పాతమున:— శరీరము చుట్టూ కలిమిగానేయుండుట, శూత శరీరము నాచుట, వాతము, బాధ, దగ్గు. సోమరితనము, తాపమును;

అభివ్యాసము పాతమున:— త్రిదోషములును ప్రీతిభవించియుండుట. జ్వరము రియాసము. ముఖము జిడ్డుగానుండుట, అమితమైనదగ్గు, కాంతిహీనత, తాపము, నిస్సత్తుక, దాహము, చురుకుయు;

కర్ణికము పాతమున:— అతిభాషణము, నాలుక చీటలుతీయుట, ఎక్కి-శృ దగ్గు. వణకు, చెవికొనలయందువాపు, తాపమును;

జిహ్వకము పాతమున:— నిట్టూర్పు తొందరగానియుట, తాపము, దగ్గు నాలుక కనిపై మురిడ్లుకలిగియుండుట, మాటలుడిగిపోవుట, చెముడు, మాంద్యము, ఇట్టి లక్షణములు కలిగియుండును. [౫౦]

—* కర్ణికలక్షణం *

శ్లో॥ జ్వరస్య పూర్వం జరమధ్యకాలే
జ్వరాంతిమేవా స్మృతిమూలశోధః।
క్రమా దసాధ్యః ఖలు కష్టసాధ్య
స్సుఖేన సాధ్యో మునిభిః ప్రదిప్తః।

సన్నిపాతసంబంధమైనజ్వరములలో చెవులకింద వాపుకలుగును. ఇది కొంత మందికి ఒక చెవికిందనుమాత్రమేకలుగును. కొంతమందికిరెండుచెవులకిందనుకలుగును దీనికలన కొంతమంది జీవించకపోవుటగూడ కలదు. యీవాపు జ్వరమునకు మొదటనేఉన్నయెడల అసాధ్యమనియు, మధ్యకలిగినయెడల కష్టసాధ్యమనియు, చివరకు కలిగినయెడల సులభసాధ్యమనియు, తెలుసుకొనవలెను. [౫౧]

—→ సన్నిపాతదినప్రమాణం ←—

శ్లో॥ సఖాధ్యక్షే సన్నిమహాధిగష్టా
పక్షం చ తత్త్వం చ దిగభివక్షాః!
మాసత్రయం పోడశవాసరాణి
యదా కదాచి స్మృనితాందికే స్వాత్ ||

||౫౩||

హృద్దాహసన్నిపాతమునకు (20) చిత్తభ్రమసన్నిపాతమునకు, (21) కంఠకుబ్ధ
సన్నిపాతమునకు, (13) ప్రళాపసన్నిపాతమునకు, (14) రక్తోష్ణసన్నిపాతమునకు, 10
భుగ్గునేత్రసన్నిపాతమునకు, (8) శీతాంగసన్నిపాతమునకు, (15) తాందిక సన్ని
పాతమునకు, (25) అంతకసన్నిపాతమునకు, (10) సంధికసన్నిపాతమునకు, (7) అభిన్యా
ససన్నిపాతమునకు, (15) కర్ణికసన్నిపాతమునకు, (90) జిహ్వకసన్నిపాతమునకు, (16)
తాందికసన్నిపాతమునకు ఒక్కొక్కప్పుడు, (7) సరిమాణదివసములు అయివున్నవి,
సాధ్యసన్నిపాతనామములు.

శ్లో॥ స్మృస్తాందిక సన్నికర్ణికే చ
ప్రళాపచిత్తభ్రమజిహ్వకాఖ్యాః
వత్సన్నికావాతకఫప్రధానా
సాధ్యా స్మృ రేతా స్మచికిత్సకస్య ||

||౫౪||

ఇదివరలో చెప్పబడిన పదమాడు సన్నిపాతములలోను, (1) తాందికసన్ని
పాతము (2) సంధికసన్నిపాతము (3) కర్ణికసన్నిపాతము (4) ప్రళాపసన్నిపా
తము (5) చిత్తభ్రమసన్నిపాతము (6) జిహ్వకసన్నిపాతము అను అరున్ను శ్లేష్మవా
తప్రధానములు యివి చికిత్సకుసాధ్యములు.

||౫౪||

అసాధ్యసన్నిపాతములు.

శ్లో॥ హృద్దాహసక్రోష్ణకంఠకుబ్ధాః
భిన్యాసశీతాంతకభుగ్గునేత్రాః
పిత్తాధికాదాహవిరేకయుక్తా
స్మవైద్యకస్యా పి భవం త్యసాధ్యాః ||

||౫౫||

(1) హృద్దాహసన్నిపాతము (2) రక్తోష్ణకసన్నిపాతము (3) కంఠకుబ్ధసన్ని
పాతము (4) అభిన్యాససన్నిపాతము (5) శీతాంగసన్నిపాతము (6) అంతకసన్ని

పాఠము (7) భగ్నవేత్రసన్నిపాతము. అనువిదున్ను పితృపదానములు. యిదిచిత్తి
కుసాధ్యములు కావు. ||౫౫||

హృద్యోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ అత్యుష్ణగుర్వమకపాయతి క్త
శ్రీమాభిఘాతాధ్యయనప్రసంగైః
స్త్రీసంగమాద్యేగనిరోధనేన
హృదాయయః పంచవిధఃప్రదిష్టః ||౫౬||

మిక్కిలి వేడిచేయుఁజ్జియు, అత్యుష్ణమైనట్టియు. పులుపు, కగరు, చేమకరిగన
పదార్థములు, పరిశ్రమ, అభిఘాతము, మితిమీరించువుట, ద్విరగామాట్లాడుట,
సంభోగము, మలమూత్రనిరోధనము. వీటిచేహృద్యోగము జనించును. యాహృద్యోగ
మాయునిధములు. ||౫౬||

హృద్యోగలక్షణము

శ్లో॥ వాతే హృది స్ఫోటనక్షదనాని
పితృత్తే తృసుష్మాఽస్యవిశోషధూమాః
కఫేఽగ్నిమాంద్యాయచిహృద్దురుత్వం
స్యాత్సన్నిపాతకిమిసర్వలింగం ||౫౭||

వాతసంబంధమైన హృద్యోగమందు:— హృదయముగందు అంశముతోతో
పిసట్లుతాద, గుండెలుకాగుటయు;

పితృసంబంధమైన హృద్యోగమందు:— దాహము, శరీరమునకు వేడిమి, నోరిగు
డుట, గొంతుకలోపాగనచ్చినట్లుండుటయును;

కఫసంబంధమైన హృద్యోగమందు:— అగ్నిమాంద్యము, అరుచి, గుండెలలో
బరువును;

నన్నపాఠదోషము వల్లనున్న కృమివల్లనున్న సంబంధించిన హృద్యో
గముల యందు వాతాదులకు వేరువేరుగా చెప్పబడిన లక్షణములును కలిగియుండును.
హృద్యోగము గుఱ్యోగమువలె హృదయమందుపుట్టును. ||౫౮||

అనుదోషప్రాప్తి.

శ్లో॥ యదై వాపిక్వం దోషాణాం మలానాం చ రసాదిషు |
త మేవామయ్య సంప్రాప్తిం విజానీయూ త్వదా భిషక్ ||౫౯||

రస, రక్త, మాంస, కేధోఽస్థి, మజ్జా, శుక్రములను, సప్తధాతువులను
అశ్రయించియున్న వాతాదిదోషములున్ను. పులిములున్ను, యెత్తుడు పక్షములు
గావో. అదియేఅమదోషసంపాప్తి అని సర్వరోగములయందు తెలియవలెను ౫౮॥

అమదోషలక్షణం.

శ్లో॥ అలస్యతంద్రాహృదయాఽవిశుద్ధి
ద్వోషాఽప్రవృత్త్యాఽకులమూలభావైః
గురూదరత్వాఽరుచిస్సత్తాఽఅభి
రామాన్వితం వ్యాధి ముదాహరంతి॥

॥౫౯॥

అలస్యము, బద్ధకము, హృదయ మరతిశుద్ధము గానుండుట, రాత్రికాలమున
విశేషములు, మనోవ్యాకులత, మూలోపక్రమములు, కడుపుబరువు, అరుచి, నిద్ర
యివిఅను (అపకవ్య) దోషలక్షణములు.

॥౫౯॥

శూలరోగసంపాప్తి

శ్లో॥ ఆరోహణాఽయూసపరిశ్రామాద్యై
ర్భువన్నరూక్షోదకపానసంగైః
క్షారోష్ణదాహాఽగ్రహహాస్యనృత్యైః
ప్రిదోషసన్యాసుజ మప్తభేదం॥

॥౬౦॥

గుర్యాలు మొనలైనవాటిపై సవారిచేయుట, తనశక్తికిమించిన అయాసపడుట
పరిశ్రమచేయుట, మొదలైనవి కఠినపదార్థములు తినుట, మరలికీనీరుత్రాగుట, సంభో
గము ఉప్పుతినుట, మిక్కిలి తేడిగానున్ననీరుత్రాగుట, కోపము, నవ్వుట, నృత్యము
చేయుట, వీటివలన శూలరోగము జనించును. యాశూలరోగము వాత, పిత్త, క్లేష్మ
క్లేష్మపిత్త, క్లేష్మవాత, శీతపైత్య, సన్నిహిత, అమ, భేదములచే ఎనిముదివిధములై
యుండును.

॥౬౦॥

—* శూలరోగ సామాన్యలక్షణం *—

శ్లో॥ శంఖుస్ఫోటనవ త్రస్య యస్మా త్రీవ్రాఽతివేదనా
శూలాసక్తస్య భవతి తస్మా చూర్ణలేతి కథ్యతే॥

॥౬౧॥

ఇనపశుకుడిగొట్టినట్లు తీవ్రమైన బాధకలిగియుండుటవలన, ఇది శూలవ్యాధి
అని చెప్పుదుమన్నది.

॥౬౧॥

- (1) మూత్రకృచ్ఛ, (2) మూత్రాఘాత, }
(3) మూత్రాశ్మరీరోగసంస్థాపి }

శ్లో॥ వృధజ్వలా స్వైస్యః కుపితా నిదానై
స్సర్వేఽథవా కోప ముపేత్య వస్తా!
మూత్రస్య మార్గం పరిక్షేదయంతి
యదా తదా మూత్రయతీహకృచ్ఛాత్ ॥ ౧౨౦ ॥

వాత, పిత్త, క్లేష్మములు, బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగాగాని, అన్నియుకలిసియు
గాని, ప్రకోపమునుపొంది వస్తాయందు (పూర్తికడుపుయందు) చేరి మూత్రమునడ్డగిం
చును. ఇట్టిసమయమున మిక్కిలికష్టముచే మూత్రము బయలుపడదు. ॥౧౨౦॥

శ్లో॥ దుర్బలాధ్వలంఘనాయాస్యై రభిఘాతా త్ప్రసీదనాత్ ॥
స్వస్థానా ద్వర్తి రుద్వృత్త నూల స్తిప్తి గర్భవత్ ॥౧౨౧॥

అందరగాత్రోపదవినయ, కాలవలమొదలైనవాటిని చాచినను, శక్తికరగని
అయాసపడినను, వస్త్రప్రదేశమునందభిఘాతము (ఁబడినను, స్తిప్రదేశమున
(పూర్తికడుపును) పిసికినను, మూత్రపిండము స్వస్థానమునండి కనిలి గర్భమానలె
నూలముగాపెరుగును.

మూత్రకృచ్ఛమునకును, మూత్రాఘాతమునకు, స్వల్పమైన తారతమ్యము
కలిగియుండును. మూత్రకృచ్ఛమున మూత్రబంధము స్వల్పము, బాధలు అధికము
గాను, కలిగియుండును. మూత్రాఘాతమున బాధలు స్వల్పము, మూత్రబంధము
అధికముగాను కలిగియుండును. వలమూత్రములుచొక్కితగమును అద్వైతముచే
వాత, పిత్త, కఫములు, ప్రకోపమునుజెంది మూత్రాఘాతము కలుగుచున్నది. మూ
త్రాశ్మరీయందు క్లేష్మము ముఖ్యముగా రాజెయుండును. ప్రదోషములలో వాతము
ప్రకోపించి వస్త్రయందుండు మూత్రపిండమునందుచేరి వస్త్రద్వారమునడ్డగించి శుక్ర
ముతోకూడినమూత్రముగాని, ద్రవస్వరూపమైన పిత్తముతోకూడిన మూత్రమును
గాని, కఫముతోకూడిన మూత్రమునుగాని, కేవల మూత్రమునుగాని, కోపింప జే
యును. అట్లు కోపింపబడినమూత్రమునందు గోళ మొక్కపిత్తమున గోళోచనము
వలె కలిసమై రాతివంటి గడ్డబయలుదేరును. ఇదే మూత్రాశ్మరీరసము.

(1) వాతజము, (2) పిత్తజము, (3) క్లేష్మజము, (4) కన్నిపాతజము, (5) శ
ల్మజము, (6) పురీషజము, (7) లక్ష్మరీజము, (8) శుక్రజము, అని మూత్రకృచ్ఛము
యొనిమిదివిధములు.

(1) మూత్రగ్రంథి, (2) మూత్రోత్సంగము, (3) మూత్రజము, (4) మూత్ర

నాదము (5) మాత్రశుక్రము (5) మాత్రధర (7) మాత్రాత్రితము (8) మాత్రాత్రి
యము (9) అష్టీ (10) విద్విఘాతము (11) ఉష్ణవాతము (12) వస్తికండలి (13) వా
తజ్వ (14) వాతకండలి అని మాత్రాఘాతము పద్ధా నుగువిధములు (1) వాతజము
(2) పితృజము (3) క్లేష్మజము (4) క్లేష్మపైతృజము (5) క్లేష్మవాతజము (6) క్లి
ష్మపైతృజము (7) శ. ౫-౨ శ్లో (8) బాలాశరి (9) శుక్రాశ్మరి అదిమాత్రాశ్మరి
తోమిద్గుణిధములు ఆయినప్పటికిన్ని యీమాదువిధములైన మాత్ర వ్యాధులు మాత్ర
మునకే సంబంధించిన వగుటచేతను పోల్చి శక్యము కానిగుటచేతను. విశేషించిప్ర
త్యేక లక్షణములతో వివరించి వ్రాయలేదు ||౬౩||

శోఫరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ శుద్ధ్యామయాభోజనకర్మచైవ
యోరాఽమృతీక్షోష్ణగురూపసేవాత్
దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధిదుష్ట
గరోపస్పృష్టాన్ననిషేవణేన॥

||౬౪||

ఋతువిరేచనాదులచే శరీరమును ఎక్కువగా శోధించినను, శోగముచేతను
ఉపవాసాదుల నధికముగాచేయుటచేతను, శరీరబలము కృశించిపోవుటచేతను ఉష్ణ
పులును, తీక్ష్ణములైనవి (అలస్యముగా అరుగునవి) తేడిచేయునవి, అగుపదార్థములను
మితిమీరి భుజించుటచేతను, పెరుగు, పచ్చడి, (పక్వములు కానివి) వట్టి, ఆకుపూరలు
పరస్పరవిరుద్ధములగు, (క్షీరదధ్యాదులు) పవార్థములు, దుష్టజంతుపుంయొక్కయు
విషమయొక్కయు, స్పృశ్యకలిగినపదార్థములు వీటిని సేవించుటచే శోఫ, (వాత)
శోగము జనించును. ||౬౪||

— శోఫరోగసామాన్యలక్షణం —

శ్లో॥ సగౌరవం స్యా దనవస్థితత్వం
సోత్సేధమూష్మాదధిసారా తనుత్వం
స లోమహర్ష శ్చ వివర్ణ తాపి
సామాన్యలింగం శ్వయుధోః ప్రణీతం॥

||౬౫||

వాత నిలకడగా ఒకచోటనేఉండక వాచుచుండుట, తేడికల్లుట, పిరలు
సన్నగిలియుండుట. వెంట్రుకలు గరిపొడుచుకొనియుండుట, వాతకలచోటున
దేహకాంతి మారియుండుట, ఇవి శోఫశోగమునకు సామాన్యలక్షణములు. ||౬౫||

—* శోభనోగభజనములు. *

సీ. త్రిదోమై శ్చ స్వయే పుర్వై నిధిమాతా స్విమా త్తహా

శోభం న వాల్మీకం విద్వా త్స్యాయ స్త్వక్మాం న సంశ్రితం

చాత, పిత్ర. కథనమున బ్రహ్మకర్మచోదముచేయు. చాతనివోషముల సంధ్యముచేతను, అన్నివోషముల సమితిచేతను, ఆభిషేకముచేతను, విషముచేతను శోభనోగము జపించును. యాచోభిగము పైః పఠించిన. యాచోమృదివిధములు. మరయు, సామాన్యముగా, శోభన త్యక్తును, మానవము. భజనములు.

చాతజశోభయందు:— చాపు బ్రహ్మకర్మచోదనే నిలకగానుండుక వాపు గల ద్రవ్యమును చిర్మము రంగుమాది కలపై స్పృశింపఁ జేయుక శోమములు నిగడ్చి నొప్పితో కూడియుండును. బ్రహ్మకర్మపును దానంతట అదియే రిగ్గుచుండును. వేలితో నొక్కినయడల గుంటపడి మరల శీఘ్రముగా పూడిపోవును.

పిత్రజశోభయందు:— చాపుగలద్రవ్యము పెత్తనముకలిగి రంగుమారి చ మటకలిగియుండును. మరయు జ్వరము, దాహము, క్షమికములేకుండుట మలబంధము నాశుగలద్రవ్యమునొప్పి, మగట, బ్రహ్మకర్మపునుకూడా కలిగియుండును.

శ్రేష్ఠజశోభయందు:— చాపుగలద్రవ్యము ఎరువు, కాంక్షము, తెలుపు రంగు కలిగియుండును. మరయు, దేనియుండును విషములేకుండుట, (ఆరుచి) నోట నీళ్ళు కాదుట, నిద్రలేమి, వాంతి, అగ్నిమాంద్యము, ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును

ద్యంధజనన్నిపాతశోభయందు:— పూర్వోక్తలక్షణములు మిశ్రములై యుండును.

ఆభిషేకజశోభయందు:— కర్పూరములు, శత్రుసూతము, తడిగాలి, సము ద్రపుగాలి, తడిగింజలరసము లేక పొగ, దూతకుండనూగు, ఎవి లగంతుక కారణములు గాన పిటికలనకలుగు శోభ లగంతుకశోభ, చాపుగలద్రవ్యమునందు ఎరువు, తడికలిగియుండుట, పిత్రజశోభలక్షణములను కలిగియుండుట, చాపు ఒకచోటనే ఉండకపోవుట, యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ఆభిషేకశోభఅన్నను, లగంతుక శోభఅన్నను, ఒకటేఅని తెలియవలెను.

విషజశోభయందు:— చాపుగలద్రవ్యమునందు పెత్తనము, చంచలముగాను, శ్రీలాడుచునుండి మగటయు, నొప్పియు, గలిగియుండును. విషజశోభఅనగా విషముగలబంతువులు దేహమునపొక్కుట, విషజంతువులతాలాకు మలవూర్తిములు దేహమునకుతగులుట, విషజంతువులయొక్క పళ్ళు, దంతములు, గోళ్ళు, పిటిచే ఆభి షేకముకలుగుట, విషజంతువుల మలమూర్తి శుక్రములతోకలసిన కస్తామలను ధరించుట, విషవృక్షకమోషమున సంచరించుట, విషవ్రాంతమైన గాలినిపీల్చుట, విష యుక్తమైన ద్రవ్యమును శరీరమున పూసుకొనుట మొదలైనవాటివలన కలుగునది అని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యస్తు పాదాభినిర్వృత్త శ్లోధ స్పర్వాంగగో భవేత్!

పురుషం హంతి నాశించ ముఖజో గుహ్యజో ద్యయం॥ ౧౬౭॥

క్రిందిచుంచి మీదుగావ్యాపించువాపు పురుషులను, పైనుండి క్రిందుగా వ్యాపించువాపు స్త్రీలను, గుహ్యధర్మమున వ్యాపించినవాపు స్త్రీపురుషులను చంపును.

శ్లో॥ శ్వాసః పిపాసా దౌర్బల్యం జ్వర శ్చర్ధి రరోచకః।

హిక్మాతిసారకానాశ్చ శ్లోధసం క్షయం త్యమి॥ ౧౬౮॥

శ్వాస, దాహము, నీరసము, జ్వరము వాంతి, ఆరోచకము, ఎక్కిళ్ళు, అరిసారము, దగ్గు, యీలక్షణములుగల శ్లోధరోగము రోగులను హింసించును. ॥౧౬౮॥

—* హిక్మారోగసంప్రాప్తి *—

శ్లో॥ శాలూక పిష్టాన్న విదాహి తైల

పిక్వాకదధ్యాది నిషేవణేన।

సోత్రస్సు సంజ్ఞావహనేషు వాయుః

ప్రకృప్య హిక్మాం జనయే త్ప్రకామం॥

॥౧౬౯॥

కందమూలములు, పిండికంటలు, విదాహమునుకలగజేయుపదార్థములు, నువ్వులనూనె, తైలకపిండి, పెరుగుమొదలైన పదార్థములను సేవించుటచే వాతము ప్రకోపించి ప్రాణకవసోత్రస్సులయందు వ్యాపించి హిక్మను పుట్టించును. ॥౧౬౯॥

—* హిక్మాభేదములు *—

శ్లో॥ శ్నుద్వానైన్నగంభీరమహాయుగాత్వై

ర్హిక్మామయః పంచవిధః ప్రణీతః॥

॥౧౭౦॥

క్షుద్గహిక్మ, అన్నజహిక్మ, గంభీరహిక్మ, మహాహిక్మ, యమగహిక్మ అని హిక్మాలోగము ఆయుర్విధములు,

క్షుద్గహిక్మః— గౌరతుకయందుపుట్టి చాలా కాలము శేగమునుకపించి ఆయాసపడినప్పుడు అధికమైన ఆహారమును సేవించినప్పుడు ఉపశమించును.

అన్నజహిక్మః— అమిశిభోజనముకల్ల జనించును. ఉదకపానముచే ఉపశమించును.

గంభీరహిక్మః— బొడ్డుదగ్గరనుండి మిక్కిలి శేగముతో తీవ్రమైన ధ్వని కలిగి బయలుదేరును. ఇది ఒకానొకప్పుడు పశ్చాత్యయమునుండికూడా బయలు

దేవుడు. దీనియందు వణుకు, పుష్పానాళము, హస్తాల్పము. ఉచ్చాసాశోభము కలిగియుండును.

మహాహిక్కా:— తీవ్రమైన శోకము కలిగి ప్రాంతమైన శ్మశ్రిముతోఁబయలు వెడలును మరియు, కనుబొమ్మలు నడలుట, కణితలు స్తంభించుట, కన్నులవెంటి నీరు కారుట, కలిగియుండును. ఇది ఒక్కొక్కటిగాగాని రెండేసిగాని, మూడేసిగాని. అనేక రకములుగాని, రాతచ్చును యమశహిక్కాకంటె యిది మిక్కిలి భయంకరమైనది.

యమశహిక్కా:— (వ్యవేతహిక్కా) రెండేసిచొప్పున బయలుదేరి చాలా కాలమువరకు ఉండును. అనారము జీర్ణముగుననుయమున పుట్టిన యమశహిక్కానే వ్యవేతహిక్కాయందును. ||20||

—* అజీర్ణరోగసంవాద్య —

శ్లో|| ఈర్వాభయాల్లభ్యమనోరథేన
కోరోధేన రుద్ధైస్త్వనిషీతితేన|
విద్యేషయుక్తేన చ సేవ్యమాన
మన్నం న సమ్యక్ స్వరిపాక మేతి|| ||20||

ఇతరల ఔష్ణత్యమును సహించలేక పొచ్చుట, బయటడుట, పొందశక్తియు కానిదానిపయిని శోరికకలుగుట, శోషము, శోగము, దరిద్రము, లేక దీనత్వము, ద్వేషము, పీడితో భుజించినదిహారము జీర్ణము కాదు. అన్నిమాంద్య, అలసక, విలంబిక విపూచి, ఛర్ది, అశోచకములు, అజీర్ణభేదములు. ||20||

శ్లో|| అనాత్మవంతః వశువ ద్భుజంతే యేప్రమాణతః|
రోగానీకస్య తే మూలం అజీర్ణం ప్రాప్నువంతి తే|| ||21||

ఏమానవులు తమతమశరీరిస్థితినిన్ని, అన్నిబలమునున్న, తెలుసుకొనక పశు వలనలె మిడిమిరి భుజించెదరో అట్టివారు రోగగమూహమునకు కారణమైన అజీర్ణ రోగమునకు గురియగుచున్నారు. ||21||

—* జఠరాగ్ని భేదములు —

శ్లో|| మంద స్తీర్ణోఽథ విషమ స్సమశ్చేతి చతుర్విధః|
కఫపితృఽనిలాధిక్యా 'త్రైతాన్యమ్యా జ్ఞాతరోఽనలః|| ||22||

జఠరాగ్ని భుజింపబడినదిహారమును జీర్ణముచేయును. ఈజఠరాగ్ని మందము, తీక్షణము, విషమము, సమము, అని నాలుగువిధములు. ఎట్లన శరీరమందుండు వాత,

పిత్త, కఫములతో వైష్ణవము స్వప్నమునందు అధికముగానున్నయడల కాయాగ్ని (దేహమునందు జ్వలించును) మందగించును. గాన ఇది మందగియగును. పిత్తము అధికముగానున్నయడల (పిత్తము అధికముగలుచే) కాయాగ్ని మరింత వృద్ధియగును. గాన ఇది తీవ్రమగును. వాతము అధికముగానున్నయడల అవాతముచే జ్వరాగ్ని (కాయాగ్ని) విషమగతిని పొందును. గాన ఇది విషమాగ్నియగును. వాతపిత్త, కఫములు మూడున్న వృద్ధిక్షయములచేక స్వప్నవిషమముననునరించి ఉన్నయడల జ్వరాగ్ని సమానస్థితియందుండును. గాన ఇది సమానస్థితియగును. || 23 ||

అక్షరములు.

శ్లో॥ ఆమం విదగ్ధ విష్ణుభం కఘాగ్నినిలసంభవం |

అక్షరం కేచిదిచ్ఛంతి చతుర్థం రసశేషతః ||

|| 24 ||

కఫప్రకోపముచే జ్వరాగ్నిని మందగించుచేక ఆహారమును జీర్ణముకానీయక, యుండునది ఆహారజీర్ణమనియు, పిత్త ప్రకోపముచే, జ్వరాగ్నిని ప్రజ్వలించజేక ఆహారమును జీర్ణముకానీయక యుండునది విదగ్ధజీర్ణమనియు, వాతప్రకోపముచే జ్వరాగ్నిని విషమముగచేక మలంధమును కలుగజేయునది విష్ణుభాజీర్ణమనియు, భుజింపబడిన ఆహారముయొక్క సామకముల రసమును జీర్ణముకానీయకుండునది గసశేషజీర్ణమనియు తెలియవలెను.

ఆహారజీర్ణమునః— భుజింపబడిన ఆహారము రసభాతువుగామారక తియ్యి టిలేణువులు, శరీరము బయట నోటివెంటనీరు, చెక్కిళ్లువాపున్ను;

విదగ్ధజీర్ణమునః— చురుగు, మూర్ఛ, దస్పి, వైత్యాధిక్యము ఒడలుతిరుగుటయును;

విష్ణుభాజీర్ణమునః— వాతసంబంధమైన వికారములు, మలమూత్రనిరోధము శరీరమునందరించుట, మూర్ఛ, కడుపులోగుడగుడలాడుట, కడుపులోనొప్పియును;

రసశేషజీర్ణమునః— అన్నద్రవ్యము, ఒడలుబయట, గుండెలలోనియును కలిగియుండును. ఉగ్నిమాండ్య, ఛర్ది, అలోచకములు స్పష్టములు, కడుపుబ్బరముకలిగి దాహమడంగక సహింపరానిబాధకలిగి తీవ్రమైన తేణువులుగలది 'అలసక' అనియు, భుజింపబడిన ఆహారము జీర్ణముగాక విసనరూపమునగాని, విరచనరూపమునగాని ఒలువెడలక ఆహారముమందే నిలిచియుండునది 'విలంబక' అనియు, మూడు తోగుచ్చినవిధమున దేహమంతయు బాధకలిగియున్న అక్షరము 'విషాది' అనియు తెలియవలయును. || 25 ||

గుల్మరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ దుష్టవాతాదయోత్పత్త్యం మిథ్యాహారవిహారతః |

కుర్వంతి పంచథా గుల్మం కోష్ఠాంతర్గంధిరూపిణమ్ ||

|| 26 ||

పరిశ్రమకు సరిపడని అహారవిహారములచే జాతిపితృవృక్షములు పోకోపించి
కోవ్వముయొక్క లోపలిభాగమున గడ్డవలెనుండు గుల్మమును కలిగించును. ఇది
త్రిదోషజములు, సన్నిపాతము, రక్తజములనుభేదములచేలయినువిధములైయుండును
గుల్మరోగలక్షణములు.

శ్లో॥ అరుచిఃకృశ్ణభ్రమిష్యాత్, వాతతాంబిత్యవికూటనం!

అనాహారోచ్ఛర్ధ్యవాతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్ ॥21॥

అహారము, మల, మూతాగ్రై పానవాతము, అతికష్టముగావెడలుట, పేగులని
చుట, కడుపుబ్బరము, శ్వాసముగావెడలుట, ఇవిసామాన్యముగా సర్వవిధగుల్మ
ములకు ముఖ్యలక్షణములు. అయి, ఉన్నచి, యీగుల్మరోగము తెనుక చెప్పబడిన వాటి
పితృ, కఫములచే నేరుజేరుగాను సన్నిపాతముచేతను, రెండెనినోపములచేతను స్వా
పామాన్యముగా అందరికిని కలుగును. స్త్రీలపిమాత్రిము ఋతుక్రమ సక్రియత
లోను యథాక్రమముగా వైలవైలక గర్భసంధేనిలిచియుండి గర్భిణీసమమును
ధరించును, ఇదియేరక్తగుల్మము, ఇది పురుషులకు కలుగుటకలభ్యములేదు, యీరక్త
గుల్మమున ఋతుక్రమప్రతిహాసముండును వైలవైలక గర్భసంధి నిలిచియున్నను
పదిమాసములకు పిమ్మటగాని ౧౨వకల్తము, అనపదిమాసములకుపైన అ.గా ఉదకొ.వి
వహాసము మొదలుకొని, గర్భలక్షణములతోకూడిన గుల్మమును గర్భము కాదని
యాధిగా తెలుసుకొని చికిత్సచేయవలయును గర్భిణీకాలమున సంభవించు కుచా
గ్రస్తైల్యము పాలుపడుట మొదలయినవి రక్తగుల్మరోగమునందుకూడా ఉండును,
అయితేగర్భము, శాక్లుచేతులు, మొదలుగాగల భేదములచలనముతో ఆభ్రువస్థుడు
బాధలేకకదలును, రక్తగుల్మముపిండా శారమై అతయభేదములేక కొంతబాధకలిగి
కదలును, గర్భిణీకాలమున గర్భముదినదినాభివృద్ధినిొందును, రక్తగుల్మరోగమున
గుల్మముమాత్రమే విృద్ధినిొందును, ఇట్టివలెప్పటిభేదములను విచారించి గర్భమైనది,
రక్తగుల్మమైనది తెలుసుకొనలెను, ఒకానొకభ్రుడు శాలనియగుములేకయే గర్భ
ధారణ చేయబడుచున్నది అట్టితరి రక్తగుల్మమును భ్రాంతినిందక తూర్వోక్తలక్షణ
ములన్నిటిని చక్కగా తెలిసికొనిరక్తగుల్మమునకుచికిత్సచేయవలసియుండును ॥21॥

ఉదరరోగసంస్కృప్తి.

శ్లో॥ అతిసంచితదోషాణాం పాపంకర్మచిక్కిరతాం!

ఉదరాణ్యుపజాయంతే మందాగ్నినాం విశేషతః ॥22॥

మిక్కిలివృద్ధిపొందిన మూత్రపురీషాని దోషములన్న వాతాదిదోషములున్న
కాయాగ్నిమందగింపచేత దోషములను వృద్ధినిొందిచుటచే ఉదరవ్యాధి జనించును!

ఉదరరోగలక్షణములు

శ్లో॥ ఆధానదార్బల్యవిదాహతంద్రా
శోధాగ్నిమాంద్యకృశవేగరోధాః |
గతావశక్తిర్జ్వరరామయేషు
భవంతి దోషేషు బలాధికేషు |

॥ ౭౮ ॥

పయిన చెప్పినప్రకారముదోషములశృద్ధిపొంది నప్పుడు, కడుపుబ్బరము, బలిహీనము, దాహము, (తాపము) మైకము, వాపు, అగ్నిమాంద్యము, శరీరము కృశించుట, మలమూత్రనిరోధము: నడువశక్తిలేకుండుట, అన్నివిధములైన ఉదరవ్యాధులయందు ఉండును.

॥ ౭౯ ॥

—♦ ఉదరరోగభేదములు ♦—

శ్లో॥ త్రిదోషై స్సన్నిపాతేన హబద్ధక్షతోద్యతైః |
అప్రథే త్యుదరవ్యాధి ర్విజ్ఞేయస్వర్సవైద్యకైః

॥ ౮౦ ॥

వాత, పిత్త, కఫ భేదములచే పుట్టే కఠినమైన పుట్టేకముగాను, సన్నిపాతము చేతను ప్రిహవృద్ధిచేతను, ప్రిహవృద్ధినించుటచేతను, బద్ధగదోదరము క్షతోదరము జలరోదరము, అను భేదములచేతను యెనిమిదివిధములు. అనితెలియ వలయును.

వాతోదరమున:— కడుపు తోలుతిత్తివలెవిగికి నల్లనినరములతో నిండియుండుట, నూచులుగుచ్చినట్లు, కడుపులోను, ఇరుప్రక్కలయందును, బాధ, మిగాళ్ళు హెచ్చేటట్లు, వాళ్ళి, పీటియందు వాపు, కీళ్ళునొప్పి, పులబంధమును,

పిత్తోదరమున:— కడుపు పచ్చని, లేక ఎర్రనిరంగుల నరములతో నిండియుండుట, జ్వరము, తాపము, మూర్ఛ, దాహము, భ్రమ, అతిపారము. నోరు చేదుగానుండుటయును,

క్షేష్మోదరమున:— కడుపునీటికడవలె మెదులబడి . తెల్లటినరములతో నిండియుండుట, దేహ కార్మ్యము స్ఫుర్ణజ్ఞానము లేకుండుట, వాపు, గురుత్వము, నిద్ర, వాంతిరాబోవునట్లుండుట, ఆరుచి, ఆయాసము, దగ్గు, శరీరము తెల్లబారుటయును,

సన్నిపాతోదరమున:— (దూష్మోదరమున) వాలదులకు వేరువేరుగా చెప్పిన లక్షణములుకలిగియుండుట, శీతకాల, శర్దూకాలములయందును, దుర్దినములయందును, (మూర్ఛిదర్శనము కాక, మేఘములతో ఆకాశము నిండియున్నదివలెననుండును, పుకొరించుట, తాపము, మూర్ఛ, దేహ కార్మ్యము, నోటతడిలేకుండుట, ఇట్టి లక్షణములుకలిగియుండును. విషమమితిములైన అన్నపానాదుల సేవించుటచే రక్తము చెడి వానివలన పుట్టుటచే దూష్మోదరమని చెప్పబడుచున్నది.

ప్రహోదరమున:— తాపమును, ద్రవమును పుట్టించుచు వార్షములను అమితముగా నేదించుటచే రక్తశ్లేష్మములు పాడై ప్రహముగాని, యశ్మత్ గాని, వృద్ధి నొందుటచే జనించును. యిది త్రిదోషలక్షణములనే తెలియించును.

బద్ధగుదోదరము:— శంఘ్రుకలు మొదలయినవికల అన్నాదికము, జగురుగల వదార్షములు ఏటిని భుజించుటచే పేగులయందలి రంధ్రములు మూడుకొనిపోయి మలములు సంచితములై హృదయమునకును, బొడ్డునకును, వద్యభాగమున జనించును.

క్షతోదరము:— పేగులయందు రంధ్రములు కలుగుటచే అజ్జీరంధ్రముల నుండి నీరు స్రవించి గుదస్థానమునుంచి బయలుదేరును. యిట్లెరి పొడ్డకడుపున ఉదరము జనించును. యిదియు త్రిదోషలక్షణములనే తెలియించును.

జలోదరము:— పొటకరించిన (బుడగవలె అకారమును దరించిన) బొడ్డుకదలినపుడు కడుపులో బాళుకు బాళుకును శబ్దము, క్షోమస్థానమున (యశ్మత్ స్థానమున) జలాధిక్యముగలిగియుండుట, ప్లవాహము, కడుపుమీద అనేకకన్నులైన నరములు వ్యాపించియుండుట, యిట్టిలక్షణములకల్గి త్రిదోషలక్షణముల ధర్మచియుండునని తెలియజలయును.

॥౩౯॥

—♦ సాధ్యానైసాధ్యోద్దిరిస్త్యయమ్ ♦—

శ్లో॥ సర్వేనైష్యసాధ్యా ఉద గానుయా స్వప్నః

ప్రాయ స్వభావేన తథాపి జానం

బలాన్విత స్వాభినవోత్థితం య

త్ప్రయత్నసాధ్యం విజలం యద స్వాత్

॥౪౦॥

యిదివరలో పేర్కొనబడిన సర్వవిధములయిన ఉదరవ్యాధులన్ను, స్వభావముగానే చికిత్సకు శక్యము కానివైయుండును. అయినప్పటిన్ని ఒకాధ్యనకు నవీనముగా బయలుదేరి జలములేనియడల ఒకానొకప్పుడు తగినచికిత్సచే సాధ్యము కావచ్చును.

॥౪౦॥

—♦ కాసరోగసంప్రాప్తి ♦—

శ్లో॥ రసస్య ధూమస్య నిరోధనేన

దుష్టాన్నభుక్త్యాతిపరిశ్రమేణ

విమార్గయానా దసితస్య నేగ

క్షుతావరోధేన చ కాసరోగః

॥౪౧॥

శరీరమునగల దివరసము, శరీరాంతర్గతమైన వాతముచే పొగను నోటితో

గాని, ముక్కుతోగాని, ఉద్వేగములము గాంవిపడుట, ఆరికట్టుట, విరుదాన్నభక్షణము, శక్తికిమించి ఆయాపడుట, భుజించునప్పు దాహము యితరమార్గమున పోవుట, మలము, మాత్రము, కుమ్ము పీటిచావుకొనుట, పీటివలన కాసరోగము వచ్చుదును.

— * కాసరోగ భేదములు * —

సో పంచకాసా స్ఫుష్టతా వాతపి ప్లిగ్లేష్మక్షతక్షయైః |

క్షయాయోవేషీతా సృష్టే బలిన శ్శ్చైత్రోత్తరం | ౧౮౨ |

వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము, క్షతము, క్షయ, పీటిచే కాసరోగము, (దగ్గురోగము) జనించును. యిది ఒకదానికంటె ఒకటి ఉత్తరోత్తరముగా ప్రబలములు. పీటిని యుక్తకాలమందు చికిత్సచేయక ఊరుకున్నచో క్షయరోగమును (శాశ్వతముగా) కలుగజేయును.

వాతకాసయందు:— శంకస్వరము హీనముగానుండుట, కణిరలు, హృదయము, పడుపు, తల, పిక్కలు, పీటియందునొప్పి, కృశత్వము, పొడిదగ్గును,

ప్లిగ్తకాసయందు:— నోటి తడిలేకుండుట, దాహము, శోరుచేదు, రొమ్ములో మంట, జ్వరము, పసరు, పొండువర్ణము, దగ్గినప్పుడు పసరుతోకూడిన కఫమును

క్షేష్మకాసయందు:— నాలుకజిగురు, అరుచి, మాంద్యము, తలనొప్పి, చేమమంతటనుజలి. దగ్గినపుడు కఫమును.

క్షతకాసయందు:— (ఆభిఘాతాదులచే హృదయమున తుండుకలిగిన కాసయును) ఉమ్మివేసినప్పుడు రక్తముతోకూడిన రేసుడబెడలుట, రొమ్మనొప్పి, నూదులు గుచ్చిపట్టుండుట, శీత్యనొప్పులు, జ్వరము, శ్వాస, దాహము, స్వరభేదము, గొంతు: లో పిల్లికూతలును,

క్షయకాసయందు:— మూఢు, జ్వరము, చేమమంతయునొప్పి, మంట, కృశత్వము, ఉమ్మివేసినప్పుడు రక్తముతోకలసిన చీమును, కలిగియుండును. వాత, పిత్త క్లేష్మజనులయిన మొదటి మూడువిధములగు కాసలు వసినజనులయినచో ఒకానొకప్పుడు వికిత్సకుసాధ్యములును, మిగిలినరెండును రోగిజీవించియున్నంతవరకు తత్త్వానుకూలములైన ఔషధ మోర, విహారములచేగడుపుకొనవలసినవియునుఅయివున్నవి

— * మేహరోగసంస్కృతి * —

సో శక్త్యుచ్ఛుఖం స్వస్మనుఖం దధీని

గ్రామ్యోదకానూపరసాః పయాంసి |

సవాన్నిచానం గుడవైకృతీని

ప్రమేహమేతుః కథకృత్యమస్తం

౨౩॥

పనిపాటలుచేయుక ఎత్తివృత్తుకు గుడవడట, ఎక్కువగానెడించుట, చెరుగు, గార్గమమందును ఉడికిమిలయును జలపాండిత్యమునుచేయును నిజసిండు సంకుప్తలమాంసము, పాలు, తొత్తెలున్నము, తొత్తెనీరు, తైలముతోచేయించిన పొడి ఒంటలు, (భిక్ష్యములు,) శ్రేష్ఠవృత్తుకరిమత్తెనె పదార్థముల, వీటినినెడించుటచే, మేహరోగము, జనించును.

౨౪॥

—♦ మేహరోగచేదములు ♦—

శ్లో॥ మురిజిప్తిష్టమేహః కర్మమత శ్చ శుక్ల

తైలమేహః సాంద్రమధుమస్తవనా హరిద్రాః

మజ్జానురోదకశనై రపి రక్తశితే

లాలేతి కాల ఇతి నీలఇతి ప్రమేహః

౨౫॥

(1) మురిజిప్తిష్టమేహము, (2) శుక్లమేహము, (3) నీకతామేహము, (4) శుక్లమేహము, (5) తైలమేహము, (6) ఇత్తుమేహము, (7) సాంద్రమేహము, (8) తైలమేహము, (9) హస్తిమేహము, (10) కసామేహము, (11) హరిద్రామేహము, (12) మజ్జామేహము, (13) గురూమేహము, (14) ఉదకమేహము, (15) శనైశ్చేహము, (16) రక్తమేహము, (17) శితమేహము, (18) లాలామేహము, (19) కాలమేహము, (20) నీలమేహము, అనుచేదములచే మేహరోగము యరజైవిధములు. వీటిలో (10) శఫజములు, (6) పిత్తజములు, (4) వాతజములు, అని తెలియగలెను. మూత్రము ఎక్కువగా వెడలట, మరెక్కిగానుగడుట, యీరెండులక్షణములును సామాన్యముగా అన్ని మేహరోగములయందును ఉండును. మరియు, తెలుపు, నలుపు పసుపు, ఎరుపు మిశ్రభగ్గము, వీటిలో ఏదోఒకరంగుగూడా కలిగియుండును.

మురిజిప్తిష్టమేహమునః— ఎర్రటిరంగు, దుర్గంధముగల మూత్రమును,

శుక్లమేహమునః— పిండికలిపిననీటివలె తెల్లనైనమూత్రమును,

నీకతామేహమునః— మూత్రమిందులు ఇనుకకలెను.

శుక్లమేహమునః— ఇంద్రియమతోహడినమూత్రము, లేక ఇంద్రియముతో సమానా కారముగల మూత్రమును,

తైలమేహమునః— తైలొడికమువంటిమూత్రమును.

ఇత్తుమేహమునః— చెరుకురసముతో సమానస్థిమిగుల మూత్రమును,

సాంద్రమేహమునః— నీలిరోజుసాయంకాలమవ నుట్టిపాత్రలో పట్టిన

అంతః కురుచటితదయమునకు చిక్కిపడునట్టిమూర్తిమును,

క్షుద్రామేహమున:— కషాయ, మధు, గంధములుగల మూర్తిమును,

హస్తమేహమున:— గజమదముతో నమానవర్ణముకలిగి, కేగరిపీఠమైన మూర్తిమును

వసామేహమున:— మాంసముకడిగిన నీటివంటిమూర్తిమును,

హరిద్రామేహమున:— పచ్చనిరంగుళికలిగి మంటుతోడినమూర్తిమును,

మృదామేహమున:— కొవ్వుకలినమూత్రమును.

మరామేహమున:— కల్లువంటిమూర్తిమును, మరియు, పిదచినమూర్తిమునైన తేరి లేటతలెను; అడుగుభాగమున మడ్డిగాను. ఉదకమేహమున, స్వచ్ఛమై, గంధకూన్యమైన మూత్రమును,

శస్త్రశ్మేహమున:— బొట్టుబొట్టుగాగాని, చ్చల్చముగా గాని మెల్లగా గాని వెడలునట్టిమూర్తిమును,

రక్తమేహమున:— రక్తవర్ణముకలిగియుండి, దుర్గంధయుక్తముగాను, తేడిగాను వెడలునట్టిమూత్రమును.

శీతమేహమున:— మధు గంధయుక్తమై చల్లదనముకలిగి మిక్కిలితడికడుగా వెడలునట్టిమూర్తిమును,

బాలామేహమున:— చొల్లతలె జిగురుకలిగి శీగలుసాగెడు మూర్తిమును,

కాలమేహమున:— బొగ్గునీళ్ళవంటి మూర్తిమును,

నీలమేహమున:— అకాశరంగుగల మూర్తిమును కలిగియుండును. పైని ఉదహరించబడిన మేహరోగములు యుక్తకాలమున చికిత్సించకదనిచో కృమకృమముగా మూర్తిమునందు తీపితేరి కొంత కాలమునకు మధుమేహముగా మారును. దీనినే అతిమూత్రమనియు, బహుమూత్రమనియు, చెల్లుదురు. శరీరమునగల తీపిచే మూత్రమున తీపిచేరిన కృత్రిమమేహమును, మధుమేహము అని చెప్పబడుచున్నది. ||౮౪||

—♦ బహుమూర్తిలక్షణములు ♦—

శ్లో॥ దుర్గంధస్వేదకార్యమృతిశయనసనాపాదనేత్రోపతాపా

శ్మీతేచ్ఛాపాండువర్ణక్షతధుశిధిలతాకంఠతాలోష్ఠశోషః |

వక్త్రోఽసహ్యోఽతిదాహస్ఫుటతరపిటకాగాత్రీతాపీతమూర్తిం
మూర్తిస్థామాక్షీకాద్యాః ఖలు నను బహుమూర్త్యామయే

సంభవంతి || ౮౫ ||

బహుమూర్తిరోగమున శరీరమునందు దుర్గంధమును, చమట, కృశత్వము, చెఱ్ఱలు, అరిచేతులు, నాలుక, ఒరి కాళ్ళు, నేత్రములు నీటియందు తాపము, చల్లటి

పద్మామలయంపి ఢిలావ. శరీరము పొడించుట, దస్త, శరీరము పట్టులేకుండుట, కంఠము, కవచం, పెదవులు, ఇవి ఎందులు, పోయకపద్యముగానుండుట, విదాహము, శరీరమానందు పిటకలుజనించుట, మాత్రము పచ్చగానుండుట, మాత్రము నందు యీగలు, చీమలు, మనుకుట, ఇట్టిచక్షుణులుకలిగియుండును.

—* అతిసారరోగసంపాద్యై —

దేహప్రవృద్ధద్రవరూపధాతు

స్విధాయ మాంద్యం మలసంప్రయుక్తం

అపానవిద్ధం సరతిప్రకాయం

జ్ఞేయం వ్యాతీసార మిదం సుఖం రగం

||౮౬||

దేహము నందు మితిమీరి వృద్ధినొందిన ద్రవధాతువులు (రసము, జలము, మాత్రము, నమట, కేదన్ను, కఫము, పిత్తము, రక్తము, మొదలైనధాతువులు) జీరాన్ని చిచ్చి మలముతోకూడినచై అపానవాయువుచే ప్రేరేపింపబడి మాటికూటికి బయలు వెడలుచుండును యీఅతిసారవ్యాధిని మిక్కిలి కూర్చమైనదానినిగా తెలియనగును.

||౮౬||

—* అతిసారరోగలక్షణం —

శ్లో॥ సామం శక్త్యన్నిరామం వా కేన వా వ్యతిసార్యతే

సాతిసారోతిసరణా దాశుకారీ స్వభావతః

||౮౭||

ఏవ్యాధిచేతనైనను పక్వముగానట్టిగాని, పక్వమైనట్టిగాని, మలము అధోమగ్నమున వెడలింపబడునో అదియే అతిసారరోగము. ఇది అధిశముగా వెడలుటవలన అతిసారముఅని పేర్పబడుచున్నది. యీఅతిసారరోగమందు స్మరణకు వచ్చినంతమాత్రముననే మలము వెలువడుచుండును.

||౮౭||

—* అతిసారరోగభేదములు —

శ్లో॥ ఏకైకత ప్రేక్ష్యోపై శ్చ శోకేనామేన వడ్విధః

అతిసారం విజానీయా ద్వంద్వభేదేన కేచన

||౮౮||

యీఅతిసారరోగము చాత, పిత్త, శ్లేష్మములచే ప్రత్యేకముగాను, త్రిలోచనముదాయముచేతను, దుఃఖాదికముచేతను, అచిర్లముచేతను, అరుదిధమైనదానినిగా

తెలుగుకొనలెను. మలియు. కడుపుతో నడువ. హృదయము, గుదము, మోడ్లు, పొత్తికడుపు. కాళ్ళు, చేతులు, కోర్కెలు, పీచుడునుండి, అహసవాయువు. మలము, హృదయము, బయలుపెడలకుండుట. భుజించినపదార్థము యుక్తకాలములో జీర్ణము కాకుండుట, యాలక్షణములు సామాన్యముగా అన్నివిధములైన అతిసారకోగములయందును ఉండును.

వాతాతిసారము:— మలము పెడలునప్పుడు సహింపరానిబాధ, శబ్దము, ఎర్రని నురుగుతో కూడినమలము, పక్వముగానిమలము. కొంచెము కొంచెముగా పెడలుబయలును.

క్షిత్రాతిసారము:— గుదస్థానమునప్పుడు. పచ్చని లేక ఎర్రని. లేక నల్లని, రంగుగలమలము: మాటిమాటికి పెడలుబయలు, చాచామును.

కఫాతిసారము:— గుదస్థానమునప్పుడు. తెల్లటిమలమును, సన్నిపాతాతిసారమున (త్రివోషాతిసారమున) పయినచెప్పిన లక్షణములలో కొన్నిగాని అన్నియుగాని కలిగియుండుటయు, మలము. మాంసము, కలిగిననీటికలనుండుటయు

కోశాతిసారము:— ధనశ్చయము, పుత్ర. మిత్ర, కళత్రాదుల సుఖము, వీరివియోగము, వీటిచే ఆహారానికి మందయివ్వచుకలిగి దేశమునందు ఒకవిధమైన అనిరిబయలుదేరుట. ఇతర స్థియలను పుట్టించి రక్తమును పాడుచేసి స్వస్థానము నుండి ఆరక్తమును సులింపచేయును. అట్టితర మలసంయుక్తమైనట్టి గాని, ఎర్రని మలము, అనేకసార్లు బయలుపెడలుట, కలిగియుండును. భుజించబడినఅహారము జీర్ణముగాక అనేకవిధములైన రంగులిగిమాటిమాటికిమలము పెడలినయడల అమాజీర్ణమనియు పిత్త, రక్తములకు తేడాలేదగును పిత్తాతిసారమే రక్తాతిసారమనియు, తత్వమునక సరిపడని ఆహారాదులచే మలము శ్లష్ణావమున సంభవించు బలాత్కారమున బయలుపెడలినయడల ప్రవాహికినియు. జ్వరమును అతిసారమునుకూడ ఏక కాలమునందే జనించినయడల జ్వర వికారమనియు, మలమును నీటిలో కలిపినయడల మునిగినచో సరిగా పక్వము కాలేదనియు, ముగ్ధుల పైకితేలినచో సరిగా పక్వమైనదనియు మలమూత్రములు విడిగా వెళ్ళుట మొదలయినచో అతిసారవ్యాధి ముగ్ధుడలపట్టినదనియు; తెలుగుకొనలెను.

||౮౮||

— చంద్రికోగసంపాప్తి —

శ్లో॥ స్నిగ్ధై రహృద్యై ర్లవతై రతిద్రవైః

కాలాతిరేకై ర్ముతై శ్చ భోజనైః

చర్ది ర్భవే ద్భిత్సధకశ్రమాదిభి

శ్చామాశయింశ క్రిమికాం చ గుర్వికాం॥

||౮౯||

జిడ్డుగలిగినవి. మనస్సుకింపులేనివి, ఉప్పు ఎక్కువగాకలవి. మిక్కిలి దగ్ధ
రూపమైనవి. సరియైన కాలనియమములేనివి, తిసగలిగినవి: తిక్తమిందలనుట, ఇట్టి
భోజనములచేతను భయము, శ్రమకడుట, మొదలైనవాటిచేతను ఆమాశయమున
పాములుగాని, పురుగులుగాని ఉండుటచేతను. గర్భధారణచేతను, ఛర్దికోగము
కలుగును. ||౮౯||

శ్లో॥ ఉద్గరరోధోహృల్లాసః ప్రిసేవో వణాఽస్యతాః
అన్నే పానేనసహ్యతా చ ఛర్దిరోగస్య లక్షణం॥ ||౯౦||

తేజువులు సరిగారాక లోపలనే ఆణిగిపోవుట. ఒకిరింతలు, నోట నీళ్లు
కారుట. నోరుఉప్పుగానుండుట. అన్నమందు, దాహమందు, ఆగమ్యము, ఛర్ది
కోగమున ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ||౯౦||

—* ఛర్దిభేదములు *—

శ్లో॥ పంచధాగంతుక శ్చర్ది ప్రీదోష సృన్విపాతజః
అసహ్యదర్శనా ద్యస్తస్య త్వవవాగంతుకస్సృతః॥ ||౯౧||

వాత, పిత్త, క్లేష్మ, సన్నిపాత. అగంతుకభేదములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకము
గా ఛర్దికోగము అయిదువిధమును.

వాతఛర్దియందు:— హృదయము, పక్షులు, బొడ్డు, వీటియందు నోటియు.
తలనోప్పి, నోతెండుట, కంఠమునందును, శరీరమునందును. వేదన స్వరము మారిపో
వుట, స్వల్పముగాను, కష్టముగాను, వాంతియగుటయును,

పిత్తఛర్దియందు:— కళ్ళు, మొగము తిరుగుట, శోటతడిలేకుండుట, దాహ
ము, మూచ్చు, కన్నులుమందుట, చేదుగాను, వేడిగాను, ఉండుట, సగరు నోటినుండి
వెడలుటయును,

క్లేష్మఛర్దియందు:— రుచితెలియకుండుట. భుజించినట్లు మందముగానుం
డుట, నోరు పియ్యగానుండుట. నిద్ర, ఒళ్ళుఒరువు, తెల్లనితెమద నోటినుండి వెడ
లుటయును,

సన్నిపాత త్రిదోషఛర్దియందు:— అజీర్ణము, దాహము, ఆయాసము, కడు
వునోప్పి, ఒళ్ళుతెలియకుండుట, అరుచి, పుల్లని లేక ఉప్పునివాంతి చిక్కగా నగు
టయును కలిగియుండును

అగంతుకఛర్దియందు:— ఛర్దికోగసంపాప్తియందు చెప్పబడినలక్షణము
అన్నియు. అగంతుక కారణములేయగుటవలన వాటివల్లనంచి పుట్టుటచే అగంతుక
ఛర్దిఅని చెప్పబడుచున్నది. ||౯౧||

—* క్షయరోగ సంప్రాప్తి —

శ్రో॥ వేగావరోధా ద్వనితావిహారా
ద్వాయామయోగా ద్విషమాశనాచ్చ
వృజాయతే హేతుచతుష్టయేన
క్షయస్త్రిదోషప్రబల సకామం॥

॥౯౨॥

మలమాత్ర ఆహారవాతాదులను అరికట్టుట, అధికమైన వనితావిహారము, తన శక్తికిమించిన పనులనుచేయుట, మితినివిడిచి ఎక్కువగాగాని, తక్కువగాని భుజించుట, యీనాలుగు కారణములచేగను, త్రిదోషప్రకోపమైన (సాన్నిపాతకమైన) క్షయవ్యాధికలుగుచున్నది.

॥౯౩॥

—* క్షయరోగలక్షణములు —

శ్రో॥ కార్యాఽజ్ఞేష్టశిరోభ్రమాఽరుచిక్లభోద్యోకాఽగ్నిమాంద్యజ్వరో
న్మాదాఽయాపనిద్రితాగ్రహణిహృల్లాస స్వరవ్యత్యయాః
హృత్తాపక్షుధుభ్రమాఽబలమరుద్వాంత్యన్నవిద్వేషణాఽ
నాహాంతాపవిశూలంతతనుతా హేఘ్రా భవేయుః క్షయే॥ ౯౪॥

చిక్కుట, అజీర్ణము. తలతిరుగుట. అరుచి, మిక్కిలముగా కఫము బయలుపడలుట, అగ్నిమాంద్యము, జ్వరము, ఉష్మాదము, ఉబ్బగుము, నిద్రపట్టుకొందుట, గ్రహణి, ఓకిరింతలు, స్వరహీనమగుట, లేక స్వరముమారుట, గుండెలలోమంట, దగ్గు, ఒళ్ళుతిరుగుట, నీరసము, వాంతులు, శలి, అన్నమందయిష్టము, కడుపుబ్బరము (మలమాత్రసంకోచము) తాపము, కూల, రక్తమొందుట, ఊపిరిగొట్టుకొప్పి; యివి సాధారణముగా అన్నివిధములైన క్షయలయందును ఉండును. త్రిదోషజనితములైన యీక్షయలన్నియు,

ఏకాదశరూపములు:— (1) స్వరభేదము, (2) కూల, (3) భుజములు, (4) జ్వరము, (5) దాహము, (6) అతిసారము, (7) నోటినుండిగాని, ముక్కులనుండిగాని, రక్తముపడలుట, (8) శిరోభారము, (9) అన్నభ్యేషము, (10) దగ్గు (11) మెడ నిలకడకొందుట, గలవియు,

షడ్భూతములు:— (1) హార్యములయందు నొప్పి, (2) స్వరభేదము, (3) అతిసారము. (4) జ్వరము, (5) దగ్గు, (6) అరుచి గలవియు,

త్రిరూపములు:— (1) జ్వరము, (2) దగ్గు, (3) రక్తవిశారము, గలవియు అయివున్నవి. యీమొత్తమ ఏకనిశితక్షయమని చెప్పబడుచున్నది.

॥౯౫॥

—* త్తయరోగభేదములు *—

శ్లో॥ యత్క్మౌఽజీర్ణగ్రహణీవమ నోద్ధారదాహాతిసానా
హిక్మాహిథ్మా కృశకఫహరిద్రీ క్తమందాగ్నిమూర్ఖాః!
శోషా పాండు స్పృకలవిధరుగ్రూపగా మీతి శాంతై
శ్మశ్కో నాయం పరిణతిగత శ్మశ్శసంతాపతంత్రాః! ౧౮॥

రాజయత్మ (త్తయరోగము) అజీర్ణము, గ్రహణీ, కమనము, ఉద్ధామ(దగ్ధ)
దాహము అతిసారము, హిక్మ (విక్లిష్ట) హిథ్మ (ఊర్జిహిష్టునోష్టి) కృశకృత్వము,
కఫము, హరిద్ర (పశుపుపచ్చిపారుట) రక్తము, మందాగ్ని, మూర్ఖ, శోషపాండువు
శోష, సంతాపము, తంత్ర, అనువివిధవ్యాధులయొక్క రూపమునుపొంది, ఆయా
రోగవికారములను ధరించి పోల్చుటకుగాని చికిత్సకుగాని శక్యముకాదు, యాత్మయ
రోగము అనులోను, ప్రతిరోగుభేదములే. రేడువిధములు, మలమూత్రాదుల నిరో
ధముచే వాతాయులు కుశితములై రసధాతువాదులను అడ్డించును, అందులన రస
ధాతువు స్వస్థానమందేయుండి రక్తాది ధాతువులకులయను కలుగ చేయజాలను, గాన
మిగిలిన ధాతువులన్నియు శుక్రమువలన అనులోనుక్రమమున క్షీణించును (ఇదేఅను
లోనుత్తయ) మితిమీరిన స్త్రీసంకర్మముచే శక్రధాతువు క్షీణించినచో మిగిలినధా
తువులన్నియు రసమువలన ప్రతిలోపకృమమున క్షీణించును, (ఇదేప్రతిలోపత్తయ)

—* పాండురోగసంప్రాప్తి *—

శ్లో॥ వ్యాయామ (వ్యయామ) మామ్లం లవణం చ మధ్యం
మృదం దివా న్యాప మతీవ తీక్ష్ణం
నిషేవ్యమాణస్య విరూప్య రక్తం
కుర్వంతి దోషా స్త్వచి పాండు మేలే॥ ౧౯॥

మితిమీరిన, దేహపరిశ్రమ (మితిమీరిస్త్రీసంగమము) పులును, ఉత్పత్తి,
షణ్డము, మన్ను, ఓటినిద్ర, కారము, లేక తీక్ష్ణమైన (కఠినమైన) పదార్థములు,
పిడిని మిక్కుటముగా నేపించుట, కలగ, వాంఛిదోషములు, శరీరమునందలిరక్తమును,
పాడుచేసి, చర్మమునందు పాండువర్ణమును కలుగజేయును, కామిల, కంభకామిల,
హలీమకములు పాండురోగ భేదములైయున్నవి॥ ౧౯॥

—* పాండురోగలక్షణములు *—

శ్లో॥ హృత్పృథ్వీందనిష్ఠీవనమాంస్యకార్యాఽ
స్సేద్రశనుప్రేక్షణకూటశోధాః

త్యక్తోన్నటమృద్యక్షణపీతవేగాఽ

న్నద్యేషకర్ణధ్వనిలోమశాతాః॥

11-21

పాండురోగమునగుండెలలోదుడుకు. నోటచొచ్చి మూండ్లము. చిక్కులు చమలుపట్టుకుండుట. ఆయాసము, కంటికొలికిలయందువాపు. చర్మముపగులు ముట్టితినుట, మలమూత్రములు పచ్చగానుండుట, అన్నద్యేషము. చెవులలోహోరు, శరీరమునందలి వెంట్రుకలూడిపోవుట ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. 11-21

— పాండురోగచక్షులు —

శ్లో పాండురోగాః పంచవిధా వాతపిత్తకన్దైత్రయః ।

సన్నివాతా చ్చతుర్ధచ్చ పంచమో భక్షణాస్మృదః ॥ 22 ॥

వాత, పిత్త, క్లేష్మభేదములచే పుత్ర్యేకముగాను, క్రిదోషసముదాయము (సన్నిపాతము) చేతను. మట్టితినుటచేతను, కలుగుటలన యీపాండురోగము అయి మువిధములైయుండు,

వాతపాండువునందు:— మలమూత్రములు, కన్నులు, చర్మము మొదలైనవి, నునుపు లేక, యెరుపెక్కి, పోటు. బలుకు, కడుపుబ్బరము, ఒళ్లుతినుట మొదలైన లక్షణములును,

పిత్తపాండువునందు:— మలమూత్రములు, కన్నులు, శరీరముపచ్చదనము కలిగియుండుట, తాపము. దాహము, జ్వరము, మూర్ఛ, చమట, చల్లతనమంక యిష్టము, అన్నద్యేషము, నోరుచేస, మలము ఉండలుకట్టుటయును,

క్లేష్మజపాండువునందు:— నోటినుండి తెలుడ వెడలుచుండుట, వాపు, నిరుత్సాహము, ఒళ్లుబిరుపు, మలమూత్రములు, కన్నులు, శరీరము, తెలుపుకలిగియుండుట, శ్వాస, దగ్గు. నోరుపియ్యగానుండుట, వేడిని, కారమును సహించుటయును;

సన్నిపాతపాండువునందు:— వాతాదిపాండురోగలక్షణమును కలిగియుండుట, జ్వరము. ఆశోచకము, ఓకిరింక, వాంఠి, దాహము, బడలిక, చార్బల్యము చక్షురాదీదియనులకు పొటవము లేకుండుటయును;

మృత్యాండువునందు:— నిశ్చక్తృక. కన్నులు, చెక్కిళ్లు, కనుబొమ్మలు, సాదములు. బొడ్డు, గుహ్యప్రదేశము. పిటియందువాపును, కడుపులోపాహులుపుట్టుట యిట్టిలక్షణములుకలిగియుండును, పాండురోగమున స్వతస్సిద్ధముగాగాని కేతల పితై ధిక్యముచేగాని కమిల్యాధి జనించును;

యా కమిలాప్యాధియంతు:— కన్నులు, చర్మము, గోళ్లు, ముఖము పచ్చగానుండుట, మలమూత్రములు పచ్చగాగాని, ఎర్రగాగాని, యుండుట, చిక్కుట, పని పొటయంగసామర్థ్యము ఒళ్లునొత్తులు యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును, కామి

లాలోగమునందు తగినచిత్రచేయఁ జాలమునచేసి: నొక కామిలావ్యాధి కోవ
గతమై స్త్రీరూపమునొందుటలలన కుంభకామిలయనఁడును:

యాసుంభ కామిలయందు:— కామిలాలక్షణములేక కలిగియుండును, పాండు
లాలోగమున శరీరము ఒకపడుపు లేక పలుపు లేక పడుపు రుగ్గులలో ఏనోఒకరంగు
కలిగి వికృతముగానున్నచో చూచినకమని చెప్పఁడును:

యాకాలీమకవ్యాధియందు:— ఇలము, ఉత్పాచము, జరరాగ్ని, జ్వరము
నొందగించుట (తగ్గిపోవుట), జ్వరమువృద్ధిగుణాశబ్దమునో అట్టిచమయమున స్త్రీ
లేకుండుట, ఒప్పునొప్పులు, దాహము, ఒప్పునొప్పులు, ఆరుచి, ఒప్పునొప్పులు, యిట్టి
క్షణములు కలిగియుండును, యీవలెనుక వ్యాధికి, లోభ:ననియు, అలసమనియు,
నామాంతరములు, చూడఁబడుచున్న కర్మఫలమియు పచ్చగా గానిలేక తెల్లగా
గాని కనుపించుట, మలమాశ్చమలు పచ్చగాగాని తెల్లగాగాని, కొంచెము కొంచ
ముకొంచముగా అనేకసార్లు వెడలుట, తెల్లఁడుట, చొచ్చిగాజలములేకుండుట, వాంతి
మూర్ఛ, దంతములపగ్గిరచుచుండఁగ, గోళ్లు, కనుచెప్పలు, శరీరము, నీటి
యందు, రక్తమువైద్యులైనవలె అయినాంతములై, మిగిలినమిచ్చేరులు, కర
మువచ్చి మిగిలిన శరీరవర్ణము చేతను ఎండిపోవుట లేక అయినాంత వర్ణములు
కలిగించి, శరీరసృష్టిలాగ వాచుట, సహ్యము, వ్యవధిములు వాచుట అతిసారము
ఇట్టిక్షణములు ఏపాండువునందున్నను, అట్టిపాండువ్యాధి అసాధ్యము. ||౯౩||

—* స్త్రీసంగమదోషలక్షణములు *

స్త్రీ: సర్వాంగవైకల్యవికంపతాహృ
త్రాపప్రలాపభ్రమదాహవాతాః |
శిరోవ్యధా హస్తపదాత్మిశైత్య
త్రిదోషకోపా రతజా గుణా స్సుప్తి ||

||౯౪||

స్త్రీసంగమదోషమున శరీరమంతయు విరుగి గొట్టినట్లుండుట, పలుకు, గుండె
అలోమండుట, అనవగరమైనమాటలు, (పేలాపన) ఒడలుతిరుగుట, దాహము, చలి,
తలపోటు, కాళ్లు, చేతులు చల్లగానుండుట, వాత, పిత్త, క్లేష్మములు ప్రకోపించుట
ఇట్టిక్షణములు కలిగియుండును. ||౯౪||

—* స్వస్థలక్షణమ్ *

స్త్రీ: సమదోషసమాఽగ్ని శ్చ సమధాతుమలక్రియః |
ప్రసన్నాత్మేంద్రియమనా స్వస్థ ఇత్యభిధీయతే |

||౯౫||

వాత, పిత్త, శ్లేష్మములు, జలరాగ్ని, రసాదిధాతువులు, మలము, చర్మము, (నిత్యకృత్త్యకృతహారములు) ఇవి సరిగా (హేచ్చుకర్గులలేక యథాప్రకారముగా) నుండుట, నిర్మలమైన ఆత్మ, ఇంద్రియములు, మనస్సు, ప్రసన్నములై యుండుట, ఇట్టివిత్తములుకలవాడు స్వస్థుడు, (నీకా?) అని చెప్పబడుచున్నాడు. ||౯౯||

శ్లో! ఇత్యేకవింశద్విధరుక్స్వరూపం

బాలప్రబోధాయ లఘుప్రణీతం|

ఇతః క్రమాభ్యాసజపాదిపాఠ్యా

సమున్నయే చ్ఛానుభవాదనుక్తాః|

||౧౦౦||

ఈప్రకారము బాలకులకు సులభముగా తెలియునిమిత్తమై యరవైతక్కవిధములైన వ్యాధులయొక్కపోలిక సంగ్రహముగాను, (సులభముగాను,) చెప్పబడినదిగాన బాలకులు యీగ్రంథపఠనము క్రమక్రమముగా అలువడిన ఆభ్యాసపాటకము, స్వానుభవము, అనువాటిచే యీగ్రంథమున జేర్కొనబడనివియు, తమకు, తటస్థపడునవియు, అగు సువిధవ్యాధులను ఉపశమింపజేయుచే తెలుసుకొనవలెను. ||౧౦౦||

ఇతి శ్రీచిత్రాగదసంగ్రహాభ్యే శ్రీసోమయాజినత్పదే

స త్పద ప్రకరణే షు

నిదాని ప్రకరణమ్.

చిత్రాగదనంగ్రహణ్యే శ్రీసోమయాజినత్పథే వర్ణాగదప్రకరణమ్

—* వర్ణాగదప్రకరణమ్ *

శ్లో॥ సమామి ధన్వంతరి మూదిదేవం
సురాసురై ర్వందితపాదపద్మం
లోకే జరారుగ్భయమృత్యునాశం
దాతార మీశం వివిధౌషధీనామ్

10.

దేవతలలో మొదటివాడు, దేవదానవులచే నమస్కరింపఁడు పాదపద్మము కలవాడు. ను సమీ. వ్యాధులు, అపమృత్యువు, పీడియొక్క భయమును పోగొట్టువాడు సహస్రవిధములయిన ఓషధులను ఇచ్చువాడు, విశ్వరూపంపన్నుడు అయిన ధన్వంతరిని నమస్కరించుచున్నాను॥

శ్లో॥ బాలానాం సుఖధారణాయ గృహీణాం సంప్రాప్తరుక్మాంతయే
వైద్యానా మఖిలామయ ప్రశమనవృజ్ఞోపలంభాయ చ॥
ఆమూలాగ్రవిలోకనం మతిమతాం సర్వక్రియాసిద్ధయే
ప్రాయేణాఽల మముష్మ ముఖ్యవిషయప్రజ్ఞానసంపత్తయే॥ 11॥

యీగ్రంథముయొక్క ఆమూలాగ్రపఠనము, బాలకులకు సుఖధారణ, గృహస్థులకు వారాస్పదములయిన శోగములనుపోగొట్టుకొనుట శైత్యులకు, సమస్త శోగములయొక్క ఉపశాంతిని కలుజేయుచున్న సంపాదించుకొనుట, వైద్యశాస్త్రమునందుగల ముఖ్యవిషయములయొక్క చిహ్నములను గుర్తించుట, ఆనువాటికొరకు చాలును.

11

—* వర్ణాగదప్రకరణమ్ *

శ్లో॥ శాభాగ్యం ప్రకటికతోతి లఘు వా మాంగల్యసూత్రం ధృతం
మూల్యాన్యభరణాని చంచలదృశాం సర్వాన్యతిక్రమ్య చ॥

వైద్యత్వం ప్రకటికరీతి పతితం కాన్యం సదేత త్రధా

సాధ్యాసాధ్యమరూప్యభేదజయుతగ్రంథా నతికృమ్యచ॥ ౩॥

నూత్నమయిన దయినప్పటికీ (తక్కువవలకలదయినప్పటికీ) మంశమాత్రము, ధరింపబడినదగుచు. గొప్పభీతిమకలిగి, అభరణముల నతికృమించి. శ్రీలయొక్క సాధ్యాగ్రమును ఎట్లుప్రకటన చేయుచున్నదో, అట్లేనూత్నమయినదయినప్పటికీ యీకాన్యము పతితమైనదగుచు కొన్నిసాధ్యములున్ను, కొన్నిసాధ్యములున్ను ఆయి ఊహించుటకహం సాధ్యముకాని. యోగములతో కూడిన గ్రంథముల నతికృమించి సాకషలయొక్క వైద్యత్వమును ప్రకటనచేయుచున్నది॥

శ్లో సామాన్యయోగేషు నిమజ్జితాని

యా స్యల్పయత్నాని గుణాధికాని

ఉద్భుత్యా తాని ప్రకటికృతాని

వర్ణోపమా నాగదసంజ్ఞయాత్య॥

॥౪॥

సామాన్యములయిన యోగములతో కలిసిపోయినవి స్యల్పమయిన వ్యయప్రయాసలు కలిపి అధికమైన గుణములు కలిపి ఆయిన యోగములుఏవి కలవోఅదియే, ఎత్తి వర్ణాగదములు (అక్షరములతోపొల్పకగినపండులు) అనుసంజ్ఞతోయిక్కడ, ప్రకటన, చేయబడినవి. ॥౪॥

శ్లో బాలానాం ప్రధమప్రవేశసమయే వర్ణా ఇవాంత్రాగదాః

పంచాశ త్సమదీర్ఘాః ప్రధమత స్తానభ్యసే ద్యత్నతః॥

ప్రాగ్విజ్ఞగ్రహణా త్సమస్తనిగమప్రాజ్ఞాభవేయు ర్యధై

వాచోక్తౌషధకల్పనోచితధియ స్సర్వాగదజ్ఞానినః॥

॥౫॥

బాలకులకు అక్షరాభ్యాస కాలమున అక్షరములవలె (50) మందులుచెప్పబడినవి గాననాటియొక్క నిర్మాణ ప్రయోగోప సంహరములను అభ్యసించునలెను పంచాశద్వర్ణ విజ్ఞానముచే వివిధాశ్రయ పారంగతు లెట్లగుచున్నారో, అట్లేయిక్కడ చెప్పబడిన పంచాశదగద విజ్ఞానముచే సకలగ్రంథోద్దితౌషధవిజ్ఞాన పారంగతు లగుచున్నారు॥ ॥౫॥

శ్లో సర్వే ప్యేకవిధానుధాని కతిచి ద్వా నైవ కుర్య ర్యత

స్తన్నస్వీయ (స్వస్వ) మతైక్యతాతదఖిలైకార్యాహివర్ణాగదాః

తద్వర్ణాగదనంప్రయోగశమనజ్ఞానప్రసవైః పరం

సంపాద్యాస్సకలాగదాః ప్రతిభయా వణై రివాఽన్యాకరాః |

తైద్యులందరున్నకలసి ఒకేవిధమయిన మందులను కొన్నిటినియినా తయారుచేయకపోవుటవలన యీ తైద్యులకు ఏకమతావలంబనము జూర్తిగా, లేకపోవుచున్నది, గాన ప్రతితైద్యుడున్ను ముందుగా పర్ణాగద సంజ్ఞాకావధములను వాటి విజ్ఞానమును అలక్షయముకొని, తదనంతరము వారివారి ప్రజ్ఞావిశేషము ననుగరించి యథేష్టావధములను పంచాశస్సర్గ విజ్ఞానముచే, ఇతరకలలవలె సంపాదించవలయును ||

|| 1 ||

శ్లో ఆరోగ్యానుభవేచ రోగశమనే సృష్టౌ నిధితౌ నృణాం

కాంత్యంబుశ్వసనా నపాస్య యతే ప్రాగేన జాయూ న్సృతి |

పూర్వారోగ్య మపి త్యజం త్యనుచితై శ్చాయుప్రయోగై స్తత

స్సేవ త్తా నవశిష్టరోగశమనే జాయూ నృజే త్సర్వదా || 2 ||

మానవులయొక్క ఆరోగ్యానుభవముకొరకున్న రోగోపసంహారముకొరకున్న బ్రహ్మదేవునిచే సృజంపఁడిన వెలుతురు వాయువు అనువాటినిఁగిడివి పెట్టి ముందుగానే మందులకొరకున్న తైద్యులకొరకున్న ప్రయత్నించి రోగానుచితములయిన మందులు మొదలయినవాటిచే పూర్వారోగ్యమునుకూడా కోలుపోవుటతగ్గఁడు చున్నదిగాన వ్యాధి అంతుంచుగానే మానవులసౌఖ్యముకొరకు సృజంపఁడిన వెలుతురు గాలి అనువాటినియథోక్తముగా నేనించి అట్లునేవించినను ఉపకాంక్ష నొందక నిలిచియున్నరోగోపకాంతికొరకు మందులను నేవించవలయును || 2 ||

శ్లో పర్ణాంకాగదశిష్యే తేన బిషజా నవ్యావధవ్యాకృతి

గ్రింధేభ్యః కులవైద్య కేభ్య ఇతి హా విక్రాయీ కేభ్యోన్వహం |

జ్ఞేయః కింతు ఫలశ్రుతిప్రచురణవ్యావర్తకై శ్శృద్ధయా

రుగ్మి ష్వామయశాంతయే ప్రతిభయాసంయోజయేదూహయా

తైద్యుడగువాడు పర్లసజ్జీ కాగద విజ్ఞానమును సంపాదించి అటుపిమ్మట గ్రింథాభ్యాసము వంశపరింతరాగత వైద్యాభ్యాసముకలవారు పరంపరోపదేశము తర్లకులు అమందుయొక్కగుణగుణములు మొదలయినవాటిని తెలుపు ప్రచారణములు వీటిచేకొత్తమందులయొక్క విజ్ఞానమును సంపాదించవలయును ఇట్లువిజ్ఞానమును సంపాదించి తనతోనాచే రోగోపకాంతికి తగినమందులువర్లవలయును || 3 ||

—♦ అగ్నికుమారం ♦—

శ్లో సూతం గంధకటుంక మేక ముదితం త్యంశ్రం వరాటం విషం
 శంఖం చాప్యగుణం మరీచమఖలం జాభైం ద్దినంమర్దయేత్ |
 తాంబూలీదళసంయుతం పరిమితఘాద్యం పిబే చ్చీతకం
 హన్యా దగ్నికుమార మాశు సకలాజ్ఞర్ణా నివృషూచీ రపి || ౧౯ ||

పాదరసము గంధకము నెలిగారము పిక్కొక్కభాగము శాభిగవ్యభస్మ
 శంఖభస్మమాడేశిభాగములు మిరియములు ఎనిమిదిభాగములు వీటిని నిమ్మపండ్లర
 సముతో మర్దింపఱయును ఇది యగ్నికుమారము దీనిని తమలపాకులతో నమలి శీతోద
 కమును త్రాగినచో సమస్తవిధములైన అజీర్ణములు విషాచిరోగములు
 శాంతించును. || ౧౯ ||

—♦ ఆనందభైరవి ♦—

శ్లో సౌభాగ్యహింగుళకటుంచ విషం మరీచం
 సమ్మర్ద్య నింబకరసేన దినత్రయంచ |
 ఆనందభైరవమిదం తు వరీప్రమాణం
 నానానుపానసహితం సకలామయఘ్నం || ౨౦ ||

నెలిగారం ఇంగిలీకః పిప్పళ్లు శాభి మిరియాలు వీటిని శేవచెక్కరసముతో
 మాడుదిగుములు మర్దించి కిందిగింజపరిమాణమును రోగయుక్తానుపానములతో
 సేవించినయెడల సమస్తవిధములయిన రోగములు శాంతి నొందును. || ౨౦ ||

—♦ (3) ఆనందరసం ♦—

శ్లో వరాటజాతీఫలసైంధవౌపకణాంచశుంఠీవిషహేమవీజం |
 ధుత్తూరములస్యరసేన మర్దియ యామంతధానందరసంప్రదిప్యం ||
 గవ్యభస్మ జాజి కాయ సైంధవలవణము ఇంగిలీకము పిప్పళ్లు శొంఠి శాభి ఉ
 మ్మొత్తగింజలు వీటిని ఉమ్మొత్త శీతోదకముతో ఒకయముము మర్దించవలెను
 ఆనందరసము || || ౨౧ ||

శ్లో గుంజాప్రమాణంజఠరామయఘ్నం నిహంతి వాతంక ఫశూలదోషాక
 ఆమాతీసారంగ్రహణీవికారం నిహంతి కార్య్యం సితయాసమేతం ||
 యీ ఆనందరసమును గురింజ ప్రమాణము సేవించిన జఠరరోగములు వాత

కథ కూలలు హరించును పంచదారి అనుపాసనతో నేరించిన తమాతిసారము గ్రహణీవికారము కార్యము హరించును. ||౧౨||

—♦ (4) కనకసుందరరసం ♦—

శ్లో॑ ఉత్పత్తటంకణమరీచికా రసేంద్రో
వేమీవిమాణిననుయామయుగం సుమర్ద్యః
భృంగద్రవైః కనకసుందర ఏష హన్యా
ద్వాతాతిసారందధివత్సమాదౌ ||౧౩||

ఉమ్మెత్తొంజలు వెలిగారం మిరియాలు కిప్పళ్లు రసము గంధకము నాభి కీటిని గుంటగలగ రాకురసమతో పెండుయామములు మర్దించవలెను ఇదికనకగుండ రసము వాతాతిసారములను శమింపజేయును కేః పెరుగు అన్నము కల్పము. ||౧౩||

—♦ (5) కాలకూటః ♦—

శ్లో॑ హింగూగ్రోశ్వరితామగంధకశిలామకం హరిద్యాగ్నికం
సంమర్ద్యం త్రిఫలం కటుత్రయవిషం పౌత్యేకయామం పృథక్ |
వృక్షకత్తిచితుర్మరుదృశురసబ్రహ్మంక దిగ్ద్యాపకే
స్థాన్వంతై రనిలామయప్రశమనం సంమర్దయే ద్భావిభిః ||౧౪||

ఇంగుళ తన ఒక్కొక్క భాగము రసముమూడుభాగములు తామ్రభస్మపాలుగుభాగములు గంధకము అయిదుభాగములు మణిశిలవెలిగారము ఆశేపిభాగములు హరిదళము చిత్రమాలము 9భా॥ త్రిఫలములు 10భా॥ త్రిఫలములనున్నందుభా॥ నాభివదలొండుభాగములు కీటిని యాదిగుళరసములతో ఒక్కొక్కదానితో ఒక్కొక్క యామము మర్దించవలయును ఇది కాలకూటము. ||౧౪||

శ్లో॑ శిగుగ్రాహ్యసలార్ద్రాంకలిరివిప్రోహ్లాదిశీ తామ్రీకా
తాంబూలీశితకోలమూలలశునాబంబాటవీశిగుక్తైః
శుణ్ణం మర్ద్యచ కాలకూట మగదం తామ్యంతి సర్వామయా
స్నానం చందన లెపనం దధి భజే త్తాపే ప్రజాతేసతి ||౧౫||

ములగ ఊడుగు చిత్రమాలము ఆలము చిన్నచర్లగడ్డ జిల్లేడు హంసపాది గులివింత తమలపాకు వాదిలి పంచకోలములు (కిప్పలికిప్పలిములము చివ్యము చిత్ర మూలము కొంత) పంచమూలములు (మయ్యూకుపొన్న కొలవాన్న ములక వాకుడు

పల్లెరు) పెల్లెల్లి నిమ్మరసము అడవిగులగ వీటిగసములతో (కషాయములతో) కృత్యే
కప్రత్యేకముగా ఒక్కొక్క జాము మద్దించి గురిగించుకొనగాను రోగయుక్తాను
సానములతో సేవించవలయును దీనిని సేవించుకొనమున స్నానము మంచిగంధము
పూనుకొనుట పెరుగుపొనుకొనుట మొదలయిన ఫల్యము లిగియుండవలెను ||౧౫||

— + (6) కాంతవల్లభరసం + —

శ్లో క్రింద కాంత మయో రజో మనుశీలా టంకం శిలాః త్రధా
పశ్చాత్పూర్వ కిలా చతుర్దశగజాః శా పల్కమా తస్మిన్ హేత్ |
పూతం సర్వమంచ గధకమపి ష్టిప్తాఽర్ద్రముఃపదరే
సప్తాహేనతు కాంతవల్లభరస స్స్యా ద్వ్యాలుకాయంత్రేకే ||౧౬||

మాండూరభిస్త్వ పన్నెంకాగములు కాంతభస్మపదహదభాగములు ఖడ్గలోహ
భస్మ పదానుగుభాగములు పిండిల యెనిమిదిభాగములు వెలిగరము పదిభాగములు
కర్పూరశాజిత్రు అరభాగములు పాదరసము వీటికిన్నిటికినిసమానము గంధకము
రసమునకుసమానము వీటినిన్నిటిని ఏకమచేటి అర్ద్రమునయందుంచి చాలు కాయంత్ర
మున ఏడురోజులు వండవలయును. ||౧౬||

శ్లో సాంధుశ్వాసభగందరక్షవధురు క్షేపహోదరాఽర్శ్వోఽనిలాఽ
జ్జీర్ణారోచకశూలకుష్ఠవమిసంతాపగ్రహణ్యామయాః |
శోషంహంతచవీర్యవృద్ధి మమితం పుష్టిం తథా జాతరం
సంతోషం వితనోత మాక్షికయుతోనిష్కవృమాణంభజేత్ ||

యా కాంతవల్లభరసమును నిష్కప్రమాణము తేనెతో సేవించిన సాంధువు
శ్వాస భగందరము దగ్గు పీహరోగము మాలింక వాతవ్యాధి అజీర్ణము అరోచకము
కూల కుష్ఠరోగము వాంతి జ్వరము గ్రహణి శోష మొదలయినవ్యాధులు ఉపశ
మించును వీర్యవృద్ధి పుష్టి బలము అగ్నిదీపకము సంతోషము కలుగును. ||౧౭||

— + (7) క్రిమిముద్గరసం + —

శ్లో కృమా త్రరం పారదగంధమోద
విడంగముష్టిశ్వసనఘ్నబీజం |
నిపేయ నిష్కంఠమధురాఽధ పేయం
ముస్తాకషాయం క్రిమిముద్గరోయం ||౧౮||

విషమవికళాము గంధకముచేయుట నుచితముగాను నాచుట భాగములు
నాయువిధముగాలు నాలుగుభాగములు విధములందును అయిదుభాగములు
మొదలుగుమాడలు విధములందును విధవికములే విధములుగాను లేనతోనా
విద్యుటలు రుంగమువలన నాచుట తా ను విధములందును విధవికములచేయు

—* (9) వర్ణాశ్రమముల వివరము —

శ్లో॥ వర్ణాశ్రమముల వివరము చనురంగుల విధముల
అనుగజాతీయములకు విధముల
సార్థం పలుం మామీచ గర్భిణీనాం
హన్యాదుర్విధో గర్భిణీనాం హన్యా

1001

శ్లో॥ విధముల వివరముల మామీచములు విధవికము నాలుగుభాగములు
అనుగములు విధవికములు మామీచములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు

1002

—* (9) వర్ణాశ్రమముల వివరము —

శ్లో॥ అభ్యంగం కాంతభుజంగవంగములం వానోత్తరంమర్దయే
ద్వారాహీశశివోటచందవకతావర్ణంయనామూయతః
చాతుర్లోహకసాయనం పశునినం యుక్తాయపానైశ్చతం
హన్యాత్కాన మవశ్యుక్తిగ్రహణీయక్వాంత్వైరీకామిలా

అభ్యంగము ఒకభాగము కాంతలోహము రెండుభాగములు వానభస్మము
మూడుభాగములు వంగభస్మము నాలుగుభాగములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు
విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు విధవికములు

1003

—* (10) చింతామణి —

శ్లో॥ మాతం గంధక మధ్రకం చ వినులం సూతార్థభాగం విను
తత్త్వైశం జయసాల మూర్ధుగుచితం తన్మోళకంవేషమేత్

వత్తైర్మంజుభుజంగవల్లిజనితైర్నిక్షిప్తభాతే పుటం
దత్వాకుక్కుటసంజ్ఞకం సమాదత్తైస్సంచూర్ణ్యచిత్రాక్షివేత్ ॥ ౨౦ ॥

పాదరసము గంధకము కృష్ణాన్ధకము విసులము (చూక్షిరభేదము) సమాన భాగములు పాదరసములో ఒకము నాభి నాభిలో చూడకతంతు నేపాళింగజల పత్త పీటిని చూర్ణించి చింతపండులోపొంగిదానిచిట్టా తమకపాతలు చుట్టి గోతి యందుంచి దానియిని కుక్కుటపుటము పెట్టవలయును ఆపుటముపక్కము కాగానే తీసిదానిఁ చుట్టిసరిమఁపాకలతో కూడానూంజలెను. ॥౨౦॥

శ్లో॥ భాగార్థం జముపాలబీజయమృతం తత్త్వమేకావృతం
గుంజానాగరసింధుచిత్రకయుత శ్చింతామణిర్నామకః |
కూలం సంగ్రహణీగదం చ జతరం సర్వజ్వరా న్నాశయే
త్రాపేనేచన మాచరే ద్దవతాం సంధ్యంతు దధ్యోదనం |

అట్లు నూరివదానితో భాగమున్నరచోళున నేపాళిళింగజలపత్తము, గద కమున్ను యీరెండింటిని ఏకముచేసి దానితో సమానము గురింగింజవల్లు, శింఠి, సైంధవలకలము, చిత్రక, మామము పీటిచూర్ణములనుచు, పెద్దోషధములనున్న, ఏకము చేసి తమకపాతరసముతో చుర్ణింపకలెను. ఇది చింతామణి ఇది కూల, గ్రహణి ఉదరరోగము, తాపము, సర్వవిధజ్వరములు, పీటి పోగ్గాట్టును. ఈసుండు పుచ్చు కొనుటతన తాపముకలిగినచో స్నానముచేయుచుండుటగాని, తడిబట్టలతో తుడు చుకొనుటగాని చేయకలెను. యీసుండుపుచ్చుకొన్నవెంటనే పెరుగులన్నము తివకలయును. ॥౨౧॥

శ్లో॥ భూశయ్యాసముపాగతేఽపి చ మృతప్రాయే వృక్షప్రామయే
మాంద్యాశ్లేష్ణమరుత్రిదోషవిషమే నవ్యజ్వరే దుర్విధే |
అధ్మానామయములరోగసహితే వాతాఽతిసారాదికే
దేయం భవజ మేతదేవ భిషజా నద్యో గుణం దృశ్యతే ॥౨౩॥

భూశయనముచేసినదానికిన్ని, ప్రాణముమీదకవచ్చి బ్రతుకుట సంశయన యైనదానికిన్ని, రోగము అపాధ్యక్షిణిలోనున్నదానికిన్ని, అగ్నిమాంద్యము, అశీర్ణ వాతము, త్రిదోషవిషవ్యాయము, కొత్తరజజ్వరములు, ముక్కుమూలములేని (కుద మొడలులేని) రోగములు, కడుపుబ్బరము, మూలరోగ, వాతాతిసారము మొదలయి వని పీటి యీసుండిచ్చినచో వెంటనే తినిపచ్చును. ॥౨౩॥

—♦ (11) జ్వరాంకుశం ♦—

శ్లో॥ వృక్షకభాగం రసగంధకం చ
గోదంతమంతీ విషటంకమర్థం
దినత్రయం భృంగరసేన మర్ద్యం
జ్వరాంకుశం స్యాదుచితానుపానం॥

1281

పాదరసము, గంధకము ఒక క్క-భాగము హరిదళము, శొంఠి, తెలిగా
రము, శాభి అష్టభాగముచేర్చిన పిటిని గుంటగలగరాకురసముతో మూడురోజులు
మర్దించవలెను. ఇది జ్వరాంకుశము. దీనిని సకలవిధజ్వరములయందును యుక్తాను
పానముతో ఇవ్వవలెను.

1282

—♦ (12) జ్వోగినీరసం ♦—

శ్లో॥ గంధటంగణవిషాణిపారవం
వ్యోమనంతికఫలాని తాళకం
భృంగరాజసమర్దితం భజే
జ్వోగినీరస మసుప్రదాయకం॥

1283

గంధకము తెలిగారము శాభి పాదరసము త్రికటకములు శేపాళములు త్రిఫ
లములు ఇవి సమానభాగములు. పిటిని గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించవలెను. ఇది
జ్వోగినీరసము. పాత్రమును ఇచ్చును. పసిబిడ్డల కమోఘముయనవందు.

1284

—♦ (13) తారకేశ్వరరసం ♦—

శ్లో॥ మర్ద్యమభిమకరసం దివసంత్రపు
ర్యాక్షి కేన సహ మాష మితం భజేత్
తారకేశ్వరరసో బహుమూలౌజ
దేమదుగ్ధఫలచూర్ణసమన్వితం॥

1285

అభ్రకభస్మము రసభస్మము తంగభస్మము పిటినికేసతో ఒకరోజు మర్దించ
వలెను. ఇది తారకేశ్వరరసము. దీనిని యేడిపండ్లచూర్ణముతో తేనెకలపి నేవించిన
బహుమూలము తీసుకొనించును.

1286

— (14) సవకృహ —

3 శ్లో॥ గాత్రానవయ్యుగళభగవతీనామూపతుత్థాఽరుణ
 త్రికంపేష్టయనోలకా వ్యభతరగ వింబోగ్రికాంశద్రౌణైః
 సహస్రైశ్చైవ భిషక్స్థుజీవితోఽలద్వాలుకాయాం పచే
 చ్ఛ్మదీర నమగ్రహే నిహితాం యుక్తానుపాన్తైర్నరేత్

గారికి మనము కలె, కలెము పిండికాళకము గంధకము కఫరి మయూ
రశుక్లము ఇంగిలీకము పాదినము కనుకల పిటివి నీవాసు కాకరాకురనమలతో
పుత్తక, పుత్తేకముగా నలెకైయున్నయనుచుచోప్పుర అనగా మొత్తముమీద
తొండ్రియొకమటు పట్టెడి వాడై పైలో పట్టి వాలుకాయంతయునందు కండ
వలయును. ఇది నలుగురూ దీనిని సంగయుక్తముపారమలతో నేపించినయడల క్షేమ
ము మొదలయినవ్యాధులు కలుగుదును.

—♦ (15) నారాచరణం ♦—

సో! మరీచి-బాష్పకనం సమాంశం
 వ్యంశం కనాగృథమహాపథాని
 వాంఛీని సహ్యాంశసమాని పేయం
 ప్రిహానిశారాచరిసం కివో మైకి

495

మిరియాలు వెలిగించు హిందూ సము బిక్రొక్కభాగము పిప్పళ్ళు గంధ
కము కొంత రెండేసిభాగములు వీటికన్నచేతి సమానముతయిన తొమ్మిదిభాగములు
శేనాళములువీటిని ఏకముచేయుచున్నప్పుడు, ఇదే నానాచరసము. వెచ్చనినీళ్ళతో
నేవించుటలేదు పిచాదులు కొంతయును దీనినిబానిస సాధువిరచనముఅగును. ॥౨౦॥

—♦ (16) నిత్యానందరసం ♦—

శ్రీః శూలీగంధక తామ్రకాంశ్యఖరటి లోహం చ గౌరం సమం
శంఖం చాపి నరాటికాత ిఖలై స్తుల్యం పృథ జ్యేష్ఠయేత్ |
సత్త్వానుదరసం కిటుత్రీయశతీ దారుద్వయైలావచా
పథ్యానూలవిడంగ సాతవపుషా చవ్యావరా తూనరైః || ౩౯ ||

హాదరగము గంభకము శామభిష్మము కాంశ్యభిష్మము మగభిష్మము లో
చాభిష్మము హాదరగము గమానభాగములు పీటికి న్నిటికి గమానము కంభభిష్మము

గత్వభస్మము (యారెండుకలిపి నమానము) వీటిని ద్వివిధములు కర్మాకాలు లేక దారు కృద్ధదారు వివక్షతగల ననుభవకామము పెక్కువిధములు వాయువిధములు చిరుబొద్ది బోడనలము చక్రము త్రిపలములు అనువాటికములుముతో ప్రత్యేకముగా త్యేకముగా గుర్తింపవలయును. ఇది నిత్యానంతరము. 1291

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మభవం చ రక్తపలవ్యాధౌ చ మజ్జాశ్రితం
హన్యా స్త్రీపదమాంత్రీవృద్ధి మనిలవ్యాధం క్రమీచర్బకం
అస్యోరోగభగదరామయగదవ్యాధీ సశేషా నదం
దద్యా ద్దైవ్యకృదాత్మశక్తినిసృణు శ్శీతాంబునా శ్శీతదే

యీనిత్యానంతరమును చల్లనినీటితో సేవింపవలయును. వాతశ్లేష్మముకల్ల తుట్టి రక్తమాంసమేదోగతముయిన క్షీణదవ్యాధిని (బోడిను) అంతఃస్పృద్ధిని వాత వ్యాధిని క్రిమికము అర్బుదములను మూలవ్యాధిని భగదరామయగమును గుడతొగమును పోగొట్టును. తెలివితక్కువగు క్షీణదవ్యాధియందు ముఖ్యముగా దీనినే వాడవలయును. 1301

—+ (17) ప్రతాపలంకేశ్వరం +—

శ్లో॥ ఏకాంశం వివగంధసూతపటలం శఖం చ లోహం కటు
ర్యస్వబృగ్విమితం కవైకమటవీశుష్కం క్రమా త్ప్రేమయేత్
దంతాఽరోమిలసూతికాగ్రహణియ ఘ్నేష్మజ్వరాన్తప్యతే
పంఠీకృష్ణఫలత్రీయాఽర్దకరసైః ప్రాతాపలంకేశ్వరమ్ 1311

వాభి గంధకం పాదరసము అభ్రకము ఒక్కొక్కభాగము శంకభస్మము యెనిమిదిభాగములు లోహభస్మము నాలుగుభాగములు విష్ణుర్ణుమాదుభాగములు అడవిపిడకలు (ఏడుపిడకలభస్మం) పదిహేనిభాగము వీటిని కలిపి సూరవలయును ఇదిప్రతాపలంకేశ్వరము దీనివలన దంతతొగములు మూలవ్యాధులు వాతవ్యాధులు మాతికావారము గ్రహణిరోగము శ్లేష్మజ్వరములు శమించును యీబోషధమును కొంత మిరియాల కరక తాడి పునెరికలు అల్లము వీటిరసములతోను కషాయముతోను రత్నానుకూలమును అనుసరించి సేవింపవగును. 1321

—+ (18) ప్రదరాంతకరసం +—

శ్లో॥ శాణప్రమాణం ప్రదరాంతకం ప్రభు
త్రవ్వచ్చగంధాః కఫరీవరాటకం

వోహం తులాత్వ్యంశక మేకవారం

కన్యాజులై ర్మర్య మస్మగ్రాంతకం!

139

రసము కలగము విజయము గంధకము కి పరి గన్వితమము ఒక్కొక్కభాగము లోనాభ్యము తులములోనూదకవంతు వీటిని కలబందరసముతో ఒకశోజ ముద్దించి తలెను ఇగ్రసద రాంశికరగము దీనిని యుక్తానుపాసములతో నేవించుటకలన శ్రీల కుసంభవించు అన్నివిధములైన కనుమరొగములు శుభించును. 139

—♦ (19) పూర్ణచంద్రోదయం ♦—

శ్లో! గంధస్వరసంకలైవసుభిః కన్యాఽప్రకారానైజై
స్సముద్వ్యాధ నిధాయ కాచవివరే సంవేప్త్య మృత్కర్పరైః
అగ్నా తీగి పచేద్దినాని సికితాయుతే చ చంద్రోదయం
యోషిద్గర్వనుదు త్తమాషధమిదం తాంబూలపత్యాశితం!

మరివంతమాత్రముననే భస్మము కాలగిసంత కలుచవయిన బంగారపురేకలు ఒకపలము పాదరసము యొనిమిదిపలములు గంధకము పదహారుపలములు వీటినియ ర్శతత్రిపూవులరసముతోనున్న కలబందరసముతోనున్న ముద్దించి గాజాకుప్పించు చుంచి గుడ్డలుచుట్టి మట్టిపూసి మాడుకోజాలు వాలు కాయంత్రమునందు సామాన్య మయిన అగ్నితోపచనముచేయగా చిగురుటాకులలె సుందరమయిన భస్మముఅగును ఇదిపూర్ణచంద్రోదయము దీనిని మాషపమాణము తపలపాకుమధ్యనుంచి నమిలిమిం గినయవల మిక్కిలిమదోన్మత్తలయిన శ్రీల గర్వమునడంచులాడగును. 139

—♦ (20) వైత్యాంతకరసం ♦—

శ్లో! ఏకాంశం విషసైంధవం చ సుషవీశ్మంగం షడంశాన్నితం
ద్వ్యంశం సింధుర మప్రూపదరదం త్ర్యంశం సుమర్ద్యందృఢం
జంభీరేణతు వైత్యకాంతికరసం మాషప్రమాణంభజే
త్రైత్యాజీరముఖామయభ్రమవమిన్విక్త్యాన్నిమాంద్యాన్వరేతే

నాభి సైంధవలకణము ఒక్కొక్కభాగము తెల్లకీరకర్ర అల్లము ఆరేషిభా గములు. రససింధూరము రెండుభాగములు, ఇంగిలీకము మూడుభాగములు. వీటిని నిమ్మపండ్లరసముతో ముద్దించుతలెను. ఇది వైత్యాంతికరసము దీనినినేవించినయడల వైత్యములు అట్లెములు నోటిపూతలు భ్రమ (ఒడ్లతిరుగులు) వాఱి ఎక్కిల్లు అన్ని మోంద్యము తులశుమించును. 139

—♦ (21) బాలనూర్వోదయం ♦—

శ్లో! ఏకాంశం దరదం రవిప్రియమయోద్యంశం త్రిభాగంవివం
తుల్యం పర్యతసంధవం శేరిమితం చాథాంశకం గామతం
శ్యామం సర్వసమం సమీప్త మిదం శ్రీబాలనూర్వోదయం
నానావ్యాధిసమాగతజ్వరభయే యక్తామపానై ర్భజేత్ ॥ 137॥

రసమభిశ్చాగము తామ్రధస్యము చక్కధస్యము రెండేసిభాగములు గంధ
కమనాభి మాడేసిభాగములు అద్రికము అయిదుభాగములు ఇండువత్తభాగము మిరి
యాలు పీడికిన్ని ఒకకిన్ని ఎఱునము. పీడిని ఏకముచేయవలయును ఇది బాలనూర్వో
దయము దీనినితోగయుక్తానుపానములతో నేవించియవల అర్చివిధములయిన తోగ
ముత్యవల్లచుచిత్తజ్జిం జ్వరములు శాంతియొందును.

—♦ (22) భేదిజ్వరాంకుశం ♦—

శ్లో! ఏకాంశం విషపాచితం బలినిశా స్థిరశం చక్షాభాగ్యకం
పంచాంశం నురివం షడంశమునితం హంతౌచ యామద్యయం
మద్వ్యాత్మైరహిఫలద్యవై స్తదజ్జిం చాగతపే శోషయే
ద్దద్యా దార్ద్రానానుపానసహితం భేదిజ్వరాంకుశం ॥ 138॥

నాభి పాదరసము ఒక్కొక్కభాగము కంధకము జలిగాఁము రెండేసిభా
గములు మిరియాలు అయిదుభాగములు నేపాళము అరుభాగములు పీడినిముతగ
తండ్లంసముతో రెండుయామములు నుర్దింపవలయును ఇది భేదిజ్వరాంకుశము దీనిని
జ్వరపక్షకాలమందు అల్లపురసముతో ఇవ్వవలయును. 138

—♦ (23) మాలినీవసంతరసం ♦—

శ్లో! రసకయుగళభాగం పేల్లజం చైకభాగం
ద్విత్రయమపి చ మర్త్యం వాసరాణాం త్రియేణ
రుగుచిత్రమనుపానం నింబనీరేణ తావ
జ్వరవార మథ కర్వా న్మాలినీపాగ్యసంతం ॥ 139॥

రఫలిరే తుభాగములు మిరియాలుకభాగము పీడినికేలెక్కరసముతో మా
తునినములునుర్దింపవలెను ఇది మాలినీవసంతరసము దీనినితక్వానములనుపానములతో
నేవించియవలెను ముస్తవిధములయిన జ్వరములు శాంతియొందును 139

శ్లో॥ జీర్ణజ్వరే ఛాతుగతేతిసారే
రక్తాన్నితే రక్తగవిల్వరూపే!
జ్వరేష్టే మాంసగతే పురాణే
వల్లద్యయం మగ్గ మతీన పథ్యం

130

దీనినిజూచి జీర్ణజ్వరము ఛాతుగతజ్వరము అతిహారిము రక్తాన్నితము రక్తగవిల్వరూపములు
అస్త్యిరజ్వరము మాంసగతజ్వరము పురాణజ్వరము శునించుచు పాలుపథ్యము॥ 130॥

—♦ (21) మేహచంగ్రహాజీయం ♦—

శ్లో॥ తక్ష్మింశం తక్ష్మిపుర్ణంధక మేకభాగం
సూతం వినైకేన కుమారికాచ్చి!
సమ్మర్ద్య కాచే సికతాఖ్యయంతే)
దినం పచే న్యేహకవంగరాజం॥

131

తంగభస్మ గంధకము మూడేసిభాగములు పాదరసము ఒకభాగము పీటినిక
లబంధకముతో ఒకకోణముద్దించి కాచుకొన్నప్పుడు మంచి వాలుకాయంత్రమందు
ఒకకోణముండలము ఇది మేహచంగ్రహాజీయము మేహచంగ్రహాజీయమునకూడా కొన్ని
కొన్ని గ్రంథములములను కేర్చి నడిచిది నానిని తత్త్వానకూలానుపాదములతో
సేవించినయెడల సుపస్తమేహవ్యాధులు శాంతించును॥ 131॥

—♦ (22) మృత్యుంజయరసం ♦—

శ్లో॥ గంధం మూలహరీచిటంగణాం చై నైకభాగం విషం
తద్యవంశం తక్ష్మిపురాంతిబీజ మధవా సిక్తంసుచుర్ద్యం జలాత్
తత్తద్రోగయుతానుచానకలితం హన్యా త్సమస్తజ్వరా
న్యామన్యాంతర ఏవ రోగనిచయం మృత్యుంజయాయం రసం॥

గంధకము పిప్పలిమూలము (నూడి) మిరియాలు కలిగారం పిప్పలు నాళి
ఒక్కొక్కభాగము పీటిని పీటికిన్ని రక్తపు పాదరసమును గాని ఇంగుళికమును
గాని చేర్చి నీటితో మర్దింపవలయును ఇది మృత్యుంజయరసము దీనినికోగయుక్తమునా
నములతో సేవించినయెడల సుపస్తమేహజ్వరములు ఒక యామములోపల నేకాంతినొందును
మరియు సకలరోగములు శాంతించును॥

—♦ (23) యోగరాజగుగ్గులు ♦—

శ్లో॥ పాతానాగరచన్యజీరకకణా భార్జీచచారేణుకా
జాజీ చెంద్యయవాఒఒమోదకటకో ర్భా మూలమూలాలా॥

—♦ (31) లఘుకృత్యాదరసం ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశంచ సువర్చలంతు దరదం ద్వ్యంశం మరీచం తథా
 లంకం గంధకమేవ తుల్య మవలం శుంశీలవంగం కణా ।
 లోహం మూల మమూని చామృజరపై సృష్ణ్యుర్దయే తృప్తథా
 తక్రేజైవ పిబే దజ్జీహరణం కృత్యాదనామాషధమే ॥౪౮॥

సామర్పలవాణము, పాదరసము ఒక్కొక్కభాగము మిరియాల, తెలిగారము, గంధకము, చిత్రమాలము, శొంఠి, అవంగాలు, పిప్పళ్ళు, లోహము, పిప్పలిమూలము, చెండెసిభాగములు పీటిని అల్లువకన్నములచే ఏకభావము చేయవలయును. ఇది లఘుకృత్యాదరసం. దీనిని మజ్జిగతో సేవించినయెడల సర్వవిధాజీర్ణములు శాంతించును. మాదీఫలము, చిమ్మ, వారదబ్బ, పల్లవకబ్బలి, చింత పీటిరమువాయము ఫల పంచామృత మనబడును. ॥౪౮॥

—♦ (32) లఘుచంద్రోదయం ♦—

శ్లో॥ గంధం పారద మభ్రకం గిరిభవం వంగం నమం చైలకం
 రంభామూలజలేన యామనియమా తృష్ణ్యుర్దయే ద్యత్నతః ।
 పితౄనేకసమస్త కామిలగదా మేహమయా నృత్యరం
 హన్యా త్వర్వవిధానుపాననహిత శ్చంద్రోదయో మం లఘుః ॥

గంధకము, పాదరసము, అభ్రకము, కర్పూరకలాజత్తు, వంగభస్మ, ఏలకులు, సమానభాగములు, పీటిని ఆరటియంపరసముతో ఒకయామము మద్దించవలయును. ఇది లఘుచంద్రోదయము. దీనిని తత్వానుకూలానుపానములతో సేవించుటవలన చతుర్విధ శక్తి వైత్యములు, అన్నివిధములైన కామిలారోగములు వింశతి మేహములు, శీఘ్రముగ శాంతివొందును. ॥౪౯॥

—♦ (33) లఘునారాయణకవచం ♦—

శ్లో॥ రససిందూరమయోఽస్మిర క్తకం తృపుకం భూతులపీవిమృద్ధితం ।
 వనఘనం నకలామయానహం లఘునారాయణ వర్తనామకం ॥

రససిందూరము, లోహము, ఇంగిలీకము, తామ్రభస్మము, వంగభస్మము, పీటిని భూతులసామనముతో తొమ్మిదిరోజులు మద్దించవలయును. ఇది లఘునారాయణ

—* (36) వాతగజాంకుశం —

శ్లో! అష్టాంశం విషముష్టిగంధకరసం ప్రత్యేకతః కేవలం
త్య్వాంశం చ త్రిఫలం కటుత్రయమిదం జాభాంభసా మద్దయేత్ |
నామ్నా వాతగజాంకుశో మునివరై ర్నిర్ధారితో యం రసః
వాతాశీతి వినాశనే రుగుచిత్రై ర్యుక్తానుపానై ర్భజేత్ ||౩౬||

విషముష్టిగంధము, గంధకము, జాభరసము యెరిమిజేసిభాః మును. త్రిఫలము
యను. త్రి కటువులు మాడేసి భాగములు. పీచిని, చిత్తమాలము, తో నున్న చేయవల
యును. ఇది వాతగజాంకుశం. దీనిని రోగి యుక్తానుపానములతో నేవించినయెడల
౪౦ వాతములు శాంతించును. ||౩౬||

—* (39) వాతరాక్షసం —

శ్లో! శాంతం గంధకమభ్రక్తం మృతరసం తామ్రం సమాంశం తథా
వర్షాభూతకటుత్రయాగ్నితులసీభిన్నోద్భవానాం రసైః |
సమ్మర్ద్ధ్య త్రిదినం పృథక్ గ్రఘుపుటం దత్వా పున స్సందితం
విఖ్యాతం భువి వాతరాక్షస మిదం సర్వానిలోన్మాదనమ్ ||౩౯||

శాంతలోహము, గంధకము, అభ్రకభస్మము, రసభస్మము, తామ్రభస్మము,
పీచిని తెల్లగలిజేయ, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలలు, చిత్రమాలము, తులసి, తిప్పతిరి
పిటియొక్క నిజరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా మాడేసి రోజులు మద్దనాచేసి
పిమ్మట లఘుపుటం విడవలయును. ఇది వాతరాక్షసము. దీనిని అనుపానవిశేషము
లతో నేవించినయెడల సమస్త వాతవ్యాధులు శాంతించును. ||౩౯||

—* (౪౦) వాతవిధ్వంసి —

శ్లో! తామ్రాభ్రత్రిపునాగగంధమరిచం లోహం రసం టంకణం
చైత్ర శాంత ముదీరితం కటువిషం సార్థం చతుర్భాగకం |
సమ్మర్ద్ధ్య త్రిదినం పృథక్పృథగపి క్షుణ్ణం త్రివారం కణా
భూతాశానలనాగరోషణరుజా భృంగదగ్ధైః తత్పరమ్ | ౪౦ |

తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, వంగభస్మము, పీసభస్మము, గంధకభస్మము,

మిరియాల, కాంతిగన్మము, వాదనము, కేలిగానము, శొంకి ఒక్కొక్కభాగము, నాణ్ణి నాలుగున్నరభాగములు, పిటిసి కిప్పళ్ళు, నేలతాడిగడ్డలు, చిత్రమూలము శొంకి, మిరియాల, చుంగులవొత్తూ, గుంటగలగర పిటి రసములతోనున్ను,

శ్లో! నిర్గుండివిజయార్ద్రవాసజరపై ర్జంబీరనీరై ర్దినం
సమృద్ధ్యం వివిధానుపాససహితం స్యా ద్యాతవిధ్యంనకం ।
స్త్రీహాపస్మృతికుష్టమాంద్యకఫదు క్షృాలగ్రహణ్యామయా
న్వర్వస్పర్శనసన్నిపాతజనితవ్యాధీ నిహన్యా ధృవం ॥౫౭॥

వావిలి, గంజాయి, అల్లము, అడ్డసరిము పిటి కషాయములతోను, నిమ్మపండ్ల రసముతోను పుత్రేకపుత్రేకముగా మూడేసిరోజులు మర్దించలయును. ఇది వాత విధ్యంసి. దీనిని అనుపానభేదములతో నేవించినయడల స్త్రీహారోగములు, అవస్మా రము, కుష్టము, అగ్నిమాంద్యము, కఫరోగములు, కూలలు, గ్రహణి, సమస్త వాత ములు, సన్ని సాతములు మొదలయినవి కాంతించును. ॥౫౭॥

—* (39) విజయసిందూరం *

శ్లో! త్య్రంశం పారవనాగవంగరజితం చాప్తాదశాంశం నభ
న్సమృద్ధైర్త్రవ నిధాయ కాచవివరే కన్యావిలాసద్రవైః ।
పహ్యాద్వాలుకయంత్రకే నముచితం కాలం పున ర్మర్దయేత్
పూర్వాభ్యం విజయాఖ్యసిందూర మిదం మేహానశేషాన్త రేత్ ॥

హాదరిసము, కీనభస్మము, వంగభస్మము, రజతభస్మము, మూడేసిభాగములు, గంభకము పద్దెనిమిదిభాగములు, పిటిసి కలబందరసముతోను, గంజాయిలకు, కషాయముతోను మర్దించి కాచెకుప్పెయందుంచి వాలుకాయంత్రమందు యాదౌషధ మంతయు యుక్తముగా చిందూరించెమరకు తగినంతకాలము పచనముచేసి దానిని వరల పూర్వోక్తరసములతో మర్దించవలెను. ఇది విజయసింధూరము. దీనిని తత్వాను సారానుపానములతో నేవింపగా సమస్తవిధములయిన మేహములు కాంతించును.

—* (40) శీతాంశురసం *

శ్లో! ఏకాంశం హరితాశకం మనుశిలా ద్వ్యంశం తథా వ్యోషకం
మర్ద్యం నింబజలేప సుందరతరం శీతాంశునామ రషం ।

హన్యా త్కాసవిషాఽరుదిజ్వరవమిత్యాసాఽనిలక్షిహరు
గుల్మనాహపిచండకామలముఖా న్తత్వానుకూలద్రవైః (౨౯)

హరిదశము, మణిశిల, ఒక్కొక్కభాగము, త్రికణకములు చెందుభాగములు. వేచ
చక్కరనకుతో వృదువుగా మర్దించవలెను. ఇది శీతాంతరము. దీనిని ఆరుపా
పానవిశేషములతో సేవించినయెడల కాన, విషప్రయోగజనితవ్యాధి, అరచి,
జ్వరము, కాంతులు, శ్వాస, వాతము, క్షీణసంబంధములైన వ్యాధులు, కడుపుబ్బ
దము, ఉదరగోళములు, కామిలలు మొదలగు వ్యాధులు ఉపశమించును. (౨౯)

— (41) శూలకుతారం —

శ్లో! దంతీ బీజర సేంద్రగంధకవిషం గౌరం వరా త్యూషణం
టంకం తామ్ర మమూని మార్కవరసై స్పహ్మర్దయేశ్చుందరం
సేవే త్సులకతారమార్ద్రకరసై ర్గుంజాప్రమాణం తతో
హన్యా త్సులకతాని రాక్షసగణం తద్విష్టుచక్రం యథా ॥ 60

సేపాళములు, పాదరసము, గంధకము, నాథి, హరిదశము, త్రిఫలములు
శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, వెలిగారము, తామ్రభస్మము, వీటిని గుంటగలగరాకు
రసముతో మర్దించవలయును, ఇది శూలకుతారము. దీనిని అల్లపురసముతో సేవించు
టవలన విష్టుచక్రము, రాక్షసగణమును, నశింపజేసినట్లు, సమస్తవిధములయిన శూల
లను నశింపజేయును. ॥౬౦॥

— (42) వడ్డుణం —

శ్లో! ఏకాంశం దరదం షడంశ ముదితం గంధం కుమారీన్ద్రై
ర్మర్ద్యం త్రింశదహని కాచవివరే షీప్త్యా పచే వ్యాలుకే |
ఏత త్తద్గుణమామయోచితరసై స్సంసేవితం సత్త్వరం
హన్యా దిందియనప్తకార్యవదన వ్యాధిప్రసేహజ్వరాన్ ॥

పాదరసము ఒకభాగము, గంధకముఆరుభాగములు, వీటినికలబందరసముతో
ముప్పదిరోజులు మర్దించి కాచకుప్పయిండుంచి, పాలుకాయంత్రమున, పండవలయు
ను. ఇది వడ్డుణము దీనిని రోగయుక్తానుపాసములతో సేవించినయెడల శుష్ణవస్త్రము,
శుష్కించులు, నోటిపూతలు, ప్రమేహములు, జ్వరములు, కాంతించును. ॥౬౧॥

—♦ (43) సన్నిపాత భైరవి ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం రసగంధతాళకలిలాటంకం విషం త్యంశకం
వంగం సర్వసము, హుతాశనభిషగ్జంబీరసైరైః పృథక్ ।
సన్నుర్ద్వం దినమేవ భైరవ మిదం న్యా త్సన్నిపాతా దిమం
తత్త్వోగముతానుపానసహిం హన్యాదనేకామయాన్ ॥

రసము, గంధము, తాళము, మణికిలి, వెలిగారము, ఒక్కొక్కభాగము, నాశ్చ మూడుభాగములు. ఇంద్రియము, పీటికన్నిటికి సమానము. పీటిని చిత్రమూలం కి సాయము, ఆల్లపువ్వును. నిమ్మపండ్లరసములతో పృత్యేకప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్కరూప మర్థించవలయును. ఇది సన్నిపాతభైరవి. దీనిని ఆయా రోగవిధానపానము లుచేసి శుద్ధిచేయవలయు. సేవకొనములయిన వ్యాధులు శాంతిపొందును. ॥౬౨॥

—♦ (44) స్వచ్ఛంద భైరవి ♦—

శ్లో॥ ఏకైకాంశ ముదీరితం బలివసానూతం విషం జాతికం
త్యైరాంశం సకలై స్సమం కటరజ స్తాంబూలవత్ప్రద్రవైః ।
స్వచ్ఛందాద్యకభైరవం భిషగిదం సంయోజయే (ద్యత్పతః)
చృద్ధయా
నల్లీదోగసుచూర్త్యోగ్గతిం సై ర్ద్రజ్వరే వీసనే । ॥౬౩॥

గంధము, పాదరసము, నాశ్చ ఒక్కొక్కభాగము, శాజికాయ ఆర్ధభాగము, పీటికన్నిటికి సమానము పిప్పిరీచూర్ణము, పీటిని తమలపాకులరసముతో మర్థించవల యును. ఇది స్వచ్ఛందభైరవి. దీనిని తమలపాకులు, తుమ్మిపువ్వులు, ఆల్లము, పీటి రసములలో చేనితోనయినను వైద్యుడు ప్రయత్నపూర్వముగా శృద్ధవహించి యిచ్చిన యడల జీర్ణజ్వరములు, రోంప మొదలయినవి హరించును. ॥౬౩॥

—♦ (45) సింహారభూషణం ♦—

శ్లో॥ ఏకైకాంశమయో రజస్త్రపుశిలాజద్గంధకం విమృశం
టంకం హింగుళ మభ్రకం సముదితం సర్వై స్సమం సింధుం
మర్ద్యం హంసపదాంబునా సముచితం సింహారకం భూషణం
గర్భిణ్యామయవైత్రికజ్వరవమీ స్థన్యా త్రిదోషజ్వరా ॥౬౪॥

తా॥ కాంతలోహము, వంగధన్యము, శిలాజత్తు, గంధకము, వంగధన్యము, వెలిగారము, ఇంగిలీకము, ఆంధ్రకము ఇవి ఒక్కొక్కభాగము, వీటి కన్నిటికీ సమానము రసచింతూరము; వీటిని హంసపాదియాకు రసముతో తగినంతసేపు మర్చింపవలయును. ఇది సింహురక్షహానము. దీనిని రోగోచితానుపాసములతో నేవించుటవలన గచ్చిణీశ్రీలకు సంధించు సమస్తవ్యాధులున్ను, వైశ్యనంగంధమున వ్యాధులున్ను జ్వరములున్ను, వాంఛులున్ను, త్రానోజితవ్యాధులున్ను ఉపశమించును. ౬౪॥

— ♦ (46) సింహురక్షిపాలనం ♦ —

శ్లో॥ సూతం గంధకవత్సపాథగరళం చైవైకభాగాన్వితం

మర్చ్యం హంసపదాంబునా వచిమితం యుక్తానుపానై ర్భజేత్ ।

అభ్యంగం చ బలోపచార ముచితం వర్షం చ వర్షోదనం

వాతశ్లేష్మజ్వరదోషశమనం సింహురక్షిపాలనం॥ ॥౬౫॥

తా॥ రసము, గంధకము, నాళి, గరళము, (పామువిషము) వీటిని హంస పాదియాకు రసముతో మర్చింపవలయును. ఇది సింహురక్షిపాలనము. దీనిని మిత ప్రకారము రోగోచితానుపాసములతో నేవించియెడల వాతశ్లేష్మజ్వరము లయిన సకలవిషవ్యాధులను ఉపశమించును. ॥౬౫॥

— ♦ (47) సూతరాజీయం ♦ —

శ్లో॥ షడ్భాగం తిలజం రసం రవిసుహృ తస్య త్తోడశాంశం తథా

గంధం సైంధవ మష్టభాగ ముచితం జంభారసై ర్వాసరం ।

సమృద్ధ్యాఽతపశోషణేన రుచిరం సూతాదిరాజీయకం

సేవే తార్ద్రజలేన మారించరసా వ్లేష్మానిలా న్నాశయేత్ ॥

తా॥ వెలిగారము 6 భాగములు, పాపరసము, తామ్రభస్మము 16 కేసి భాగములు, గంధకము, వైంధవలహము 8 కేసి భాగములు. వీటిని నిమ్మపండ్ల రసముతో ఒకరోజు మర్చించి, ఎండలో పెట్టవలయును. ఇది సూతరాజీయము. దీనిని అల్లము, లేక మిరియాలు వీటి కషాయముతో నేవించియెడల సమస్తశ్లేష్మవ్యాధులు శమించును. ॥౬౬॥

—♦ (48) సూతికాభరణం ♦—

శ్లో॥ సూతం శాణమితం విషం ఫలమితం సంచూర్ణ్య కాచాంతరే
క్షీప్త్వా యామయుగం వచేత్తస్థుశుచే స్నాన్య చూర్ణాతికామంజనం |
సంగృహ్యైర్థరాచలగ్న మగదం సూచ్యా క్షీపేన్మూర్ధని
క్షీరేశాఽథ విలేపయేత్తదస్పృశం తాపే దిశేన్మాధురమ్ ||౬౭||

తా॥ పాదరసము ఒక కాణము, నాభి ఒక ఫలము, పీటిని చూర్ణముచేసి
గాజపశ్యేమునం దుంచి పైన మడియొక గాజపశ్యేమును మూసి, సంధిబంధముగావించి
రెండుయామములు సూత్యైర్నిచే వండవలయును. ఇదిసూతికా (సూచికా) భరణము.
పైన బోర్లించిన పశ్యేమున కంటుకొనిన యీ డౌషధమును నూదిమొనతో తీసిఆనూ
దిమొనకు వచ్చినంతమందును మూర్ధితుడైన రోగియొక్క శిరస్సుయం దుంచి! ఆనూది
గుచ్చిన స్థలమందు వచ్చిన రక్తముతో యీమందు కలియునట్లు వేలితో మర్దింపవల
యును. పిమ్మట ఆవ్రుపాలు కూడా పోసి మర్దింపవలయును. యీ చికిత్సఫలన రోగికి
తాపము కలిగినేని మధురపదార్థములను కీతలపదార్థములను ఇవ్వవలెను. ౬౭॥

—♦ (49) సూర్యావర్తి ♦—

శ్లో॥ ఏకై కాంశక ముగ్ధా మూక్తికరజః కార్పాసబీజాంతరం
టంకం రక్తఫలస్య బీజ ముదితం హేమాక్షికం త్ర్యంశకమ్ |
ఛిన్నాసత్వకహింగుళం సురుచిరం జంభార్ద్రజై ర్మర్దయే
చూర్ణావర్తి రసోచపై త్యవమనశ్వాసాచికా న్నాశయేత్ ||౬౮||

తా॥ వస, ముత్యభస్మము, భమిడిపత్తిగింజలలోని పప్పు, వెలిగారము, కాకి
దొండగింజలలోని పప్పు, హేమాక్షికభస్మము ఇవి ఒక్కొక్కభాగము; తిప్పనత్తు,
ఇంగిలీకము మూడేసిభాగములు, పీటిని నిమ్మపండ్లరసముతోను, అల్లపురసముతోను
మర్దించవలెను. ఇది సూర్యావర్తి, దీనిని నేవించుటచే అరోచకము, పైత్యములు,
వాంతులు, శ్వాస మేదలయిన సమస్తరోగములు నిర్మూలము లగును. ౬౮॥

—♦ (50) హుతాశనరసము ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం శివబీజటంకణబలి త్ర్యంశం విషం మూచిచం
చాష్టాంశం వరజంభజాతపయసా సమ్మర్దయే ద్వాసరమ్ |

సేవ్యం చార్ద్రాగ్రహం ధృతాశచరసం హస్తా వజ్రామయ
స్థాహారోచకసన్నిపాతసవనగ్ధాశ్చ నిర్విషాపి కం ।

||౩౯||

తా|| పాదరసము, వెలిగారము, గంధకము, ఇది ఒక్కొక్కటిగా ము, నాశ
మాడుభాగములు, మిరియలు ఎనిమిదిభాగములు, కిటిని నిమ్మచక్కెరనుతో ఒక
కోజు మర్చింపవలయును. ఇది హుతాశనరసము. దీనిని ఆశ్లేష్టరసములో నేవించిన
యెడల ఆజీర్ణరోగములు, గుల్మరోగములు, ఆరోచకము, నష్టిపాతవ్యాధులు,
విషాచి మొదలయిన వ్యాధులన్నియు శమించును. ||౪౦||

— ♦ జ్వరనిర్వచనము ♦ —

శ్లో|| జ్వరో భవే ద్భావికరోగలక్షణైః
సదాగ్రామీ సకలాయుషామ్ ।
ప్రాయః ప్రభూతా మివ నిత్యభృత్య
స్తస్మా త్పురస్తా స చికిత్సితస్య ॥

||౪౦||

తా|| తరుచుగా ప్రభువులకు మందు నడచుదుండు బంటువలె రాబోవు రో
గమునకు గుర్తుకయిన జ్వరమున్న రోగములకంటె మందుగా సంప్రాప్తమగు
చుండును. కాన ప్రతిరోగమందును మందుగా యీజ్వరమునకు చికిత్స చేయవల
యును. (బంటును సేవించిన ప్రభువు ప్రాసన్ను దగునట్లు జ్వరమునకు చికిత్స చేసిన
చో తరుచుగా రోగము నివారణ కాగల దనుట) ||౪౧||

శ్లో|| జ్వరో భవే జ్వరరూపావకస్య బహిర్గతత్వం సకలేంద్రియేషు ।
బహిర్గతాగ్నేః పున రాశు చాంత ర్గతత్వ మేన జ్వరవారణంహి॥

తా|| జ్వరాన్ని స్వస్థానమునుండి బయటికి నశ్చేంద్రియములయందును బహి
ర్గత మగుటయే జ్వరము. బహిర్గత మయిన యీజ్వరాన్ని ని తిరిగి స్వస్థానమునకు చేరు
కొనునట్లు చేయుటయే జ్వరనివారణము. ||౪౨||

శ్లో|| రోగస్తు ధాతో ర్విషమగ్నితి స్యాన్య
దారోగ్య మస్యైవ యథాస్థితి శ్చేత్ ।
యయా సమత్వం ప్రతిపద్యతేఽశా
సా నై చికిత్సేతి వదంతి తజ్జ్ఞాః ॥

||౪౩||

— ♦ క్రియా స్థితి —

శ్లో॥ రోగస్యానుచితం గంగోక్ష మపి తత్త్యజ్యా దను క్తం గతాఽ
ను క్తం రోగసమంజసం స్వమతిహ సంయోజయే చాషధే
సంపూర్ణాఽనుభవప్రియుక్తిభిషహ మాయ త్తతాయా మిదం
స్వస్తం తత్సమయానుకూల మఖిలవ్యాధిప్రోశాంప్రై సదా ॥

తా॥ ఎట్టి ఔషధయోగముం నైనను చెప్పబడిన ద్రవ్యము రోగోపశాంతికి
అనుపయోగ పైనవో దానిని విడిచిపెట్టవలయును. చెప్పబడకపోయినను రోగోప
శాంతికి ఉపయోగ పైనవో దానిని చేస్తవలయును. ఇది అనుభవముకలిగి చికిత్స
చేయు వైద్యుని అధీనమై యున్నది. ॥౨౩॥

శ్లో॥ ప్రాగ్గోగా స్వచికిత్సితాస్తు కుపితాః కుర్వం త్యనేకామయా
కేచి త్తద్గదరూపహేతుకలితా భూత్వాఽన్యరుక్మారణాః ।
శామ్యంత్యేవ న కేచి దన్యవిధరు జూలాస్తుదంతి స్వయం
రుక్మాంకర్య మనేక ధైవ మవిశం సంక్షోభయే ద్వైద్యకాః॥౨౪॥

తా॥ తమంతట తాము స్వతంత్రముగ జనించి బాధించు చుండునప్పుడు
వాటికి తగిన చికిత్స చేయక, ఉపేక్షించినయడల ఆరోగములే ప్రబలములై ఇతర
విధములైనవెక్కురోగములను పుట్టించును. అట్టి తరుణములయందు ఆ ఇతరరోగముల
రోగహేతువును పోలియుండును. వాటిలో ఒక రోగము ఇంకొకరోగమును
పుట్టించి, తనకు తానే శమించును మరియొక రోగము ఇంకొక రోగమునకు తాను
కారణముగా నుండి మరియొకరోగమును పుట్టించుటతో శాంతినిొందక తాను పుట్టిం
చిన ఆరెండవరోగముతో కూడ కలిసి బాధించును. యీ ప్రకారముగా వ్యాధుల
యొక్క సాంకర్యము చికిత్సచేయు విషయములలో వైద్యులకు మిక్కుటముగా కష్ట
మును కలిగించును, ఇట్టి సంగరవ్యాధులు లోకమునం దనేకవోల్ల మిక్కుటముగా
కనపించుచున్నవి. ॥౨౪॥

శ్లో॥ స్వతంత్రితాయాః పరతంత్రితాయాః ప్రాధాన్య ముద్దిశ్య రుజ
శ్చరే త్క్రియాం । తదా ప్రధానేన సహ౨ప్రధాన వ్యాధిశ్చ
శామ్య త్యవిశం కరీమేః॥ ॥౨౫॥

తా|| ఇహాదిహో ముందు ఇహోగములు గలిగియున్నయడల వాటిలో ప్రధానలోగ చేసి ఆ ప్రధానోగ మేది? అని అలోచించి, ప్రధానవ్యాధిని గుర్తించి, దానికి రోగి విధియను చేయవలయును. అట్లు చేసినయెడల ప్రధానమైన రోగములో పాలు ఉత్పన్నమైన రోగమున్న ఉపశమించును. ఆప్రధానరోగమునకు వేరే విశిష్ట వేదములు లేవు. యీ సాంప్రదముకొరకే కైమ్యము ప్రధానాప్రధాన రోగి విధియను రుచి విందుకొని యుండువలయును. ||౮౫||

శ్లో|| కదాచి వాగంతఃకజై రనూప్యైః | పాండ్రోపశూన్యేషి హరా
త్సంకోషః | వోవత్తయ్య పృథవే దతీవ | తేనైవ సంప్రాప్తి
రుపనీహ్య || ||౮౬||

తా|| ఒక్కొక్కప్పుడు అంతఃకమయిన శస్త్రక్షత అధిసూతాదులచే అంతకు పూర్వము రోపించుండును లేదన్ను తక్షణమే వాతాదులు ప్రకోపమును జెంది పోటు, నొక్కి, మొదలయిన ఉపద్రవములను కలుగజేయును. ||౮౬||

శ్లో|| సేవం సంశయవానుయాస్తు జనయే ద్రోగాంతరం త ద్యధా
సంతాపా చి రక్తపిత్త మముగా తాప స్తత శ్శోషణమ్ |
క్లిహా తన్న మహోదరం శ్వేయధురు గ్ధుర్నామకం చోదరం
గుర్భం బాగరవాదిభి ర్విశి చినా కానః క్షయ శ్శోషణమ్ ||౮౭||

తా|| యాప్రకారము స్వచ్ఛకారణము లయిన మిథ్యాహరవిహారాదులచేత నున్న, శస్త్రక్షతాధిసూతాదులచేరనున్న, జనించినరోగము మరియొక రోగమును పుట్టించును. ఎందుగా జ్వరసంతాపముచే రక్తపిత్తమున్న, దానిచేజ్వరమున్న, యీ రెండింటివలన శ్వియము, దానిచే క్లిహాశ్శోషణము ఇట్లే మహోదరమున్న శోధయు లరోగోగమున్న. ఉపవ్యాధియు, గుర్భమున్న కలుగును. ||౮౭||

— ♦ పంచవిధస్వేదములు ♦ —

శ్లో|| నాతప్రకోపే చ నన్నిసాతే | విస్తా జ్వరప్రాణవిముక్తికాలే |
స్వేదోష్ణహ పాండ్రియమో ధ్మశు స్యా | ల్లలాటసర్వాంగగళ
ప్రదేకే || ||౮౮||

తా|| వాతప్రకోపము, నన్నిసాతవ్యాధి, మలవిగర్జన కాలము, జ్వరమువిడుచు సమయము, ప్రాణమోక్షసమయము యీ అయిదు కాలములయందును చెమట

పట్టును. వాతప్రకోపమునందు, సన్నిపాతమునందు పలమానము, ముఖ్యస్థానమునందు లలాటమునందును, జ్వరము విడచినవయమునందు సర్వాంగముల పడుందున్న, పాతాళపాదసమయన కంఠప్రదేశమునందున్న ఈప్రకారము అర్జునునివిధములుగా వలయు కలుగును.

—♦ మాననిర్ణయము ♦—

శ్లో॥ గుంజం వీహితత్పయం ప్రభుమిత్యపహిశ్చ చిన్నం క్రమా ।
 న్యామం మణ్మితగుంజకం సమభవ చ్ఛాణం చతుర్మాషకం ।
 కోలం శాణయుగం పలం స్లవయుగం కర్షం తు కోలద్వయం
 వింశన్మాషమితం తులం సముదితం శుక్తి క్షిప్రకర్షం భవేత్ ॥

నాగు వడ్లగింజలు ఒకగురిగింజ. పదహారు వడ్లగింజలు ఒకచిన్నము. ఆరుగురిగింజలు ఒక మాషము నాలుగుమాషములు ఒకశాణము. రెండుశాణములు ఒకకోలము. రెండుకోలములు ఒక కర్షము. యిరవై మాషములు ఒకతులము. రెండుకర్షములు ఒక శుక్తి. రెండుకోలములు ఒకపలము. ఈరీతిగా తూనికలను గుర్తింపవలెను.

మాషమునకు హేమము, ధాన్యకము అనియు, శాణమునకు ధరణము, టంకము అనియు, కోలమునకు క్షుద్రాభము, పటకము, వంక్షణము అనియు, కర్షమునకు పాణిమానికము, అక్షమ, పిచువము, పాణితలము, కించి త్పాణి, తిందుకము, బిడాలపతనము, పోడశికము, కరమధ్యము, హంసపదము, సువర్ణము, కబళగ్రహము, ఉదుంబరము అనియు, శుక్తికి అర్థపలము, అష్టధిక అనియు. పలమునకు ముష్టి, అమ్రము, చతుర్థిక, ప్రకుంచము, పోడశీబిల్వము అనియు, పర్యాయపదములు.

వడ్లగింజలు.	గురిగింజలు.	చిన్నము.	మాషము.	శాణము.	కోలము.	కర్షము.	తులము.	శుక్తి.	పలము.
4	1
16	4	1
24	6	1½	1
96	24	6	4	1
192	48	12	8	2	1
384	96	24	16	4	2	1
480	120	30	20	5	1
768	192	...	32	8	4	2	...	1	...
1536	384	...	64	16	8	4	3:1/5	2	1

—♦ యంత్రములు ♦—

9. పాతాళయంత్రము

డోలామూలకచ్చపగర్భగౌర్యః ।

లేజః యోభూధరవాలుకాని

భైషజ్యయంత్రాని సమీరితాని !

1 పాతాళయంత్రము, 2 విద్యాధరయంత్రము, 3 పుంకయంత్రము. (ఊర్ధ్వసరికయంత్రము.) 4 కోష్ఠయంత్రము, 5 డోలాయంత్రము, (స్వేదనాయంత్రము), 6 తులాయంత్రము, 7 కచ్చపయంత్రము, 8 గర్భయంత్రము, 9 గౌరీయంత్రము, 10 శైబోయంత్రము, (లంఛికాయంత్రము,) 11 జలయంత్రము, 12 భూధరయంత్రము, 13 వాలుకాయంత్రము. ఇవి ఔషధములను తయారుచేయు యంత్రములు పదమాడు.

—♦ (1) పాతాళయంత్రము ♦—

నోరు వెడల్పుగల మండిగను కుతికవరకు భూమిలో పాతిపెట్టి మరియొకకుండులో ఔషధద్రవ్యములనుంచి దానిపయిని చిన్నని రంధ్రములగల మూకుడును ఆనోముఖముగా బోర్లించి యారెండింటికి సంధిబంధము గావించి దానిని భూమిలో పాతిపెట్టిన మండ్లిగపయిని బోర్లించి ఆబోర్లించిన కుండపై తంపటవేయగా మూకుడు యొక్కరంధ్రముల ద్వారా నేలయందు పాతిన మండిగలోకి తైలము (దా)వకము) స్రవించును. సాంగశీతలమున (క)మముగా చల్లారినతర్వాత దానిని ఉపాయముగా గ్రహించవలెను. ఇది పాతాళయంత్రము.

—♦ (2) విద్యాధరయంత్రము ♦—

. పొయ్యిమీద నొక కుండనుంచి, దానిలో పాదరసముంచి, ఆ పాదరసము పోసిన కుండపయిని మరియొక కుండను ఉర్ధ్వముఖముగా పెట్టి యీ రెండుకుండలకలిసినవోట సంధిబంధముచేసి పయికుండనిండా నీళ్ళు పోసి అందు జాములు పోకముచేసి సాంగశీతలమున అందలి రసమును గ్రహింపవలెను. ఇదివిద్యాధరయంత్రము.

— ♦ (3) బంకయంత్రము ♦ —

పొయ్యిమీద ద్రౌపదద్రవ్యములతో రెండుపండువలకు వలయుచు వాని కుతక క్రింద రంధ్రముచేసి ఆ రంధ్రమునకు నరిపడిన గొట్టమును యిమిడ్చి ఆపండుమూతికి నరిపడిన మూకుడును మూత పెట్టి నంధింధము చేసి యెడలించి గొట్టముచివర నొక గ్లాసునుగాని నీసానుగాని ఉంచి పాకము చేసినయెడల కుండలోని ద్రౌపదము నభి కాముఖమున (గొట్టముద్వారా) గాఢవాత్రులోగాని నీసాలోగాని పడును. ఇది బంకయంత్రమనియు, ఊర్ధ్వనభికాయంత్రమనియు, చెప్పబడును.

— ♦ (4) కొక్కియంత్రము ♦ —

కొలిమిలో ద్రవ్యమును ఉంచి తిత్తితో ఉడచెను. ఇది కొక్కియంత్రము.

— ♦ (5) డోలాయంత్రము ♦ —

ద్రౌపదద్రవ్యమును వస్త్రమున మూటగట్టి ఆమూటకు వాచముకట్టి, పొయ్యి మీద నొక కుండ పెట్టి ఆకుండలో పచనము చేయవలసిన ద్రవ్యముల నుంచి ఆ మూటను కుండలో పోసిన పచనద్రవ్యముల నడుమ వేలాడునట్లు కుండపయిని అడ్డుముగా నొక తెదురుబద్ద పరిచి అబద్ద మధ్యభాగమున వేలాడునట్లు కట్టి కుండ పైని మూకుడు బోర్లించి యోగమునందు చెప్పబడిన పరిమితప్రకారము పచనము చేయవలయును. ఇది డోలాయంత్రమనియు, స్వేదనాయంత్రమనియు, చెప్పబడును. లేనిచో పొయ్యిమీద పెట్టినకుండమూతికి వస్త్రముకట్టి దానిపయిని స్వేదనంస్కారము చేయవలసిన ద్రవ్యముల నుంచి దానిపయిని మూకుడుబోర్లించి పాకముచేయుటకూడా స్వేదనాయంత్రమనియు, డోలాయంత్రమనియు, చెప్పబడును.

— ♦ (6) కులాయంత్రము ♦ —

చిచ్చుబుడ్దల రెండుమూషలనుచేయించివానియందొక దానిలోపాదరసమును, రెండవదానిలో గంధకచూర్ణమును పోసి వాటిముఖమందు ఆరతిడుగు పరిమాణము గల గొట్టమును తగిలించి వాటిసంధులకు చీలనున్న యిచ్చి దానిని బాలుకాయంత్రమందుంచి గంధకమున్న మాసక్రింద అగ్నిజ్వాల చేయవలయును. ఇది కులాయంత్రము. ఇది తాళకము, గంధకము, లోహము మొదలయినవాటి జారబిక్రియలందుపయోగించును.

—♦ (7) కచ్చపయంత్రము ♦—

ఒక ప్రమిదిలో పాదరసమును పోసి ఆప్రమిదిపయిని ఇంకొక ప్రమిది బోర్లించి చీలమన్న యిచ్చి వెడల్పుమాటి నోరుగల డాకలో బిడాలవణమును వేసి పాదుచేసి దానిపయిని చీలమన్న యిచ్చిన ప్రమిదసంపుటమును పెట్టి ఆసంపుటము పైని ప్రమిద మునుగునట్లు మరల బిడాలవణముంచి ఆడాకను పూర్తిగా ఓడకలతో నిండించి పుటం బిడిన (ఆగ్నినిడిన) రసగంధకములు రజాణమగును. ఇది కచ్చప యంత్రము. బిడాలవణ మనగా మారేడుపిండిలను ముక్కలుగా తరిగి యొండించినవి. అని తెలియవలయును.

—♦ (8) గర్భయంత్రము ♦—

పెద్దకుండ నొకదానిని పొయ్యిమీద నుంచి అకుండమధ్య యిటుకముక్క పెట్టి అయిటుకముక్కపయిని గాజాగిన్నె నుంచి ఆగాజాగిన్నెచుట్టూ కంఠమువరకు బొంబదద్రవ్యమునుంచి పెద్దకుండమాతీపై మరియొక కుండ నిలువబెట్టి చీలమన్న ఇచ్చి పైకుండలో నీళ్ళుపోసి మందాగ్నిని జ్వలంపచేయవలయును. పైకుండలోనుంచి మసలకాగిననీటిని డోకి, బట్ట వగైరాలుముంచి చీలమన్నకదలకుండా నేర్పుగా తీసి వేసి మరలమరల శీతోదకమును పోయుచుండవలయును. యీవిధముగా చేయుచుండిన పయినపెట్టిన కుండ అడుగుభాగమునందు అవిరచేరి యిటుకముక్కపయిని పెట్టిన గాజాగిన్నెలో తైలాదులు స్రవించును అతైలమును యుక్తిచే గ్రహింపవలెను. ఇది గర్భయంత్రము.

—♦ (9) గౌరీయంత్రము ♦—

లాడితెడు చతురముగల దళసరి యిటికను సంపాదించి దానిమధ్య మూస కారముగా గోతిని చేసి అగోటికి నున్నము పూసి నున్నగాచేసి యొండించి పిమ్మట, వెండిగాని, బంగారముగాని, అభ్రకముగాని, అను వాటిసత్వములను నూరి పయిని చెప్పిన యిటికమూసలో పోసి అసత్వమునకు నాలుగవంతు గంధకమును మూస యొక్క అడుగుభాగమందున్న పైభాగమందున్న పోసి అగంధకమధ్యమున పయిన ఉదహరించిన సత్వమునుంచి యిటికమూసపయిని ప్రమిదనుబోర్లించి చీలమన్న యిచ్చి యొండించి గుర్రపుగిట్ట పరిమాణముగల యేరుపిడకలను పేర్చి పుటము పెట్టవలయును. ఇది గౌరీయంత్రము.

—♦ (10) తేజోయంత్రము ♦—

ఒక పెద్దకుండలో చౌవధ వ్రేవ్యమును పోసి దాని కురితలో రెండు గొట్టములుగల యంత్రమును యిమడ్చి యీ యంత్రమునకు పయిభాగమున చేర్చి కుండమూతమీద మరయొక కుండ నుంచి చీలమన్ను యిచ్చి పయికుండలో నీళ్ళుపోసి అడుగు భాగమందున్న కుండకీంద మందాన్ని జ్వలెంప చేయవలెను. పయికుండలోని నీళ్ళు మసలకాగిన పిదప వాటిని చీలమన్ను కదలకుండా యుక్తిచే తీసివేసి మరల మరల కీతోదకమును పోయుచుండవలెను. క్రిందనుండు నీకామక్షిమున గాఢపాచిత్ర మెదలయిన వాటినుంచి దావకమును గ్రహింపవలయును. ఇది తేజోయంత్రము. దీనినే లంఛికాయంత్రమని చెప్పెదరు.

—♦ (11) జలయంత్రము ♦—

లోహసంబంధమయిన మూసను చేయించి దానిలో నీర, గంధకములనుంచి దాని మూతిని మరియొక లోహ సంబంధమయిన మరిమూతిగల మూసతో మూసి పాతయిటిక చూర్ణమును దెల్లమును తుమ్మచెక్క కషాయముతో నూరి దానిని మూస చుట్టూ పలుమారు పూతలు పూసి యెండించుచుండు వలెను. ఇట్లు చేసినచో నీళ్ళు ఆమూసను భేదింపకుండును. అటుపిమ్మట ఆమూసను నీటితో నిండిన లోహ భాండమందుంచి ఆభాండమును పొయ్యిమీదనుంచి అగ్నిని జ్వలెంప చేయవలెను. ఇది జలయంత్రము. ఇది దీర్ఘకాలమునకు గాని నిద్రించదు. దీనిని స్వర్ణ, గంధకాది చూర్ణముల కుపయోగింతురు.

—♦ (12) భూధరయంత్రము ♦—

ఒక మూసలో పాదరసము నుంచి దానిపయిని యింకొక మూసతో నింజి చీలమన్ను యిచ్చి, ఆసంపుటమును యిసుకతో నిండింపబడిన భాండ మధ్యమందుంచి ఆయిసుకపయిని పిడకలతో పుటము వేయవలయును. యిసుకపోసినపుండ సగము భాగమునకు ఊడగొట్టినదిగా ఉండవలయును. మూతిని ఊడగొట్టినచో పిడకలతో పుటమువేయుటకు తగిన సావకాశము ఉండదు.

—♦ (13) వాలుకాయంత్రము ♦—

జానెడు చతురముగల కుండను తెచ్చి దాని కడుగుభాగమున దబ్బనముతో లావుగా బెజ్జముచేసి ఆబెజ్జమునకు వైభాగమున చౌవధకుప్పెనుంచి అకుప్పెయొక్క

కంఠమువరకు యిసుకపోసి ఆరంభమున మాకుడు బోర్లించి చీలమన్ను యిచ్చి పొయ్యిమీదనుంచి చెప్పబడినంత కాలమున్న పంచము చేయవలయును. ఇది వాలు కాయంతము.

—♦ పుటములు ♦—

(1) గోవరపుటము, (2) కపోతపుటము, (3) వరాహపుటము, (4) గజపుటము, (5) మహాపుటము, (6) కుంభపుటము అని ఔషధములను తయారుచేయు పుటములు ఆరు. కపోతపుటము లఘుపుటము, కుక్కపుటము వీటికిస్వల్పభేదము.

—♦ (1) గోవరపుటము ♦—

ఏరుపిడకలను మెత్తగా నలగగొట్టి ఆచూర్ణమును నేలమీదపోసి దానిమధ్య యందు ఔషధముగల కుప్పెనుగాని. సంపుటమునుగాని, ఉంచి అగ్ని నుంచుట గోవరపుటము.

—♦ (2) కపోతపుటము ♦—

జానెడు చతురముగల గోతినిత్రవ్వి అగోతిలో యేడు లేక యెనిమిది పిడకలను ముక్కలు ముక్కలుగా విడిచివేసి ఆముక్కలతో ఔషధమును పుటంబిడుట కపోతపుటమనబడును.

—♦ (3) వరాహపుటము ♦—

మూరెడు చతురముగల గోతియందు ఏరుపిడకలను ఉంచి ఔషధమును పుటమువేయుట వరాహపుటము.

—♦ (4) గజపుటము ♦—

మూరన్నర చతురముగల గోతియందు ఏరుపిడకలను ఉంచి ఔషధమును పుటమువేయుట గజపుటము.

—♦ (5) మహాపుటము ♦—

రెండుమూరలు చతురముగల గోతియందు ఏరుపిడకలను ఉంచి దానియందు ఔషధమును పుటమువేయుట మహాపుటము.

—♦ (6) కుంభపుటము —

కుండకు అడుగుభాగమున అంగుళము చతురముగల నలుబది రంధ్రములు చేసి ఆకుండలో సగమువరకు అనగా రంధ్రముల ఒరాబివరకు బొగ్గులపోసి ఆబొగ్గులు పయిని ఔషధమును ఉంచి ఆకుండపైభాగమున మాకుడుపుంచి చీలమన్ను యిచ్చి నీడనెండించి పిమ్మట ఆకుండను పొయ్యిమీద పెట్టి మాకుడుతో బొగ్గునిప్పులు పోసి కుండకు అడుగుభాగమున మందాగ్ని చే మూడుదినములు మంటచేసి సాంగశీతలమున అందలి ఔషధమును గ్రహింపవలెను. ఇది కుంభపుటము.

సామ్రాజ్యపథచికిత్స.

రోగము అనగా ఆయుర్వైద్యమునందు ముఖ్యములయొక్క వైపర్యక్తి. ఆలోపతీమతమున దేహమునందు ప్రవేశించిన 'సామ్రాజ్య'యలయొక్క సముదాయశక్తి సామ్రాజ్యపథమతమున దేహమునందుగల జీవ లక్షణములయొక్క (జీవ్యాసాజ్జలయొక్క) లోపశక్తి. అనియు మర్యాద. హోమ్యాపతీ వైద్యమునందు రోగమును గురించి తర్కించు సగత్యము కానరాదు. రోగిదగ్గర కనపడుచున్న వికారములకు సమానగుణధర్మములగుల మందులను నుద్దించి ప్రయోగించుటయే ముఖ్యచికిత్సయైయున్నది. పాటెన్నీలయొక్క హెచ్చితస్థలములపై దౌష్యములయొక్క గుణములయందు తేడాలు ఉండును. యాస్థానదేహమున సామ్రాజ్యమును ధరించిన ప్రాణధారణాశక్తియెట్లు ముడియున్నదో ఆస్థానప్రతిమందుయందును సామ్రాజ్యమును ధరించిన ప్రాణధారణాశక్తి యుడియున్నది. ప్రాణధారణాశక్తియైతనృశక్తి యీచైతన్యశక్తియొక్క విషమస్థితియే రోగము. యధాస్థితియే ఆరోగ్యము. గాన దృవ్యరూపమున మందులొనిశక్తిని సామ్రాజ్యశక్తిలోనికి మార్చినగాని దేహమున వ్యాపించుటకు సావకాశము ఉండదు. గనుకనే పాటెన్నీ ఎంతపెద్దదయిన ఆంతగొప్పగా పనిచేయును. (పెద్దపాటెన్నీలోనున్న తక్కువ)ఇదియే ఈ వైద్యము నందలి రహస్యము. ఇవ్వరమువిడిచిన పిమ్మట మందివ్వవలయును స్వరమునకు వేళ మారినను ఎక్కువ తక్కువ స్థితికలెగినను మందుపనిచేయుచున్నట్లుకొంచినాణముకను పించినంతటితో మందును మాని రోగిని తృప్తిపరుచుటకై పంచదార మాత్రల నిచ్చుచుండవలెను. తాత్కాలిక వ్యాధులయందు చిన్న పాటెన్నీమందులను, పురాణవ్యాధులయందు మధ్యపాటెన్నీ మందులను, వంశపరంపరాగతము లైన ఫిరంగాది రోగములయందు పెద్ద పాటెన్నీమందులను వాడనగును. 1 మొదలు 18 వరకు చిన్నపాటెన్నీ 30 ము|| 200 వరకు మధ్యపాటెన్నీ 500 లగాయతు వైపన్నియు పెద్దపాటెన్నీలు అని తెలియనగును. చిన్న పాటెన్నీలను అవసరమును బట్టి రోజు 1కి (5) లేక (6) సార్లున్న మధ్య పాటెన్నీలను రోజు 1కి (3) లేక (5) సార్లున్న పెద్ద పాటెన్నీ మందులను వాటిగుణము నిలిచి యున్నంతకాలము హిరుకొని అటు తర్వాతనున్న వాడనగును. మిక్కిలి ప్రావీణ్యత కుదిరినగాని పెద్దపాటెన్నీలను స్వతంత్రముగా సాహసముచేసి వాడుట మంచిదికాదు. ఇచ్చినమందు ఎంతకాలము వరకు పనిచేయునో అవిషయము అనుభవమును బట్టి తెలియునట్లై యున్నది. యామందులు ద్రావకము, పొడవు, బిళ్ళలు, మాత్రలు, స్వరూపమున నుండును. ఒక.పాటె

స్వీమందుసీసా కాశీగానే దానిలో మరియొక పాఠాన్నిమందును పోయుట, ఇట్లే బిరదాలను మార్పుట, యితరవస్తువులుగాని, మందులుగాని, వున్న బీరువాలో యీ మందులను దాచుట పనకీరాదు. ప్రత్యేకబీరువాలో యీమందులను నిలువజేసి తెల్ల కాగితములతో పొట్లములుగా, కట్టుకొనవలయును.

లోపలికిచ్చు జౌషధగుణమును పోలిన (పైకివ్రాయు) కొన్నిటింకప్పుడుగూడ గలవు. వాటిలో కొన్ని లోపల కిచ్చు జౌషధముయొక్క పేరుతోను, మరికొన్ని మరియొక్క పేరుతోను ఉండును. వాటిలో గుడ్డపీలికలను మంచి బాధగల ప్రదేశమందు వేయుటయు, కొన్నికొన్ని బాధలయందు ఆటింకప్పుడు 10 రెట్ల వేచ్చని నీటితోకలిపి ఆనీటితో బాధకల ప్రదేశములయందు కాచుటయు మంచివైయున్నది.

ముల్లీన్ ఆయల్ చెవిసంబంధములయిన సర్వవ్యాధులకు పనిచేయును. రోజు 1 కి రెండుసార్లు 2 చుక్కల చొప్పున చెవిలో వేయవలయును) పైమందులపేర్ల పేర్లతోను, ఇతరములయిన పేర్లతోను గల ఆయంటుమెంట్లను ఆవసరము నూహించి వాడినచో మంచిఫలితము కలుగును.

(1) ఆర్ని కా— కముకుఁబెబ్బలు, కీళ్ళపట్ల, జిగటవిరేచనములు, నిస్త్రాణ, మూత్రబంధము, మైల వెడలకఁడుట, వేవిళ్ళు వీటిని నివారణచేయును.

(2) ఆలెట్రిన్ ఫేరనోసా— అశీర్ణము, ఋతుస్రావము, కుసుమ రోగము, గర్భస్రావము, గర్భశయవ్యాధులు, చెవులలో హోరు, పాలిపోవుట, పులిశ్రేణువులు, మలబంధము, శూల వీటిని నివారణచేయును.

(3) ఆవెనాసతీవా— అపస్మారము, ఋతుశూల, చిత్తచాంచల్యము, తిమ్మిడ్లు, దడ, నల్లమందులవాటు, మొదలయినవి, మెదతుకు సంబంధించిన వ్యాధులు. (చదువుట, వ్రాయుట, ఉపన్యాసము, కవిత్వము మొదలైనవి) శీఘ్రస్థలనము, శుక్లనవ్వుము, శ్రీలకోగములు వీటిని నివారణచేయును.

(4) ఆసాఫడీదా— గోరింతదగ్గు, చలి, చీముకారట, పాల ఎక్కువ తక్కువలు. హిష్టీరియా— వీటియును.

(5) ఆరెనికం ఆల్బం— అరుచి, యిగుళ్ళవాపు, ఉబ్బు, కనుపొట్టలవాపు, క్షయ, చెవులలోనిచీము, జంతువిషము, తలతిప్ప, తుమ్ములు, దయ్యముపట్టినట్లుండుట, పరిణామశూల, బోద, మన్యపుజ్వరము, విదాహము వీటినినివారణచేయును.

(6) ఇన్నేషియా — ఆపస్మారము, గవదలవాపు, గొంతుకలో కొక్కుకొట్టె నట్లుండుట, చొల్లకారుట, నల్లమందు మొదలయిన మరలవాట్లవల్ల కలిగిన ఘాతాలు, శేగుఉబ్బరింపు, వ్యాకులము, విచారము. విస్మృతి. (మరుపు) వీటి యును.

(7) ఇషెకాక్ — అజీర్ణము, ఆయాసము, ఉబ్బసము, ఎక్కిళ్ళు, దుః, పండ్లతీపు, వాంతులు, వీటి యును.

(8) ఎకోనైట్ — ఇగుళ్ళవాపు, గ్రహణి, తలబరుపు, చెణుకునొప్పలు, శలతురుయందయిష్టము, వీటి యును.

(9) ఓషియం — ఆగ్నిమాంద్యము, కన్నులు ఆరమాతపడుట, గిలకవ్యాధి, గుర్రు, నపుంసకత్వము. నిద్రలేమి, పక్షవాతము, ప్రసవవేదన నిలచిపోవుట, పా వోవుట, ముసలతనము, మాతృముపట్టులేకుండుట, వికారము; విదాహము, యో నములు, జ్వరవాటము, శీఘ్రస్థలనము, స్మృతిలేకుండుట, వీటి యును.

(10) కాక్యలస్ — ఇగుళ్ళవాపు, నిస్త్రాణి, పడన, బండి మొదలగు అర్థ కదలిక చే జనించిన వికారము, పసిబిడ్డలయొక్కయు, స్త్రీలయొక్కయు, వ్యాధి; పుష్టిపండ్లు, మందమతి, వీటిని నివారణచేయును.

(11) కాక్యోజెక్ — ఆగ్నిమాంద్యము, కలరా, పండితురుపులు, ముక్కు నుండి రక్తము పడుట, రాత్రి చమటలు, రుద్రవాతము, వెంట్రుక లూడిపోవుట, స్వరము హీనమగుట, వీటిని నివారణజేయును.

(12) కాలెంధ్యూలా — కడుపులోగాని, గుండెలో గాని మందుట, చీము కారుట, చెముడు, తలనొప్పి, నరుకులు, పుండ్లు, ముక్కునుండి నీళ్ళు కారుట, రక్త దోషము, వాంతిరాబోవునట్లుండుట, (గుండె)ంపు వ్రణములు వీటి యును.

(13) శాష్టికం — అజీర్ణము, ఆనికాయ, అననగండకూల, కళ్ళజబ్బులు, కాలిన పుండ్లు, లేక బొబ్బలు, కొంకరలు, తిప్పకొగము, నడక రాకుండుట, (పసిబిడ్డలకు) పక్షవాతము భగంధరము, మరుపు ముద్దమాటలు, మూలశంక, మేహ వాతము, వాపులు, శ్వాసరోగములు, కూల వీటి యును.

(14) కెమెమిల్లా — అజీర్ణవిరేచనములు, ఋతుకూల, జ్వరము, నిద్రలేమి, పాలజ్వరము, శేగు ఉబ్బరింపు, ప్రసవవేదన, బాలపాపచిన్ని. మూలశంక, కూల, స్తిమితములేకుండుట, వీటి యును.

(15) కేంథర్ — ఉబ్బసము, కలరా, నపుంసకత్వము, నాగినన్నగించుట, బాలపాపచిన్ని, మేహవాతనొప్పలు, రొంప, వీటి యును.

(16) కోనియం — ఆగ్నిమాంద్యము, అంధములవాపు, ఋతుకూల, కామిగు, కురుపులు, కోరింతదగ్గు, గడ్డలు, జ్వరము, మరదలు, పక్షవాతము, పార్శ్వ

పాదములు; శిక్షాసముదాయములు; వాచులు. చొచ్చురాజులు; దనః నాడినను
 ననుసించుట; నోక్కిననొకరినము సోల్పడుట; నోరెండుట; పరాకు, బుడ్డ; మరణ
 భీతి, మూత్రవింశము; కీర్ణముగా వ్యవహరించుచుండుట, వీటిని నివారణచేయును.

(26) దొరికిరా— త్తయః శీర్షపట్టులేకుండుట, శోధితదన్య; చెవులలో
 హోరు, తుమ్ములు, పసనవాంతులు; రాశిభాగమును కాపాడుకొనుట; కొంప;
 వీటిని నివారణచేయును.

(27) తూజా— ఉచరణలు; కడుపులోను శరీరముయొక్క పైభాగమున
 దున్ను బయలుదేరుండుటలు; (కాపులు) కలతనిద్ర; శీర్షసంధులయందు బయలు
 చేరినవిభజన; గర్భసావము; గుండెలదన; శీర్షచుట్టుగూడుపోయుట; చెవిపోటు;
 తిమిర్లు; నోటిపూత; పార్శ్వపునోష్ఠి; పుష్టిగోళు; పుటివీరికాయలు; (సురుగుడు కా
 యలు;) మూత్రవింశములవాపు; హలశంక; విశేషసంధము; శగ; నవాయి;
 వీటిని నివారణచేయును.

(28) నక్కువామికా— అజీర్ణము; ఉబ్బనము; బుతుబద్ధము; చెమ్మలోతిరు
 గుట— లేక శీర్షలోనానుటవలన కలిగినరోగములు, చిస్త్రాణః పక్షవాతము; పడిశము;
 పురుషులకుసామాన్యముగా సంభవించుచుండెడు రోగములు; మన్యపుష్కరము; వ్యసన
 మువల్లత త్రస్థముచేడిపోవుట; వికారము; సోమరితనము; వీటిని నివారణచేయును.

(29) పల్నజిల్లా— ఉబ్బనము; ఊపిరిగొట్టునొప్పి; చలి; జిగురువిశేషన
 ములు; నిద్రలేచి; పెదవులు; నాలుకచీలులతీయుట; పెద్దపురిటిలోమైల సరిగాపెడ
 లకుండుట; లేక తెల్లగాపెడలుట; పొడిదగు; మావి అలస్యముగా గానిపడకుండుట,
 శ్రీలకు సామాన్యముగా సంభవించుచుండెడు రోగములు వీటిని నివారణచేయును.

(30) పేరాఫీన్— అగ్నిమాంద్యము; ఒరుపు; చలి; చీముకారుట; నోటి
 నుండి చేదునీళ్ళుకారుట; పలబంధము; విదాహము; విశేషమయినతొద్దాధ; శరీరమున
 నూములుగుచ్చినట్లుండుకాధ వీటిని నివారణచేయును.

(31) ఫాస్పరస్— అతిమూత్రము; ఎడతెగనివికారము, ఎముకలుపట్టులేకుం
 డుట; త్తయ; కామిల, చుండు; తిడిమ్ము; తూలు; నీళ్ళవిశేషములు; పీసర; మగత;
 రుద్రవాతము; శరీరము మొద్దవలెనుండుట; వీటిని నివారణచేయును.

(32) బెల్లడోనా— ఇగుళ్ళవాపు; బుతుకూల; ఎండచెబ్బ; (మడగొట్టుట)
 కడుపుబ్బరము; కళ్ళుచీకట్లుకమ్ముట; శీర్షవాపు; కుక్కకాటు కురుపులు; కొవ్వు
 పట్టుట గాలిబిళ్లు గాంతుకలోపిల్లికూతలు చెవులలోహోరు జ్వరము తలనొప్పి
 నత్తి నొప్పులు అగిపోవుట. బాలపాపచిన్న భయము— మూత్రానుమానము— మూత్ర
 శంక, విరోచనములు తెరి లేకఉమ్మదము, సంధిగుణము వీటిని నివారణచేయును.

(33) ద్రౌయోనియా — ఉబ్బు ఊపిరాడకపోవుట ఋతుదోషము ఋతు శూల కీళ్ళవాతము చనుకుదురు తమదకక్కులు నాలుకపై ముళ్ళు నోరుచేదు నోరెండుట పెదవులపగులు భ్రమ మలబంధము మార్పు కడగొట్టట విదా హము విపరీతమయినతలనొప్పి సన్ని పాతజ్వరము వీటిని యును

(34) పెర్క్యూరియస్ — అగ్నిమాంద్యము అసనముతీపు ఉబ్బు, రోగము ఋతుదోషము ఎక్కిళ్ళు ఏటికిపాములు ఒరుపులు కందుట త్తయ కను పొట్టలవాపు- కామిల - కీళ్ళవాపు- కురుపులు- కుసుమరోగము- కొండనాలుక వాపు, జిగటవిరేచనములు, త్రేణుపులు, నుసిపురుగు, పుష్పిపన్ను, బిళ్ళాడ్యము, మచ్చలు, మలముతోరక్తముకెడలుట, మలమూత్రములదుర్వాసన, మూత్రపిండముల యందలిబాధ, వాపులు, విస్మృతి, (మరుపు) శక్, నవాయి, సంధిగుణము, సూర్యా వర్తము (అరతలనొప్పి) వీటిని నివారణచేయును.

(35) యాసిస్ — అగ్నిమాంద్యము, అరుచి, ఇగుళ్ళవాపు, ఉబ్బు, ఉలికిప పడుట, కడుపులో గుడగుడలాడుట, లేక మండుట, కంటిసంబంధమయినరోగ ములు; కురుపులు, కొండనాళకవాపు, గర్భకుహరమునగాని శరీరాంతర్భాగముల యందుగాని బయలుదేరిన కంతులు, గోరుచుట్టు, జలోదరము, జంతువిషము, నోటి యందలిపాక్కులు, పాడుకలవచ్చుట, పాలిపోవుట, బధిరము, మూత్రబంధము, వీటిని నివారణచేయును.

(36) యాంటింటాగు — ఉబ్బునము, కలరా, కీళ్ళవాతము, గురక, చర్మరో గములు, (తామరమన్నగునవి) డోకురాబోవుట, తలతిప్పు, తిమ్మిర్లు, తుమ్మలు, పదండుటకుపిలుకాని ఆయాసము, కిల్లికూతలు, భ్రమ, మగత, మర్మస్థానమందు పాక్కులు, మశూచికము, ముక్కుచెవులుదిబ్బడి, శగరోగము, శూలనొప్పి, క్లేష్మ రోగములు, సంధిగుణము, వీటిని నివారణచేయును.

(37) యూక్రేషియా — ఆమవిరేచనములు, ఆయాసము, కొరింతదగ్గులో కన్నులు విపరీతమైన (చూచుటకు భయంకరమైన) ఎరుపెక్కుట, ఒరియుట, దురద నీరుకారుట, పువ్వులుమనక, రెప్పలు దళసరెక్కుట, పుసులు, వాపు మెదలయిన అనేకములగు కంటిరోగములు, రొంపభారముచే గలిగెడు తిలదిమ్మ. వీటిని యును.

(38) రూస్టాక్సు — అసనము ఒరుపు, లేకపుండు, అందోళనము, కడుపు బిరుపు, కనుపొట్టలవాపు, కన్నులండుకొనుట, గృహణి, గుటగ మింగలేకుండుట, చెవులలోభీము, తిమ్మిర్లు, తుమ్మలు, దద్దుర్లు, దీర్ఘకాలమువరకు ఋతుదోషము బాధించుట, నడ్డినొప్పి, నాలుక పెదవులు పగులుట, నోరెండుట, పళ్ళనలుపు,

మగత. మరుపు, మంత్రపువొక్కలు. మూత్రము స్పృశలేకుండుట, మూలశింక, మేహ వాతసంబంధమైన కీళ్ళి నొప్పులు, వాపులు. రక్తి నొప్పము. వణుకు. శరీరము బరువు లేక నొప్పులు, శ్లేష్మస్రావము, చర్మరూపము వీటిని నివారణచేయును.

(39) లైకోపాడియం — ఆధికకాయమున పట్టినదియు, ఆన్నిమందయ్యెను. కిన్ను లంటుకొనుట, లేక ఎరుచెక్కుట. కుసుమికోగము, గిలకవ్యాధి, చెవులలో హోరు, లేకచీము దిబ్బవ మొదలయిన వ్యాధులు, జలోదరము - జీర్ణశక్తి తక్కువగా నుండుట - తలవెంటుకలునెరయుట - తూలుకోగము - పిరసము - పళ్ళునలుపు - పిల్లల ఏడుపుగొట్టుతనము - పొడిదగ్గు - మరుపు - మలబంధము - మూత్రాశ్మరి మొదలయిన మూత్రవ్యాధులు - మూలవ్యాధి - రక్తకుసుమ - వాంతులు - వికారము - మెరుపు - శ్లేష్మము - తొవడకపోవుట - చలనరూపము - వీటిని నివారణచేయును.

(40) లేకినీస్ — ఆమెతనై నిబుతుశూల - ఎంపయెక్కిరికోలది తలనొప్పి యొక్కవగుట - కడుపుబ్బరము - నోరుచేదుగానుండుట - పులి త్రోలుపులు - బధిరము, మందమతి - మేహవాతరోగములు - రక్తదోషసంబంధమయిన వ్యాధులు - రాచకురు పుట - రాపుడుచేగలిగిన పుష్ప - చన్ని పాతవ్యాధులు - వీటిని నివారణచేయును.

(41) నెరల్యంతిల్లిం — ఆవలింతెలు, ఉన్మాదము; ఋతుదోషముయొక్క ఎగుడుదిగుడు - కడుపులోమండించుట - కన్నులుబరువుగానుండుట - కంపము - కలరా - గొంతుకలో ఉండబెట్టినట్లుండుట - లేక గురగురలాడుట - జ్వరము - దడ - నీళ్ళివిరేచనములు - పూర్తిగాభ్రుజంచినను అకలితీరకుండుట - మగత - మర్మాచరణ మందుండుచువు - వమనగుణము - వాతవ్యాధులు - వికారము - సూతికసంబంధమైన రోగములు - వీటిని నివారణచేయును.

(42) శక్తలే — కష్టప్రసవము - గర్భస్రావము - చలిజ్వరము - తలపోటు - నష్ట - నాలుకకదలికుండుట - పసరువికారము - బధిరము - పాలిపోవుట - మావిపడ కుండుట - లేక అలస్యముగాపడుట - మూత్రక్రియస్థిరసంబంధమయిన వ్యాధులు - శూలపోటు - సూతికావ్యాధులు - వీటిని నివారణచేయును.

(43) సెల్సర్ — అన్నివిధములయిన విరేచనవ్యాధులు - ఇగుళ్ళబాధ - ఊచ రపొట్ట - ఏటికిపాములు - కడుపులోగాని గుండెలలోగాని మండుచుండుట - క్షయ - గొంతుకసంబంధములయినవ్యాధులు - చనకుదుగు - లేక మరుపు - లేక చను మొనల వొరుపు - చర్మరోగములు - చెవులలోచీము - తలపోటు - త్రోలుపులు - దద్దుర్లు -

దుఃఖము- నిద్రలేమి- నునిపురుగు- పగలునిద్ర- ఆపలేకుండుట- పండ్లతీపు- పాలి
పోవుట- భిక్షము- మూత్రవ్యాధులు- మూలవ్యాధులు- రక్తజోషసంబంధములయిన
వివిధవ్యాధులు- వివిధములైన వాపులు- సలనగుణము- సంకర (జేరుపెట్టుటకుశక్య
ముకాని ముక్కు-మూలములేని) వ్యాధులు-సంతతజ్వరము- వీటినినివారణచేయును.

(44) సారసపరిట్లా— ఉబ్బిరోగములు- ఎముకలసంబంధమైన (పిల్లలెరు
గకుండుట- ముదిమొగమువీర్చుట- ఎముకలువంకరపోవుట- మొదలైనవ్యాధులు-
కలరా- నీటిపొక్కులు- (నీటిచవ్వరోగము- అనగా చర్మము మాసములు కూసములు
గాఢీడిపోవుట) పక్షవాతములు- వాంతులు- వివిధములైనవాపులు- వేచిళ్ళ- సుఖ
వ్యాధులు వీటిని నివారణచేయును.

(45) సాలిక్సునైగా— అంగచార్మల్యము- ఉన్మాదము- ఋతుకూల-
శుక్లనష్టము- హిష్టీరియా మొదలయినవి వీటిని నివారణచేయును.

(46) పెబీనా— కండలుకండలుగా జెడలుఋతుదోషము- గర్భవాతము-
తలపోటు- నోటిచేదు- పరధ్యానము- (అనాలోచన) మసకలు- మూత్రమువిడచు
నష్టదుబాధ- మేహవాతసంబధములైన నొప్పలు- లేకవాపులు- స్త్రీలకుసామా
న్యముగాకలిగెడు రోగములు- మరుగుడుకాయలు వీటి|| యును.

(47) స్ట్రోమోనియం— ఉన్మాదము- కన్నులుచీకట్లకమ్ముట- కంపకా
తము- నత్తి- పసురకక్క-చుండుట- మూత్రబంధము- విదాహము- సన్ని పాతము-
సూచికావాతము వీటి|| యును.

(48) హెపార్ సల్ఫ— అడ్డకర్మముమొదలయిన సుఖవ్యాధులు- ఏడువ
లయుననుతలంపు- కడుపుబ్బరము- కర్ణరోగములు- త్వయసంబంధమైనదగ్గు- గుటకి
పడకుండుట- గోకుడుకురుపులు- చర్మముపొట్టువలె రాలిపోవుట- తలతిరుగుట-
పార్శ్వపుపోటు- పొడిదగ్గు- భూమిద్యమనపోటు- మరుపు- ముఖసంబంధమైన
వ్యాధులు- వస్తువులు పలువిధములైన రంగులుగాను చిత్తముగాను, కనుమీరివుట-
వాంతులు- వికారము- వీర్యముపట్టలేకుండుట- స్తిమితములేకుండుట- వీటి|| యును.

(49) హెమామలిన— ఇసుళ్ళవాపు- ఒరుపులు- గుండెలలోదడజ్వరము-
తేగువులు- నిద్రలేమి- నేత్రములుమంట- పండ్లనలపు- మూత్రపిండములవాపు-
రక్తనాళములఉబ్బు- రక్తసాగవము- విషసంబంధము- వీటి|| యును.

(50) హైద్రాబాద్ — అజీమ్ — క్రిస్తోమయానతత్వజ్ఞే కంతులు — 12
కుదుపువచ్చుచుండుట — జ్వరమునిండుకలిగెడు — 12-13 — మలబంధము — మహాచికిము —
టీకాలవాద — మేహవాతనోష్ణలు — క్రణములు — క్షేపకవాగ్ధిలు — స్మృతిలేకుండుట
వీటిని నివారణజేయును.

యీమందులయెదుట శేర్కొనబడిన రోగములకే ఆకారక్రమానుక్రిమణికి
నేర్పరచి ఆయా రోగముల కెదుట తిన్నద్రోగనివారణకూచకములైన మందులనం
భ్యునుతిగి విన్యసించినయెడల బొల్పుబడిన లేకనిర్దిష్టమైన రోగమును వైద్యేతరులు
గూడ గ్రంథమందు సులభముగా చూచుకొనుటకున్నా — ఏరోగమునకన్ని (కేయే)
మందు లపయోగమో చూచుకొనుటకున్నా — సమంజసముగా నుండునని ఆనేకలు
హెచ్చరింప ఆకారాచార్యవధక్రమగుణపాము — ఆకారాది రోగక్రమమున పున
రుక్తము గావించబడినది.

అగ్నిమాంద్యము — 9-11-16-23-30-34-35. అజీర్ణము — 2-7-13
20-28-50. అజీర్ణవిరేచనములు — 14. అజ్ఞాతక్రమైదులయినసుఖవ్యాధులు — 48.
అతిమాత్రము — 31. అధఃకాయమునపట్టినసీరు — 39. అన్నమునందయిష్టము —
39. అన్నివిధములయినవిరేచనవ్యాధులు — 43. ఆపస్మాదము — (హిస్టేరియా) 3-
4-6-45. అమితమైన ఋతుశూల — 40. అమితమయిననిద్ర — 20 ఆరుచి —
5-35. అంగచోర్మల్యము — 45. అంధములవాపు — 16. అనికాయ — 13. అమవిరేచ
నములు — 37. ఆయాసము — 7-37. అవలింతలు — 41. అనగండమాళ — 13. అన
నమువారుపు లేక పుండు — 38. అసనముతీపు — 34. అందోళనము — 38. ఇగుళ్లవాద —
10-43. ఇగుళ్లవాపు — 5-8-18-32-35-49. ఉన్నాదము — 32-41-45-47.
ఉబ్బనము — 7-15-17-28-29-36. ఉబ్బు — 5-20-33-34-35-44. ఉమ్మిలో
రక్తము పడుట — 22. ఉలికిపడుట — 35. ఉచరహట్ట — 27-43. ఉపి రాడకపో
పుట — 33. ఉపిరిగొట్టునొప్పి — 29. ఋతుదోషము — 33-34. ఋతుదోషముయొ
క్కయెగుడుదిగుడు — 41. ఋతుబద్ధము — 28. ఋతుశూల — 3-14-16-21-32-
33-45. ఋతుసాగ్రమము — 2. ఏక్కిళ్ళు — 7-34. ఏడతెగనివికారము — 31. ఏముకలనం
బంధమునవ్యాధులు — 44. ఏముకలు పట్టు లేకుండుట — 31. ఎండకెబ్బ (వీడగొట్టుట)
32-33. ఎండయెక్కినకొలది తలనొప్పియెక్కువగుట — 40. ఏటికపోములు — 22.
34-43. ఏడనీలయైనని తలంపు — 48. బట్టుబరుపు లేక తలనొప్పివగుట — 38. బరియలు —
వాపు మొదలయిన ఆనేకరకములగు కంటిరోగములు — 37. బరుపు — 30. 34. 49. కడు

పుష్పపు 35. కడుపుష్పము- 19-20-32-40-48. కడుపులోగాని గుండెలలో
గానిమండలు- 12-43. కడుపులోగుడగుడలాడుట లేక మండలు- 35. కడుపు
లోను శరీరముయొక్క పైభాగమందు బయలుదేరుగ్రంథులు- 27. కడుపులోపోట్లు
17. కడుపులోమండుమండలు- 41. కనుపొట్టలదశసరి- 17. కనురెప్పల (పొట్టల
వాపు- 5-23-34-38. కన్నులంటుకొనుట- లేక యెరుపెక్కులు- 38-39.
కన్నులు ఆరమాతపడుట- 9. కన్నులుబరువుగాఉండుట- 41. కముకుదెబ్బలు- 1
కర్ణనాదము- 50 కర్ణరోగములు- 48. కలతనిద్ర- 27, కలరా- 11-15-36-
41-44. కష్టప్రసవము- 42. కళ్ళకలక- 50. కళ్ళజబ్బులు- 13. కళ్ళిదగ్గు- 20.
కళ్ళచీకట్లకమ్మలు- 32-47. కంటిసంబంధమయినరోగములు- 35. కండ్లకండలు
గావెడలేడు ఋతుదోషము- 46. కండ్లకలక- 50. కంతులు- 50. కందుట- 34.
కంపము- 21-41. కంపవాతము- 47. క్షయ- 5-25-26-31-34-43. క్షయసం
బంధపైనదగ్గు- 48. కామిరు- 16-20-25-31-34. కాలినపురండ్లు లేక బొబ్బలు-
13 కీళ్ళపట్టు- 1. కీళ్ళవాపు- 32-34. కీళ్ళవాతము- 33-36. కీళ్ళసంధులయందు
బయలుదేరినదీళ్లు- 23-27. కీళ్ళపట్టులేకుండుట- 26. కుక్క-కాలు- 32. కురు
పులు- 16-32-35. కుసుమరోగము- 2-34-39. కొవ్వుపట్టుట- 32. కొంకరలు-
-13. కొండనాలుకవాపు. 34-35. కొరింతదగ్గు. 4-16-26-37. కొరింతదగ్గులో-
కన్నులువిపరీతమయిన (చూచుటకుభయంకరమైన)- ఎరుపెక్కుట- 4-16-37.

గడ్డలు- 16. గర్భకుహరమునగాని శరీరాంతర్భాగమునగాని బయలుదేరిన
కంతులు-35. గర్భపాతము-22-46. గర్భస్రావము- 2-27-42. గర్భాశయవ్యా
ధులు- 2. గవదలవాపు- 6. గ్రహణి- 8-38. గాలిదీళ్లు- 18-32. గాలిమార్పు
చేకలిగినవ్యాధులు- 23. గిలకవ్యాధి- 9-39. గుటగ మింగలేకుండుట-38-48.
గురక-36. గుర్రు- 9, గుండింపు- 12. గుండెలదడ- 27-49. గుండెలలోసీరు లేక
వాపు- 25. గొర్రెచప్పి- 18. గొంతుకలో ఉండరెడ్డినట్లుండుట- లేక గురగుర
లాడుట- 6-41. గొంతుకలో కొర్రుకొట్టినట్లుండుట- 6-41. గొంతుకలోపిల్లికూ
తలు- 32, గొంతుకసంబంధమయిన వ్యాధులు- 43. గోకుడుకురుపులు-48. గోరుచుట్టు
35. గోళ్లచుట్టూ గూడపోయుట- 27. గోళ్ళ పాదములు శిశ్నాగ్రము మొదల
యినవి వాచుట- 25. చమ్మలోతిరుగుట లేక నీళ్లలో నానుటవలన కలిగినరోగ
ములు- 28. చర్మమణిపట్టవరే రాలిపోవుట-48. చర్మరోగములు- 17-36-43.
చప్పి-18. చలి-4-18-20-29-30-42-50, (చలికుదుపు) చలిజ్వరము- 4-18-
29-29-30-42-50. చనుకుదురు (చనుకురుపు) 33-43. చను మొనలవొరుపు-43.

చిత్రచాంద్రము-3. శీతటియం దంబులు-18. శీనుకాదులు-4-12-30, మందు
31. చెమడు (చెరువు) -12-35-40-42-43 చెమహాటు-27. చెవులలోనిము
కాయలు- 5-58-46. చెవులలోపహాసం లేక చెమి... మొదలయిన వ్యాధులు- 2-
26-32-39. చొచ్చుకాయలు- 6-18-35. ఛ్విరిము-14-16-21-32-41-40. ఛ్విరి
ముచందుకలెకాయల చ్చడిక- 50 జులోదకము- 22-35-39 జుళుదకము- 5-35.
జగటుచిలేచనములు- 1-29-34. జీర్ణశక్తితక్కువనా మందులు-39. జీకాచాధ-
50. డోకురాచోవునట్లుండలు- 36 తలతిప్ప- 5-36-48 తలతిమ్మ-17-21-31.
తలనొప్పి-12-32. తలహాటు- 42-43-46. తలయిచ్చ-8. తలవెంట్రుకలు పెరి
యులు- 39. తామర-18. తిప్పనోగము-13. తిప్పిల్లు-3-27-36-38. తుమ్మలు-
5-20-26-36-38. తూలు-31-39. తెరువులు-12-49. తెమిడికప్పులు- 33.
తేనెపావులు- 34-43. దగ్గు-7. దద- 3-25-41. దద్దులు- 21-38-43. దయ్య
ము పట్టినట్లుండలు- 5. దాహమునందయివము- 21. దీప్తకాలమువరకుము
తుదోషము బాధించుట- 38. దురదవాక్కులు- 22. దురదలు- 16-43. దుర్వా
సన- 19. నడకరాకుండుట పసిష్టలకు- 13 నడ్డినొప్పి- 38. నల్లి- 13-32
42-47. నల్లంకకత్తుము- 9-15-24. నరములయందుండు ఆశక్తత- 24. నరుకులు
12-49. నల్లమందు అలవాటు మొదలయినవి-3. నల్లమందుమొదలయిన దురల
వాట్లవలన కలిగినబాధలు-3-6. నాడినన్నగించుట-15-25. నాలుకకదలకుండుట-
42 నాలుక పెదవులు పగులుట (బీలుతీయుట)-38. నాలుకపైముళ్ళు- 33.
నిద్రలేచి- 9-14-18-29-43-49. నిస్త్రాణ- (నీరసము) 1-10-17-19-28-39.
నీటిపాక్కులు- 44. నీళ్లచిలేచనములు- 17-23-31-41. సుసిపురుగు- 22-34-43.
నేత్రములుమంట- 49. నొక్కిననో శరీరముసాట్టబడుట- 25.

నొప్పలుఅగిపోవుట- 9-14-21-32. నోటినుండి చేదునీళ్ళుకాయట- 30.
నోటిపూత- 27-35. నోటియందలిపాక్కులు- 35. నోరుచేదు- 33-40-48.
నోరుండుట- 25-33-38. పక్షవాతము- 9-13-16-23-28-44. పగలునిద్రాప
లేకుండుట- 43. పడవ బండి మొదలయినవాటి కదలికచే జనించినవికారము- 10,
పడిశము- 28. పరధ్యానము- 46. పరాకు- 25. పరిణామకూల- 5. పరుండుటకు
వీలుకాని ఆయాసము- 36. పసరుకక్కుచుండుట- 26-47. పసరుచికాలము- 42.
పసిబిడ్డలయొక్కయు ! స్త్రీలయొక్కయు వ్యాధులు- 10. పంటికురుపులు- 11.
పండ్లుతీపు లేక సలుపు- 7-33. 39-43-49. పళ్లనండిరక్తముపడుట- 17. పృసన
వేదన లేక పృసనవేదననిలిచిపోవుట- 9-14-21-32. పాడుకలలువచ్చుట- 35.

నాద్యృప్తనోష్ఠి- 16-27-48. పాలు (తల్లలపాలు) ఎక్కువవక్కువ- 4. పాల
జ్వరము- 14. పాలిపోవుట- 2-9-35-42-43. పాణీజ్వరము-20. పిల్లలవిడుపు
గొట్టుతనము- 39. పిల్లకూతలు- 36. కీసర- 31.

31. పుష్కీర్శ- 27. పుష్పపండ్లు- 10-34. పులితేణువులు- 2-16-40,
పులిపిర కాయలు- 27-46. (సురుగుడు కాయలు) పురుషులకుసామాన్యముగాసంభవించె
డువ్యాధులు- 28-పుండ్లు-12-16. పూర్తిగాభ్రుజించినను ఆకలితీరకుండుట- 41.
పెదవులు- నాలుక- చీటలుతీయుట- 29-33. పెద్దపురిటిలో మైలనడిగాపెడలకుం
డుట- లేక తెల్లగాపెడలుట- 29. పేగుడుబ్బరింపు- 6-14. పొక్కులు- 18 పొడి
దగ్గు- 19-29-39-48. పోత్రపుపొక్కులు- (మొటిమలు) 22. బధిరము (చెముడు)
12-35-40-42-43. బలహీనము-10, బాలపాపచిన్ని- 14-15-32. బిళ్లజాడ్యము
34. బుడ్డ- 25. బుద్ధిమాంద్యము- 18. బెణుకునొప్పులు- 8. బొల్లి- 18. బోద-
5 భగందరము 13. భరింపలేనితలపోటు- 21. భయము-32, భ్రమ- 16-33-35.
భూమధ్యమునపోటు- 48.

మగత- 16-22-31-36-38-41. మచ్చలు- 34. మనశ్శాంతిచల్యము-16.
మన్యపుజ్వరము- 5-28. మరణభీతి- 25. మర్మస్థానమందుపొక్కులు- 36. మర్మా
వయవములయందుండు బరువు- 41. మరుపు- 6-13-17-34-38-39-48. మలబం
ధము- 2-18-30-33-39-50. మలములోరక్తముపెడలుట- 34. మలమూత్రములు
దుర్వాసన- 34, మనక-16-46, మంత్రపుపొక్కులు- 38. మందవతి-10-40,
మశూచికము- 36- 50, మావిపడకుండుట లేక ఆలస్యముగాపడుట- 29-42.
ముక్కుచెవులుదిబ్బడ- 36, ముక్కునుండినీరుకారుట- 12, ముక్కునుండి రక్తము
పడుట- 11; ముక్కునిగారింపు-16, ముఖసంబంధమయినవ్యాధులు- 48, ముద్దమా
టలు- 13-32-42-47, ముదిమిచేపచ్చిన వ్యాధులు- 16, ముగలితనము- 9. మూత్ర
కృచ్ఛ్రసంబంధమయినవ్యాధులు- 42, మూత్రపిండములయందలి శాధ- 20-34,
మూత్రపిండములవాపు- 27-49.

మూత్రబంధము- 1-20-25-35-47. మూత్ర మధికముగా పెడలుట- 41.
మూత్రము పట్టులేకుండుట- 9-38. మూత్రవ్యాధులు- 43. మూత్రము విడచునప్స
డమితమయినమంట- 28-46. మూత్రానుమానము- 32. మూత్రాశ్మరి మూదల
యిన మూత్రవ్యాధులు- 39. మూర్ఛ- 16-33, మూలవ్యాధులు- 39-43. మూల

శంక- 13-14-27-32-33. పాదమండలంబున వ్యాధులు- 3. మేహవాతసోష్ణ-
లు-15-38-46-50. మేహవాతము-13-40. మైల వైషమ్యములు-1. యోనికూల-
17. రక్తకుసుమ- 39. రక్తవోషము-12-33. రక్తవోషమండలంబున వ్యాధులు-40-
43. రక్తనాళముల ఉబ్బు-49. రక్తకుసుమలు-33. రక్తసా వము- 49. రక్తపల్లవి-
44. రసికారుచున్న పొక్కులు- 17. రాసకురువులు-40. రాపుడుచే కలిగిన పుష్ప-
40. రాత్రిచదులు- 11. రాత్రి భాగమున జాగివున్నవారు-26. యక్షవాతము-
11-31. కొంప-1-5-15-26-28. కొంప భాగముచే కలిగిన తలదిమ్మ-37.

వనగొట్టుట- 32-33. వామకు- 33. వసునగణము- 41. వృణములు- 12-
16-50. వస్తువుల పలువిధములైన వసులుగాకనుడించుట- 43. వ్యవసములవల్ల
తర్జిముచెడిపోవుట- 28. వాతవ్యాధులు- 41. వాపులు- 13-20-34. వాంతిరా-
బోవునట్లుండుట-12. వాంతులు- 7-39-44-48. వ్యాధులు- 6. వికారము-9-
23-39-41-48. విచారము- 6. విచారము- 7-9-30-33-17. విపరీతమైన తల
నొప్పి- 33. విశేషమండలము- 27. విశేషములు- 9-32. విశేషనానుమానము-
17. వివిధమైనవాపులు- 43-44. విశేషములైన క్షుద్ధాధి- 30. విషమండలము-
49. విద్యుతి (మరుపు) 6-13-16-34-38-39. విద్యుమపట్టచేతుండుట-48. వెరపు-
39. వెర్చిచూపు-31. వెర్చి లేక ఉన్నాదము- 32-41-45-47. వెర్చివాలుము-9.
వెలుతురుమండలము- 8. వెంట్రుక లూడిపోవుట- 11. వేచివచ్చు-1-44.

శగ-27-34-36. శరీరమున చూచుటకున్నవల్లువాద- 30. శరీరము మొద్దు
వలెనుండుట- 31. శరీరాంతరగతములైన కరువులు-16. శ్వాసరోగము- 13. శ్లేష్మ
ముగా జ్వరమువచ్చుచుండుట- 25. శ్లేష్మస్థలము- 3-9. శ్లేష్మనష్టము- 3-45.
శుక్లము మూత్రముతోకలిసి పడుట- 21. శూలనొప్పి లేక శూలపోటు- 2-13-
14-20-36-42. శ్లేష్మము తెగిపడకపోవుట- 39. శ్లేష్మరోగములు- 31-50.
శ్లేష్మస్థానము- 38. సన్ని పాతజ్వరము- 33-47. సన్ని పాత వ్యాధులు- 40-47.
సవాయి- 27-34. స్థల నగుణము- 39-43. స్వరముపీనమగుట- 11. స్మృతిలేకుం-
డుట- 9-50. సంకరవ్యాధులు- 43. సంతతజ్వరము- 43. సంధిగుణము- 16-32-
34-36-38. సంభోగమువలనకలిగిన లిపీనత- 20. సామాన్యమైన వాతవ్యా-
ధులు- 21. స్తిమితములేకుండుట- 14-48. స్త్రీలరోగములు- 3. స్త్రీలకుగచ్చు
కాకిసోమాల- (మూర్చ) 21. స్త్రీలకు సామాన్యముగా సంభవించుచుండు రోగ
ములు- 29-46. సుఖవ్యాధులు- 44. సురుగుడుకాయలు- (పులికిరికాయలు) 27-
46. సూతికసంబంధమయిన రోగములు- 41-42. సూతికావాతము- 47. సూర్యా-
వర్షము- 34. సోమరితనము- 17-28.

హిష్టిరియా- (అపస్మారము) 3-4-6-45. అనారోగ్యస్థితి ప్రారంభముగా గానే సామాన్యముగా జ్వరము చికిత్సాప్రారంభమునందు తనఁజూప నుపయోగించి యాదిగన తెలుపబడిన మందులలో దేనినో ఒకదానిని మొదలుపెట్టి వాడనగును.

ఎకోస్టెట్- ఒషియం- మోకెమిల్లా- కోనియం- జెల్సమియం- నక్సువా మికా- పల్నటిల్లా- బెల్లడ్జోనా- బ్రైయోనియా- రూపాక్సు- లేకిసిన్- శెరాట్రం- ఆల్బం- సెల్ఫర్- హెమామలిన్- (ఫెర్రంఫాస్)

శరీరము జీవాణుమయస్వరూపమగుటచే రోగోత్పత్తికి జీవాణువులు మూల కారణము. గాన జీవాణుమయశరీరమున గల పదార్థములయొక్క సంకలనము, వైషమ్యము, విభాగము వీటిని తెలియజేయుటచే జీవరసాయనశాస్త్రమని పేరిడబడిన ప్రత్యేకజ్వరవిధాన మింకొకటి కలదు. శరీరమున 12 విధములయిన లవణములకలవనియు, వీటియందు లోపించిన లవణములనుతిరిగి పూర్తిచేయుటయే చికిత్సయనియు, యీశాస్త్రనియమము.

యీ 12 లవణములే సమస్తవ్యాధులకు దివ్యైషధములగుటవలన వీటి ప్రయోగోపసంహరవిధానము, విద్యాగంధానుభవములచే సాధింపబడతగియున్నది. మందులు క్లుప్తములగుటచే దూరదృష్టి ఎక్కువ కావలసి యున్నది. వీటియందు గూడ పాటెన్నీలు గలవు. వాటిని ఆవరముజెంబడిని ఉపయోగింపనగును. జాగ్రత్తగా వాడినచో దుష్ప్రయోగమునం దపాయములేకుండుటకును, సాధుప్రయోగమునందు, శీఘ్రకాలములో గుణమిచ్చి రోగనిర్మూలనముకావించుటకును, యీద్వాదశలవణచికిత్సా విధానమునకు సాటియగు చికిత్సావిధాన మింకొకటి లేదనుటసిద్ధాంతము. కొంచె మించుమించుగా ఒకేజాతిలోనికి చేరు రోగములయందు, ఒకరోగమునకు చెప్పబడిన మందుల నే పోలికనుబట్టి మరియొకరోగమందు గూడ ఆలోచించి వాడనగును, ఉదాహరణ- ఆగ్నిమాంద్ర్యము, ఆజీర్ణము, ఆన్నమునం దయిష్టము, ఆరుచి, ఈమొదల యనవి. ఇందునుగురించి ప్రత్యేకగ్రంథములు పెక్కులా గలవు.

(1) కాలీమూర్ — ఆజీర్ణము, కండ్లఎరుపులు, పునులు- కొయ్యకండలు- దుర్మాలసము- కుసుమవ్యాధులు- జిగటవిరోచనములు- తలనొప్పి- దగ్గు- నాలుక పూత- వైర్యము- రాచకురుపులు- శగరోగము- క్లేష్మవ్యాధులు- హృదయవ్యాధులు వీటిని నివారణచేయును.

(2) కాలీఫాస్ — అపస్మారము- ఉస్మాదము- కడుపుబ్బరము- కలరా- నపుంసకత్వము- నిద్రలేకపోవుట- పుంసవేదన- పార్శ్వపుపోటు- మొదడుకును-

బంధించినవ్యాధులు- రక్తదోషము- నేవిశ్శు- శుక్లనష్టము- సన్నిపాతవికారిములు- వీటిని నివారణచేయును. (2-4-5-11 గచ్ఛిణీ శ్రీ లక్ష్మీ ముఖ్యముగావాడవలసిన వండులు.)

(3) కాలీసల్ప- ఆజీర్ణము- ఇగుళ్ళబాధ- ఉబ్బసము- కళ్ళకలక-క్షయ, కామిష్ట- చర్మవ్యాధులు- చప్పి- చలిజ్వరము- చుండు- చెవిపోటు- నీళ్ళవిరోచనములు- పార్శ్వపునొప్పి- మాత్రవ్యాధులు- మేహవాతరోగములు- వాంతలు- శ్వాసరోగములు- సుఖివ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(4) కాల్యేరియాఫాస్- ఆజీర్ణము- ఎముకలసంబంధమయినవ్యాధులు- గచ్ఛిణీవ్యాధులు- గవడలు-చిక్కి-పోవుట- చెవులలోహోరు-తిమ్మిడు- నీళ్ళవిరోచనములు- పిల్లలవాంతులు- బాలపాపచిన్నె- వాతరోగములు- విరోచనములు- వీటిని నివారణచేయును.

(5) కాల్యేరియాఫ్లార్- ఆజీర్ణము- అసనగండమాల- ఉబ్బసము- ఎముకలవ్యాధులు- కంటిరోగములు- కంతులు- కీళ్ళవ్యాధులు- కొండనాలుకవాపు- గడ్డలు- గచ్ఛిణీవ్యాధులు- జ్వరము- బుడ్డ- భగంధరము- మలబంధము- మూత్రము మంట- మూలవ్యాధి- క్షేష్ణవ్యాధులు- సుఖివ్యాధులు- సురుగుడుకాయలు- వీటిని నివారణచేయును.

(6) కాల్యేరియాసల్ఫ- ఆజీర్ణము- ఉబ్బసము- ఋతువ్యాధులు- కండకలక- చర్మవ్యాధులు- చితికినకురుపులు- చెముడు- నరుకులు- పక్షవాతవ్యాధులు- మరుపు- రసి- రొంప- విరోచనములు- శుక్లనష్టము- క్షేష్ణవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(7) నేట్రంమూర్- అతిమూత్రము- ఉబ్బవ్యాధులు- కండకలక- చలి జ్వరము- చెవులలోచీము- తలనొప్పి- తేలుకాటు- దగ్గు- దాహము- రక్తదోష వ్యాధులు- రొంప- విరోచనవ్యాధులు- శుక్లనష్టము- సన్నిపాతవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(8) నేట్రంఫాస్- ఆజీర్ణవ్యాధులు- అతిమూత్రము- ఋతుదోషము- కడుపుబ్బరము- కండకలక- క్షయవ్యాధులు- కిమివ్యాధులు- కుసుమవ్యాధులు- నోటి పూత- పరిణామకూల- మేహవ్యాధులు- శుక్లవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(9) శేట్రంసల్ప— అజీర్ణము- అంత్రవ్యాధులు- కడుపుబ్బరము- కండ్లలోనిదుర్మార్గానము- కామిర్లు- కుట్రవిరేచనములు- చర్మవ్యాధులు- చలిజ్వరము- చెవులలోహోరు- నిద్రలేమి- నీరసము- పైత్యవ్యాధులు- మగత- మధుమేహము- మలబంధము- మూత్రాశ్మరి- శూలవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(10) కైరంఘాన్— అజీర్ణము- అన్నద్యేషము- కముకుచెబ్బలు- చప్పి- జ్వరజాతులు- నరుకులు- నాచికురుపులు- నలెచిడుము- నీళ్లవిరోచనములు- బెణుకునోప్పలు- వాంతులు, విదాహము, క్షానవ్యాధులు, శుక్లవ్యాధులు, వీటిని నివారణచేయును.

(11) మెగ్నీషియాఘాన్— అపస్మారము- అంత్రవ్యాధులు- ఉబ్బసము- ఋతుశూల- ఎక్కిళ్ళు- కొరింతదగ్గ- జగటవిరోచనములు- తిమ్మిర్లు- నిస్త్రాణ- పక్షవాతము- పరాకు- పార్శ్వశూల- బాలపాపచిన్ని- ముక్కుమూలములేనిసంకరవ్యాధులు- ముఖవ్యాధులు- మాత్రవ్యాధులు- శూలవ్యాధులు- సుఖవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(12) సైలీషీయా— అజీర్ణము- అపస్మారము- ఎముకలసంబంధమయినవ్యాధులు- ఉయవ్యాధులు- కంతులు- కురుపుజాతులు- కుసుమవ్యాధులు- గడ్డలు- చెవులుగడియలుపడుట- టీకాలబాధ- మంటబంధము- రాచకురుపులు- వాపులు- వాంతులు- శుక్లవ్యాధులు- క్లేష్మవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

అజీర్ణము- (అజీర్ణవ్యాధులు.) 1-3-4-5-6-8-9-10-12 అతిమూత్రము- 7-8 అన్నద్యేషము 10 అపస్మారము 2-11-12 అసనగండమాల 5 అంత్రవ్యాధులు 9-11 ఇగుళ్లబాధ 3 ఉష్ణాదము 2 ఉబ్బసము 3-5-6-11 ఉబ్బసవ్యాధులు 7 ఋతుదోషము 6-8 ఋతువ్యాధులు 6-8 ఋతుశూల 6-8-11 ఎక్కిళ్ళు 11 ఎముకలవ్యాధులు 4-5-12 కడుపుబ్బరము 2-8-9 కముకుచెబ్బలు 10 కలరా 2 కళ్లకలక 3-6-7-8 కంటిరోగములు 5 కండ్లఎరుపులు- దురదలు- కొయ్యకండలు- దుర్మార్గానము 1-9 కంతులు 5-13 ఉయ 3-8-12 కామిర్లు 3-9 క్రిమివ్యాధులు 8 కీళ్ళవ్యాధులు 5 కుట్రవిరేచనములు 9 కురుపుజాతులు 12 కుసుమజాతులు 1-8-12 కొండనాలుకవాపు 5 కొరింతదగ్గ 11 గడ్డలు 5-12 గర్భిణీవ్యాధులు 4-5 గవదలు 4 చర్మవ్యాధులు 3-6-9 చప్పి 3-10 చలిజ్వరము 3-7-9 చుండు 3 చిక్కిపోవుట 4 చితికినకురుపులు 6 చెముడు 6 చెవిపోటు 3 చెవులలోచీము 7 చెవులలోహోరు 4-9 చెవులు గడియలుపడుట 12 జ్వరజాతులు (జ్వరములు) 5-10 జగటవి

రోచనములు 1-11 టీకాలబాధ 13 తలనొప్పి 1-7 తిమ్మిట్లు 4-11 లేలుకాటు 7
 దగ్గు 1-7 దాహము 7 నపుంసకత్వము 2 నరుకులు 6-10 నలచిడుము 10 నలకురు
 పులు 10 నాలకపూత 1 నిద్రలేమి 2-9 నిస్తాన (నీరసము) 9-11 నిష్కవిరోచన
 ములు 3-4-10 నోటిపూత మొదలయినవ్యాధులు 8 పక్షవాతము (పక్షవాతవ్యా
 ధులు) 6-11 పరాకు 11 పరిణామశూల 8 ప్రసవవేదన 2 వార్షికునొప్పి విపార్శ్వ
 పుపోటు (పార్శ్వశూల) 2-11 శిల్లలవాంతులు 4 ప్రైత్యము (ప్రైత్యవ్యాధులు) 1-9
 బాలపాపచిన్ని 4-11 బుద్ధ 5 దేహకునొప్పలు 10 భూమిము 5 మగత, మధుమే
 హము 9 మరుపు 6-10 మలబంధము 5-9 12 ముక్కుమూలములేని సంకరవ్యా
 ధులు 11 ముఖవ్యాధులు 11 మూత్రముమంట 5 మూత్రవ్యాధులు 1-11 మూల
 వ్యాధి 5 మూత్రశృంగి 9 మేదడుకడగంధించినవ్యాధులు 2 మేహవాతరోములు
 3 మేహవ్యాధులు 8 చక్తవోషము (చక్తవోషవ్యాధులు) 2-7 చని 6 రాచకురుపులు
 1-12 రొంప 6-7 వాపులు 12 వాతరోగములు 4 వాంతులు 3-10-12 విదా
 హము 10 విరోచనములు (విరోచనవ్యాధులు) 4-6-7 వేవిళ్ళు 2 శిగరోగము
 1 శ్వాసరోగములు 3-10 శుక్లనస్త్తము (శుక్లవ్యాధులు) 2-6-7-8-10-12 శూలవ్యా
 ధులు 9-11 శ్లేష్మవ్యాధులు 1-5-6-12 సన్నిపాతవికారములు 2 సన్నిపాతవ్యా
 ధులు 7 సుఖవ్యాధులు 3-5-11 సురుగుడుకాయలు 5 శూద్రయవ్యాధులు 1.

అ లో ప తీ మ త చి కి త్త

వైద్యులు ఊహచేతనే జ్వరముయొక్క హెచ్చుతగ్గులను పోల్చుకొను సంద
 ర్భములో ధర్మామీటరును ఋజువుగా నుంచుకొనినయెడల పారపాటులేకుండు
 నట్లు సరిమాచుకొనుటకు సావకాశముకలిగియుండును. ధర్మామీటరుపైని 95 డిగ్రీలు
 మొదలు 100- 105- 110 డిగ్రీలను తెలియజేయు అంకెల గీయబడి యుండును.
 వీటిమధ్య ప్రతిడిగ్రీని తెలియజేయు పెద్దగీతలు 96 మొదలు 110 వరకు గీయబడి
 ప్రతిడిగ్రీకినిమధ్య యందు 5 చిన్న గీతలు గీయబడియుండును. యీచిన్నచిన్నగీతలు
 డిగ్రీలోని భాగములు. కంటిచూపుతోనే వీటినిపోల్చువలసియున్నది. ధర్మామీటరు
 హిమవరతఋతువు మొదలయిన చలిరోజులలో కీక్రముగ ఎక్కువండుటయు
 రోహిణికార్తి మొదలయిన ఎండకాలమున కేసు (గొట్టము) లోనుండి పైకితీయు
 సరికే ఎక్కిపోవుటయుకూడ తటస్థపడుచుండును. అన్ని కాలములయందును దీనిని
 సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయసమయములలో చూచుచుండుటమంచిది. ప్రతిదినమందు

ఒకేసమయమున చూచుచుండుట మంచిది. సర్వకాలములయందు వేడినీళ్ళు త్రాగడు అలవాటుగల తెలంగాల యిండ్లలో తెలియక ధర్మామీటరును వేడినీటితో కడిగితినుకొని రాగా టెంపరేచరు ఎక్కువగాకనుపించి కంగారుపడినవారుకూడా పల్లెటూళ్లయందక్కడక్కడ కలరు. గాన చల్లనినీటితో జైద్యుడే ధర్మామీటరును స్వయముగా కడుగుట మంచియైయున్నది. పసిబిడ్డలు, సరియైన తెలివిలోలేనివారలు, ఇట్టివారికి నాలుకక్రింద కంటే చంకయందుంచి చూచినచో విరిగిపోవుటకు వీలండదు. ఆరోగ్యముగలవారికి 97 $\frac{1}{2}$ మొ. 98 $\frac{1}{2}$ డిగ్రీలకు మధ్యగానుండును 97 $\frac{1}{2}$ డిగ్రీలకుతగ్గిన యెడల మందగతి 95 డిగ్రీలకు అపాయస్థితి 99 డిగ్రీలుదాటిన జ్వరప్రారంభము 103 డిగ్రీ లవరకు సామాన్యజ్వరము 105 డిగ్రీ లవరకు కఠినజ్వరము 95 డిగ్రీ లకుదిగి పోయినవారు, 106 డిగ్రీ లవరకు పెరిగినవారు కూడ యెట్టివి కారములు లేకుండ జీవించిన వారక్కడక్కడ కలరు. జ్వరమును కొలుచుటకు ముందుగా పాదరసము 95 వరకు దిగిపోవునట్లు ధర్మామీటరును కుడిచేతితో నేర్పుగావిదిపి జ్వరమును కొలిచినవెంటనే చల్లనినబ్బునీళ్ళలో కడుగవలెను. చంకలోనివేడిమికి 1 డిగ్రీనికలుపుకొన్నచో నాలుకక్రింద చూచినదానికి సరిపోవును.

వైతస్కాంధము రోగి గుండెమీదను ఊపిరితిత్తులమీదను ఉంచి పరీక్షించుట, చేతితోచూచుటకంటే వీలుగానుండును. గుండెపై నుంచినప్పుడు మొదటిస్పందనము దీర్ఘముగాను రెండవస్పందనము కురచుగాను వినిపించును. ఊపిరితిత్తులపైనుంచినప్పుడు ఊపిరి పీల్చుకడునవచ్చుచున్నచో ఊపిరిని విడచునప్పుడు తక్కువగాను శబ్దమువివరబడును. ఊపిరితిత్తులు కఠముతోనిండియున్నప్పుడు (నీటిలోనుండిగాలి తైలము వచ్చునప్పుడుండునట్లు) బుడబుడమని వినుపించును. 1 యురీనోమీటరు మధుమేహమును గుర్తించుటకు మంచిది దీనిలోనుండు మీటరుపైని పైనుండిక్రిందకు 1000-1010-1020-1030-1040-1050-1060 అంకలుండును. ధర్మామీటరు నందువలెనే ప్రతిఅంకమధ్యను 5 చిన్నగీతలుండును. ఒకగీతను రెడంకలుగా గ్రహింపవలయును. ఆరోగ్యవంతుని మూత్రము 1015 మొ. 1020 కిమధ్యగా ఉండును. మధుమేహము గలవారికి 1020 మొ. 1040 వరకు ఉండును. మూత్రముచిక్కనైనకొడియు మీటరు లోనికి దిగక పైగానేయుండును. సామాన్యముగా కొందరిమూత్రమునందును దూదిపింజవలె నుండును. ఇది దోషలక్షణముకాదు. నీలిరంగుగల లిట్ట్రన్ పేపరును ఆరోగ్యవంతుని మూత్రములోముంచినచో అది యర్రబడును. లిట్ట్రన్ పెన్సిల్లుకూడ దొరకును. యీ పెన్సిలుతో కాగితముపైనిగీసి ఆకాగితమును మంచి పైప్రకారముపాంపనగును.

ఎనిమిది గిన్నీస్ తో చేయుటమంచిది. దీని నుపయోగించునధము చుగమచుగ. బచే వా)యలేదు. ద్రాపుకండ్లక్త — ఇదికండ్లలోమందుకేనుకొనుటకువాగుండును

(1) అలెట్రిక్ కాడ్మియల్ ఏమి — శ్రీలగర్భశయవ్యాధులకు (అలెట్రిక్ ఏమిట్, అలెట్రిక్ ఏనామిల్, ఇవిప్రతిః ఫల. ఆనగా నుపయోగము);

(2) అనెస్ ఆఫ్ చికెన్ — రక్తవృద్ధికి (3) అంబూస్ లివర్ సాల్ట్ — సుఖవిరోచనమునకు (అగర్, కృషన్ సాల్ట్, కేలోమిల్ టేబ్లెట్స్, కేప్టోపిల్స్, పల్వినబాలివ్ పాడర్, విగాలెన్ టేబ్లెట్స్, లాక్సటిక్ టేబ్లెట్స్) (4) ఈప్టెస్ పిరక్ — చలిజ్వరము లెగినతెనుక లెమునకు (5) ఎలిడాల్ సి, బల్లలకు (6) కాడ్ లివర్ ఆయల్ తయకు, దీనినిపోలిన వ్యాధులకు. (సూపర్ డికాడ్ లివర్ ఆయల్ (ఇది చాలమంచిది.) డీజాన్స్ కాడ్ లివర్ ఆయల్, మెటజిక్ కాడ్ లివర్ ఆయల్, వాటర్ బరీక్ కాంపౌండు కాడ్ లివర్ ఆయల్, ఏటా కాడ్ కాడ్ లివర్ ఆయల్, ప్లైన్స్ ఓయిక్ కాడ్ లివర్ ఆయల్, ఇంకా చాలా రకముల కలవు) (7) కాప్సికం (టేబ్లెట్స్ గాను పాడరుగాను కూడయుండును) అజీర్ణవ్యాధులకు (8) కాల్షియం క్లోరైడ్ (టేబ్లెట్స్ పాడర్) రక్తసాగ్రమునకు, సామాన్యవ్యాధులకు (9) కాల్షిఫరం టేబ్లెట్స్, రక్తవృద్ధికి (10) కూప్స్ హాబీల్ చిన్న పిల్లల నిస్సత్తువకు బల్లలకు (11) కెప్టర్ నోల్ ఎక్స్ ప్రిక్ కాన్ డ్ లివర్ ఆయల్ పిల్లలబల వృద్ధికి (12) కొపేబా — సుఖవ్యాధులకు (సాండ్ ల్ ఫ్రెడ్ ఆయల్ కొండరేరెండిని కలిపి అరిటిపండుముక్కును గుల్లగా చాకుతోదోలచి దానిలోపోసిపుచ్చుకొనెదరు.)

(13) గాంగ్లెట్స్ కాప్సుల్స్ — వెగనవాయిలకు (14) గ్లికోడిన్ టర్ప్ నాపకా — దగ్గులకు క్లెప్టోరోగములకు (15) చినమెన్ ఆయల్ — అన్నివిధములయిన అజీర్ణ రోగములకు (16) ఇఫాల్ — కోరింతదగ్గులకు (17) టింక్చర్ ఫెర్రై ఫెర్ ట్టోర్ — రక్తహీనరోగములకు లోపలికి, పండ్లసలుపు, ఇగుళ్ళవాపు మొదలైనవాటికి మైత్రుతకు (18) పాడేడిక్ జ్వరజాతికి (19) పిప్పర్ మెంట్ ఆయల్ అజీర్ణరోగములకు (అమదోషములకు) (20) కేహపెటైన్ — జీర్ణమునకు నాడి పురక్కటకు, (21) కేహఫిన్ లిక్విడ్ — మూలవ్యాధి సంబంధమయిన మలబంధముకు (22) కేలాల్, బలాభివృద్ధికి (23) కేన్ మిలటన్ టేబ్లెట్స్ — ఆతిమూత్రమునకు (నైట్రో) గ్లిసేన్ టేబ్లెట్స్ (24) ఫెట్రోలిన్ — జ్వరములకు (25) ఫెరడాల్ నరములనిస్సత్తువకు (26) బాట్లీవాలా ఎగ్జిక్టర్ చలిజ్వరములకు బండ్లజాతిజ్వరములకు (27) టెరీన్

జేబ్బడ్స్ నరములనిస్తువకు (28) జేబ్ సిరప్ — గ్రహణి, (29) డ్రైస్ అమేరా జ్వరములకు జ్యేష్ఠాశాస్త్రతలకు (30) డ్రైస్ రేజెడ్ మెగ్నీషియా — అజ్జిర్రోగములకు కూలకు — (31) వైలడాల్ — బాలింతరోగములకు (32) యారోమాల్టా ఎస్ట్రాక్ట్ ఇల్లలకు (33) ల్యూక్సెప్టెన్ జ్యేష్ఠాశాస్త్రతలకు చిన్నపిల్లల బలాభివృద్ధికి (34) లివింగ్ — ఉబ్బువ్యాధికి, బలమునకు, (35) విరాల్ చిన్నవయస్సు గలవారిబలాభివృద్ధికి (36) వింకోలా — బాలింతరోగములకు (37) ఫుల్స్ డ్రిస్కెప్ట్ వాటర్ — పొరపాలిల్లల అజ్జిర్రమునకు,

(38) కానటోజిన్ — బలవృద్ధిమునకు (అహారసదృశమైనది) (39) కారీడాన్ జేబ్బడ్స్ — తలనొప్పికి, కీళ్ళనొప్పులకు చాలాబాపతులు పోట్లకు, నొప్పులకు, (40) హెల్ మెగా) ఇయల్ — కుష్ఠవ్యాధికి (41) సారసపరిల్లా — రక్తదోషమునకు, చర్మరోగములకు, (42) సిడ్డూల్ ఋతుశూలకు, ఇతరశూలలకు (43) సిలిరినా — శ్రీలంకాగర్భాశయరోగములకు (44) సోడామింట్ బిళ్ళలు — శూలలకు, అజ్జిర్రములకు, (45) హజేటోగ్లోజిన్ సిరప్ — రక్తశుద్ధికి (46) హేరంబోన్ జేబ్బడ్స్ — ఋతుశూలలకు (47) హేలీవరాల్ చిన్నవారలనిస్తువకు (48) హిమోగ్లోబిన్ సిరప్ రక్తవృద్ధికి (వాటర్ బ్రీజ్ కాంపౌండ్ సిరప్) (49) హైపోఫాస్ ఫైట్స్ (పొడవు, జేబ్బడ్స్) బలాభివృద్ధికి (50) హాలిడ్ న్యుక్చర్ (లిక్విడ్) అజ్జిర్ర విరోచనములకు, అమచిరేచనములకు మంచిఫలితమును కలిగించెడివి. వివిధములగు ఫార్మసీలయందు యీ ప్రకరణమున వివరింపబడిన మైమందులును వాటిప్రతినిధులును (సబ్ సిక్యూట్లును) తయారుకాబడుచుండును. అభ్యాసకులు వాటిలోవర్తమానకాలమందు చట్టనిషిద్ధములైన ఓషధులను, ఔషధములను ఖనిజములు మున్నగువాటిని విడిచిపెట్టి వారిర్హితలకు వాడతగినమందుల ఫలశ్రుతిని (ఎనాల్ సెస్సును) చక్కగా తెలుసుకొని అభ్యసింపనగును—

శ్లో॥ ఆహారగ్రాసనే తమార్థగ్విరసనాఘృణాననాంతర్భయం ।

బద్ధా సప్తపథాగ్రామానయతి చాహారాపురోక్తాఽధ్వనః
ఘృణాశోతయగద్వయం చ వదనశ్వాసాన్నకో వైఃకర
జాత్వనేన ఐవమానమార్గగళితే సంకోచతే తద్విభుః ।

అవారమును భుజించునపుడు కొండనాలక ముక్కుననుచు గొంతుకినున్న మధ్యమున్నరంధ్రమును మూసి, అవారమున “సప్తపథ” మనుజేరుగల అన్న గొట్టముయొక్క మొదటిభాగమునను చేర్చుచున్నది. సప్తపథకు ముక్కులయొక్కయు చెవులయొక్కయు జంటలనుండి రెండుచోళ్ళున ‘4’ న్ను నోటినుండియు, ఊడిరి గొట్టములనుండియు, జీర్ణకోశమునుండియు, ఒక్కొక్కటిచోళ్ళున ‘3’ న్ను వెరకి ‘7’ మార్గములు కలవు. ఒకానొకప్పుడ దావని నున్న గొట్టములోనికి పోవుటకు బదులుగ దైవికమున ఊడిరిగొట్టములోనికి జూచినప్పుడ దాయూడిరిగొట్ట మున్న మునుగగ్రహించుట కమవుగాకపోవుటచే మాతబడును. అట్టిసమయమున అవారము ముక్కులనుండియు, నోటినుండియు, బయటను వెలువడును. (ఇదియేపలకమారుట).

శ్లో|| హాస్యాద్భుక్తా భాషాణా వోద్ధిగంతి
స్వర్కజ్ఞానం చాన్నకోశస్య భూచి!
ఉర్ధ్వాధోధ స్సంతి చక్మా ణ్యధః
త్వ క్సర్వతోన క్తి తద్యాతి భుక్తం ||

భుజించునప్పుడు వత్తునటవల్లనున్న, ఆధికముగా మాటలాడుటవల్లనున్న పలకమారుటకు అవకాశ మేర్పడును. యీ అన్నవాహికకు స్వర్కజ్ఞాన మత్యధికము. యీ అన్నవాహికపైభాగమందును, క్రిందిభాగమందును, మధ్య భాగమందును, మూడుపొరలు కలిగియుండును. యీ మూడుపొరలలోను అడుగుపార ఎల్లప్పుడు స్రవించుచుండుటవలన భుజింపబడిన అవారము మలుపుగా జీర్ణకోశములోనికి జారి పోవుచున్నది.

శ్లో|| జీర్ణాశయస్సరసంకుచకర్మ జైవ
తత్రోత్సవర్వజనితద్రవసంగమేచ!
పాకం ప్రపశ్య జకరాశయమీలనేచ
మాహ్మోత్ప్రసంఘమధుమాయరసావక్రీర్ణం ||

జీర్ణాశయముయొక్క సంకోచప్రసరములవల్ల జరిపాకమునుపొంది, పిమ్మట జీర్ణాశయము నునులించుటచే (కాలాంతరమున) పాకధర్మమునుపొంది, జీర్ణాశయము నంటి మాహ్మోత్ప్రముల వానరించియున్న క్రిత మధుర, రసములతోనున్న అంత్ర రసముతోనున్న అవారము మిళితమగును.

శ్లో॥ గర్భాంతర్భవనే విభాజక మితి స్వా దేకకుడ్యాభిదం
తస్యోన్మాధరభాగయో శ్చ కుహరే హృద్గర్భకోశాభిధే॥
హృత్తద్యే హృతయం ద్విపుష్పరయతంతూన్యంచకించి త్తతః
పూర్తా చేద్యని పుష్పసా సవనత శ్శూన్యంచ పూర్తంభవేత్॥

గర్భముయొక్క లోపలిభాగమందు, విభాజకము, అనుపేరుగల పలుచని
గోడఒకటి గలదు. యీగోడయొక్క పైభాగమునకు హృదయకుహరమనియు,
క్రిందిభాగమునకు గర్భకుహరమనియు పేరు. హృదయకుహరమయొక్క మధ్యగా
రెండువైపులను రెండుఊరితిత్తులతో కూడియున్న గుండెకాయకలదు. హృదయ
భాగమంతయు పీటితోనే నిండియుండక కొంచెము కాశీపుడేశముకూడా ఊడి
యున్నది. ఊరితిత్తులుగాలిచే నిండిపబడినప్పుడు ఊరితిత్తులు పెద్దపై యీ కాశీపు
డేశమంతా నిండిపబడుచుండును.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వాగ్రస్థ బృత్సీరాఽరణినా దుశ్శోణితం కర్ణికాం
గత్వా పుష్పసంహతిం జతరికాం శ్వాసాలయే నాళికాః ।
తన్నాళీస్థిత శోణితం స్వకలుషం హిత్వా పునస్సత్త్వరం
ప్రాణస్వీకరణాన్నవాకృతి భవే ద్ద్రీక్తం శరీరోచితం ॥

స్వభావస్థిమముగాకలుషమైనరక్తము “ఊర్ధ్వగ్రహత్సీర” అథోబృహత్సీర”
అనుహర్గములద్వారా క్రమముగా గుండెయొక్క మడికర్ణికలోను, మడిజతరికలోను
పుష్పసథమనులలోను, కేశములవంటి శరీరాంతరగ్రతమైన అల్లికలలోను ప్రవేశిం
చును. ఆ అల్లికలయందంతకు పూర్వమందున్న రక్తము తనయందున్న కలుషపదార్థ
మును విడిచిపెట్టి తిరిగి ప్రాణవాయుప్రసాద స్వీకరించుటవలన శుభ్రపడి శరీరమును
కాపాడుకొనుటకు తగిన నూతనాకారమును ధరించుచున్నది.

శ్లో॥ కాలేయం ప్రవిశంతి జీర్ణసిరతా మేత్యాంత్రీశీర్ణాశయ
వృక్షప్లీహకనాడికా స్తదను సా కాలేయకే బృంభతే॥
కుక్షీస్థావయవోఽథ పంకిలమశృక్వాన్యైవ తత్కూరిజం
తత్కాలేయసిరాముఖాద్విశతి తత్ప్రాణోబృహన్నాడికాం ॥

చిన్న కేగులు, పెద్ద కేగు, పర్వాశయము, వృక్షశయము, స్త్రీహ, బిబియొక్క
సిరిలకలని పర్వాశయమిదిగామారి కాలేయమును పొందుచున్నది. పిమ్మట యీ
పర్వాశయమిది కాలేయములను కేశనాళికలుగా మార్చుచున్నది. గాన గర్భకు
హరమునందలి ఆవయవములనుండియునుజేరిన కలుషనిర్మలమునుగా కాలేయమును
పొంది ఆకాలేయమిదిద్వారా ఆరోగ్యహత్విరను పొందుచున్నది. అనగా ఆరో
గ్యహత్విరను పొందుటకుపూర్వము, కాలేయమునందలి కేశనాళికలతో ప్రవేశించి,
ఆరోగ్యనాళికల ద్వారా పూర్వమునికాఖయగు నిరోధకలని కాలేయప్రధానమిదిమేరి
దానినుండి ఆరోగ్యహత్విరను పొందుచున్నదనట.

శ్లో॥ స్త్రీహకాంతివిహీన కామకేశనాన్తైఃకృతైః ప్రియకం
తద్గులాత్ప్రేతైః పునీతమధిరే నశ్యంతి జ్ఞానాః కణాః!
తత్తజ్జీర్ణకణాఃపర్యవృత్త మపి తద్గులాత్ దృశ్యమామైః
కాలేయం త్రితీయస్య తత్త్ర కురుతే పైత్యద్రవస్యారూణం ॥

స్త్రీహ ఎరువులేని రంగుకణములను రక్తములోనికి పంపుచుండును. పరిశుద్ధ
మైనరక్తము ఆ స్త్రీహలోనుండి పక్షహించుచుండగా ఆ పరిశుద్ధరక్తమునందు వయ
స్సుచెల్లినకణములు స్త్రీహయందుచిక్కుకొని, ఆక్కుడి కొంతమార్పును పొంది నశిం
చును. ఇట్లునశించిన ఎరువుకణములయొక్క రంగుపదార్థము (రక్తము) ఆస్త్రీహనుండి
రక్తవాహికల ద్వారా కాలేయమునుపొంది అచ్చటతయారగుచున్న పిత్తద్రవమునకు
ఎరువురంగును కలుగజేయుచున్నది.

శ్లో॥ ఆదాయరక్తాత్కతిచి త్పదార్థా
న్ద్రవత్వ మానీయ తదాంత్రీమూలే
జహాతి తత్త్రాంత్రీముఖాన్నసార
పిత్తాన్వితస్యాన్త్య మధుప్రీతిః ॥

వృక్షకము రక్తములోనుండి కొన్నికొన్నిపదార్థములను గ్రహించి ద్రవస్వ
రూపముగామార్చి అద్రవమును అంత్రీమూలమున పోయుచుండును. జీర్ణాశయము
నుండియు కాలేయమునుండియు అంత్రీమూలమునకు చేరిన అన్నసారముతోను పైత్య
రసముతోను కలిసిన యాద్రవమునకు మధురసమనిపేరు.

శ్లో॥ ముఖ్యః పాపమరు తత్తైవ సలలిం జీర్ణం విధాయాఽశితం
రక్తే మిశ్రానుణం కరోతి వపుష స్వా త్సప్తతి క్షారవే॥
రక్తేఽశీతి రభూ త్పితస్య సలిలం రక్తస్య కాంతిః సనం
రక్తద్రవ్యవిసర్జనే చ కురు తే శశ్వత్సహాయం తచా॥

తా॥ పాపహర్యువువలనే జలమున్న శరీరమనకు ఆన్నిదివసులచేతను ముఖ్యమైయున్నది. యీజలము ఆహారపదార్థమును జీర్ణంపచేసి జీర్ణమైన యీఆహార రసమును రక్తములో కలుపుచున్నది. యీజలము శరీరముయొక్క బహుభూతా నూటికి (70) పాళ్ళున్న రక్తములో నూటికి 80 పాళ్ళున్న యుండును. మరియు రక్తము నకు కాంతిని కలుగజేయుటయే గాక శరీరమునందలి వ్యక్తపదార్థమును తొలగించుట యందు సహాయమును చేయును.

శ్లో॥ నాడీకండరమండలైః ప్రచలచు వక్త్రాఽతశ్చేక్లాశ్చయై
రీరం జీర్ణరసప్రసార మస్పృశి ఘృణాగమృత్సంస్ఫుటైః॥
శ్వాసం పుష్కరచర్మమూత్రఫిబహిష్కారం హృదస్యాయనై
రసంపోషణవస్తరక్తసరణిం సర్వే స్వకృత్యోత్తమాః॥

తా॥ నాడీమండలమున్న కండరములున్న శరీరావయవములనుచలంపజేయును. నోరు, పిగులు, జీర్ణాశయము ఇవి జీర్ణమండలము యీమండలము ఆహారమును జీర్ణంపచేసి జీర్ణమయిన ఆహారద్రవమును రక్తమునందు కలియునట్లు చేయును. ముక్కుగొట్టములు, ఊపిరితిత్తులు ఇవి శ్వాసమండలము. ఇది రక్తమునకు మంచిగాలి నిచ్చి చెడుగాలిని నశింపజేయును. ఊపిరితిత్తులు, చర్మము, మూత్రపిండములు ఇది బహిష్కారకమండలము. ఇది శరీరమున తయారయిన పదార్థమును వెడలించును. గుండెకాయ రక్తనాళములు ఇది రక్తప్రసరణమండలము. ఇది ప్రతిఅవయవమునకు రక్తమును, పోషణపదార్థమును ప్రసరింపజేయును.

శ్లో॥ ఏవం యంత్రసమం పృథగ్గ్రసతి తత్ప్రాణనిలం చాశనం
సద్యస్త ద్వయమేళనేన తపనం శక్తిః ప్రతీతేఽస్పృశి
లుప్తా న్సూరయతే బహిశ్చనయతే వ్యర్థాన్తథా శ్వాసతోం
గారక్షారమరు జ్జలోష్మమలినం మూత్రాశయాంతరైః॥

తా॥ యీప్రకారము యంత్రముతోపోల్చదగిన మానవదేహము గాలిలో నుండి ప్రాణవాయువును వేరుగాను, ఆహారమును వేరుగాను స్వీకరించును. ఈ ప్రాణవాయువు యొక్కయు ఆహారముయొక్కయు సమ్మేళనమువలన వేడిమి (తను కాక) శక్తియు, కలుగుటయేగాక శరీరమునందును, రక్తమునందును శిథిలములైన భాగములు పూర్తికాబడుచు ఊషిరిత్తులవల్ల అంగారజ్జ్వరవాయువును (బాగు పులుసుగాలియు) నీటి అవిరియు మాత్రపిండములవలన నీరున్న, మరికొన్ని పదార్థములున్న పేగులవల్ల జీరముకాగా మిగిలిపోయిన పనికిమాలిన పదార్థమును చర్మము వల్ల చమటయు విడిచిపెట్టుబడుచుండును.

—♦ వాతస్వరూపము ♦—

శ్లో॥ పవనో బలవా న్నూత్న శ్శీతో రూక్షో లఘు శ్చలః ।
రజోగుణమయో నేతా విభాగకరణం చ శ్చేత్ ॥

వాతము, బలము, నూత్నము, చల్లదనము, రూక్షత్వము, (పరుషత్వము), తేలిక, కదలిక, రజోగుణము, అధిపత్యము, ఇవి కలదై పదార్థవిభాగమును చేయును.

—♦ పితృస్వరూపము ♦—

శ్లో॥ పితృ ముష్ణం ద్రవం పీతం నీలం సత్వగుణాత్మకం ।
కటుతిక్త రసోపేతం విదగ్ధం చామృతాం వ్రజేత్ ॥

పితృము, ఉష్ణము, ద్రవము, పచ్చదనము, నలుపు, సత్వగుణము, కటు, తిక్త, రసము, ఇవి కలదై పదార్థములచే విదగ్ధ మగుచు పుల్లతనమును పొందును.

—♦ క్షేష్ణస్వరూపము ♦—

శ్లో॥ కఫస్నిగ్ధోగురు శ్చేష్ఠః పిచ్చిల శ్శీతల స్తథా ।
తమోగుణాత్మక స్సాన్న్విదు ర్విదగ్ధో లవణో భవేత్ ॥

కఫము, స్నిగ్ధము, బరువు, తెలుపు, బంక చల్లదనము, తమోగుణము, తీపి, ఇవి కలదై పదార్థములచే విదగ్ధ మగుచు ఉష్ణతనమును పొందును.

—♦ వాతచర్య ♦—

శ్లో॥ శీతరూక్షాంగరు క్షేష్ఠానాశ్శ్యామసుషుప్తయః ।
శోషాసంకోచపారుష్యశూలావాతభవా గుణాః ॥

తైత్తియము, యాక్షత్వము, ఒడలు బరువు, కదలలేకుండుట, నల్లపడుట, సిద్ధ, శోష కలుగుట, సంతోషము, పాపవ్యము, కూల, ఇవి వాతముయొక్క చిహ్నములు.

— ♦ పితృచర్య ♦ —

శ్లో॥ తాపాఽస్యపాకదుర్గంధశ్చైతదాహారాభిమాః ।

పరిశ్రమస్వేదకోకమూర్ఛాః పితృభవా గుణాః ॥

తాపము, నోరెండుట, మర్వానన, శరీరము తడినినట్లుండుట, వాహము, ఎరుపుపారుట, భిమ, ఆయాసము చెనుట, వస్త్రము, మూర్ఛ, ఇవి పితృముయొక్క చిహ్నములు.

శ్లో॥ చిరక్రియాత్వేదసీతలేపపిచ్చిలపాండవః ।

కంఠూపదేహస్నేహంగభారాశ్లేష్మభవా గుణాః॥

తా॥ పనియం దలనత్వము, వాపు, చిల్లదనము, సునుపు, బంక, తెలుపు పారుట, మరద, బద్ధకము, శరీరము జడ్డుగ నుండుట, ఒడలు బరువు, ఇవి శ్లేష్మముయొక్క చిహ్నములు.

— ♦ పంచమహాభూతగుణములు ♦ —

శ్లో॥ శబ్ద స్పర్శ శ్చ రూపం చ రసో గంధః పరాగుణాః ।

పునస్తే భాఽనిలాగ్న్యంబుభవ స్త్వేకగుణాధికాః॥

తా॥ (ప్రతిలోమక్రమముగా) అకాశమునకు శబ్దము వాయువునకు స్పర్శము అగ్నికి రూపము జలమునకు రసము భూమికి గంధము ప్రధానగుణములు. మరియు అకాశమునకు శబ్దము, వాయువునకు శబ్దస్పర్శములు, అగ్నికి శబ్దస్పర్శరూపములు, జలమునకు శబ్దస్పర్శరూపరసములు, భూమికి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు. ఇట్లు ఒక్కొక్కగుణము అధికముగా కలవి అని తెలియ నగును.

శ్లో॥ గురుమందహిమన్నిగ్ధశ్చక్షుసాంద్రమృదుస్థిరాః ।

గుణా స్సనూత్నవిశదా విశంతి సువివర్యయాః॥

తా॥ బరువు, లేలిక, మాండ్లము, తెత్తము, కైతము, ఉష్ణత్వము, స్నిగ్ధత్వము, రూక్షత్వము, మృణతిత్వము (మనువు) పరుసుదనము, సాంద్రత్వము ద్రవత్వము మృదుత్వము, కఠినత్వము, స్థిరత్వము, స్థవత్వము, సూక్ష్మత్వము, స్థూల్యము, స్వచ్ఛత్వము, జడ్డు అనునవి '20' గుణములు. ఇవి అవిరుద్ధములై యభోచితముగ ద్రవ్యాశ్రితములై యుండును.

శ్లో॥ “లఘుతీక్ష్ణోష్ణరూక్షాశ్చ ఘరద్రవదృఢప్లవాః |
అమీ సమాలవిజలా గుణప్రతిగుణాః క్రమాత్ ||

ఇతి శ్రీ చిత్రాంగదసంగ్రహశ్లోకీసోమయాజి సత్పదే
సత్పదప్రకణేషు వర్ణాగదప్రకరణమ్.

చిత్రాగదనంగ్రహాభ్యో శ్రీసోమయాజినతుధే

సంకీర్తనకరణమ్.

శ్లో॥ యద్వృత్తేషామతిమూలమేవ
తిదోషపంచాత్మకసప్తనాథుః
గుణత్రయచాతిచికారశబ్దం
తద్వర్ణసాఖ్యోచితసూక్తయోగాః॥

తా॥ కీర్తన మండలము. మూలకాణిపైన యేశరీరము వాతపితశేష్మములను త్రిదోషములు, పృథివ్యక్షేపవాయ్వాకాశములను పంచభూతములు, రసరక్తమాంసమేదోమజ్జాస్థిశక్తములను సప్తభాతువులు, సత్వరజస్తమోగుణములను మూడుగుణములు కలిగి వివిధములైన రోగవికారములకును, మఱిమాత్రస్వేదాదులకును సోమ మగుచున్నదో ఆట్టి శరీరముయొక్క సుఖస్థితి కనుకూలమైన సులభక్రియలు చెప్పబడుచున్నవి.

— ♦ ఓమధివీర్యకాలము ♦ —

శ్లో॥ చూర్ణానిమాంసద్వయమేవ తైలః ఘృతానిఽత్యుష్ణకమేకవర్షం
వనస్పతిశ్చైవధిలేహ్యమాత్రం రసాయనం భస్మ పురాతనం చ॥

తా॥ చూర్ణములు రెండుమాంసములు, తైలములు, ఘృతములు నాలుగుమాంసములు, వనస్పతులు (పుష్పములైన పుట్టిన ఫలములు గల మామిడి మెదలగునవి) ఓషధులు, (పువ్వులు లేకుండా ఫలించెడు మేడి, పగస మొదలైనవి) లేహ్యములు మాత్రము (కష్టతీసంబంధములయిన బిట్టికలు లేక కుప్పెలు) వక సంవత్సరము. రసాయనములు (వంటబొప్పెధములు, భస్మములు, త్రాహణంబంధములు, రాతీసంబంధములు) ఇవి పాతగిలినకొరివి పశుశస్త్రములు.

తా|| రాష్ట్ర, చింతిల్వకోళ్ళు, కిచ్చారాలు, తుంగిమిట్టలు, పసుపు, మంజుష, నేలగుమ్మడు, పుల్లబచ్చిలి, చాగ, చన్నచిల్లగడ్డ, సుగంధిపాల, పిల్లితేగలు, తెగడ, అతివన, వన, పెన్నేరు, ఆల్లము, నాగముట్టలు, మండిలము, నేలతాడి, ఆడవికంద, (నాతకుండాదానంతలు అది పడి మొదలినది) ఇవి మంజుష సారముగా కలవి.

—♦ మూలసారములు ♦—

శ్లో|| రోద న్యంశుమతీద్వయాభయకడా ఊద్రా బలాపంచకం|
వాతాబర్చరకుండలీద్వయపునర్భూమూలసారాన్వితాః||

తా|| ములగ, రోలపొన్న, మయ్యకు పొన్న. కురుజేరు, మాలగుండ, వాకుడు. బలాపంచకము (అల్లిల, మిహాల, నాగల, జిరిరిక, శేరాముట్టి) విష బొడ్డి, వామింట, తేల్లపుష్పి నల్లపుష్పి, గిరిజేరు, ఇవి జేరు సారముగా కలవి.

—♦ బీజసారములు ♦—

మాషవీహితీలైలస్వపముఖాబీజప్రధానాః

తా|| మినుగులు, ధాన్యము, నవ్వులు, ఏలకులు, అవాలు, మొదలైనవి బీజములు ప్రధానములుగా గలవి.

—♦ ఫలసారములు ♦—

ఫల శ్రేష్ఠా దాడిమపూగతాశపనసద్రాక్షకపితాదయః||

తా|| దానిమ్మ, పోక, తాడి, పనస, ద్రాక్ష, వెలగ మొదలైనవి ఫలములు ప్రధానములుగా గలవి.

—♦ నారసారములు ♦—

శ్లో|| శ్రీఖండాగరుదారుయూషమధురాద్వ్యాస్సారసారాః

మంచిగంధము, అగరు, జేవదారు, చండ్ర, అతిమధురము, మొదలయినవి, లోపలనుండు చావ సారముగా గలవి.

—♦ క్షీరసారము ♦—

పయస్సా సౌఖ్యవిరేచనీ బహుపయ |

స్పృశ్యబ్జయోని స్నుహి ||

అమచేమడు, చెమడు. బల్లెడు, బ్రహ్మచేమడు, మొదలయినవి పాలు సారముగా కలవి.

— ♦ నిర్వాససారములు ♦ —

నిర్వాసాతిబలా స్సువర్ణతరు శైలూషాఽరిమేదాదయో ||

శేల, మాశేడు, తుమ్మ, వేప, నల్లమందు, మొదలయినవి జగురు సారముగా కలవి.

— ♦ సర్వాంగసారములు ♦ —

భూనిఁ బాఽశిత పర్పహఽబలముఖా |

సర్వాంగసారా స్సత్ప్రతాః ||

శేలవేము, గుంటగలగర, పర్పటకము, కలబంద, మొదలైనవి సర్వాంగముల సారముగా కలవి.

— ♦ పుష్పసారములు ♦ —

శ్లో|| జాతీచంపకసింధువార వకుళాఽశోకోచ్చటాకేతకీ |

పున్నాగాష్ట్రః దీమహాసహపరివ్యాధావదంశత్తమాః

నంద్యావర్తసరోజపాటలముఖాః పుష్పప్రధానా అమీ ||

జాజి, సంపెంగ, వావిలి, బొగడ, అశోకము, గురివింద, మొగలి, పొన్న, మల్లి, చామంతి, శేల, మునగ, నందివర్ధనము, తామర, కలిగొట్టు, మొదలయినవి పుష్పములు సారముగా కలవి.

— ♦ తొరసారములు ♦ —

వాసాచవ్యపునర్నవాతిలయదాన్యాతొరసారా స్సత్ప్రతాః |

అడ్డసరము, చవ్యమా, గలిశేరు, నువ్వు, వాము, మొదలయినవి తొరము (కాల్చిన బూడిది) సారముగా కలవి.

— ♦ సామాన్యనియమము ♦ —

శ్లో|| ముద్గాఢకాదీ సుతుషా న్మషాయే |

చూర్యే ప్రదద్యా ద్విదుషా వజస్సం

త్యక్తత్రయమాలావచనే త్రి మూలం
ప్రేరాజ్యమూర్తేః స గర్భ మేచ !

పెనులు, కందులు. మొదలైన కాయదాన్యములను కషాయములలో పైపాటు
తోనున్న. మూలములలో పైపాటుతోనివేసిన్న పయోగింపవలయును. దెరదెం,
అకులు, వేరు, పువ్వు, చావ, ఒగురు. పాలు, మొదలైనవాటియొక్క వివరణ,
చెయ్యబడిన స్థలములను వేళ్ళనున్న. పాలు కయ్యి మొదలైనవాటియొక్క వివరణ
చెయ్యబడిన స్థలములను అవుపాలు, అవునెయ్యి, అవుపంచితము వీటినే గ్రహించ
వలయును.

—• ఔషధపాత్రిస్తాము —

శ్లో॥ ఆయాంతి భుక్తౌషధశేషతత్పరాః
పునః పునర్వాశ్యసిదేవతాస్తతః
పాత్రిం స్మరేద్వామతలే త్వస్యోముఖం
దాయం చి.యోషవిశే న్ముహూర్తతః ॥

రోగాధిష్ఠానదేవతలు రోగిపుచ్చుకొనగా మిగిలిన ఔషధశేషమునం దానక్తి
కలవారై వచ్చెదరు గాన రోగి ఔషధమును పుచ్చుకొన్నపిదప ఆపాత్రిను తన
కడనువైపున బోల్పించవలయును. రోగి ఔషధమును పుచ్చుకొనిన తర్వాత ఆ
ఔషధముతన శరీరమునం దిముడువరకు క్షణమాత్రము కూర్చుండవలయును.

—• అనన్యప్రతీకారము —

శ్లో॥ లాజం పూగం నాగవల్లీదళేం దా
ఖాద స్తీదే ద్వక్త్రుచ్యై హిమేచ
గండూషం తృడ్వారణా యోదకేన
క్వాధం పేయం కోషమేవామయేషు ॥

మందుపుచ్చుకొనిన అనన్యము పావుకొరకు పేలపుగింజలనుగాని పోకచక్క
ముక్కను గాని, తమలపాకునుగాని, నమలి మింగకుండా ఉమియవలెను. మందు
పుచ్చుకున్న వెంటనే కలిగిన దాహకాంతికొరకు చల్లటి నీళ్ళను పుక్కిలించి ఉమియ
వలెను. రోగులపుచ్చుకొను కషాయము గోరువెచ్చగా నుండువలయును.

— • ఉపశయవివరణము • —

శ్లో॥ హేతువ్యాధ్యుభయాత్మభిన్నచవిధం స్యా ద్వైపరీత్యాన్వితం ।
జాయ్యాహారవిహార మేవ చ పున స్తద్వైపరీత్యాన్వితౌ
వాతశ్లేష్మభవజ్వరాదిషు భవే త్యుచిత్రమోత్థజ్వరే
మాంసాహారి నిషేవణం చ దివిసన్యాపే నిశాజాగరః ॥

తా॥ హేతువ్యాధ్యుభయాత్మకమముగా హేతువ్యాధ్యుభయాత్మకవిపరీత
భేదములచే '9' విధములన్న తద్విపరీతార్థకరభేదములచే '9' విధములన్న మొత్తము
మీద '18' విధముల ఆగుచున్నవి. ఎట్లన, వాతశ్లేష్మజనితజ్వరాదులయందు తద్వి
రుద్ధమైన వేడిగుణముగల శొంఠిని ప్రయోగించుట (1) హేతువిపరీతౌషధము.
శ్రమజనితజ్వరాదులయందు శ్రమహరమైన మాంసాద్యాహారము (2) హేతువిపరీ
తాహారము. పగటిభాగమందు నిద్రించుటచే గలిగిన బడలికయందు రాత్రి మేలు
కొనుట. రాత్రి మేలుకొనుటచే కలిగిన బడలికయందు పగలునిద్రించుట. (3) హేతు
విపరీతవిహారము, ఇయ్యది హేతువిపరీతౌషధాహారవిహారములు.

శ్లో సారే దీపనికామసూర మపి చోదావర్తకే ప్రహృణం
ః శోషే దశమూలకం కఫమరుజ్జాతగ్రహణ్యాం దధి।
స్నిగ్ధాహారదివాసుష్మప్తిబుగుజి స్యా జ్ఞాగరః పితృసం
జాతై ర్మే జ్వలనోపనావాగిళితం వాతభృమే భీషణం॥

తా॥ అతిసారమునందు దోషమును లెఖ్యజేయుక తనప్రభావముచే వ్యాధిని
తొలగించుసామర్థ్యముగల చిరుబొడ్డి. (4) వ్యాధివిపరీతౌషధము, అతిసారనిరోధక
మైన చిరుశనగలు. (5) వ్యాధివిపరీతాహారము, ఉదావర్తవ్యాధియందు ముక్కుట.
(6) వ్యాధివిపరీతవిహారము. ఇయ్యది వ్యాధివిపరీతౌషధాహారవిహారములు.

వాతజనితశోషయందు వాతశోషహరమైన దశమూలప్రయోగము. (7)
హేతువ్యాధివిపరీతౌషధము. కఫవాతజనితగ్రహణీరోగమునందు పెరుగు. (8) హేతు
వ్యాధివిపరీతాహారము. గురుత్వపదార్థభక్షణము, పగటినిద్ర వీటిచే జనించిన బడలిక
యందు రాత్రిజాగరణము (9) హేతువ్యాధివిపరీతవిహారము. ఇయ్యది హేతువ్యాధి
విపరీతౌషధాహారవిహారములు. పిత్తిజనితప్రణామనందు ఉష్ణవీర్యము గల ద్రవ్యమును
కట్టుకట్టుట. (10) హేతువిపరీతార్థకౌషధము. ఉష్ణవీర్యముగల పదార్థభక్షణము (11)

హేతువిపరీతార్థకరాహరము. వాతనితోవ్యావమునందు కాలమును పెంపొందించు భయమును కలుగజేయుట (12) హేతువిపరీతార్థకరవిహరము. ఇయ్యవి హేతువిపరీతార్థకరాహరవిహరములు.

శ్లో వాంతా చే త్కరహాటకం విషి సయోఽన్వేషేగ్గుచి వేళనః |
దగ్ధే చాగరుయోజనా మదగదే మద్వ్యం జడే చాలనం |
వాంతాదా కరహాటకాదిషు రుహ సంవర్ధకాః వ్యపి
స్వీయేనై వ బలేన హేతువిషమం కుర్వంతి రుగ్వారణం ||

తా|| అజీర్ణజనితవమనములయందు వాంతిజనకమైన మృంగకాయ (13) వ్యాధివిపరీతార్థకరాహరము. విశేషవివ్యాధియందు విశేషన కాలియగు పాలను తాగుట (14) వ్యాధివిపరీతార్థకరాహరము. అజీర్ణవికారమునందు (గుండించుచున్నప్పుడు) చేతవేళ్ళను గొంతుకలోనికి పోనిచ్చి జోకు రక్పించుకొనుట (15) వ్యాధివిపరీతార్థకరవిహరము. ఇయ్యవి వ్యాధివిపరీతార్థకరాహరవిహరములు.

కాలినపుండుయందు ఉష్ణగుణపరావృతమైన ఆగరును పట్టించుట (16) హేతువ్యాధివిపరీతార్థకరాహరము. మద్వ్యపానము (మదాత్మ్యము) వ్యాధియందు మద్వ్యపానము (17) హేతువ్యాధివిపరీతార్థకరాహరము. కదలలేకుండు వాతవ్యాధియందు అవయవములను సాగతియుట ముడచుట నడపించుట మొదలైనచలనము (18) హేతువ్యాధివిపరీతార్థకరవిహరము. ఇయ్యవి హేతువ్యాధివిపరీతార్థకరాహరవిహరములు.

వమనాదులయందు మృంగకాయ మొదలైనవి రోగమును పెంపొందించు స్వభావముగలవైనను తమ తమ ప్రభావమువలన హేత్వాదులకు వ్యతిరేకముగా (రోగప్రకోపమునకు బదులుగా) రోగోపశాంతిని కలుగజేయుచున్నవి. రోగలక్షణములు పూర్తిగాకాని, స్పష్టముగా కాని, కానరాక వాతాదిదోషనిర్ణయావకాశము లేకుండునపుడు యీతిపతయము రోగజ్ఞానసాధన మగును.

శ్లో అపి యచి వస్తుసమాశ్రితా స్వయం
రసగుణవీర్యవిపాకసామకాః
నిజగతవస్తువశంవిహృత్యతే
స్వసహజకర్మ చరంతి చ క్వచిత్ ||

తా. పరిభాషాప్రకరణమున చెప్పబడిన “స్యాదేవమధ్వారసః” అను శ్లోకా క్త మధురాష్టలవణకటుక పాయతిక్తరసములు, గురుత్వలఘుత్వగుణములు ఉష్ణకౌత్యవీర్యములు, మధురతిష్ఠకటుపాకములు అనునవి ద్రవ్యాశ్రయములైనప్పటికిన్ని దానిని విడచి ఒక్కొక్కప్పుడు స్వతంత్రముగానే (తమంతట తాము) తమతమ కార్యమును నెరవేర్చుకొనుచున్నవి.

శ్లో॥ భుక్తిం వష్యసయం క్త మాత్మశుచిసంయోగా త్త్రిధా పచ్యతే |
తతాబ్రహ్మబమధుద్వయంతుమధుతామామోఽమృతాంతత్త్రియం
యాత్యేవం కటుతా తతస్తు మధురా చ్ఛేష్యాఽమృతాపాకాచ్ఛుచి
ర్యాత స్వాత్మకటుకా ద్ధుణత్రయయుతం పితౄనిలశ్లేష్మకం ||

షడ్రసోపేతివైన అన్నాదికము జ్వరాగ్నిసంయోగముచే మూడు రకములుగా మారుచున్నది. ఎట్లనగా లవణమధురసములు రెండున్ను మధురసముగాను, అష్టరసము అష్టరసముగాను కటుక పాయతిక్తరసములు మూడున్ను కటురసముగాను పరిపాకమును పొందుచున్నవి. వీటిలో మధురరసమువలన శ్లేష్మమును అష్టరసమువలన పిత్తమును కటురసమువలన వాతమును జనించును పిత్తవాతశ్లేష్మములు క్రిమముగా సత్త్వరజస్తమోగుణములు కలవి.

శ్లో॥ రుగ్గక్షణాన్యప్రతిపాదితాని |
క్రియాచయతాబ్రహ్మపాదితాంత్ర
గ్రంథో క్తతత్తద్గదజాయులింగై
ర్యాధిక్రియాజ్ఞాన ముపాదితవ్యం ||

యాప్రకరణమునం చెక్కడెక్కడ రోగలక్షణములుగాని రోగోపశాంతికి మందులుగాని తెలుపబడవో అక్కడ ఆయాప్రకరణములయందు చెప్పబడిన రోగలక్షణములు దౌషధగుణములు మొదలైనవాటిచే వ్యాధులను గుర్తించుట, చికిత్సల నూహించుట, అవసరమని తెలియ నగును.

శ్లో॥ వైద్యానషేషోపశమస్వభావాః కేచి చ్ఛికిత్సాచుపశాంతిరూపాః |
వైద్యస్యసీమద్వయమస్తిచైనతద్భిన్నరోగాస్సతంతక్రియార్థాః
చిత్స ఆవరములేకుండ వాటంతట అవియే తగ్గు స్వభావముగల వ్యాధులు కొన్ని యోగ్యమైన చికిత్స చేసినను తగ్గనిస్వభావము కల వ్యాధులు కొన్ని యారీ

త్రిశూలైద్యమునకు రెండు: హస్తల కలవు: బా రెండు హస్తలకు శిష్య ముల వాద్య భులే చికిత్సార్హములు.

ఆగ్నిమాంధ్యము — అంధత్వేకావృత్తం వికారాన్ని పొందగించుట.

ఆగ్నిరోహిణి — మంటకలో ఆగ్నికణములవలె చుక్కలలో యిదిగా బయలు చేరుకునుపులు, లేక పొక్కులు.

- (1) పాదరసము, గంధకము వీటినిచూడవలె నల్లగా కాటుకవలె తయారగును. యీ కాటుకను నూనె, వెన్న మొదలయిన వస్తువులపై ముద్రతో కలిపి పూయవలెను.
- (2) పైకాటుకలోనే ముద్రతిర్నూనెను, గున్నము, ఆమదముతోకూడా కలిపి పాకంచెట్టలా పాలాస్త్రీవలె చూరి పట్టించవలెను. అబ్బుకుబ్బుచే చివించి కూడా మాడిపోవును పుత్తిరోజు పెరుగించితితో బాగుకాక పుచ్చవలెను.
- (3) కల్లేడుపాలతో పుచ్చముక్కను చాలాసార్లు తడిపి పండ్లపెట్టి యీగుడ్డను నూనె లోవేసి ముడించిన మాడిపోయి వలెయగును. వీనిని కొన్నానెలో రంగరించి ఆ నూనెను ఆరారిగా పట్టించవలెను.
- (4) నిరుడుగింజలలోని పుచ్చులు లేకుండునట్లే చూరి పట్టించుచుండవలెను. పుత్తిరోజు నాసాయంకాలం పెరుగించితితో రుద్దుకోవలెను. కుళ్ళునంబంధంపుంటే నిరుడు గింజల పుచ్చులూ నాలుగవ వంతు యర్రాన్న పంచితంతో 26 వోజాలు భావన చేసిన భానంచాలు కూడా కలిపి చూరవలెను. పాకంరానినో వెన్నగాని, నూనె గాని పోసి నూరవలెను.
- (5) వేపచక్క కాల్చి అనుసి రసికారుచున్న కరువులపయిని చల్లుచుండివయడల త్వరలో మానిపోవును.
- (6) వేపాకు పచ్చిది అవునేతిలో వేసి మాడ్చి దానిలో తేనె, మైనం వేసి కరిగించి పాలాస్త్రీవలె చేసివేసినచో పెండివోజములు కూడా మానును.
- (7) వేపచిగుళ్ళు పెత్తగానూరి కట్టచున్నయడల, పెత్తుగుడ్డలు. రాచరజాలు త్వరలో చీముపట్టి పగులును.
- (8) ఏకురుపు ఆయివాసరే పొర్రెగింజం లగాయితు చితికేవరకున్న, చికిరిచి లగా యకుపూర్తిగాపలకుడుడిపోయేవరకున్న కల్లేడుపాలుగాని, కావచముడుపాలు గాని, కోజాకి రెండు, లేకమూడుపార్లపొడుచుచున్నయెడల త్వరలోమానును.
- (9) మాపలపుకాయ, తమలపాకు, వెన్న, రసకర్పూరము, వారతికర్పూరము, పాద రసము, స్వల్పంగా మైలుకుక్కను పెత్తగానూరి పట్టించినయడల చిడుము, గజి, దురద, కురుపులు మానును.
- (10) వెలిమిడి పెత్తగా తాల్చి మజ్జగలోకలిపి పూయుచుండినయడల నలిచిడుము, దురదలు మానును.

(11) గోరింటపేళ్ళ పెదరెడులో కనుపువేసి చూచి ఆచుప్త కట్టినయడల నీగు. కోకో త్వరలో నయమగును.

అగల్గి — చిన్న పిల్లలకు శరీరమునందు ఏవోచక భాగములు, పెసలవంటి కురుపులు యులుదేరి నిగిలాడుచు నొప్పిలేక గుండముగా నుండునది.

అశ్లేషము — భుజపడిన ఆకారము బిమ్మకాకుండుట

అతిమాత్రము — మాత్రము ఒరుపుగాను, తీసిగాను (శ్వేతధాతువుతోను) ఉండువ్యాధి ఒకటియున్ను, శ్వేతధాతువుకూడా లేకుండా మాత్ర మెక్కువ పరిమాణముగాగాని, అనేకసార్లుగాగాని వెదలెడువ్యాధి ఒకటియు, రెండువిధములు.

(1) నల్లమందు అలవాటు చేసుకొన్నచో వెంటనే రక్తము చేడక్కి వ్యాధి నివారణ కాగలదు. యీ నల్లమందును నందోదయంతో గాని, వసంతకుసుమాకరంతో గాని కలిపి సేవింపవచ్చును. నల్లమందువలన విరేచనబదం కలుదుతుండని సందేహిస్తే యీవ్యాధికి దరదు. యీవ్యాధికి నల్లమందుతో సరిగా పనిచేసే మందు యింకొకటి కనుకీంచదు నల్లమందు మానకుండా వేసుకున్నయెడల విరేచనం సాఫీలో పడగలదు. కొంతమంది చిన్న పిల్లలకు పడిసంతస్సరాలు వయస్సు వచ్చేవరకు పక్కలో మాత్రమునువిడుచు బాధ కలిగియుండును విడువకుండా రెండుమాసములు రాత్రి పరుండబోవునపుడు కొంచెము నల్లమందు వేయుచుండుటవలన యీ వ్యాధి పూర్తిగా తగ్గును.

(2) వేపచక్కచూర్ణం రెండుచిన్నాలు చీనాపంచదార, రెండుచిన్నాలుకలిపి రెండుపూటలాపుచుకోవలెను. ఇచ్చాపథ్యం తీసి తినరాదు.

(3) కరక్కాయ పెచ్చులు రాత్రి నీళ్ళలో నానవేసి మరుచటిరోజుఉదయం ఆ పెచ్చుల నుగట్టిగాపిడిచి ఆపు నేతిలో దోరగావేయించి. పెద్ద పల్లెవేళ్ళ కషాయంతో కుంకుడుగింజలవలె మాత్రలుచేసి పత్తిపూటా భోజనానంతరం రెండుమాత్రలు చొప్పున సేవించవలెను. ఇచ్చాపథ్యం.

(4) తంగేడువేళ్ళచూర్ణముగాని తంగేడుపువ్వుచూర్ణముగాని మేకశెన్నతో పుచ్చుకోవలెను

(5) కృష్ణాభ్రకము త్రిఫలచూర్ణము కలిపి వేడినీళ్ళతో పుచ్చుకోవలెను.

అతిసారము — అధికముగా గాని, వికృతిగా గాని అయ్యెడు విరోచనములు.

(1) బాళింతబోలు, రసచిందూరము, వేపజిగురు, ఇంగువ, చింతపండు, కున్నము, నల్లమందు, హరితకర్పూరము వీటిని ఆరికాయచొనతో నూరి కందిగింజలవలె మాత్రలు చేసి, వాముమాడ్చిన నీళ్ళతో రెండేసివిరేచనముల కొక మోతాదు చొప్పున యివ్వవలెను. వాముకాటునీళ్ళవల్ల కొంతవంధికి వాంతివచ్చుట గాని, గుడించుటగాని తటస్థించును. అట్టివారికి నీళ్ళతో గాని, మజ్జితోగాని యివ్వ

తిగా ముఖ్యముగా కలసిపోతే కలిసిపోతే పుష్పకృతులు అనుకూలముగా నుండును. కలరా మాత్రము మాత్రములను మాత్రములను కలిపిచేయకముందు వలయును.

- (2) యింగిళీకము, గింధకము, పిప్పళ్ళ, మిరియాలు, వెలిగారము వాటి. ఈ మొత్తము గింజలు, పిట్టల గింజలు అనునవియు ఒకచాము ముద్దించి మాత్రము చేసి పెరుగు తోగాని తేనెతోగాని వ్రేవలెను.
- (3) వేపనగురు, పంచదారకలిపి మాత్రము చేసి యివ్వవలెను.
- (4) పెద్దపుకరిచక్క - కషాయం గాని, పెద్దపుకరికాయల కషాయం గాని యిచ్చిన యడల కొంతమందికి గింజలు, అపిహిపలు, నీళ్ళనిరేచనములు తగును.
- (5) గచ్చుచిగుళ్ళు పిట్టలవలెను ఉడికించి పిప్పళ్ళ తలల వేసి మాత్రములకు మంచి నీళ్ళతో యిచ్చినయడల అననునెట్లు కండ్లకంటెగా పట్టి పెత్తురువరేచనములు తగును.
- (6) వనకొమ్మ, జాడకాయ, పిట్టల అప్తనెదీపాన్ని మాడ్చి పిప్పళ్ళ తలల నల్లమందు కలిపి తేనెతో మాత్రములచేసి వాడినయడల చంటికిల్లల పిర్రచములు తగును.
- (7) నల్లమందు కుంకుమపువ్వు నూరి పెరగించినలె మాత్రము చేసి యిచ్చినయడల విరేచనములు తగును.
- (8) నల్లమందు చురుపాలో గాని, వేడినీళ్ళతో గాని అరిగి తీసి పొత్తకడుపు, నాభి, మలనాళములకు పట్టెము నావించునట్లు పట్టువేయవలెను.

అధిజిహ్వక — నాలుకపైని యింకొక నాలుకవలె కొనగలిగిన వాపు ఉప జిహ్వక యనియు, అట్లే నాలుకకింద కలిగిన వాపు అధిజిహ్వక, అనియు చెప్పు బడును. నాలుక మంటగాని. దురదకలిగి నీళ్ళికాయలు గాని కలిగి పుండుపడియుండును. ఒక్కొక్కప్పుడు నాలుక మొగ్గుపారి కదలించుటకు పిల్లలెకండా కూడా ఉండును. నాలుకచివర పుండుమాత్రమే వున్న లానక మనబడును.

- (1) రాచిచక్క - కషాయం పుక్కిట పట్టవలెను.
- (2) పెద్ద నేపాలపు పాలు పుక్కిట పట్టవలెను.
- (3) జాపతి) నమలవలయును
- (4) మాపాలపుకాయ నీలతో అరిగి దీసి ఆ గింధము పట్టించవలెను
- (5) వేడిఅన్నం మీద నూనెవేసి ఆ అన్నంతో నాలుకపైని కాచవలెను
- (6) కాకరకాయ చురుపాలతో నూరి పట్టించవలెను.

అధిమందము — అధిష్ఠించునకు సకాలమునందు చికిత్స చేయనిచో ముదిరి పోయి తీవ్రమయిన బాధ కలిగియుండును.

అనుశయ — పాదముపై చెరిగి నమ నవ్వుముగానుండ ఉన్నతముగా ఉట్టి, లోలోపలనే పక్కిమయ్యెడుకురుపు.

(1) అష్టశక్తులుచేసిన ంధకిము పుచ్చుకొనవలెను —

అపచారజ్వరము — అపస్మాహారవిహారములచేజనించిన జ్వరము —

అపచి — చేముకారుచు తమంతటతామేపుట్టి తమంతటతామేనశించుచు చాలా కాలమువరకు జీర్ణించుచుండు గజ్జ మొదలయినవి.

అపస్మారము — స్మృతితప్పి ఎమియులేలేయక వికారముగా చూచుచు కాళ్ళచేతులు కొట్టుకొనుచు పడిపోయియుండును మూర్ఛ, లేక స్త్రీలకవచ్చెడి “కాకిసోమాల” యనురోగము, కొంతమందికి నోటనుచ్చులు కారుచు ఇంచుమించుగా దయ్యముపట్టినవాచేష్టలు కలగియుండును. కొంతమందికి కాళ్ళచేతులు బిగుసుకొనిపోయి స్పృహ లేకుండును. కొంతమందికి నోటనుచ్చులుండవు. స్పృహ యుండును.

(1) ఒకనిమృతండురంగంలో ఒకకౌన్సునీళ్ళుపోసి తనమాత్రంనోడాలికినయెడల పొంగువచ్చును. దానినిరోగజలమునుబట్టి రోజు1కి రెండుమూడుసార్లు పుచ్చుకొన వలెను. భోజనమయినకంటేనే నమనమయ్యెడువ్యాధి పైత్యవ్యాధి, వికారము, శూత, పైత్యసంబంధమయినమూర్ఛ ఇవన్నియు తగ్గును.

(2) పర్వాటకచూర్ణం పూట1కి రెండుబిన్నాలచొప్పున మేహతత్త్వంకలవారు గొర్రెపాలతోగాని, కర్రపాలతోగాని, వాతతత్త్వంకలవారు ఆవుపాలతోగాని, మేకపాలతోగాని పుచ్చుకొనవలెను.

(3) మండిలం (నలుబది) రోజులువిడవకుండా ఉదయంపూట ఒక నారదబ్బపండుతిన వలెను. అవసరమయితే ఉప్పుచేర్చుకొనవలెను ఇచ్చా పథ్యం.

అశ్మీభూతజ్వరము — చెబ్బతగులుట, దూరమునడచుట, తనశక్తికిమిగిలిన ప్రయాసపడుట, మొదలయినవాటిచే జనించినజ్వరము.

(1) తాత్కాలికరోపయోగములయిన ఉపచారములచేయవలెను —

అభిష్యందము — కళ్ళనుండి నీళ్ళుకారెడురోగము.

అరతలనొప్పి — పార్శ్వపునొప్పి (1) శ్రింగంధం నల్లమంచుకలిపి పట్టు వేయవలెను.

(2) తీలకర్ర బ్రాంధితోగాని, చనుపాలతోగాని నూరిపట్టువేయవలెను.

(3) నొప్పిగానుండు పార్శ్వముననున్న చెవిలో తెల్లకాకరాకుపసరు పెండవలెను.

(4) నొప్పిగలప్రదేశముందు దూలగుండాకు కట్టవలెను. దూలగుండాకుకట్టినస్థలంలో నూగుచున్నకుని దద్దురెక్కినయదల చింతపండు గుంజాపట్ట వేయవలెను.

ఆరుచి — ఆన్నమునందిచ్చుకలిగియు భుజింపశక్తిలేకుండుట, భావనజీలకర్ర) రోజు1కి రెండుమాడుసాగు చప్పరించవలెను. భావనజీలకర్రచేయువిధము మాదీ ఫలరసంలో తగుమాత్రము నైంధవలవణంకలిపి, జీలకర్రపోసి పగటిభాగమున, జీలకర్రను, రసమునువిడివిడిగా ఎండబెట్టుచు రాత్రిభాగమున ఏకముచేయుచు రసము యిగిరపోయేవరకు చేయవలయును. పిమ్మటదానిని చలికంపురాకుండా మధ్యషధ్యయెండబెట్టుచుజాగ్రతచేయవలెను. భావనకునిమ్మ, పుల్లదబ్బపళ్ళరసం రెండవక్షము.

అరూంషికము — శీరమునందు చీముకారుచు బయలుదేరు అనేకముఖములు గల కురుపులు. దీనివేపురి)మాదయని కొందరందురు.

అగ్రనము — కంటియందుండు తెల్లగుడ్డులో జనించిన యన్యచక్రము.

అర్జునము — పార్లగడ్డలేక శరీరమునం చెచ్చటనో ఒకదగ్గరవాచినవాపు.

అర్జుము — దుర్మాంసము.

అరోచికము — ఆరుచి లేక అసహ్యము.

అర్శోరోగము — గుదస్థానమునలోపలగాని, వెలుపలగాని, మాంసపు మొలకలు మొలిచి వేదనకలిగించురోగము. (ఇదేమూలశంక).

(1) పొలములలోమనం పెంచకుండా దానంతట అదిబయలుదేరిన కందదుంప (అడవి కంద) పుటంపెట్టి రెండుతులముల గుంజాలో వకతులం పేరుకొన్న నెయ్యికలిపి పాితకాలనుందు పుచ్చుకొనవలెను పెనరపప్పు, కందఇగురు, అవుపెరుగు, పెరుగుతోటకూరపధ్యము. ఈప్రకారము పద్దెనిమిదిరోజులుచేసవలయును.

(2) యింగిలీకం, అవుపాలు. వెన్న, మద్దించి గుడ్డకుపట్టించి అగుడ్డనుయెండించి వత్తివలెచేసి గోతిలోపెట్టివెలిగించి అగోతిపైని తిరిగిబిల్లవేసి కూర్చుని అతిరగి బిల్లయొక్క రంధ్రముగుండా వచ్చేపొగను ఆసనముకు పట్టించవలయును.

(3) ముళ్లతోటకూర సమాలము మెత్తగానూరి చిట్టాముదంతోఉడికించి బిళ్లవలెచేసి ఆసనముపైని కట్టవలెను. పిలకలు ఉడి పడిపోవును.

అజీ — కంటిలో తెల్లగుడ్డనుకున్ను, నల్లగుడ్డనుకున్ను మధ్యభాగమున కాత్మపండువంటి బొబ్బలేచి పొటుపుట్టి నీరుకారును.

అలస — (పాసిపోవుట) కాళ్ళవేళ్లకును చేతివేళ్లకును కలిగెడు ఒరువు.

(1) పుండుమాను మందులను వేయవలయును.

(2) నూనె మొదలయిన వస్తువులను పదార్థములను వాడువలెను.

(3) కిరణనాయికల వాని పనులను ఆర్జవలెను. మరదల మానును.

అలసక — కడుపుకొర్రుంచి మలమూత్రముల వెలువడక దాహముకలిగియుండును.

అలసకము — అధిమృగమున వలెను.

అవపాణిము — అధిమృగమున వలెను.

(1) గుగ్గలము, జంజీకము, సువృక్షనూసి, నెయ్యి, మైనము వీటినిగరిటితో మిగించి గుడ్డకు పట్టించివేయవలెను.

(2) మృదావచిన్ని, జంజాలపచ్చు, ఆవిడకం (తాళకం) బేడెత్తుచో|| కేవలిచిన్ని పావలాయెత్తు మైనము, గుగ్గలము రెండేసి తులములు చో|| చూర్ణించి నూనె మరగచెట్టి మైనం వేసి అమయినం కఠినతర్వాత గుగ్గలము వగయిరాల వాడుం వేసి కలియగలిగి పాకానికీవచ్చినతర్వాత దింపి బాగ్రతపెట్టి అపాలస్త్రీగుడ్డకు పట్టించి వేయుచుండవలెను.

(3) రేలచక్క, ఆరవెలచక్క, మామిడిచక్క, కిప్పలికల్లు వీటిని చూర్ణించి చిట్టాముదంతో వ్రుడికించి గుడ్డకు పట్టించివేయుచుండవలెను.

(4) రసచింతూరిం, హరితకర్పూరం, కొబ్బరినూనె కలిపి ఆరారగా రాయుచుండ వలెను. కురుపులు, పుండ్లు, పసుక, మయిరా లన్నిటికిన్ని యీ పాలాస్త్రీ పనికివచ్చును.

అశ్రురి — మూత్ర)రోగభేదము, మూత్ర)ము కష్టముగా వెడలుటగాని, మూత్ర శుక్ర)ము లేకమై కష్టముగా వెడలుటగాని, మూత్ర)ము గడ్డవలె గట్టిపడి, వెడలకుండుటగాని, కలిగియుండును.

(1) రావిపండు, పంచదార, జీలకర్ర వీటిని పెత్తగా నూరి యీతవేళ్ల రసంతో యివ్వవలయును.

(2) ఉదయముననే బియ్యం కడిగి, అకడుగు, సాయంకాలమునకు ఎండించుచు సాయంకాలము వడబోయుచు మరుచటిరోజున యీకడుగుతోనే బియ్యము కడిగి సాయంకాలమున వడట్టుచుండవలెను. యీప్రకారం యరవైవక్కలతోజా వరకు చేసి ఆప్పటికి మిగిలియున్నదానిలో నిమ్మకాయరసము, స్వేదనలకం తగమూత్రం కలిపి నీసాలో పోసి కార్క వేసి దాచి విస్తారం కాకచేసినప్పుడు మృతులమెత్తు ఇవ్వవలెను.

(3) ఎలక, పండికొక్క. గట్టిలము వీటిలో ఏపెంటికలనయినా చనుపాలతో నూరి బొడ్డుపయిని పట్టు వేయవలెను. (గట్టిలపు పెంటికలు సులభసాధ్యము)

(4) హోదా, నీళ్లలోవేసి, పంచదారకలిపి ఇవ్వవలెను.

- (5) అముదాల ఒలిచి అపవ్సను వెచ్చచేసి నూరి నాభిపైనగాని, పొత్తికడుపుపైనగాని వేసి కట్టవలెను. దోగగింజలగంధము కూడాపనిచేయును.
- (6) నూరేకారం, రేవలిచిన్ని, పటికీనీళ్లలోకలిపి యివ్వవలెను. ఇండుప కాయనీళ్లతో అరగదీసి అగంధంలో తగమాత్రం పటికీబెల్లం చూర్ణం కలిపి కుంకుడుగింజలగాయతు గచ్చుకాయంతోకల ఇవ్వవలెను. మాత్రం పట్టు విడిపోవును. గాని చిరకాలం యివ్వరాదు. నాశ్చైత్యంచేయును.

అశీతివాతములు—

అష్టవిధమాత్రకృచ్ఛములు—

అష్టవిధశూలములు—

అష్టవిధోదరములు—

అస్సగర్దము— కుసుమరోగము.

- (1) బేదానాలు, వట్టివేళ్ళు, సజ్జాగింజలు, పీటినినీళ్లతోనూరి, కుంకుడుగింజలవలె మాత్రాలుచేసి పుచ్చుకోవలెను. ఇచ్చాపథ్యం,
- (2) తవాక్షీరి, కుంకుమపువ్వు, మిరియాలు, నాగకేసరాలు, పాళ, కలగర, కడుగుతోనూరి, కుంకుడుగింజలవలె మాత్రాలుచేసి పుచ్చుకోవలెను. ఇచ్చాపథ్యం.
- (3) నల్లేరునూరి, ఒకగింజతీసిన చింతపండుగుల్ల, పట్టినంత చింతపండు మాటుతో ఉదయం మాడుపూటలు పుచ్చుకోవలెను. చప్పిడిపథ్యం,
- (4) రేగుగింజలలోనిపప్పు, బెల్లము, నెయ్యి, పీటినిమాత్రాలుచేసి సేవించవలెను.
- (5) ఉత్తరేణిఅకురసము నెత్తిమీదమర్దనా చేయవలయును.
- (6) నేతిలోలక్కనుకరించి దానిని పాలలోకలిపి త్రాగవలెను.

అన్యగతజ్వరము— పురాణజ్వరము, (బీర్ణించిపోయినజ్వరము).

అస్థిసావము— తెల్లకుసుమ.

అహిపూతనము— శిశువులకు మలమాత్రములు జరిగినవెంటనే తడిగుడ్డతో తుడుచుటగాని, కడుగుటగాని, చేయనియడల కురుపులు యలుదేరి ఒకదానితో ఒకటి కలుసుకొనిపోయి విస్తరించెడు స్వభావముకల కురుపులు.

అంగముముణగలాగుకుపోవుట— ఏరోగమయిననుసరే శిశ్నము మొదలతోకంటాముణగలాగుకొనిపోయినచో ఎంతతెలివిగాఉన్నా సరే అరోగిజీవించదని తెలియవలయును.

అంగసంధాలవాపు— కీళ్ళసంధులవాపు.

అంధత్వము — మనుష్యుల మృత్యువును జేయవలెను. అంధత్వము, అంధత్వము వాటినికలిపి మృత్యువును జేయవలెను.

అంధత్వము — మృత్యువును జేయవలెను.

- (1) కొన్నికొన్ని అంధత్వముతో అంధత్వమును జేయవలెను.
- (2) అంధత్వముతో అంధత్వముతో అంధత్వమును జేయవలెను.
- (3) మేకపెట్టికల అంధత్వముతో అంధత్వమును జేయవలెను.
- (4) కండుల నీళ్ళతో మెత్తగానూరి ఉడికించి గోరువెచ్చగా ఉండగా మృత్యువును జేయవలెను.
- (5) కాకినొండవేళ్ళగాని, అంధత్వముగాని, అంధత్వముతో ఉడికించి కట్టవలెను.
- (6) నల్లమందు వేడినీళ్ళతోగాని, అంధత్వముతోగాని, అంధత్వముతో జేయవలయును.
- (7) తాటిమొవ్వ మెత్తగానూరి అంధత్వముతో అంధత్వమును జేయవలయును.
- (8) తడిగుడ్డ గోచి పెట్టవలయును.
- (9) అంధత్వముతో అంధత్వముతో అంధత్వమును జేయవలెను.
- (10) తాండ్రపిడచలోనిపప్పు. నల్లమందు వేడినీళ్ళతో అంధత్వముతో జేయవలయును.

(గలకసంబంధమయిన వ్యాఖ్యలకుమాత్రం ఇదేచికిత్స)

అంధత్వము — అంధత్వము.

అంధత్వము — మృత్యువును జేయవలెను. అంధత్వము, అంధత్వము వాటిని పోటుకలిగి ఉండును.

అంధత్వము — కంటిలోని పువ్వు.

అంధత్వము — బాధతెలియని తాపము.

అంధత్వము — గుల్మము కంటే పెద్దది.

అంధత్వము — గడ్డిగాను. ఉత్పత్తిగాను ఉండు కురువులు పుట్టి, వాటి చుట్టూ అవాలువంటి కురువులు 2యలదేరి నల్లవయిన తమకలిగి యుండును.

అంధత్వము — అంధత్వములు, శక్తికిమించిన పనులు చేయుట, బరువు మోయుట, కూరజంతువులతో పోరాడట, మెదలయినవాటిచే జనించినది బాంధవీ యవ్వనలెను.

అంధత్వము — వాతము పంపించి నన్నని శేగులలో ఎక్కడో ఒక భాగమును గలగించిచేసి వాటివాటి స్థానములండి కిందకు నడలింపజేసి గడ్డల యందుచేరి జనించు గంధి (విళ్ళ) కూపనలయ వావు.

- (1) జిల్లేడాకులలోని తీసికొనిగంధం అంధత్వముతో జేయవలయును.
- (2) గంధఫెరోజాను, అంధత్వము గడ్డకు పట్టించి విళ్ళ, లేక కంతులపైని జేయవలెను.

చాలాబాపతులు కంతులు, గడ్డలు, బిళ్ళలు మొదలయినవి దీనివలన హరించును.
గండ్రోలోజా కిరాణాకొల్లమిగ నొకకును.

- (3) పిండికట్లు కట్టవలెను.
- (4) బాలింతబోలి నిమ్మపండ్లు గండ్రోలో నూరివేయవలెను.
- (5) గోరింటాకు రుబ్బి కట్టవలయును.
- (6) దేవాలయములో నుండు గిన్నెరువేరు మెత్తగా అరిగి తీసి వేయవలెను.
- (7) యాతమొవ్వు, పంచదార సాకంవచ్చేలా నూరి బిళ్ళగాచేసి కట్టవలెను

అథ్యాసము — గుడగడక ముకలిగి నొప్పితోకూడుకొన్న కడుపుబ్బరము.

అనికాయ — ముల్లు మొదలయినవి రాక లోపలదిగడుటచే అరిసాదమున
ముల్లు విరిగిన స్థలమునందు బయలుదేరుగండ్రి.

- (1) ఏనుగులద్ది మద్దనచేయుచుండుటకలన హరించును.
- (2) కాలిలోవిరిగినముల్లరాక దిగిపడిపోయినయడల అచ్చటసెసెని పొప్పరతీసి,
మైలతుత్త్ర మంచినీళ్ళలో అరిగి దీసి, అగంధంబొప్పరతీసిన స్థలంలో పెట్టినయడల
మంటమండి, పట్టుచిరేనరికి అమంటకూడా చల్లారును. మైలతుత్త్రగంధం ఎం
డినతర్వాతఊడదు. పిమ్మట రెండుమూడుకోజాలు పోనిచ్చి, మెంతులనీళ్ళలో
నానపెట్టి మెత్తగానూరి ఆమెంతుండి కట్టిననో ఎంతలోతునవిరిగినముల్లుఅయినా
తప్పకవచ్చును. నేర్పుగా చీమికిండవలెను అట్టిసవయములోనే ముల్లుపైకి
వచ్చును.

అమము — (అమదోవము) భుజంపడిన పదార్థము సరిగాజీర్ణముగాక కడు
పులో ఘనీభవించియున్నది.

అమాతిసారము — దీనినేజగటువిరేచనములనియు, అమవిరేచనములనియు
అందురు.

అయాసము — ఒకర్పు.

అర్తవదోషము — (అర్తవరోగము) కుసుమ లేక సోమరోగము. తెల్లకుసు
మను శ్వేతప్రద్రవమనియు. యర్తకుసుమను రక్తప్రద్రవమనియు చెప్పెదరు.

అవర్తవదోషము — సుడివంటిఅకారముగల కురుపు.

అసనగండ్రుమాల — అసనము, గజ్జలు, కంకణము. చంకలు మొదలయిన పృగే
శములయందుగాని వాటిచుట్టుగాని, మాలవలె జనించెనేని అప్రదేశములనుట్టి అసన
గండ్రుమాల, నంత్తణగండ్రుమాల, గలగండ్రుమాల, కత్తగండ్రుమాల. అనిచెప్పదురు.
కంతమందుజనించిన ఒంటిగండ్రిని గళగండ్రుమందును.

అహికజ్ఞము — రోజువారీ రోజుగాని మూడురోజులకుగాని. చాలాసార్లు రోజులకుగాని, వచ్చుచుండుజ్వరము. దీనినే రాక్షసజ్వరమునామ. అర్థజ్వరమునయు చెప్పుదురు.

- (1) నిమ్మకాయ, మువ్వకాయవలె తిరిగి వానిలో ఆయురు క్షయిగా నిట్టిలగాని, అయిదు పొల్లములలోపున్న క్షయిగా గాని, పెత్తె చీలవచ్చుచున్న పులము పెత్తె సాంక్షితమున గంజలు, తీక్కులు సహితం పాకంవచ్చేలా నూరి గురి గింజలవలె మాత్రముచేసి పూట 1కి రెండుమాత్రము చొప్పున నీళ్ళతో పుచ్చు కొనవలయును. ఇచ్చాపథ్యం. ఎంతజంషజాతజ్వరమయినానరే జ్వరజాతితయ శమించును. క్షయినావల్ల సంధించే చెముడు, తప్పు మొదలయిన యెట్టివికారములన్న కలుగవు. అనన్యముచుట్ట మోతాదులను సవరించుకొనుచుండవలెను.

ఇగుళ్ళవాస్తవ — (1) జామాకు కి మాయం పుక్కిలుపట్టె ఉచుయవలెను.

- (2) శోణివాడుం అర్థవలయును.

ఇరివేలిక — తిరస్సుపైని మిక్కిలిదాధకలిగి గుండ్రముగా లేచెడుకురుపులు.

ఇరుకునొప్పి — (చెఱుకునొప్పి)

- (1) గలిజేరు సమాలంకూరి గాని, వేపాకు నూరిగాని అముదంతో తెచ్చుచేసి కట్ట వలయును.

- (2) అముదం రాసి తేలికగా తోయవలెను.

- (3) నొప్పిగల అవయవమునకు సంబంధించిన చెయ్యి, లేక కాలివేళ్ళి మొదటిలు విరువవలెను.

- (4) నొప్పిగల అవయవముకి దిలేట్టుపక్కునుండు కాల గాని చేయి గాని జాడించవలెను.

ఇంద్రుడు — పేను కొరుకుట, లేక ఒట్టతల అందురు. గడ్డము, మీసము ఊడిపోయిన, ఇంద్రుడు, తలవెంటుకలుమాత్రము ఊడిపోయిన. భారిత్యము, ఈ రెండుపదేశములయందు గాక శరీరమునం చెచ్చటనయినను వెంటుక ఊడిపోయిన రుహ్యము. అని ఈప్రకారము భేదములను గుర్తించవలెను.

- (1) చేదుపొట్టాకు రసము రాయుచుండవలయును.

- (2) మాడిమాడుండా కాలిన ఎనుగుదంతమును గాని, ఎనుగుగొర్రెను గాని మెత్తగా నూరి అమర్లము, హరితికర్పూరము కొబ్బరినూనెలో కలిపి రాయు చుండవలెను.

- (3) గుంటగలగరాకు నిజరసం, కొబ్బరినూనె సమానంగా కలిపి రసం యిగిరిపో తేలూ కాది అనూనెను రాయుచుండవలెను.

- (4) ఊడుగుంజల తైలం రాయవలెను.
- (5) గుంటగలగరాకు మద్దగానూడి ఆముద్దకు నాల కుర్రెలు స్వరపమున్ను నూనెయు కలిపి నూనె మిగులునట్లు కాచి దానిలో ఏనుగుదంతమును గాని ఏనుగుగొరిజలను గాని మాడ్చిన బూడిదనున్ను, ఉడికవలపు మాడ్చిన బొగ్గునున్న కలిపి రాయుచుండిన ఊడిపోయిన వెంట్రుకల గుబురుగా పెరుగును.
- (6) ఏనుగుదంతమును పుటముపెట్టి ఆచూర్ణము, రసాంజనము, మేకజెన్న కలిపి పూయుచుండవలెను.
- (7) నల్లజీడిగంజలు నూనెలో వేసి కాచి ఆనూనె రాయుచుండునెను.
- (8) కొర్రలను మాడ్చి ఆమసి నూనెలో కలిపి రాయుచుండవలెను.

ఇంద్రవిద్ధ— మధ్యభాగమందు తామరపువ్వు బొడ్డువంటి ఆకారముగల కురుపున్న దానిచుట్టూ చిన్నచిన్న కురుపులను ఉండును.

ఉదరరోగము— శరీరముకృశించుట, తైలపారుట, భుజములు, తుంట్లు యెండిపోవుట, కడుపులోబల్లగాని, నీరుగాని, బిళ్ళగాని బయలుదేరుట, ఇట్టి చిహ్నములు కలిగియుండును.

ఉదర్దము— దద్దురు. (1) చింతపండు రాగిపల్లెలో నానపెట్టి పిసికి ఆ పులుసు ఒళ్ళంతా పట్టించవలెను.

(2) జీలకర్ర వేయించి మెత్తగా చూర్ణించి ఆవునేతిలో కలిపి రాయవలయును.

(3) పుల్లమజ్జితో గంగరావిచక్క గంధం తీసి రాయవలెను.

(4) పెద్దబచ్చలాకు మెత్తగా నూరి రాయవలెను.

(5) గంగరావిచక్క చూర్ణం యిరవై నాలుగు తులములు, పిరంగిచక్క చూర్ణం పన్నెండు తులములు, లవంగాలు, యాలకులు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక్కాయ, తాడికాయ, వుళిరికాయ. ఆకుపత్రికం, సీమగులాక్ష పువ్వులు, దినుసు వక్కంటికి తులంచొప్పన చూర్ణించి ఆచూర్ణమునకు రెట్టింపుపటికితైలంపాకం పట్టి అందులో ఆవునెయ్యి తేనె అరసోలడుచొప్పన పోసిపైచూర్ణములను కలియగలిపి పూట 1/4 తులంచొప్పన, పుచ్చకొనిన సమస్త విధపైతృములు శమించును

ఉదానర్దము— మూత్రపురీషములు అతికఠినముగావెడలుటగాని, నోటి ద్వారా వెడలుటగాని, కలిగియుండునది.

ఉన్నంధకము— కుట్టినచెవిని లాత్కారముగా పెంచుటచే జనించినవాపు, ఇదిసోస్పిలేకవాపు కలిగియుండును.

(1) నువ్వులనూనె వెచ్చపెట్టి దానిలోగుడ్డముక్కముంచి శమనగా కొంతకాలం

పాపము కాదుమనవలయును. ఉష్ణరాయి, మిరియంబెర, మొదలెక్కుతోచునది నీటి అగంధం చేయుచుండవలెను. కష్టంతో నాటుచేసిన ముగ్గునని కావలవంటి కుగు పులు, కంతులు, తుగ్గిపోవును.

ఉష్ణాదము — (ఉష్ణ) అపస్మాదము.

ఉపదహ్యక — (అధిజహ్యక.)

ఉపదశము — మర్మావయవములను గుఱుచుండేవి కొరకుశ్చాక్తి (సవాయి)

- (1) రసకర్పూరము, మదారుచిన్ని, ఆమరశిలగంధకము, కపిరి, కెన్నతోచూరి పట్టిం చుచుండవలెను
- (2) సీమనేపాశంచెట్టు మొదట (స్తంభమునకు, కష్టినాటుపెట్టినయడల వచ్చినపా లతో రసకర్పూరం కుండపెంకుమీద అరగతీసి అగంధంవాశివయడల బాధవెంటనే శాంతించును.

ఉబ్బనము — ఉర్ధ్వకాన (1) తెల్లవాకుడుకాయలోని గింజలుతీసివేసి ఆ గుల్లనిండా పిప్పళ్ళునూరిపెట్టి పుటమువేసి పాతబెల్లంతో కుంకుడుగింజలువలె మాత్రంకట్టి జాముకు ఒక్కొక్కటిచొప్పున చప్పరించుచుండవలెను.

ఉరక్షతము — రొమ్ముపగులకొట్టినట్లుగాని, శీల, పాతనట్లుగాని యుండును దగ్గినప్పుడు నల్లగాగాని. పచ్చగాగానియుండు చిక్కనికఱము రక్తముతోకలసి జెలువడుచుండును.

ఉచరపొట్ట — (1) శొంఠి, ఓయ్యముమెత్తగానూరి నీళ్ళతోఉడకపెట్టి ఉడు కుచుండగా పటికిబెల్లం, నెయ్యితగుమాత్రంవేసి కలియగలిపి చల్లాదివతర్వాత జాగ్ర తపరచి ఉదయం పరగడుపున కుంకుడుకాయంత చొప్పున తినిపించవలెను.

- (2) వాము యిరవైతులములు దోరగావేయించి మెత్తగానూరి వస్త్రఘాలితముచేసి దానిలో వస్త్రఘాలితముచేసిన కరిధూపము. పసుపుతులముచొప్పునవేసి ముప్పది తులములతాటిబెల్లం తోటిలోవేసి పయి గుండపోసి పాకమువచ్చేలాగున తొక్క వలయును. తొక్కుచుండగాగాని తర్వాతగాని దిగుదాయినూని లేహ్యపాకము నకు సరిపోవులాగునపోసి, ప్రతిరోజునా ఉదయానే పరగడుపున గచ్చకాయంత తినిపించుచుండవలయును.

ఉర్ధ్వజతురోగము — మూపుసంధులకు పైభాగమందుండేడు, ముక్కు, కన్ను, చెవి, ముఖము, మొదలయినవాటికి సంబంధించిన రోగము.

ఉషిరిగొట్టినోష్పి — హిధ్య, ఉషిరిపీల్చినప్పుడు కెన్నతోగాని, హృదయ మునగాని, పక్కలందుగాని ఉషిరి అందకుండా కలుగు అనిర్వాచ్యమయిననోష్పి.

- (1) రాయవలె గట్టగానున్న బెల్లంముక్క బంగారుపెట్టుకొని ఉంటుమింగుచుండవలెను.
 (2) ఉప్పు కాపడంపెట్టవలెను (3) సోడాపుచ్చుకోవలెను. (4) పుచ్చుకోగలిగినంత వేడిగానున్న మంచినీళ్లు గాని. కాఫీగాని. టీగాని, పాలనుగాని, పుచ్చుకోవలెను

ఉరుస్తంభము - తొడలుకదలింపవలె లేక బరువుకలిగిమిక్కిలి బాధగాఉండును.

ఋతుకూల - ముట్టుతోకలిగిగెడు కడుపునొప్పి.

- (1) శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, కైంధవలహరి, ఇంగువ, బెల్లం, ఇవిమెత్తగానూరి కుంకుడుగింజలవలె మాత్రంలుచేసి బహిష్కృతయినదిల గాయతు పూటకు ఒకటిగాని, రెండుగాని మాత్రంలనువేడి నీళ్లతోపుచ్చుకోవలయును. (ఇందులోకొంతమంది గచ్చుపప్పును స్వల్పముగావేసి మాత్రంలకట్టు ఆచారముకలదు). ఈలావకపర్యాయమునకు తగ్గనియడల బహిష్కృతయినప్పుడల్లా రెండుమాడు పర్యాయములు వాడవలెను చెప్పిడి పద్ధతి.
- (2) నల్లఉప్పివేళ్ళు, పాతబెల్లం పావలావత్తుచొప్పున కలియనూరి కుంకుడుగింజల వలె మాత్రంలుచేసి బహిష్కృతయినములలో ఉదయాన్నే ఒకటిగాని, రెండుగాని, మాత్రంలువేడినీళ్లతో వేసుకోవలెను. చెప్పిడిపద్ధతి.
- (3) తంగేడుపువ్వులు రెండుతులముల., తామరపువ్వులోనికేసరములు అరతులంనూరి వుత్తిపండ్లవలె మాత్రంలకట్టి ప్రితిరోజూనా ఉదయము సాయంకాలము ఒకటిగాని, రెండుగాని, మాత్రంలను పంచదారతో పుచ్చుకొనవలయును. మాత్రకా వడనునకు అవసరముయితే ఆవుపాలు ఉపయోగపరచవలెను. ఋతుకాలమునందుండు బాధ, మంట, కూల. చాలాకాలమువరకు బాధించు ఋతుస్యావము తగ్గును.
- (4) శొంఠి, వాము, గసగసాల, కవిరి, పోకచిక్క, సోపు, వీటినివేయించి పొడుం కొట్టి వస్త్రసూరితంచేసి బెల్లంతో కుంకుడుగింజలవలె మాత్రంలుచేసి కాపుపట్ట కుండాపున్న మామిడిచెక్కరసంతో పుచ్చుకోవలెను. కాపుపట్టనిమామిడినే కన్నెమామిడి అనిచెప్పుచుండురు.

ఋతుస్యావము - ఆర్తవదోషము. బహిష్కృతలోగాని స్నానమయినతర్వాత గాని యోనిద్వారమునుండి స్రవించుమెల.

- (1) నల్లటినున్న పువండలో నల్లగాతెనతేట ఉదయంబక అర బొన్నుచొప్పున యిచ్చుచుండవలెను.

ఎండబెట్టు - వడగొట్టటం, తిరవాణిగాని, మజ్జిగగాని, గంజిగానిపట్టించవలెను.

ఎక్కిళ్ళు— హిక్క, (1) వెనుకవైపును వాచుచున్న కాంతలోవేసి చుట్టవలెచుట్టి కాలవలయును.

(2) తానురగింజలచూర్ణమును నీళ్లతో వేయించవలెను.

(3) అల్లంముక్కను ఉప్పు నీటిని పడునపు నీటినికట్టి ఆముక్కను చుట్టించుకొని నమలుచు ఊటమించుచుండవలెను.

ఎలక కాటు— (1) గోగునులక తాడుకట్టి ఎలకకరిచిన క్షయము ఆ పొగపట్టించుచుండవలెను.

(2) పులిసినకడుగు, లేతపత్తిఆకురసం, కలిపిగాని చెంపలికంఠలో పట్టిగిట్టెల్ల కలిపి గాని ఇవ్వవలెను. ఇచ్చాపధ్యం.

(3) నూనోదయంతాకుండా రోజూ ఒక కొబ్బరిబాండ్లలోని నీరు త్రాగుచుండ వలెను. ముక్కతినరాదు ఇచ్చాపధ్యం.

(4) దినసెనగింజలు, వేపాకు, గచ్చపప్పు, ఆవుపంచితంతోనూరి కరిచినకలమందు రాయుచుండవలయును.

(5) విషదుష్టముగు ఒక్కొక్క ఎలక ఒంటిమీదపడినను వాకినను. దానిస్వర్గతగిలి నంతమాత్రముననే శరీరమున గ్రంథులు ఎయిదుదేరి ఆపాయశీతిగింధివిండును గ్రంథులనుండిరక్తము వచ్చునట్లుగని వాటివయిని గాడిదవలమును ద్రేచ్చవేసిన చేయుచుండవలెను.

వీటికిపానులు— ఇవి కడుపులో పెరిగి శలకపుల్లల. గంటపాలు, లేక చను కలిగి అసనమునుండిగాని నోటినుండిగాని పడును.

(1) ములగగింజలు. చెంగల్యకోళ్ళు మెత్తగానూరి తేనెతోనాకించును.

(2) తురకవేపచక్క కషాయం కలిపి వాయువిడంగాలచూర్ణము జనించువాపు. కలిపి ఉదయాన్నే త్రాగవలెను.

(3) విషముష్టిగింజలచూర్ణం అడ్డిగెత్తు (రెండుగురిజలెత్తు) వేడినీ యాన్నే త్రాగవలెను.

(4) గోలుగువేళ్ళు చితుకగొట్టి తేనెతో పుస్త్రీకాయంతమాత్రమేసి ఉదయ నీళ్లతో వేసుకోవలెను.

(5) వాము తోకమిరియాలు కషాయంతీసి త్రాగవలెను.

ఒరుపు — ఆలసల

ఓంస్థానము — పెదపులు ఒగులుట (1) వెన్న మొదలయిన జిడ్డుపదార్థముల ను రాయవలెను

కత్తము — (కత్తికిటకము) భుజములు, చంకలు, పార్శ్వములు, వీటియందు బాధతో నూడి నల్లగాగాని, వివిధవర్ణములు కలిగిగానిజనించు కురువులు —

కచ్చసికము — తా బేటిబొరుసువలె మధ్యభాగమునందున్నతమై దానియందు పొక్కులు కలిగి చూచుటకుభయము కలిగించుకురువు.

కంటిలోనలక (1) కంటిపైభాగమందున్నయెడల అడుగురెప్పయొక్క వెండు కలను అడుగుభాగమందున్నయెడల పైరెప్పయొక్క వెండు కలను కంటిలోనికి పోనిచ్చి నేర్పుగా తుడవలెను. ఇట్లు చేయుటవలన నలక బహునూత్నముగావచ్చును.

(2) కంటిలో వెన్నపూస పెట్టవలెను.

(3) గుడ్డ ఉండగా చుట్టి నోటిలో ఊది అగుడ్డ చవిరి పట్టవలెను.

కంఠకాలాకము — రేగుపండు పరిమాణము కలిగి కంఠములో బయలుదేరిన గొంధి (కస్తూరసాధ్యము)

కండిగ కాటు — తీగిదొండలకు పసరుతీసి రాయవలెను.

కడుపుబ్బరము — (1) ఉప్పు, వామకలిషి, దానినినమలి వేడినీళ్ళు త్రాగవలెను.

(2) బా)ండి ఉపయోగించవలెను.

పుకోడా త్రాగవలెను

గాడికాపడములను కాచవలయును

వడమునుపుళగపోవుట — మాత్రము వెడలక ఎప్పటికప్పుడే మాత్రముగవని దుండు బాధగొనికూర్చున్నచోటనుండి లేచుటకు ఇష్టముండక ఒక్కొక్క బొట్టు తగ్గును. ఇ)ము అగును

(4) శొంఠి, వాజ్జిగలోకలిషి, పొత్తికడుపు మీదను, బొడ్డుమీదను పట్టువేయవలెను.

కొట్టి వస్త్రాకాయలోని నీరు త్రాగవలెను.

కుండావున్న లేక టి త్రాగవలెను

కన్నెమామి: గోరువెచ్చని నీళ్ళుపోసి దానిలో బొడ్డుములిగేటట్లు కూర్చోవలెను.

కాగానే లేచిరావలెను. ఆశ్మరి చికిత్సలుకూడా ఉపకరించును

బు)ణితపోటు — (1) హారతికర్పూరం, పుదీనాపువ్వు అంచేతిలోవేసి నలిపి

గాని నొచ్చినీరగుఱు. అదిరాయవలెను.

(2) నైవము, హారతికర్పూరము ఇత్తడిగరిటిలో వేలి, కరిగిస్తే కరిగి వంట వచ్చును.

అసమయమందు దానిని, నీళ్ళుపోసిన బూర్లిమూకుట్టో గాని, పల్కెంలో గాని చటాలున దిమ్మరించినచో నీటిపై కాగితమువలె అగును. దానిని నొప్పికల పుడే శమునవేసి పయిని పచ్చిఅకు చేర్చి కట్టు కట్టవలెను.

కణుపు చెయ్యి — వేలికణుపునం కయ్యెడు మున్నె.

- (1) సున్నం, పసుపు కలిపి (పొరాయణ) కట్టవలెను.
- (2) వేలికి సరిపడేలాగున నిమ్మకాయను తొలకే తగిల్పవలెను.
- (3) పిండికట్టు కట్టి చితికేలా చేయవలెను.
- (4) సున్నం, అముదం కలిపి చేయవలెను.

కఫరోగము — క్షేష్ణప్రధానమయిన వ్యాధి.

కరపాణికురుపులు — కాళ్ళమీదను, చేతులమీదను పసిపిల్లలకు వేసెడికురుపులు.

- కర్ణరోగము — (1) దేవదారుచక్కను గాని, మారేడువేరుకు గాని చుట్టచెట్టి నూనెతో తడిపి వెలిగించిన దానినుండి తైలము స్రవించును. ఆతైలమును జాగ్రత్తపరచి చెలవులో వేకినయడల పోటు తగ్గును.
- (2) వెల్లుల్లిరేకలకు జిల్లేడు అకుచుట్టి నిప్పుమీద బాగుగా వెచ్చచేసి దానిని ఆరికేసుల మధ్యనుంచి నలిపిపిండిన రసము స్రవించును. ఆరసమును చేయవలెను.
- (3) చెముడు కాడ వెచ్చవేసి ఆరసం పిండవలయును.
- (4) మేకపంచితంలో సైంధవణంకలిపి పోయవలెను.
- (5) పండిరాలిపోయినజిల్లేడాకులకు, నెయ్యిగాని, తేనెగాని, రాసి వెచ్చచెట్టి దాని రసం పిండవలయును.

కర్ణనాదము — చెవిహోరు, నల్లరిమియాలమార్గము చెవిలోవేసి వెచ్చచేసిన మంచినునె వేకిన హోరుతగ్గును.

కర్ణశూల — (1) తేనె వేకినరశికారుట తగ్గును. (2) మేకపాలు, లేక చమ పాలుపోయవలెను. (3) బ్రాందీపోయవలయును. (4) అముదంలో వెల్లుల్లిరేకలు వేకి బాగాకాచి గోరువెచ్చగానున్న పుడు పోయవలెను.

కణ్ణిక — సన్ని పాతరోగమున చెవులవెనుకగాని, క్షోదగాని జరించువావు.

- (1) కురుపులకు చేయు చికిత్సలను చేయవలయును.
- (2) యీతమెప్పుడు, పంచదారనూరి కట్టవలయును.

కలరా — విషూచి, దీని నేనుడిబాద్యమని చెప్పదురు.

- (1) కలరా అని అనుమానం తోచగానే 2 కలశాన్ని సున్నముపైని తరిగనట్లనికేట యిచ్చి పిమ్మట చికిత్సలు చేయవలెను.
- ఇట్లు చేసినయడల సామాన్యముగా ప్రమాదము తటస్థపడదు. విరేచనంకట్టేమం దులు వాడవలయును.

కలనావు — నొప్పిలేక వాచియుండును. అప్రత్యయి రాజునగును.

కంతనండి — తాళపుల మొదటవాచి కంతలము నడ్డగించువాపు.

(1) శొంఠిగంధం ఉడికించి కంతముపైని వేయవలెను.

(2) శొంఠికొమ్ములో తగుమాత్ర)ము ఉప్పుపెట్టి చప్పరించవలెను.

కంతులు — అంతవృద్ధి చికిత్స చేయవలెను.

కదరము లేక కందరము — అనికాయ.

కంపవాతము — ఎగురువాతము, కాళ్ళుగాని, చేతులుగాని, పీటిలో ఒక్కటిగాని లేక శరీరమంతయుగాని, ఎగిరెడు ఒకవిధమయిన వాతరోగము.

కముకు చెబ్బలు (1) కలబంద వెచ్చచేసి దానిపైని పసుపుచల్లి కట్టవలెను.

(2) బ్రాంధిమర్దనాచేయవలెను. బ్రాంధీలోనికిచ్చుచుండవలయును.

కాకవంధ్య — ఒకసంతానముకలిగినప్పటికీ తిరిగిసంతానముకలుగకుండుట.

కామిల — పాండురోగభేదము. దీనియందు మలమాత్రములు పచ్చబడి, కన్నులు పచ్చబడును.

కార్యరోగము — ఎండుతెగులు

కాలుపు — (1) జనపగింజ మెత్తగా నూరి వెన్నలోకలిపి రాయవలెను

(2) కొబ్బరినూనె, మంచినీళ్లుకలిపి నూరినచో వెన్నవలె అగును. దీనినే నవనీతమందురు. దీనిని రాయుచుండవలెను

(3) అనపాకుపసురు రాయుచుండవలెను

కాస — దగ్గు

కిక్కినరోగము — గర్భిణీశ్రీకి ఏడవమాసమున చర్మమునందు తీట పుట్టి అచ్చటి చర్మము పగులును.

కిలాసము — బొల్లి, (1) పెహార తీసిన చింతగింజలు. భావంచాలు, నీళ్లతో మెత్తగా నూరి రాయుచుండవలెను.

(2) పసుపు, కస్తూరిపసుపు, ఉసిరికపప్పు, లక్క, అమరశిలగంధకము, తంబెపు గింజలు, మజ్జిగతోనూరి రాయుచుండవలెను.

(3) కేసురుండు, నువ్వులనూనె, మంజిష్ఠ, చిత్ర)మూలము, కల్లులో నూరి రాయుచుండవలయును.

(4) తెల్లదొంగినవేరు చిన్నీళ్లలో నూరి నెలదినములు రాయవలెను. శోగము పాత గిరిచంద్రో ఆధికకాలము రాయవలెను.

(5) ఏనుగుచర్మము, పెద్దపులిచర్మము, పీటిని బొగ్గుగా మాడ్చి, దానిని మెత్తగా నూరి నువ్వులనూనెలో కలిపి రాయుచుండవలెను.

(6) గురిగింజలు చిత్రమాలముగాని, మణిసిల ఉత్తరేణిభస్మముగాని సిక్కులో నూరి రాయుచుండువలెను.

క్రిమిరోగము — నునిపురుగులు, లేక ఏటికిపాములు

క్షిల్లవాపు (1) నీమనేపాళ పాకులకు అముదంరాసి వెచ్చ చేసి కట్టవలెను

(2) అముదపాకులు వెచ్చ చేసి కట్టవలయును (3) బొబ్బాసిలకులను అముదంరాసి వెచ్చచేసి కట్టిన మేహవాపు తగ్గును

కుక్కకాలు — కుక్క కరిచినవాడు సిక్కుమూచి ధియపడినయడల బ్రతుకుట దుర్లభము. దీనినే జలతాగనమందురు.

(1) కుక్క కరిచినచోట చెప్పవో స్పృశించి, పిమ్మట కాకిరాకు పసరులో డబ్బు ముంచి కట్టవలెను. పుండుమానేవకు ప్రతిరోజునా పాత్రస్నాయం కాలముల యందు కట్టువిప్పి డబ్బుపై కాకిరాకు పసరుపోసి కట్టుచుండువలెను. పప్పు, దుంప, నూనెపోపు పనికిరాదు.

(2) వావిలాకు గాయముపైని కట్టుచుండువలెను.

(3) కోడిమలమును గాని, లేక నువ్వులనూని, జల్లేడుపాలు, బెల్లము వీటి నేకముచేసి గాని గాయముపైని లేపనముచేయుచుండువలెను.

(4) ఉత్తరేణివేరు చూర్ణమును తేనెతో యివ్వవలయును. ఇచ్చాపథ్యం

(5) నెయ్యి, కలబందరసము వీటి నేకముగా వెచ్చచేసి గోరువెచ్చగా నుండు నప్పుడు, తగుమాత్రము సైంధవలవణమును కలిపి రెండుపూటలా నేవింపవలెను. ఇచ్చాపథ్యం.

(6) మంచినూనె, నువ్వులచూర్ణము, బెల్లము, జల్లేడుపాలు వీటిని కుంకుడుగింజల వలె మాత్రలుచేసి. రెండుపూటలా నేవింపవలెను. ఇచ్చాపథ్యం.

కునఖము — పిప్పిగోళ్ళు

కురుపులు — మంచిగంధము, వెన్న కలిపి వేపిన, సలుపు, మంట తగ్గి చిల్లగా ఉండును. వెల్లుల్లిపాయను మెత్తగానూరి ఆ మెత్తనిముద్ద కురుపుచిరు ముక్కుపై పట్టించి జాగ్రత్తగా ఆరనివ్వవలెను. స్వల్పకాలంలో కురుపు చిరుగుట గాని, అదిగి పోవుటగాని జరుగును. పట్టు ఆరేసరికి సలపరం తగ్గిపోవును.

కుకూళికము — పాలిదోషముచే పనికిండ్లలకు కన్నులు దురద, నీళ్ళుకారుట, తల, కంటిరెప్పలు, ముక్కు వీటిని గోకుకొనుట, ఎండమాదలేక కన్నులు మూసు కొనియుండుట ఇట్టి అక్షణములు కలిగి యుండును.

(1) కరకాడివృక్షికలు, లొద్దుగవేరు, గలివేరువేరు, అల్లం, ములగవేరు, వాకుడు

వేరు, పిటని మంచినీళ్ళతో నూరి పెచ్చపెట్ట లేవనము చేయవలెను. లేక కంటి చుట్టూ పట్టువేయవలెను.

కుంభకామిల — కోష్ఠము నాశ్రయించి యుండు కామిల.

కుసుమ — అస్పృగ్ధరము

కృత్రిమవిషము — (పెట్టుమందు) (గరవిషము, దూషీవిషము, యీరెండును, కృత్రిమవిషములే) (1) ప్రతిరోజునా ఉదయం కాకముందే అరబైన్సు అవు పంచి తము మూడు లేక అయిదుపూట లివ్వవలెను.

(2) యర్రొడగుచక్కరసం అరబైన్సు, నల్లమేకపాలు అరబైన్సు యీరెండు కలిపి ఉదయాన్నే యిచ్చుచుండవలయును.

(3) దిరిశనపుల్లతో దంతధావనము చేయుచుండవలెను.

(4) మంగళకాయ చూర్ణమును తరవాణితో గాని, కడుగుతో గాని త్రాగించిన వాంటి యగును.

(5) నల్లజొడుగపండును నేతితో భక్షించవలెను. విరేచనము లగును.

(6) చందనము, చంగల్యకోష్ఠ, వట్టివేళ్ళు, సోమలత, తిప్పతీగ, తెల్లవన, తామర పువ్వు, అగరు, మానిషముపుజెరడు పిటని చూర్ణించి జెలగకాయ రసముతో గాని, గోమూత్రముతో గాని త్రాగించవలెను.

కేశకాతము — వెంట్రొకలు రాలిపోవుట.

కొరియా — కొంకరలుపోవు వ్యాధి.

కొంకిపురుగు — ఈరోగి జలోదరలక్షణములకలిగి యుండును.

కొండనాలకవాపు — కొంకిపొడుంతో గాని, నారదబ్బకాయ ఊరగాయ తోగాని రోజు 1కి రెండుమూడు సార్లు అద్దవలెను.

కోశము — యర్రొకుష్టు.

కొరింతదగ్ధ — ఇది మకూచిక వంటి అంటువ్యాధి. పదిహేనుసంవత్సరములలోపు వయస్సుగలవారికి సామాన్యముగా వారివారి జీవితములో ఒకసారిమాత్రమే సంభవించును. పెద్దవారికి సంభవించుట అరుదు. యీదగ్ధ తెరలు తెరలుగా వచ్చును. ఊపిరిపీచుటలో కంగారును. ఉక్కిరికిక్కిరియు కలుగుటయు గాక హింత్రియు, కన్నులలోని రక్తనాళములలోనికి రక్తమధికముగా స్రవించి కన్నులయందు చూచుచుటకు ముక్కిరిభయంకరమైన యెరుపును కలుగును ఒక్కొక్కప్పుడు నోటినుండి గాని, ముక్కునుండి గాని రక్తము పడవచ్చును. మూర్ఛ కూడ కలుగవచ్చును. విరోచనములు కూడా ఉండును. సామాన్యముగా రెండుమాసములు దాటినగాని యధాస్థితి యేర్పడదు. మొత్తముమీదవ్యాధి ఎంతఅపాయనీతిగా కను

ఁచినను నూటికి తొంభై యెనమందుగురికి నాగ్రహమును రాదు. ఇట్లు తప్పు యేమిదిమిచ్చినను అంతిగా ఉపయోగమున్నట్టి కనుపించును. తక్కువమోతాదులలో లోజు 1కి చెందుమాదు లేక నాలుగుసార్లు వరకు యిచ్చవచ్చును. అట్లుగా చిన్న పిల్లలకు ఇండిలో గుడ్డముంచి గుండెలు, పిత్తు, పక్కలు పిట్టిపై రాయుచుండ వలెను. దగ్గు మళ్ళి మొగము పట్టినతర్వాత సాంఖ్యజీవుల లోజు 1కి చెందు మాదు సారు తేనెతో యివ్వవలెను. పప్పు, మంప క్లేష్టవృత్తికరింపయిన పదార్థములు తినరాదు. పిల్లల పాలు తాగువాడైనచో తల్లలు పప్పుము చేయుటయేగాక వారి వారి తత్త్వములను పట్టి పయిని వివరించిన మందులను కూడా నేపింపవగును.

శిశురోగము — మలస్థానము నాశ్రయించి యుండుకొగము.

ఖాలిత్యము — మందారపూవులను నూనెలోమరిగించి రాయవలెను.

గర్భక్షేకము — గుండ్రముగాను, యర్చగాను, యుండెడు, పిటకలతో వ్యాప మె మండలములు కలిగియుండును.

గర్భపాతము — కడుపు పోవుట.

గర్భరక్షణము — పద్మమునునూరి సాకిమపట్టిన కెల్లంలాకిలిపి తినుచుండ వలెను. ఊహను బట్టి మోతాదుయేర్పాటు చేయవలెను.

గర్భస్యానము — ఆరుమాసములు దాటకుండ సానూరపమున పోవునది.

గర్భవిషము — దున్నింతువుల వివిధాంగజన్యవిషము, శ్రీరజస్సును పదార్థములలో కలిపి స్వాధీనముకొరకు పెట్టబడునది.

గర్భగ్రహము — (గర్భరోగము) స్వరముహీనపై ఆహారమును దిగినివ్వక యుండు క్లేష్ట ప్రధానమైన వ్యాధి.

గండమాల — మిరియమంత మొదలుకొని కేగుపండు పరిమాణము వరకు మెడ, పెదతలనరములు, కొంకులు, వీటి యందు బయలుదేరి చిము కాగుచుండునవి ఇవియేసలమందు బయలుదేరిన ఆర్థలమును బట్టి పేరుపెల్లుదురు. ఆసనగండమాల, గళగండమాల మొదలయినవి.

గాలివిశ్టలు — చెవులకింద జనించి వాపుపోటు గల గ్రంథులు.

గుదపాకము — చంటిబిడ్డలకు కలిగెడు ఆసనము బురుపు (అనాస)

గుదభ్రంశము — పీనర. (ఆసనము వెలుపలకు జారవచ్చుట)

(1) పాతతోలు మాడ్చి అబూడిదను చల్లచుండవలెను.

(2) మొమ్మయిని (గోమాతృకలాజీకు) కొబ్బరినూనెలోకలిపి రాయుచుండవలెను

(3) వేడినీళ్లలో కూర్చుండవలెను.

గోరుచుట్టు — ములగ జగురు పట్టించవలెను.

గోశ్శృంగుదుపోయుట — ఓర్పుకోగలిగినంత వేడిగానుండు చమురులో గోశ్శృంగ ముంచుచుంచవలెను

గంధనామ్మి — చర్మముపైన మహాచికి పు బాక్కులవలె లేచెడు కురుపులు.

గంగవెన్నెలు — మహాచికిమునందు కలిగిన సంద్యగుణము.

గంగంధి — కంతి లేక గడ్డ.

గంగంధ్యర్థదము — పార్లగడ్డ. (1) పామిగడగాని పెరుగుమిగడగాని వేయుచుండవలెను, మంచిగంధం వేయవలెను.

చర్మవ్యాధులు — తామర, శోభి, మొదలయినవి

చర్మకీలము — తెలుపు, నలుపు కలిసినదంగు కలిగి మినపగింజవలె నుండు గంగంధి లేక మచ్చ.

(1) మోదుగుమాడలు తులం, తెల్లకవిరి తులం, మైలుతుత)ం రెండుచిన్నాలు, నిమ్మ పండురసంలో నూరిపట్టించవలెను.

చనుకుదురు — పాలునిలవయుండి గడ్డకట్టి వాచి కురువువలె అగును.

(1) కలబందకుమ్మలో ఉడికించి కట్టవలయును

(2) ఉప్పివేరు ఆవువెన్నలో అరగతీసి అగంధం వేయవలయును.

(3) పిండికట్టు కట్టవలెను చితకనిహ్ మరల మరల బాధించుచుండును గాన కురు పుగా బయట దేనప్పడు చితకే సాధనముచేయుటమంచిది.

చప్పి — (1) తెల్లవుకరి ఆకు మిరియాలు నూరి పట్టించుచుండవలెను.

(2) మిరియాలు గాని, కీలకర)గాని, ఈరెండు గాని, నూరి వస్త్రసూరితంచేసి మంచి నూనెలోగాని ఆవునెతిలోగాని కలిపి ఆరారగా రాయుచుండవలెను.

చిట్లపిరంగి — నల్లటిమచ్చలు గలిగిన సవాయి, నఖమాంసమునపుట్టును.

చిడుము — నేపాశృపుపాలు గాని వీటి బురగగాని పట్టిచుచుండవలెను.

చిప్పము — గోరుచుట్టు.

చుండు — తలమీద లేచెడునూగు.

(1) పారుజాతపుగింజలు నీళ్లలోనూరి రాయుచుండవలెను.

(2) కొబ్బరినూనె, నిమ్మకాయరసం కలిపి, రాయుచుండవలెను,

(3) తరచుగా క్షౌరము చేయించుకొనుచుండవలెను.

చెముడు — (1) ఒంటెమాత)ం పోయుచుండవలెను.

(2) భమిడిపత్తి ఆకురసంలో ఉప్పుకలిపి పోయుచుండవలెను —

చంద్రోగము — వాంతులు, లేక జ్వరము చోచునట్లును, లేక అన్నపానముల
యందు ద్వేషము కలిగియుండుట.

(1) తెల్లజీలకర్ర, దానిని చక్క, వీలకుగింజలు, వరిశేలులు పీటిని పెత్తగా నూరి
తేనెతో నాకించవలెను. వాంతులు కలుగును.

(2) పూర్ణచంద్రోదయం ఇయ్యవలెను.

ఛాయారోగము — తల వెంట్రుకలు యర్చించుట.

జ్వరరోగము — ఉదరరోగము.

జతుమణి — లక్షణము.

జలతాసము — కుక్కకరిచినవానికి నీళ్లు కనబడుటచే కలిగెడు భయము.

జలోదరము — కడుపులో నీరు పెరిగెడు వ్యాధి.

జ్వరము — (1) తాళకం, మణిశిల, పాలతుత్తం, నాభి సమభాగములు.
ఇంగిలీకం రెండుభాగములు. పీటిని మలగచక్క రసంతోనున్న, చిత్రమాలం
రసంతోనున్న మర్దించి మినపగింజలవలె మాత్రము కట్టి, మిరియాల రసంతో
వేయవలెను. పీటినే పచ్చిమాత్రం లని అందురు.

(2) ఇంగిలీకం, నాభి, వెలిగారం, మిరియాల నిమ్మపండ్లరసంతో నాలుగుజాములు
మర్దించి మినపగింజలవలె మాత్రము కట్టి నీళ్ళతోగాని, మిరియాల కషాయంతో
గాని ఇవ్వవలెను.

(3) శుద్ధిచేసిన ఖడ్గలోహం, పాదరసం, గంధకం, నాభి, రసకర్పూరం, ఇంగిలీకం,
తాళకం, మణిబాగ్గ, పీటిని, చిత్రమాలం, తులసి, గుంటగలగర, వావిలి రసము
లతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకం ఒక్కొక్కరోజు మర్దించి కుప్పెలు కట్టబోయే
మందు తగుమాత్రం వేపచిగురు వేసి నూరి కట్టవలెను. దీనిని లఘువాతరాక్షస
మని చెప్పుదురు. రసకర్పూరశుద్ధి ఎట్లవగా, మతులం రసకర్పూరమును, మశకేరు
దంపుడుదియ్యంలో పెట్టి అత్తిగరు పెట్టవలెను. వార్చకూడదు. దానిని ఉపయో
గించవలెను. (దీనినినే భాండకర్పూర మందురు)

(4) గుంటగన్నాకు రసంతో మిరియాల నూరి మాత్రం కట్టి, వేయవలెను.

(5) మతులం గవీరపాషాణము, మాడుతులముల మిరియాల, పీటిని కొబ్బరికాయ
నీళ్ళతో కుండయం దొక జాము అత్తిగరుపడునుకు వచ్చేలా ఉడకపెట్టి, నిమ్మ
రసంతో గాని, పుల్లదబ్బిపళ్ళ రసంతోగాని నూరి పెసలవలె మాత్రం
కట్టి, ఇవ్వవలెను. కఠిన పథ్యం చేయవలెను. వందు మానివేకవతర్వాత కూడా
చాలాకాలము వరకు నూని, అవ, గుమ్మడి, బచ్చల, పులుసు, కూడిదు.

జాలగర్గధము— విసర్పి కలెనే. శరీరమంతటను, వ్యాపించి గాని, కొంత భాగముగాని, బయలుదేరును. కొంతనందికి కేవలము వాపుమాత్రమే జనించును.

జిగురించేనములు— ఆషణిరేచనములు.

జహ్నుదోషము— నాలుక ద్రవహీనమై ముండ్లవలె కరుకుగలిగి ఏవస్తువుయు కూడ రుచింపకుండును.

(1) రుద్రాక్షము గాని, మంచిపగడమును గాని కాకిదొండకాయ గిజురు, లేక, కాకి దొండాకు రసంతో ఆరగతీసి ఆగంధమును నాలుకపైని వేలితో రాసి, ఎఱగరముతో నాలుకను గీయవలెను.

జెంకాలు— (1) కుంకుడుకాయ నీళ్ళతో ఆరగతీసి వేయవలెను.

(2) గుమ్మడిబొడ్డు ఆరగతీసి వేయవలెను.

జలబు—

జగ్గుత్తిక— గడ్గదస్వరము.

తలతీట— మట్టిమూకుడునందు వేయించిన చెంగల్యకొమ్మ చూర్ణమును నూనెలోకలిపి రాయుచుండిన తలతీట కన్నులమంట, పునీనెత్తిమీద కురుపులు మొదలయినవి మానును.

తలనొప్పి— (1) గుంటగలగరాకు రసంతో ఆపునెయ్యి కలిపి మర్దన చేయవలెను (2) హారతికర్పూరం పుడీనాళువు పీటిని చేతితో నలిపిన నీరగును. ఆ నీటిని శిరస్సునకు మర్దనచేయవలెను.

తృష్ణారోగము— (దాహారోగము) మాటిమాటికి దాహపేక్ష, లేక, దాహము పుచ్చుకొన్నప్పుడ పరిమితముగా పుచ్చుకొనుట.

తాపము— వేదన

తామర— (చర్మవ్యాధి) (1) వెల్లుల్లిపాయరసం, ఇంగువ, జిల్లేడుపువ్వులు, తాటిబెల్లం వీటిని నూరి ఆరారగారాయుచుండవలెను (ఉల్లరేకలను ఊకతోకూడా నళగకొట్టి గుడ్డలోపెట్టి పిండినయడల రసమువచ్చును.)

(2) కకిందగింజలనుగాని, కకిందవేళ్లనుగాని నిమ్మకాయరసంలో నూరిరాయుచుండవలెను. అంతరతామరాకు మనీని నీళ్ళలోకలిపి ఆరారగా రాయవలెను.

తారుణ్యపీటలు— (ముఖదూషిక) మొటిమలు లేక పోతపుపొక్కులు

(1) పురుగుడాకురసం రాయవలెను

తాళారోగము— చలిమిలవ్యాధి

తాళపుష్పము— చలిమిలసంధులయందు పెసరగింజలవలెగాని కందిగింజలవలెగాని అంతకంటె పెద్దవిగాగాని నొప్పి లేక జనించెడు గ్రంథులు.

తాళపాకము — పరిమలపాకము అయినది పాకము.

తిమిరము — (అంధత్వము) కలది చక్కపాకము.

తిమ్మిరి — మేళపత్తము అయినది పాకము అంటే తోపి, వాతపత్తము కలవారు మేళపత్తంతోను తిమ్మిరి అంటే పాకము అవుతుంది.

తిలకాలకము — సువర్ణరేఖలమీదనున్నది అంటే ముచ్చట.

మండికేరణి — తలవ్రుట చక్కవాది పోటుకలిగియుండును.

తేలుకాటు — 1. ఎరుకైనది కంటే బడికెడిది అని, బడికైనది కంటే ఎరుకైనది అని. గాడిదిని పాడవలసింది. చుక్కలుపడితే, ముచ్చటపడకూడా కొంచెం రంగు బుచ్చినావేసి, అట్టివో వోటిలో నుంచుకొని బుచ్చుకొనివలెను.

(2) తోడితల్లి తమలపాకలక నుచ్చుకొనె రాసి ఎరువలయును.

(3) ఇంగువ పల్లెడుపాకతో అంగుతి. అంగుతి పల్లెడుపాకలమయి వేసి, గుడ్డపాగ వేస్తూ నుంచునాని ములగా రాసి ఎక్కినప్పుడుంచి కించము దిగితోనువలెను.

(4) ఈశ్వరజేతు గాని, జేపజేతు గాని, జడ్డజేతు గాని పక్కతోలాగితే చేస్తు లాగున కొని వ్రుచ్చుకుని, పాకం పల్లెడుపాక దిగమొకతో పెట్టి, అజేతును పంజిలో పొడతీసి బా, పెట్టె పంజిలో అంగుతి అంగుతి తేలువల్లనగ్గలంలో వేసి గుడ్డపాగ వేయవలయును.

(5) తేలునుచండి, అప్పెక్తకాయలో పెట్టి, పుటలపెట్టి కణితిలు చేసి, బాగ్రత పెట్టి, నీటితో అరగతీసి, అంగుతి తేలువల్లనగ్గలంలోవేసి గుడ్డపాగవేయవలెను.

(6) పారాయణవేసిని కొంతమందికి బాధ తగ్గను.

(7) నల్లపాకను నిమ్మకాయసరతో రంగురంది పట్టు వేయవలెను.

(8) నాగముడిజేతు గాని, గింజగాని నీటితో అరగతీసి వేయవలెను.

(9) శుద్ధిచేయని నాళిని అరగతీసి వేసి, గుడ్డపాగ వేయవలెను.

(10) నవాపాగరము, సున్నమురంగురించిన నీరగును. దానిని కాటుపయినిరుద్దవలెను.

(11) మట్టివేలు సామాన్యముగా దొరకను. దానిని చండి, అకొండెమును నీటితో అరగతీసి వేయవలెను.

(12) నాలుగు లేక అయిదు బొల్లుల పిప్పిలును మూతి పెట్టుగల నీపాలోపాసి, కోణ 1 కి ఒకటి లేక 2 లేళ్ళు చొప్పున తెచ్చి అప్పిరిటులో వేయించుండవలయును. వేసిన కొంతసేపటికి విశ్రాంతయు పిప్పిటిలో విదళిమ్మి అతలుచచ్చును. చచ్చినతేలును అమరుచటికోణను తీసిపారవేసి, మరుమరల కొత్త లేళ్ళను వేయుచుండవలెను. ఈవిధముగా 25 లేళ్ళవైనా వేసినయడల అప్పిరిటు అద్భుత

మయిన పనిచేయును తేలు కట్టినవెంటనే యీ స్పర్శ మర్దనాచేసి గుడ్డపాగ వేయవలెను.

- దగ్గు— (1) సాంబాళిపువ్వు తేనెతో యిచ్చుచూడవలెను,
 (2) తులసి ఆకు రసంలో తేనె కలిపి ఇచ్చుచుండవలెను.
 (3) ములగవేళ్ళ రసంలో ఆవరమయితే, వెల్లుల్లరసం. తేనె కలిపి యిస్తే చాలా బాపతుల దగ్గులు తగ్గును. ములగరసం అదనంగా యిచ్చినయడలగాని, ఎక్కువ సార్లు యిచ్చియడల గాని నోరు గాలు చేయును గాన కనిపెట్టి చిన్నచిన్న మోతాదుతో ఆవరమయినన్ని సార్లు వాడవలయును ఉల్లిపాయరసం ప్రియు విధానం తామరవద్ద వ్రాయబడినది.
 (4) మేకపాలు పరమాన్నము తినవలెను
 (5) వాకుడుగింజలు, దుంపరాష్ట్రం, ఆక్కలకర్ర, పిప్పళ్ళు, మోడి, వీటిని తేనెతో మాత్రలుచేసి సేవించవలెను.
 (6) వాకుడుకాయలు, అడ్డసరపుయ్యానెలు, గుంటగలగరాకు, జిల్లేడుపువ్వులు. వీటి కషాయంలో తేనె కలిపి సేవించవలెను.
 (7) వావిలి, గుంటగలగర, ఉప్పి, తులసి, వీటి చిగుళ్ళు, చిత్రమూలం, మిరియాలు, బటాణీగింజలవలె మాత్రలు చేసి, ఆనుపానవిశేషముతో వాడవలయును.
 (8) చింతబెరళ్ళమండిగలలో కీలమన్ను యిచ్చి పుటంపెట్టి అభిస్మతనుపానవిశేషములతో వాడవలెను.

దద్దురు — ఉదర్దము చూచవలెను.

దండకాలసకము— కలరాలో వాతాదులు ప్రకోపించి, సోతస్సుల నడ్డగించి, దేహమును ధనస్సువలె వంచివేయును.

దంతకుళి— దంతముమామూలుగానేయుండిఅపారమైనబాధకలిగియుండుట.

ద్వంద్వరోగము— జంటవ్యాధి.

దారుణకము — వెంట్రుకలు గల ప్రదేశమున దురదలుగల సన్నని కురుపులు లేకపగుళ్ళు.

దాహరోగము— తృష్ణారోగము చూడవలెను.

నివాంధము— పగటిభాగమున కనపించకుండుట (వెలుతురుచూడలేకుండుట)

దురదలు— అప్రంపచితంలో గాని, పుల్లమజ్జిలో గాని వెలిబూడిది కలిపి రాయవలెను.

దుర్బోధనిద్ర— మరణనూచకమయిన మగత.

మాషీనిపము - ఆహార్యములచే (మిత్యాహారవిహారములచే) విచారణము
దోషద్వారము - ఆహార్యభోజనము, స్త్రీరంగము, పగజీనిద్య, మొదలగు
వాటిచే జనించిన స్వప్నము.

నొంగనొప్పలు - పగవేళనకు గురైనచోని తొలుచుట స్త్రీలకు తటస్థ
మగునది.

ధాతునన్నిము - శ్లష్మనస్థము.

నక్తాంధము - శేషికటి.

నకులాంధ్యము - పగటిభాగమున వస్తువులు వివిధములయిన రంగురంగులుగ
కనుపించుట, యీవ్యాధి యందు రాత్రి దృష్టికమపించదు.

నడ్డినొప్పి - (1) నిమ్మకాయ, చెండు ముక్కలుగా, తొసి, గుడ్డలోపెట్టి, వేడి
గానున్న, ఆవుసేతులోమంచి శమునగా కాచవలెను.

(2) నల్లమందు కొబ్బరిచూనె రంగురంచి పట్టువేయవలెను

(3) చిక్కగాపీసికొని చింతపండుగుంజా నొప్పిగలనోట పట్టించి దానిపయిని కలుపు
పెట్టకుండా వున్నముగ్గు అర్థవలయును.

(4) పెత్తటిసున్నరొకటి దానిపయిని పెత్తటి బెల్లం రాయవలెను.

(5) ఉడకపెట్టిన తొంగింజంకొకటి దానిపయిని గంగరావి అకులు వేళి కట్టు
వలయును.

(6) బ్రాందీ మర్దనాచేయవలయును.

(7) యూకలిపటన్ ఆయలుమర్దనాచేయవలయును.

(8) పచ్చగన్నేరుపాలు పొడిచి పసుపు గాని అగన్నేరుచెట్టు మొదటనుండు మట్టి
నిగాని అర్థవలెను.

నరుకు - (1) రెల్లకాచరసం పోషివనో రక్తస్రవాహం కట్టుటయే గాక
గాయః కూడా తొందరగా మానిపోవును.

(2) చేతితో నొక్కి పట్టి తడిగుడ్డ చుట్టవలెను.

నల్లమందు అలవాటు - పాలకొడిశవేరు ఒక చిన్నం తాంబూలంలో
వేసుకొను చున్నయడల నల్లమందు మానివేళిన బాధయేమియు కనుపించదు.

నల్లులు - తెల్లకిరసనాలు నల్లులుండుప్రదేశమున పోషివనోచాలాకాలమువర
కు నల్లివుచ్చుదు. చుంపకుండా కిరసనాలుపోయవలెను. కిరసనాలువాసన అకోబా
మట్టుకేకాని మరుచటిరోజు నుంచి ఉండదు.

నవవిధమూత్రాశ్మరులు -

స్వప్నము — శరీరమందు. నొప్పి లేవి, నల్లటి, లేక, యర్చిటి, మచ్చలకు.

(1) దేవవారుద్రాద్రకం రాయుచుండవలెను.

(2) తేనెరాయుచుండవలెను.

నాడివ)ణము — నారకురుపు, లేక నారకురుపు, దీనినుంచి నారవచ్చుచుండును. నార తెగిపోకుడాపులకుచుట్ట చాలాజాగ్రత్త గావుండవలెను.. నార తెగిపోయినచో కురుపుమరల బాధించును. నారపూర్తిగా జయటకువచ్చేపరకు పుల్లకు చుట్టుచు ఆపుల్ల పరున్న పూడును నిద్రపట్టు ఒత్తిపైలియనిస్థితిలోను కలిపోకుండా కురు పక్కకుచేర్చి కట్టుచుండవలెను.

(1) వంకాయ వుడికించి ఆగుంజు కట్టుచుండవలెను.

నాలుక పూత — (1) మేకపాలు పుక్కిట పట్టవలయును.

(2) మేకపాలపరమాన్నం తినవలెను

(3) వేడిఆన్నంమీద నూనెవేసి ఆఆన్నంతో నాలుకపయిని శమనగాఅద్దుచుండవలెను.

నాడికారక్తం — ముక్కునుండి రక్తముస్రవించుట.

(1) చల్లనినీటిని ముక్కులోపోయవలెను.

నిస్త్రాణ — నీరసము —

నిరుద్ధపక్రసనము — అంగముచివరవాచి మూత్రమునడ్డగించును.

నీరుచవ్వలు — పసిపిల్లలకు శరీరమువాచి చర్మము పొట్టువలె ఊడుచు పులి పిరి నీరు కారుచు శరీరమునందుండు వెండు)కలు యర్చ)గానుండును.

నీలిక — నల్లటిమండలములు దేహమునందు గాని ముఖమునందు గాని లేచుట.

(చీకటికమ్మిని విధమున ఏమియు కనుంచనందున కళ్ళు కనుపించనివ్యాధిని కూడా నీలికయని చెప్పి ఆచారముకలదు)

నెరుపు — శంఖభస్మము, సీసభస్మము వీటిని నీటిలోనూరి రాసిన నల్లబడును.

నోప్పలు అగిపోవుట — (1) కస్తూరితముల పాకులో పెట్టి నమలించవలెను

(2) ఆవునేతిలో గుడ్డముంచి కడుపుపయిని శమనగా కాచి అగుడ్డ కడుపుపయిని పరచవలయును. ఇట్లు దభౌదభౌలు చేయవలయును.

నోటిపూత — నాలుకపూత చూడవలెను.

పక్షవాతము శరీరమునందొక పార్శ్వము పడిపోయినరోగము.

యావ్యాధి అంకురించగానే పుచ్చుకోగలిగినంత పట్టు తేనెపుచ్చుకోవలెను మొదటి పర్యాయం ఇట్లుచేకి తర్వాత ప్రతిరోజునా వుదయంపూట రెండుతులములు తేనె పుచ్చుకొనుచుండవలెను.

పక్ష్యకాతము — కన. రెప్పలపై నున్న వెంట్రుకలు ఊడిపోవుట.

మనుజులు, మంపరాన్న (రాన్న) శొంఠి యష్టిమధుకము అమృతపువేల్పు గ్రంథితగరము తగరము సదాప సైంధవలవణం వాయువిడంగాలు గుంటగలర సమూలము కిలాజిత్తు మేక బాలు నల్లచువ్వులనూనె నూనెకు నాలుగురెట్లు గుంటగలగరాకు రసము వీటిని తైలపాకముగా కాచి, రాయుటవలన శిరోరోగములు, వెంట్రుకలు రాలిపోవుట, నెయ్యుట దంతములయందు దుర్గంధము. సమస్త నేత్రవ్యాధులు హరించును. శిరోవ్యాధులయందు అయిదు లేక ఆరుచుక్కలు ముక్కులలో వేసి కొనిన చ్యుతమైన పనిచేయును.

పచ్చశగ — (1) ఒక ఔస్సు బహ్మదండివేళ్ళ రసంలో రెండుచిన్నముల మిరియములపాడుం కలిపి ఉదయం మూడు లేక అయిదుపూటలు పుచ్చుకొన వలెను. చప్పిడి పథ్యం. ఆనగా ఉష్ణ పులుసు పనికిరాదు.

(2) అరిటిదుంప రసం ఒక ఔస్సు, మిరియముల పాడుం రెండు చిన్నాలు, రసచిం దూరం చిన్నం కలిపి ఉదయం అయిదుపూటలు పుచ్చుకోవలెను. ఇచ్ఛాపథ్యం.

(3) కిలాజిత్తు, శృంగిభస్మ, వంగభస్మ, పచ్చక రూపరం, కుంకుమపువ్వు, చలవమిరి యాలు, దాసినచక్క, భుడిపత్తి అమరసంతో మర్దించి కుంకుడు గింజలవలె మాత్రలు చేసి రెండుపూటలా వేసుకొనవలెను యిచ్ఛాపథ్యం.

(4) తిప్పస్తత్తు, పంచదార, రసచిందూరం. కుంకుడుగింజలవలె మాత్రలు కట్టి ప్రాత స్నాయంకాలములయందు నేవించవలెను. యిచ్ఛాపథ్యం.

(5) పత్తి అమరసం, నేలతాడిగడ్డల రసం, పంచదార వీటిని కలిపి పూట 1కి ఒక ఔస్సు చొప్పున రెండుపూటలా పుచ్చుకొన్నయడల కొద్దిరోజులలోనే జీర్ణించి పోయిన ప్రమేహములు, శగలు, నిర్మూల మగును. చప్పిడి పథ్యం చేయవలెను.

పటలం కంటిపొరి. (1) ఇండుపుగింజలు, శంఖము, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, పంచదార, సమద్రపుసురుగు, రసాంజనము, వాయువిడంగాలు, మణిశిల, కోడిగుడ్డు పెంకులు, వీటిని చనుపాలతో మర్దించి కణికలు చేసి, కండ్లలో పెట్టుచుండవలెను. పొరలు, పువ్వులు, నీరుకారుట, దురద, పుసులు కట్టుట, మొదలయిన నేత్రవ్యాధులన్నియు కుదురును. సామాన్యముగా కంటిలో పెత్తేమందులన్నియు చనుపాలతో గాని, నీటితోగాని అరగతీసి పెట్టవలెను. మంటకు అగగలిగినయడల నిమ్మకాయరసంతో కూడా పెట్టవచ్చును. కంటిలో కాటుక పెట్టుచున్న కాలంలో చింతపండుపులుసు, నూని, ఆవ, గుమ్మడి, బచ్చల తినినయడల ఆనలు వ్యాధి కుదరకపోవుటయే గాక మిక్కిలి ప్రమాద

స్థితి తప్పక సంభవించును. గాన నేత్రవ్యాధులయందు పథ్యమే ప్రధాన మని యెరుంగవలెను.

- (2) మైలుతుత్రం, నైంధవలవణం, పాలతుత్తం, రసాంజనం, సముద్రపునురుగు, వెలిగారం, మిరియాలు, రాగిపల్లెలలో వేసి, నిమ్మపళ్ళరసంతో రాగిపాత్ర చేతనే మూడురోజులు విడవకుండా మర్దించి కణికలు చేయవలెను.
- (3) కఢరి, మైలుతుత్రం, రసాంజనం, సముద్రపునురుగు, శంఖం, మణిశిల, తెల్ల గలిజేరువేరు, కరక, తాడి, వుళిరికలు, వీటిని నిమ్మపండ్లరసంతో ఖల్వమందు మర్దించి కణికలు చేయవలెను.
- (4) మిరియాలు రెండుపాళ్ళు, కఢరి నాలుగుపాళ్ళు, సువ్వుపువ్వులు యెనిమిది పాళ్ళు, నిమ్మపండ్లరసంతో ఒకరోజు ఖల్వమందు మర్దించి కణికలు చేయవలెను.
- (5) మిరియాలు వకభాగం, వుళిరికవరుగు రెండుభాగములు, గానుగుగింజలు మూడు భాగములు, వీటిని గుంటగలగరాకు రసంతో ఖల్వమందు మూడురోజులు విడవ కుండా మర్దించి కణికలు చేయవలెను.
- (6) సముద్రపునురుగు, ఇనుపరాపాడి, మనుష్యక పాలము, కోడిగుడ్లపెంకులు, మణి శిల, వీటిని జీలకర్రకషాయంతో ఖల్వమందు, మూడురోజులు విడవకుండా మర్దించి కణికలు చేయవలెను.
- (7) పసుపు, వేపచిగుళ్ళు, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు తాడికాయలోని పలుకులు, గానుగ గింజలు. శంఖము, వస, నాభి, మణిశిల, వీటిని ఖల్వమందు, మేకపందితముతో మూడురోజులు విడవకుండా మర్దించి కణికలు చేయవలెను.
- (8) రసాంజనము, కంటిలో పెట్టుచున్న యడల అనేకవిధములయిన నేత్రవ్యాధులు తగ్గిపోవును,
- (9) శంఖం నాలుగుపాళ్ళు, మణిశిల రెండుపాళ్ళు, మిరియాలు వకపాలు, నైంధవ లవణం అరపాలు. వీటిని ఖల్వమందు మేకపాలతో మూడుదినములు విడవ కుండా మర్దించి, కణికలుచేసి పెరుగుమీద తేరిన తేటతో అరగతీసి పెట్టవలెను.
- (10) ఉళిరికవరుగు. కరక్కాయపెచ్చలు, తాడికాయపెచ్చలు, నిమ్మపండ్లరసంతో ఖల్వమందు ఒకరోజు మర్దించి కణికలు చేయవలయును.

పడిశము— రొంప

పద్మినీకంటకము— తామరపువ్వుయందుండు కింజల్కములవలె గాని, తామరకాడమీద నుండు మండలవలె గాని ఉండి, తెల్లటి రంగుగలిగి, దురదతో కూడుకొన్న మండలములు.

పనసకము — చెవిలోపల, కఠినమయినపిటక జనించి, పోటుకలిగియుండును.

పరివర్తికము — అరగమునకు చివరభాగమున 4-5 గా పోక దగ్గర బయలుదేరిన గ్రంధి, లేక కురుపు.

పరిణామశూల — భుజంపడిన అహారము ఆరుగుడలకు వచ్చెడు సమయమున పుట్టెడు శూల. (అజీర్ణహారోపధములను వాడవలెను)

పలలమేహము — మూత్రమువెంట, మాంసముకలిగిన నీటివలె, లేక, మాంసమువలె పడెడు రోగము.

పరిలేహి — చెవియందు అవాలవంటి సన్ననిపొక్కులులేచి, చెవితమ్మియందు వ్యాపించి చెవిని తినెడు వ్యాధి.

పలితము — నెరుపు.

పల్లకురుపు — పండ్లకుచేరిగాని, పండ్లుమధ్యగాని, పండ్లపార్శ్వమందుండు ఇగుళ్ళయందు గాని, జనించు కురుపు.

పరిష్కాయి — ప్రతివస్తువున్న పచ్చగాకనుపించును.

పృద్దగము — సోమరోగము.

ప్రమేహ పిటక — రాచరణము.

ప్రమేహము — సెగరోగము, లేక, మూత్రము బొట్టు బొట్టుగాపడెడు సెగరోగము వంటి రోగము

ప్రదాహిక — కోస్త మందు, వాతముచే, అడ్డప పడిన, మలము, క్లేష్మసంయుతమై, మిక్కిలి ముక్కినయడల, కొద్దిగాగాని, అధికముగాగాని అసనమునుండి వెడలును.

ప్రసవించుట — నొప్పులు అగిపోవుట చూడవలెను.

ప్రసూతిరోగము — బాలింతబిడ్డ.

పాదదాలి — అరికాలు మొద్దుపారి పగిలి నొప్పికలిగియుండును

పాముకాటు — ఉత్తరేణిఅకు, తెలకపిండిఅకు, యీరెండింటిని సమానంగా నలిపి అపసరు అరతులందు మింగించి రెండుకన్నులలోను, రెండుచుక్కలు, పిడిచి కరిచినస్థలమందు అపసరు మర్దనాచేయవలెను. స్పృహవుంటే అపిప్పిబుగ్గను చప్పలింపచేయవలెను తక్షకుడుకరచినాతప్పక జీవించును. పురుగుచొంగకును. ఒళ్లంతా విడిపోయి వికృతాకారముగల పొడ జాతి సంబంధమనుకున్న మండలంకోజాలు పాటు యీప్రకారం పసరు ఉదయాన్నే పుచ్చుకుంటూ యీపసరు ఒంటికికూడా మర్దన చేయవలెను. నూనె, ఉలవలు మొదలయిన పప్పు జాతులు తినరాదు. పాము

కరిచినవానికి దీపం కనపడినట్లుగాను, పాము కరిచిన అనుమానం వుంటే మిరియపు గింజ గాని, మిరప కాయగింజ గాని నమలించవలెను. పాముకరిచినవానికి ఇది కారముగా నుండక తీసికెలిగి యుండును. పైఓవధులు రెండింటిని ప్రతిగృహస్తులు ఎప్పుడుపడితే ఆప్వడు ఆండుబాటులో నుండేలాగున ఏనూతి దగ్గరనో పెంచుకొనుచుండుట మంచిది. మిక్కిలి ముఖ్యములయిన ఓవధులకదాఅని వీటిని డొంకలవలె పెంచకూడదు.

పార్శ్వపునోష్ఠి — శిరస్సుయందొక భాగమన బయలుదేరు నోప్పి.

- (1) ఆగలేని బాధగల పార్శ్వపునోష్ఠిలయందు పోటుగలచోట దూలకుండాకు కట్టవలెను. దద్దురెక్కినయందు చింతపండు చిక్కగా నీటిలో పిసిగి ఆగుంజు దద్దురు పయిని పూయవలెను.
- (2) అక్కలకర) గంధంతిసి పట్టువేయవలెను
- (3) అమదపాకులు వెచ్చచేసి కట్టవలెను.

పార్శ్వశూల — ఒంటికణత నోప్పి, లేక పోటు.

పారిగర్భికరోగము — తల్లి గర్భవంతురాలయి యుండగా ఆపాలు త్రాగిన యడపిలలకు, దగ్గు, మందాన్ని, వాంతి, కునికిపాటు, చిక్కుట, అరుచి, భ్రమ, కోష్ఠవృద్ధి (ఊచరపాటు) కలిగి యుండును

పాలజ్వరము — నన్నులయందు పాలు నిలువయుండుటచే ఆపాలు గడ్డకట్టి బయలుదేరును.

పాండురోగము — దేహమునందున్న రక్తము తీసిండుటవలన చర్మము తెల్ల పారి, ముఖము, కంటరెప్పలు, పాదములు, గుహ్యస్థలము, వీటియందు వాపు కలిగి యుండును.

పాణీజ్వరము — రోజువిడిచి రోజు గాని, 2, లేక 3 రోజులకు గాని, వచ్చెడు జ్వరము.

పిచ్చి — (అపస్మారము ఉన్మాదము)

పిటకామేహము — శరీరమున లేచెడు కంతులు.

పిత్రరోగము — వైత్యరోగము.

పిప్పిగోళ్ళు — కునఖము.

పిప్పిపళ్ళు — లోపలపురుగు లుండుటచే నలుపుచు పండ్లకురంగు యేర్పడి, పుచ్చిన పండ్లు.

- (1) మలగఁజంక, ముద్గహారతికర్పూరం, నూరి దూదిలోపెట్టి పిప్పిపంటివయిని పెట్టి నొక్కిపెట్టవలయును.

(2) అక్క-లకర) పాడుంపంటిలో పెట్టవలయును.

పిల్లలమలబద్ధం — ముసాంబరం వేడినీళ్ళతోనూరి బొడ్డుమీదగాని, పొత్తికడుపుమీదగాని పట్టువేసి దానిపైని తమలపాకులవలెను.

పిశాచజ్వరము — పసుపు సున్నంవేళి కలిపిన యర్చనము, పుశ్పిబాగులు మిదపకాయలువేసిన వేడినీళ్ళు, కొజ్జరికాయపెంకులోపెట్టిననూని దీపము పీటినన్నింటిని ఒక బుట్టలో పెట్టి దిగతుడిచి ఇంకొక దిద్దరిని సహాయంగా తీసుకొని జనసంచారం చేదసని మారుమూల పుంతలలో యాదిగతుడుపును విడిచిపెట్టి అచ్చటినుంచి వెనుకకుఓడిరి చూడకుండా యింటికి తిరిగివచ్చి కాళ్ళచేతులు కడుగుకొని శరీరమంతటను విభూతిని పూసుకొని, ఓర, శ ధ, ఆను నామములతో ఈశ్వరుని ధ్యానించవలెను.

యాషేర్తో 108 పర్యాయముల విభూతిని అభిమంత్రించి, చంటిపిల్లలకు పెట్టినయడల పోరుపెట్టట, నలవరించట, నిద్రలో ఉలికిపడుట, మొదలయిన బాధ లుండవు. మనస్సుకు భయము తోచినప్పుడు గాని, స్మృతానాదలయందు ఒంటరిగా త్రోవ నడువవలసినప్పుడు గాని, జనము లేని యింటియందు ఒంటరిగా ఉండవలసినప్పుడు గాని, యీనామములను స్మరించుచున్నయడల పిశాచబాధ కలుగదు. యెంతమాత్రము సంకేహములేదు. నిశ్చయము.

పీనస — దుర్గింధయుక్తమయిన చీము, రక్తము. మక్కువెంట పెడలెడు రొంపవంటి రోగము.

పీసర — గుదభ్రంశము.

పీహారోగము — బల్ల.

పుట్టవర్ణము — చాలా కాలమువరకుమానక నెలలువేయుచుండు మొండికురుపు.

(1) గోరింటచక్క. లేక, రావిచక్క కషాయంతో కచుగుచుండిన చీము పట్టక త్వరలో మానిపోవును.

పునఃప్రకోపజ్వరము — తిరుగ పెట్టిన జ్వరము.

పురాణజ్వరము — అస్థిగతజ్వరము.

పురిమాద — కిరస్సుయందు అల్లికలుగా బయలుదేరిన దట్టమయినకురుపులు.

(1) చిట్టతాండేలు బొరుసును పుటం పెట్టి, మెత్తగా నూరి, అముదం, వెన్న, కొబ్బరినూనె, నువ్వులనూనె మొదలయినవాటిలో కలిపి రాయుచుండవలెను. (చిట్టతాండేలు బొరుసు ఎరకలవాళ్ళవద్ద దొరుకును)

పులిపిర్లు — పచ్చనిరంగు గలిగి గట్టిగా నుండు సురుగుడు కాయలు,

- (1) జీడిమీపిండి గింజలు చుమరు రాయవలెను.
- (2) గుర్రపుతోక వెంట్రుకతో పుతిరోటానా కిగించుమండవలెను.
- (3) మంచినూనె, బెల్లం ఆరిశోలిలో పాకవచ్చేఁగా రింగరించి రాయుమండవలెను.
- (4) చాకి బిహోడాలో సున్నం గాని, నూరెకాగి సున్నం గాని, కలిపి ఎంతమేర తినివేయవలయునో అంతమేర తాటిఆకునకు బాల్కచేసి, బొర్రొచ్చేసిన ఆతాటి ఆకు సురుగుడుకాయ, లేక, కిడిమీద పెట్టి దానిపయిని సురుగుడుకాయకు గాని, కఱికి గాని పట్టిండిచినయడల అప్పటికప్పుడు తినివేయును. ఎక్కడికి తినివేయవలయునో అక్కడికి తినివేసినతర్వాత లక్షణం తుడిచివేసి వెన్న గాని, నెయ్యిగాని, రాయవలెను. యీపనిని మిక్కిలి నేర్పుతో చేయవలెను.
- (5) చాకలిచాడు. తరవాణిలో అన్నం మెత్తిగా పిసిగి కడితే పుండుపగును మండదు. ఇది మడమశూలకు మంచిది.

పెట్టుమందు— కృత్రిమవిషము.

పేలు — పాదరసమును తమలపాకురసముతో నూరి వస్త్రముపైన పట్టించి, అవస్త్రమును తలవెంట్రుకలకు వాసినవలె కట్టిన పేలు చచ్చి, అగుడ్డ నంటుకొనును.

పంపర — వుప్పివేరు, తొంకికొమ్మ వుప్పిఆకు పసరుతో అరగతిసి వుడక పెట్టుకుండా అగంధం రోజు 1కి నాలుగైదుసార్లు వేయుమండవలెను.

పిరంగిరోగము — సవాయి సంబంధమైన రోగము.

బట్టతల — ఇంద్రలుప్త.

బల్ల — గుల్మము.

బహుమూత్రము — అనేకసార్లు మూత్రము విడచుట, లేక, మూత్రము ఎక్కువ పరిమాణముగా విడచుట లేక, మూత్రము బరువు గానుండుట.

బాలపాపచిన్నె... (చంటిబిడ్డగుణం) పన్నెండు సంవత్సరముల లోపు వయస్సుగల పిల్లలకు సంభవించు మూర్ఛగుణముగల క్లేష్మవాతవ్యాధి.

(1) యీవ్యాధికి శంటనే కర్పూరం వేయవలెను.

(2) కస్తూరి వేయవలెను.

(3) క్లేష్మవాతహరమైన యేమం దిచ్చినను మలగచక్క, వెల్లులిరసం తేనె అను పానంతో యివ్వవలెను.

బాలింతరోగము — పుస్తూతిరోగము.

బృహత్ — వాడుక పదము బుడ్డ.

మూఢగర్భము — రక్తగుల్మము చూడవలెను.

మూత్రకృచ్ఛము — మూత్రబంధము. మూత్రశ్మరి చూడవలెను.

మూత్రసాగము — క్షిల్లలకు పది లేక, పన్నెండు సంవత్సరములు నయస్సు వచ్చేవరకు నిద్రలో పట్టులేకుండా ఆయ్యెడు మూత్ర వివర్జనము.

(1) రాత్రి పరుండపోయే మందు విడువకుండా లేడు లేక, మూడు మాసముల సాటు నల్లమందు వేయుచుండవలెను.

మూలశంక — అంతరతామరాకు నూరి నేతితో చెచ్చచేసి కట్టవలెను.

మేఘురింజి — నీటితో కూడిన మేఘములు ఆకాశమున కనుపించినప్పుడు లేచిన ఉబ్బసము.

మేదోరోగము — మదాశ్యయము.

మేహరోగము — కొంచెమించుగా ప్రమేహరోగమును పోలిన రోగము.

మేహపిటకము — కంఠులు.

మొలగజ్జి (1) పత్తి ఆకులను మెత్తగానూరి ఆముదంలో కలిపి పూయవలెను.

(2) పటికిబెల్లం, పటికి, గంధకం, నీళ్ళతో నూరి పూయవలెను.

యకృత్ — బల్ల.

యక్షు — క్షయవ్యాధి.

యవప్రశ్య — బాల్లగింజలవలె గుండ్రముగాను, కఠినముగాను వుండి మాంసాశ్రితములయిన కురుపులు.

యాప్యరోగము — శరీర మున్నంతవరకు మానకుండా వుండు రోగము.

యోనిబరువు — నీమనేపాళపు మానుకు కత్తి నాటు పెట్టగా చిక్కటి పాలు కచ్చును. వాటితో రసకర్పూరమును కుండపెంకుమీద ఆరగతీసి ఆగంధం వేళినయడల బాధ వెంటనే తగ్గును.

యోనికంద — గూఢ.

రక్తగ్రహణి — (1) మరిఁజూడకొనలు. జీలకర్ర మాత్రలు కట్టి అవుపెరుగుతో ఇవ్వవలెను.

(2) పటికిబెల్లం, గసపాలు మాత్రలు చేసి ఇవ్వవలెను.

రక్తగుల్మము — యీవ్యాధియందు, ముట్టుకాకుండుట, కుచాగ్రములు నల్లబడుట, నోటినుండి నీళ్ళు కారుట, మొదలయిన వేవిళ్ళలక్షణములు కలిగి యుండి, గర్భచలనము ప్రత్యేకావయమములతో చలింపక పిండాకారముగ చలిగచుట, ఇట్టి

అక్షణములు కలిగి యుండును. యీ వ్యాధియందు పదిమాసములు పూర్తి, అయిన తర్వాతనే గిచ్చము కాదని రూఢిగా తెలుసుకొనిన పిమ్మట, గర్భపాతమునకు చేయు చికిత్సలను చేయవలయును.

రక్తదోషము — రక్తముచెడుట లేక క్షీణించుటవల్ల ఒయలుదేరిన రోగము

రక్తపిత్తము — ముక్కు, నోరు యోనిద్వారము, మేధ్రము, అసము, పీటిలో దేనినుండిఅయినను అకస్మాత్తుగా రక్తముప్రవహించువ్యాధి.

రక్తవాతము — రక్తమునరిగి ప్రవహింపక, శరీరమందెక్కడనోఒకభాగమునకుచేరి వాపు పోటుకలిగి యర్చిగానుండును.

రజోవరోధము — రజస్వలకాకుండుట (మాసగమ్య).

రసతాపము — పాదరసము అధికముగాగల మందులనుగాని, రసకర్మరమును గాని, పాపాజాదులనుగాని, వేశిసత్వాత జనించిన (వేదన) బాధ.

రాజయత్నము — క్షయరోగము.

రుద్రవాతము — అకస్మాత్తుగా ప్రకోపించిన దారుణ వాతరోగము.

శేచీకటి — రాత్రిభాగమున కాసరాకుండుట.

లక్ష్వా — పక్షవాతమువంటి మూతివంకరపోయెడు వ్యాధి.

లింగ నాశము — కంటిలోని పాపనశించుట.

లూత — కంటి, కొలికిలోగాని దగ్గరగాని పుట్టిన పుండు.

లోఢరము (అసము) హలీమకమునకు మారు పేర్లు.

మడగొట్టుట — ఎండెబ్బ (1)తరవాణి, లేతకొబ్బరికాయలోనినీరు మజ్జికేటముంజలు, పీటిలో సందర్భమయినదానిని ఇవ్వవలయును.

మమనము — (1)నల్లది పైనవేరుతోక్క మూడుచిన్నములు, నీళ్లతోనూరిత్రాగి నయడల వాంతులను భోజనంచేస్తే వాంతులు తగ్గును వాంతులు అధికంగాకావలసి నయడల వేడినీళ్లుత్రాగవలెను.

మరాహదంష్ట్రము. — నూకరదంష్ట్రము, వాపు, దురద, కలిగి, గుదస్థానమున యర్చిగానుండువ్రణము.

మరీచిజము — ఏదియో ఒకవృషణము పెద్దదిగాఉండి సలుపు పోటు కలిగి గాని లేకుండాగాని యుండును

మల్మికము — క్లిపదము, మెడ, భుజశిరసులు చంకలు హస్తములు పాదములు కేళ్ళు, పీటిసంధులు కంఠము, యీస్థలములయందు పాముపుట్టవంటి గృంధులు. జనించి అనేకమూతయిన ముఖములు కలిగియుండును.

వలీ — శరీరము ముడతలు పడుట.

వహ్నిదగ్ధము (రక్ష) కాలుపు

సంధ్యాదోషము — గొడ్డాలితనము.

వధ్య — శరీరమున నూదులుగుచ్చినట్లుండెడుబాధ.

వ్యంగము — మంగు (ముఖమునందుండునల్లటిమచ్చ).

వ్యంగ్యము — ముఖమునయిన లేచెడు నల్లటి లేక యెరుగితి మచ్చలు

వృషణకచ్చుపు — వృషణములపైని బయలుదేరిన గోకుడుకురుపులు.

వ్రణము — కురుపు లేక నరుకు.

వికూజనము — పేగులరచుట.

విదాలిక — చంకతాళికురుపు, ఇది గుండ్రని ఆకారము కలిగి గజ్జలయందు గాని చంకలయందు గాని జనించుకురుపు.

విద్రధి — అసాధ్యమయిన బల్ల. లేక, ఉదరమందొక భాగమును మాన్పింపిన బల్ల.

విరోచనములు — మందుపుచ్చుకొను కాలమున విరోచనము స్వస్థిరమయ్యెను మందురంగు కలిగి గాని, యుండును. ఇది దోషముకాదు.

విలంబిక — కలరాలో అహారాదులను, జీర్ణముకానివృత్తము ఇతర ప్రమాదం ములను బంధించి కోష్ఠముననిలచియున్న దోషము.

వివృతఃపిటక — మంటకలిగి మేడిపండువలె ఉన్న చుట్టూ సన్నని కురుపులు కలిగి యుండును.

వివృతాంఘ్రి — పాదదారి.

విషదోషము — విషప్రయోగముచే హ్యపించుట.

విషమజ్వరము — అపికజ్వరము. చేయతగిన పిచికారీ (ఎసిమా).

విషూచి — కలరా,

విసర్పి — చప్పి.

విస్ఫోటకము — మహా

వేదన — తాపము. త్రోయ (కొంతి మిరియాలు మొదలగు వాటిచూర్ణమును

శర్కర — లేనె, నెయ్యి శుభ్రము.)

సాగ్రమగల చిన్న చిన్న గొడ్డస్తి (నిరూహవస్తి) కషాయాదులతో చేయతగినపిచికారీ

శర్కర — గుర్రము — నూని, పులుపు, అవ, గుమ్మడి బచ్చలి, పప్పు, దుంపజాతి, మయిన రక్తసాగముగా జీర్ణముగు పదార్థములను భుజించుట.

ఉత్తరవస్త్రము — మూర్తి, ముగ్ధులకు చేయు చిట్టాకారము.

ఉత్తరవస్త్రము — నలుగులపైలు.

ఉపనామ స్వేదము — దోహదుడు కట్టుకట్టుట లేక కామలు చుట్టుట.

ఉష్ణ స్వేదము — కషాయదులతో అరిచియుట్టుట.

కట్టుముట్టు — కట్టెట్టుట.

కట్టెట్టుము — కట్టెట్టుమును నమోటు.

కట్టెము — అరిచియుట్టు.

కషాయము — చితుకొట్టుబడిన ద్రవ్యమును నీటిలోవేసి యెనిమిదవ వంతు మిగిలినట్లు కాచబడినది.

కర్మగుణ తైలము — కొర్రలనుండి తీయబడిన చూగు.

కర్మధము — తేనెవలె చిక్కగా కాచబడినది.

కర్మధము (క్షేత్రకర్మ) తడిపూత (తడిగుడ్డతో శరీరమును తుడుచుట బటారులో విరియింప ఘృష్ణంబు చాలానీటిని పీల్చుకొనును, అవసరమయినప్పుడు దానితో రోగిశరీరమును పడిచినయడల తడిగుడ్డతో తుడుచుటకంటె మరుగుగానుండును.)

క్షేత్రకర్మము పాదరసపక్షమున సప్తకంచుకదోషములు (1) నాదదోషము (2) మలదోషము (3) చాంతల్యదోషము (4) విషదోషము (5) గిరిదోషము (6) అగ్నిదోషము (7) స్వప్నస్థిగ్ధదోషము ఇదే ఘంటదోషము) లేకుండునట్లు చేసి ఔషధముల యందుపయోగించుటకు తగినస్థితిని నుంచుట.

రోగిపక్షమున వమనవిరేచనమలచే రోగియొక్క శరీరమును శోధించి ఔషధసేవకు యోగ్యమైన దశకు చెచ్చుట.

గంధూషము — పుక్కిలింబి ఉమ్మిపెనుట,

చప్పిడి పథ్యము — ఉప్పు, కారం, వేయకుండా చిట్టుడుకునీళ్ళు అన్నం తినుట, లేదా ఆవుపాలలో ఏమియు కలుపుకొనుట అన్నం మాత్రం కలుపుకొని తినుట.

జతురీమూలము — మెడ కొరికులు.

జంగమవిషము — పాము, తేలు, ఎంక, సాలిపురుగు (పురికొసరిని నాడిమా) కుక్క మొదలయినవి వీట్లు కాటుచే వివించిన విషము.

జంగమస్నేహము-- నెయ్యి, కొవ్వు మొదలయినవి.

శిగ్గత్తిక-- గడ్గదస్వరము.

తంద్ర-- కునికిపాట్లు లేక సోమరతనము.

తస్తఖిల్వము-- మేకపెంట్రికలను, ఊకను కలపి రాజవేసి అదిబాగా కాలిన తర్వాత దానిని తీసివేసి వేడెక్కినప్రదేశమున ఖిల్వమునుఉంచి, ఆఖిల్వమున మందు మర్దన పాత్రంధింపవలయును. దానికే తస్తఖిల్వమని వైద్యశాస్త్రమున సంజ్ఞ.

తర్పణము-- (సంతర్పణము) (బృంహణము) ఔషధము అహారము మొదలయినవాటిచే శరీరబలముకొరకు చేయబడు చికిత్స.

తాపస్వేదము-- ఇది 6 విధములు.

(1) అంగారస్వేదము (2) గరిటిలో లేక పె.కులో నిప్పులు పోసిగాని కొరకంచుతో గాని కాచుట

(2) మధ్యభాగమందు 2 $\frac{1}{2}$ అంగుళములు కాశీపుండ్రులాగున చుట్టకుదురుచుట్టి/గోగి యొక్క నెత్తినుంచి కోరముతోకోరిన జిల్లేడువేరుయొక్క పొట్టు అచ్చుకుదురు నిండా గుల్లగాపోసి నిప్పులను చెంబులోపోసి పచ్చికమ్మలతోగాని, ప్లవకారలతోగాని అనిప్పులుగల చెంబును జాగ్రత్తగా పట్టుకొని చుట్టకుదురుపెరోగికి ప్రమాదము కాకుండా చూచుచు కాచవలెను. (ఇట్లుచేయుటవలన శ్వాచమరులో ముంచి పెట్టిన మిరియాలమూట అంతపనిచేయును)

(2) కపాలస్వేదము-- పెంకులను నిప్పులమీద కాచి పడము పెట్టుట.

(3) కందుకస్వేదము-- ఒట్టును బంధివలెచాట్టి కాచుట.

(4) వస్త్రస్వేదము-- వస్త్రమును నిప్పులమీద శోచి, దానితో కాచుట.

(5) వాలుకాస్వేదము-- యిసుక మొదలయిన వాటిని వేయించి ఆముదపాకులలో పోసికాచుట.

(6) హస్తస్వేదము-- చేతులను నిప్పులమీద గాచి కాపడము పెట్టుట.

ఏస్వేదమయినాసకే అహారము జీర్ణమయిన తర్వాత రోగిని గాలిలేని స్థలమందు గూర్చుండబెట్టి చేయవలెను. హృదయము, వృషణములుయందు మాత్రము యాస్వేదములను ఉపాయముతో జాగ్రత్తగా చేయవలయును.

ద్రవస్వేదము-- (1) మసలకాచిన నీటిలో పసుపు వైచి శరీరముపైని గుడ్డమునుగిడి అన్నిని పీల్చుట.

(2) కషాయదులనుగాని, గోరువెచ్చని నీటిని గాని డేగిసాలోపోసి బాడ్డు మునుగు నట్లు కూర్చుండుట.

ద్వంద్వమేలాపకాషధములు-- నాభివెలిగారములు. మహిసాక్షి శిలాజిత్తులు, తారమాక్షిక హేమమాక్షిములు, పాపరిచెట్లుచిట్టమాంధూరములు,

ధాతువాదము-- బంగారమును పుట్టింతుమని వాదించుట.

నశ్యము-- (నశ్యకర్మ) (నావనము) అవపీడనము (ముక్కుతోపీల్చితగినది.)

నిజరసము-- కలగలుపులేకుండా ద్రవ్యమునుండి తీయబడిన రసము.

నిరూహము-- ఆస్థాపననస్తి.

పృథిసారణము-- జిహ్వదోషము పోవుటకొరకు నాలుకపైని రాయతగిన ద్రవ్యము

పృథిలోమము-- క్రిందినుండి పైకివ్యాపించుట.

నాచకర్మము-- (1)వమనము (2)విరేచనము (3)నశ్యము (4)నిరూహము (పిచి కారీ) (5)అపవాసనము (ఎసీమా.)

ఫాంటుష-- మసల కాంచున్న నీటియందు చూర్ణముచేయని ద్రవ్యములను వేసి తయారు చేయబడిన కషాయము.

బహిఃపరిమార్జనము - రుద్దుట (తోముట.)

భావన -- ఊరబెట్టుట

మరిచాశ్యము-- తేనె.

మంథము-- శర్కర, ద్రాక్ష, పెరుకు మొదలయినవాటితో సిద్ధముచేయబడినది యిషము-- పెసలు మొదలైనవాటితో చేయబడిన కట్టు.

రక్త మోక్షము-- రక్తమును శరీరమునుండి పయకితీయుట.

రసము-- చితుకకొట్టబడిన యెండుద్రవ్యములను వేసి, రెండు లేక, మూడు పొంగులను పొంగించినది, లేక, పచ్చిద్రవ్యమునుండి నీటి తీసిన నిజరసము.

రసవాదము-- ఇమునుగాని రాగిని గాని బంగారముచేయుదుమనియు, మాలికలను సంపాదించి తెచ్చెదమనియు చెప్పుట,

అగణము-- కంటిరెప్ప లోపలిభాగమందు జనించి నొప్పి లేకుండా వుండు గ్రింథి, దీనిని నగణముని కూడాఅందురు.

లంఘనము — గోగమందు ఆహారము లేకుండా ఉండుస్థితి (ఉపవాసము),
దీనియందు భేదములుగలవు.

లాజమండము — పేలాలగంజి.

లేపనక్రియ — మర్దనా (లేపనము).

వస్థి — పిచికారీలోవుండు దండము.

వృధ — శరీరమున నూదులు గుచ్చినట్లుండు భాధ.

వ్యాయామము — పరిశ్రమ లేక సంచారము.

వికూజనము — పేగులరచుట.

విశ్వామిత్రక పాలము — పింగాణిపాత్ర.

విషవాశనము — హెచ్చుగాగాని తక్కువగాగాని భుజించుట.

విషవాదము — ప్రతివస్తువయందు విషము కలదని వాదించుట.

వేగము — మలము లేక మాత్రము, లేక వాంతి లేక ఇవన్నియు.

వేగవరణము — మలమునుగాని మాత్రమునుగాని లేక వీటినిన్నిటినిగాని
విగపట్టుట.

వేసవారము — పోవు (మహాళా)

విరోచిస్తీ — పిండి మొదలైనవాటితో శిరస్సుమీద పుష్పకట్టి దానియందు
తైలక హయాదులను పోయుట.

శూకము — నీటియందుండు కప్ప.

షష్టికథాన్యము — అరువది దినములకు పంచాభ్యాసము.

సముద్రప్రేనము - సముద్రపునురుగు.

సంశోధనక్రియ — విరోచనమునకాగాని, వాంతులకు గాని, యీరెండిటికి
గాని ఇచ్చు మందు.

సాంగశీతలము — వేడి ద్రవ్యములతో అది చల్లారేవకు ఉంచుట.

సాత్మ్యము — అలవాటు.

సావరవిషము — వజ్రశాళి, నల్లమందు, గన్నేరుపప్పు, గచ్చపప్పు, ముషిణి
ంజలు మొదలైనవి.

సావరస్నేహము — నువ్వులనూనె, కొబ్బరినూనె, ఆముదము, ఆవనూనె
మొదలైనవి.

- స్నాతకులు— (1) వంశము నిలుపుకొనుటకొరకు పెండ్లియాడదలచి అందు నిమిత్తమై ధనమార్జించువాడు.
- (2) తనకున్న ధనమంతయు. యాగదక్షిణగా యచ్చివేళి, తనజీవితమునిమిత్తమై ధనమార్జించువాడు
- (3) తెరువలి (తో) వనడచువాడు
- (4) యాగముచేయుతలంపుతో ధనమార్జించువాడు
- (5) తల్లితండ్రులు గురువులు మొదలైనవారిని పోషించుటకొరకు ధనమార్జించువాడు.
- (6) వేదాభ్యాసము చేయువాడు.
- (7) రోగపీడితుడు పేరు ఏడుగురున్న స్నాతకులు అని చెప్పబడుదురు.

సిరామోక్షణము— నరములను తెగగొట్టుట.

సూక్తిము— తేనె నెయ్యి, బెల్లము, ఉదకము, ద్రాక్ష, దానిమ్మ, కందము, ములు, ఇతరఫలములు, తైలములు, లవణములు, మద్యభేదములు మొదలైన వాటిని సమ్మిశ్రణముతో తయారుజేయబడిన పానకము (షిరప్).

సేచిసాక్షి— శరీరమునందు నీళ్ళు మొదలైనవాటిని చిలకరించుట.

వాసుగ్రామము— గ్రామిణులు కొట్టుకొనుట

హిమకల్పము— చతురండా యిచ్చెడు దాక్షిణ్యము, మొదలైనవి (శీతకషాయములు)

అగదము— దిగిశనచెట్టి, కుక్క, తొక్క, పువ్వు, వేగ, పండు వీటి సమదాయము. ఇది సర్పవిషమును పోషించును.

అష్టచతుష్టయము— రేగు, వానస్పతి, చింతి, పులిచింత. ఇది అరుచి, వాంతి పైత్యము మొదలైనవాటిని హరించును

చాతుర్జాతములు— ఏలకులు, లవంగాలు, పుంకంపతి. నాగకేసరములు వీటి మూర్ణము లేక, కషాయము వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, అతిసారము మొదలైన వాటిని హరించి కాంతిని ఒలమును ఇచ్చును.

చాతుర్భద్రకములు— అతివృష్ణ, తుంగముస్తలు, తిప్పతిగ్గు, శుంఖ వీటిమూర్ణము లేక కషాయము అమదోషమును, అతిసారమును హరించును.

త్రికటకములు-- కొంఠి, పిప్పలి, మరియులు వీటిచూర్ణము లేక కషాయము. అగ్నిమాంద్యము, శ్లేష్మము, కృష్ణము. వాతము, జ్వరము మొదలయినవాటిని హరించును.

త్రిజాతికములు-- చాతుర్జాతకములలో నాగకేశరములు గాక మిగిలినవి. ఇవి చాతుర్జాతక గుణముకలవి.

త్రిఫలములు-- కరక్కాయ, తాడికాయ, ఉసిరికాయ వీటి చూర్ణము లేక కషాయము రక్తదోషము, వాతము, అగ్నిమాంద్యము, కృష్ణము, మూలశంక త్రిదోషములు మొదలైనవాటిని హరించును.

దశమూలములు-- మారేడు, గుమ్మడు. తక్కిలి, కలిగొట్టు, డుండుకము (గురుపంచమూలములు) మయ్యాకుపొన్న, కొలపొన్న, ములకవాకుడు పల్లె (లఘుపంచమూలములు) ఇవి రెండును కలిసి దశమూలములు. గురుపంచమూలము కఫవాతమును, లఘుపంచమూల కషాయము క్షిత్తమును, దశమూలకషాయము త్రిదోషజనితవ్యాధులను హరించును.

పంచకొలములు-- చవ్యము చిత్రమూలము పిప్పలి శుభ్రమే శుభ్ర వీటి చూర్ణము లేక కషాయము, సన్నిపాతము మహాదరము ముఖ్యము శూణ్య విరేచన ఔషధము వాతము గుల్మరోగము మొదలైన వాటిని హరించును.

పంచగవ్యము-- గోవుయొక్క మాత్రము ధను పాలు పెరుగు నెయ్యి ఇది సమస్తపాపములను, గుల్మమును. అనేకవిధమైన వ్యాధులను స్వచ్ఛవిషములను హరించును.

పంచసుగంధములు, తక్కిలములలో పోక జాజికాయ పచ్చకర్పూరము లవంగములు వీటిచూర్ణము క్రిములై త్రిదోషమును అగ్నిమాంద్యము మొదలైన వాటిని హరించును.

ఫలపంచాష్టము-- చింత నారదబ్బి నిమ్మ పుల్లపప్పలి మాదీఫలము ఇవి దాహమును, వాంతిని ఆరుచిని, రక్తదోషమును, అగ్నిమాంద్యము మొదలైన వాటిని హరించును.

లవణత్రిమము-- సైంధవలవణము, సౌఖ్యలవణము, బిడాలవణము. ఇవి అగ్నిమాంద్యము, వాతము, గుల్మవ్యాధులు మొదలైనవాటిని హరించును.

యక్షకర్దమం— ఆగరుగంధము, కస్తూరి, కుంకుమపువ్వు, చందనము, పచ్చ
కర్పూరము, వీటిసముదాయమును శరీరమునకు పూసుకొనినయడల దుర్గంధమున
పోగొట్టి పరిమళమును, రంజకత్వమును వశ్యమునుచేయును.

శ్లో|| భవంతు మూలా న్యఖిలాని భూమ్యాం
సంతృప్త్యానాభా భిషజ స్సమస్తాః ।
ప్రియాంతు రోగా స్త్వరితప్రిశాతిం
జీవంతు లోకా నిరుజ శ్శతాబ్దం ॥

తా|| భూమియందు సమస్త ఓషధులు వృద్ధిచేందుగాక. వైద్యవృత్తియందలి
వారందరు, ఆశ్వినీదేవతలతో సమానప్రజ్ఞులవారిగురువుగాక. రోగము
లన్నియు శీఘ్రముగా శాంతించుచుండుగాక. ప్రజలందరు రోగవిహీనులై నూర
సంవత్సరము జీవింతురుగాక.

శ్రీ చిత్రాగదసంగ్రహశ్లోకీ సోమయాజిసత్పథే
సత్పథప్రకరణేషు సంక్షిప్తప్రకరణమ్
సర్వంగమాప్తమ్.

